

BÜLÛĞU AKSA'L-MERÂM

İlim ve Eğitim Ahlâkı

MUHAMMED B. MES'ÛD ET-TARNABÂTÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 122

Bilim ve Felsefe Serisi : 47

Kitabın Adı : BÜLÜĞÜ AKSA'L-MERÂM FÎ ŞEREFİ'L-İLMÎ VE MÂ
YETE'ALLAKU BİHÎ MÎNE'L-AHKÂM
İlim ve Eğitim Ahlâkı

Müellifi : Ebû Abdullah Muhammed b. Mes'ûd et-Tarnabâtî el-Fâsî (ö. 1214/1799)

Özgün Dili : Arapça

Hazırlayan : Prof. Dr. Muhammet Şevki Aydın
Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Son Okuma : Fatma Eren, Yazma Eser Uzmanı
Nimet İpek, Yazma Eser Uzmanı

Kitap Tasarım : AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti.
Divanyolu Cad. Erçevik İşhanı, No: 203, Sultanahmet-İstanbul
Tel: 0212 513 39 90 / www.as64.org • info@as64.org

Baskı : Karakış Basım Matbaa Amb. ve Rekl. San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi No: 1BF1, Zeytinburnu/İstanbul
Tel: 0212 544 58 20 www.karakisbasim.com Sertifika No: 33820

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2019

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Muhammed b. Mes'ûd et-Tarnabâtî
İlim ve Eğitim Ahlâkı, *Bülûğu Aksa'l-Merâm*

1. İlim, 2. Eğitim, 3. Ahlâk, 4. Bülûğu Aksa'l-Merâm, 5. Tarnabâtî.

ISBN: 978-975-17-4149-3

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

BÜLÛĞU AKSA'L-MERÂM

İLİM VE EĞİTİM AHLÂKI

(İNCELEME - ÇEVİRİ - METİN)

MUHAMMED B. MES'ÛD ET-TARNABÂTÎ
(ö. 1799)

Çeviren

Muhammet Şevki Aydın

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiğı kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, haki-katin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslâm ve Türk tarihinden süzölüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine’de, Kâhire’de, Şam’da, Bağdat’ta, Buharâ’da, Semerkant’ta, Horasan’da, Konya’da, Bursa’da, İstanbul’da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu öreceğ değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanların geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
ÇEVİRİYİ TAKDİM	11
1. Tarnabâtî'nin Hayatı	16
2. Tarnabâtî'nin Eserleri	18
3. Bülûğu Aksa'l-Merâm	19
3.1. Eserin Kaynakları	19
3.2. Eserin Muhtevası	21
4. Çeviri	26

BÜLÛĞU AKSA'L-MERÂM

Önsöz	32
Mukaddime	34
1. İlimlerin Çeşitleri ve Oluşturulma Nedenleri	34
2. İlimler Arasında Üstünük İddiası	46
EK: Kişinin Bilmesi Farz-ı Ayn ve Kifâye Olanlar	48

BİRİNCİ BÖLÜM

İLMİN/BİLGİNİN FAZİLETİ	56
1. İlmin/Bilginin Şerefine Dair Aklî Deliller	56
2. İlmin/Bilginin Şerefine Dair Naklî Deliller	58
a. Kitaptan Deliller	58
b. Sünnetten ve Bilginlerin Sözlerinden Deliller	74
c. İlim İçin Yolculuk, Onun Şerefini Gösterir	108

İKİNCİ BÖLÜM

ÂLİMLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ VE ONLARA SAYGININ GEREKLİLİĞİ	116
---	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SADECE ALLAH'IN RIZASI İÇİN İLİM TAHSİL ETMEK	160
--	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖĞRETMENİN AHLÂKÎ DEĞERLERİ (ÂDÂBİ)	210
1. Kalbî Hastalıklardan Korunma	210
2. Allah'ın Murakabesini Unutmama	212
3. Herkesten Öğrenmeyi İçtenlikle Sürdürme	212
4. Dili İyi Kullanma	218
5. Öğrencilerin İyi Anlamaları İçin Önlem Alma	218
6. İçeriği Öğrencilerin Kapasitesine Göre Ayarlama	220
7. Muhatapların Onurunu Kırıcı Olmama	222
8. Öğrencinin Bilgi Düzeyini Bir Mesele Sorarak Belirleme	224
9. Şefkat ve Merhametle Muamele Etme	224
10. Bilgiçlik Taslamama	226
11. Müzakereye Açık Olma	234
12. Her Bilgiyi, Ehil Olan Herkese Kazandırma	236
13. Mütevâzı Olma	246
Eğitimle İlgili Bazı Meseleler	250
1. Öğretim Ücreti ve İcazet	250
2. Her Yerde Dindar Fakih Bulundurmak	254
3. Camide Ders Halkası Oluşturmak	254

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÖĞRENCİNİN AHLÂKÎ DEĞERLERİ (ÂDÂBİ)	
1. Öğretmene Saygı	256
2. Öğretmene Ayrıcalıklı Muamele	258
3. Dersteki Kişilere Saygı	258
4. Öğretmenin Yanında Davranışlarına Özen Gösterme	260
5. Öğretmenle Vakarlı Diyalog	262
Tenbih: Öğretmene Saygı	264
6. Derse Devam	268
7. Soru Sorma	268
Fayda	272
8. Hocaya Muhalefet Etmek	272
9. Öğretmen Seçme	274
10. Öğrenmekten Utanmama	276
11. Kendini İlme Verme	278
12. İlim/Bilgi Tutkusu	282

13. Hocaya Hüsnüzanla Bakma	298
14. Hocaya İkrâm Ve Hizmet Etme	298
15. Takvâ Sahibi Olma	302
16. İbadet ve Hayır Yapmayı Sürdürme	304
17. Beş Vakit Namaz Titizliği	304
18. İyi Çevre Edinme	306
19. Dünyalık Amaçlara Yönelmeme	310
20. Tek Bir İlim Dalıyla Yetinmeme	312
21. Haşyet, Vakar ve İhlas Sahibi Olma	314
22. Tılsım Türü Kitaplardan Uzak Durma	316
23. Helâl ve Sağlıklı Beslenme	318
24. Öğrenilenleri Yazma, Ezberleme ve Düşünerek Kavrama	322
SON SÖZ	
1. İlmin Yok Oluşu	334
2. Zamanın Müçtehitsiz Kalabilmesi	334
KAYNAKLAR	341
DİZİN	345

ÇEVİRİYİ TAKDİM

Genel anlamda eğitim, her zaman, her yerde herkes ve her şey tarafından gerçekleştirilen bir olgudur. Bu anlamda eğitim, kasıtlı olanlar kadar kasıtsız olarak gerçekleştiren etkileri de kapsamaktadır. Ancak insanlık oldum olası, belli amaçlarla, kasıtlı olarak eğitim faaliyetlerini düzenlemekten geri durmamıştır. Tarih boyunca insanlığın uğraştığı temel sorunlardan biri, arzu edilen insan tipini yetiştirmektir. Her toplum, kendi bireylerini istediği özelliklere ve yeteneklere sahip kılmak amacıyla eğitim faaliyetlerinde bulunmuştur. Onun için faaliyet olarak eğitim olgusunun tarihi, insanlık tarihiyle yaşıttır.

Tarihsel süreç içinde eğitim faaliyetine ilişkin büyük bir bilgi ve tecrübe birikimi oluşmuştur. İslâm'ın ilme büyük önem verdiğinin ve ilmin de ancak eğitim ve öğretimle insanlara kazandırılıp yaygınlaştırılacağına bilincinde olan İslâm bilginleri, pratik amaçlarla eğitim ve öğretim meselesini özel olarak ele alıp onunla ilgilenmiş, bu olgu üzerinde her biri çağının imkânları nispetinde çok yönlü düşünmüş, bilgi üretmiş ve müstakil eserler meydana getirmişlerdir. Farklı düşünce ekollerine mensup âlim ve düşünürler tarafından yapılan bu çalışmalarda, eğitim felsefesinden öğretmen-öğrenci ilişkilerine kadar eğitim meseleleri tartışılmış, pedagojik esaslar ortaya konulmuştur. Bu eserlerle eğitime ilişkin zengin bir bilgi, düşünce ve tecrübe birikimi oluşturulmuştur. Bunu, hem bizzat âlimlere hatırlatmak, hem de öğrencilerini yetiştirme bağlamında onlara öğretmek için yapmışlardır. Batıdakilerle kıyaslandığında bu çalışmaların, gerçekten tarih olarak önceliğe sahip olduğu ve hem kemiyet hem de keyfiyet bakımından onlardan çok ilerde olduğu görülmektedir.

Bu tür çalışmaları yapan âlimler, eserlerinde İslâm açısından eğitim felsefesini tanıtmaya, eğitim alanının özelliklerini, kurallarını ve ilgili hükümlerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Ancak bu düşünür ve bilginlerin konuyu ele alışları, elbette çağımızdaki eğitimbilim metodolojisi çerçevesinde salt bir bilim inceleme biçiminde değildir. Onların çalışmaları, daha ziyade bu bilimin uygulama alanı olan insan yetiştirme tekniğini ve sana-

tını belirleme biçiminde olmuştur. Kullandıkları dil ve ortaya koydukları bilgiler, genelde normatif nitelikli olan bu çabalar, eğitimcinin faaliyetini idare etmek düşüncesinden hareketle öğretmenlerin ve öğretmen yetiştiren öğretmenlerin kendi yöntemlerini icat edip geliştirme yeteneğini kazandırır niteliktedir. Bu eserler, daha çok kime, neyin, nerede, niçin, nasıl öğretileceği, öğrenci ve öğretmenin niteliklerinin neler, ilişkilerinin nasıl olması gerektiği gibi doğrudan eğitim pratiğine ilişkin sorulara cevaplar üretmeyi amaçlamışlardır. Eğitimi pratik bir mesele olarak ele alan bir zihniyetten mülhem olan bu görüş ve nazariyelerin gayesi, eğitimin öncelikle hedefini belirlemek sonra hedefin tahakkukuna yarayacak vasıta, imkân, yol ve yöntemleri ortaya koymaktır. Onların ortaya koydukları içerikler, bilimsel problem çözme metotlarıyla ve deneyle varılmış bilgi objeleri olmaktan ziyade tartışmaya açık teorik değerlendirmelerdir.

Eğitim faaliyetlerini iyi yapma kaygısıyla ortaya konulan bu pedagojik çalışmalar, bugünkü bilimsel anlamda olgusal bilgiler üretebilen çalışmalar olmasa da dönemlerinin bilimsel imkânları çerçevesinde alana ilişkin olabildiğince sistematik bilgiler ortaya koymuşlardır. Çağımızdaki bilimsel gelişmelerin arka planında o birikimin payının olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden, onların içeriklerinin bugün eleştirilebilmesi, ilmî değerlerini düşürmez. Değerlerini takdir etmek de onların, günümüz eğitimbilim çalışmalarına alternatif olarak takdimine yol açmaz, açmamalıdır.¹

İslâm dünyasında üretilen bu tür eserlerin içerikleri incelendiğinde, pedagojik düzlemde ahlâkî boyutun alabildiğine öne çıkarıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle, bu eserlerin, İslâm eğitim ahlâkını eğitimin bütünü içinde ana tema olarak ele aldıkları söylenebilir. Esasen istenen insan tipinin hangi özelliklere sahip olması gerektiği söz konusu edildiğinde ister istemez ve öncelikle onun ahlâkî devreye girmektedir. Zira insan anlayışı, eğitim ve ona bağlı olarak ahlâk anlayışını şu veya bu ölçüde hep belirleyici ve yönlendirici olmuş ve olmaktadır.

Ahlâk ve eğitim, insan hayatının temelinde yer alması gereken ve birbirini var kılan olgulardır. Bu yüzden insanın eğitiminden söz edilince he-

1 Bk. M. Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, Kimlik Yayınları 2. bs. 2018, Kayseri, s. 187.

men eğitimin ürünü olarak ahlâk ve aynı zamanda eğitim ahlâkı gündeme gelmektedir. Nitekim her felsefî doktrin, insanın varlık bütünü içindeki yeri ve değeri bağlamında onun eğitimini ve bu çerçevede ahlâkını sorun edinmiştir. Tarih boyunca ahlâk, eğitim düşüncesi içerisinde kendisine mutlaka şöyle veya böyle bir yer edinmiş ve eğitimin temel fonksiyonları arasında bireye ahlâk edindirmeye öncelik verilmiştir.¹ Dolayısıyla, insanlık tarihi boyunca eğitim ve ahlâk arasında öylesine özel bir ilişki ve yakınlık kurulmuş ki biri söylenince, hemen diğeri akla gelivermiştir.

İslâm geleneği içinde bu iki kavramın ilişkisinin daha sıkı kurulduğu ve bu ilişkinin, karşılıklı etkileşim şeklinde ele alındığı söylenebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.) peygamberliğinin amacını "güzel ahlâkı tamamlamak" olarak açıklaması,² bu konudaki birçok âyet ve hadis, İslâm eğitim geleneği içinde ahlâkın, eğitimin bir bakıma nihaî amacı gibi algılanmasını sağlamıştır. Dahası, sadece eğitimin ahlâkî bir amaca yönelmesi değil, bunun için aynı zamanda eğitimin ahlâkî olması ön görülmüştür. Başka bir ifadeyle, bireyin ahlâkı elde etmesi için eğitim gerekli görüldüğü gibi, eğitimin etkili olabilmesi için de onun ahlâkî bir tutumla düzenlenmesi ve sürecin öyle işletilmesi gerekli görülmüştür. Yani eğitim, özünde ahlâkîlik taşıyan bir faaliyet sayılmıştır. Kur'an'ın, eğitimci olarak takdim ettiği³ Hz. Peygamber'in örnek yaşantısıyla insanları eğittiğini dile getirmesi⁴ ve müminlerin yapmadıklarını söylemelerini Allah'ın kesin bir dille reddetmesi,⁵ eğitimle ahlâk arasındaki söz konusu ilişkiyi, özellikle eğitimcinin ahlâkî duruşa sahip olmasının gerekliliğini işaret etmektedir.

Eğitimin ahlâkî gelişim sağlaması ve eğitim sürecinde eğitimcinin ve öğrencinin ahlâkî tavrının zorunlu sayılması, hem eğitimden ahlâka, hem de ahlâktan eğitime geçişi göstermektedir. Bu demektir ki ahlâkî olgunluğa ancak eğitimle gidileceği gibi, etkin ve verimli bir eğitime de ahlâkla gidilir. Hz. Peygamber'in cahil ve ahlâken yozlaşmış bir toplumu yirmi üç senede medeni bir topluma dönüştürmesini sağlayan eğitimi, bu gerçeğin somut bir örneğidir.

1 Saffet Bilhan, *Eğitim Felsefesi Kavram Çözümlemesi*, 1. cilt, 1. kısım, Ankara, 1991, s. 357.

2 İmam Mâlik, *Muvatta'*, "Husnu'l-Huluk", 8.

3 Bakara 2/151.

4 Ahzâb 33/21.

5 Saf 61/2-3.

İslâmî gelenekte eğitim ahlâkına dair zengin bir külliyatın oluşmasında bu anlayışın önemli rolü olduğunu unutmamak gerekir. Bu eserlerde hem eğitimcinin didaktik yeterlilikleriyle birlikte yaşantısıyla ahlâkî modele dönüşmesi, öğretimini somut kişisel bir örnek oluşuyla pekiştirmesi, hem de öğrencinin eğitim-öğretim hayatı boyunca ahlâkî duyarlılık içinde olması öngörülmektedir.

Francis Bacon'ın dediği gibi “Bilgi güçtür.” Bilgisizlik, gerçekten insanın fitrî potansiyelinin gelişmesini önleyerek onu güçsüzleştirirken, bilgi insanı güçlü kılar. Kur’ân, bilginin insana bir değer kazandırarak onu daha güçlü, daha nitelikli hâle getireceğini dile getirmektedir: “De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri düşünüp öğüt alırlar.”¹ Ancak İslâm, bunu çok önemseyip öne çıkarmasına rağmen, bilginin kazandırdığı gücün ahlâkla bütünleşmesini zaruri gördüğünden aynı zamanda “bilgi erdemdir” anlayışıyla hakikat arayışına yönelen bir tasavvuru öngörmektedir. İslâmî eğitim anlayışı, öğretmen ile öğrenci arasındaki ilişkiyi, ahlâkî zemine oturttuğu gibi, bireyin ilimle, bilgiyle ilgilenişini de ahlâkî bir boyuta taşımakta, bu ilişkiyi bir görev ve sorumluluğa dönüştürmektedir. Bu sebeple her müslüman öğretmen ve öğrencinin, bilgiyle tamamen varoluşsal bir ilişki içinde olması öngörülmekte, salt hazır bilgi aktarımı ve edinilmesi değil de onun işlevselliği, yani bilginin ahlâk ve kişilik gelişimine ilişkin işlevi öne çıkarılmaktadır. Dolayısıyla İslâm eğitim anlayışı, bilgilen(dir)meyi, sonuç itibarıyla ahlâk edin(dir)me işi saymıştır. Bu çerçevede, ilim ahlâkının esasları ortaya konulmuştur.

İslâm geleneği içinde bu alanda yazılan eserlerin çok önemli bir yekûn oluşturduğu görülmektedir. Bu eserlerin kimisi risâleler şeklinde iken bir kısmı biraz daha orta halli kitaplar hâlinde, bir kısmı ise konuları daha genişçe ele alan mufassal eserlerdir. Bu eserlerin en meşhurlarından birkaçı şunlardır:

1. *Kitâbu Âdâbi'l-Mu'allimîn*, Muhammed b. Abdüsselâm b. Sahnûn (ö. 256/870)²

1 Zümer 39/9.

2 Türkçeye çevrildi: *Eğitim ve Öğretimin Esasları*, çev. M. F. Bayraktar, M.Ü. İFAV yayınları, 3. bs., İstanbul, 2009.

2. *Ahlâku'l-Ulemâ*, Muhammed b. Hasan el-Âcurrî (ö. 360/970)
3. *er-Risâletü'l-Mufasssıla li-Ahvâli'l-Müte'allimîn ve Ahkâmi'l-Mu'alimîn ve'l-Müte'allimîn*, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kâbisî (ö. 403/1012)¹
4. *Tehzîbü'l-Ahlâk ve Tathîrül-A'râk*, Ebû Ali Ahmed b. Ya'kûb Miskeveyh (ö. 421/1030)
5. *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Ebü'l-Hasan Ali b. Habîb el-Mâverî (ö. 450/1058)
6. *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlihi ve mâ Yenbeğî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdülber en-Nemerî el-Kurtubî (ö. 463/1071)
7. *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)
8. *Eyyuhe'l-Veled*, Ebû Hamîd Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî (ö. 505/1111)
9. *Ta'limü'l-Müte'allim fî Tarîki't-Te'allum*, Burhanuddin ez-Zernûcî (ö. 620/1223 ?)²
10. *Risâletü Âdâbi'l-Muallimin*, Ebû Cafer Nasîruddin et-Tûsî (ö. 672 / 1274)
11. *Tezkiretu's-Sâmi' ve'l-Mutekellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Müte'allim*, Bedrüddin İbn Cemâa (ö. 733/1333)³
12. *Kitâbü'l-Kânûn fî Ahkâmi'l-İlmi ve'l-Âlim ve'l-Müte'allim*, Ebû Ali el-Hasen b. Mes'ûd el-Yûsî (ö. 1102/1691)

Bu eserlerin her biri, kendinden önce yazılmış eserleri değişik biçimde esas alsa da, mutlaka kendi çağının ve coğrafyasının ruhunu, ilim ve eğitim anlayışını ve yazarının düşünce dünyasını ortaya koymakla önemli bir

1 Bu eser Türkçeye çevrildi: *İslâm'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risâle*, çev. S. Ateş-H.R. Öymen, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara, 1966. İkinci baskısı: Çev. S. Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1995.

2 Türkçe çevirisi: *Ta'limü'l-müteallim, İslâm'da Eğitim Öğretim Metodu*, çeviren ve şerh eden, Y. Vehbi Yavuz, 2. bs. Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 1990.

3 Alanın en derli toplu eserlerinden biri olan bu kitap Türkçeye çevrildi ve üçüncü baskısı metinle birlikte basıldı: *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlakı*, çev. Muhammet Şevki Aydın, TDV yay., 2012, Ankara.

katkıda bulunmuştur. Ancak, daha çok ilk asırlarda yoğunlaşan bu çalışmaların son asırlarda hem sayıca pek artmadığı, hem de daha önce yazılanların, içerik çeşitliliği ve niteliği bakımından yeterince geliştirilemediği söylenebilir.

Bu tür çalışmaları yapanlar arasında Kuzey Afrika ülkeleri âlimlerinin çok önemli bir yeri vardır. Birçoğu müstakil olarak eser yazarken, diğerleri de eserlerinin bir veya daha fazla bölümünü bu konulara ayırmışlardır. Hatta bu eserler arasında bir kısmı manzumdur. Ayrıca, bu yazarların içinde sultanların yer almış olması da dile getirilmesi gereken bir husustur. Öte yandan, bu alanda oldukça orijinal muhteva ürettikleri söylenebilir. Kâbisî, İbn Sahnûn, Ebûbekir İbn Arabî, İbn Haldun gibi isimler bunlardan birkaçıdır.¹ İşte bu son asırlarda yazılan en önemli eserlerden biri, Mağribli allâme fakih edebiyatçı nahivci Sâlih Ebû Abdullah Muhammed b. Mes'ûd et-Tarnabâtî el- Fâsî'nin (ö. 1214/1799) yazımını 1184/1770 yılında tamamladığı *Bülûğu Aksa'l-Merâm fi Şerefi'l-İlmi ve mâ Yete'allaku bihi mine'l-Ahkâm* adlı eseridir. Dr. Abdullah Ramdanî bu yazma eserin tahkikli neşrini hazırlamış ve birinci baskısı 2008 yılında Ribat'ta yapılmıştır. Kuzey Afrika ülkelerinde elden ele dolaşan, takdir gören Tarnabâtî'nin bu önemli eserinin Türkçeye çevrilerek okurumuza ulaştırılmasının, bu alana hatırı sayılır katkı sağlayacağını düşündük. Tercümede söz konusu tahkikli neşri (1. bs. 2008, Ribat) esas aldık.

1. Tarnabâtî'nin Hayatı²

Tam adı, Ebû Abdullah Muhammed b. Mes'ûd b. Ahmed b. Muhammed et-Tarnabâtî el-Emevî el Usmânî el-Endelüsî el-Fâsî'dir. Kaynaklar, onun kökeninin Endülüs'e kadar ulaştığını söylemektedir. Ancak onun Fas'ta bulunduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Nitekim kendisi, bu kitabının sonunda, yurdunun ve yetişme yerinin Fas olduğunu açıklamaktadır. İbn Malik'in Elfiye'sinin girişine yazdığı şerhin mukaddimesinde kendisinin nesepe emevî-usmanî, köken olarak ise Endülüslü olduğunu dile

1 Bilgi için bk. Salih Ebu Abdullah Muhammed b. Mes'ûd et-Tarnabâtî el-Fâsî, *Buluğu Aksa'l-Meram fi Şerefi'l-İlmi ve mâ Yete'allaku bihi Mine'l-Ahkâm*, 1. bs. Ribat, 2008, s. 18-49.

2 Yazarın hayatına ilişkin bu bilgiler, Tarnabâtî'nin eserinin tahkikli neşrini gerçekleştiren Dr. Abdullah Ramdanî'nin yazdıkları esas alınarak oluşturulmuştur.

getirmektedir. Böylece anlaşıyor ki Tarnabâtî, kökleri Endülüs Emevî hilafetine kadar uzanan asil bir aileye mensuptur. Endülüs'te haçlı saldırıları ile müslümanlar yok edilmeye başlanınca, on altıncı ve on yedinci asırda hicret etmek zorunda kalan diğer aileler gibi onun ailesi de hicret etmiş ve Mağrib'e gelip Fas (Fez) şehrinin merkezine yerleşmiştir. Burada oturanların daha çok varlıklı kimseler olduğu bilindiğinden ve başka ipuçlarından hareketle Tarnabâtî'nin ailesinin aynı zamanda zengin olduğu dile getirilmektedir. Tarnabâtî'nin ailesi yok olup gitmiş değil; halen torunlarıyla varlığını sürdürmektedir.

Tarnabâtî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Dr. Abdullah Ramdânî, araştırmaları sonucunda vardığı tahmine göre onun, hicrî on ikinci asrın ikinci yarısında doğmuş olabileceğini söylemektedir.

Tarnabâtî'nin yetiştiği Fas şehri, o zamanlar Mâlikî mezhebinin karar-gâhı, ilmin ve marifetin en önemli merkezlerinden biri olup büyük âlimlerle, düşünürlerle, öğrencilerle ve medreselerle dolup taşıyordu. Tarnabâtî, işte böyle bir ilmî atmosferde büyüdü; çağının çeşitli ilim dallarındaki ileri gelen âlimlerinden ders alma imkânını elde etti. Bu imkânı elde etmesinde ailesinin öncü olması söz konusudur. İlim sahibi olarak ünü yayıldı, ileri gelen âlimler arasında yer aldı. Doğuya ve Hicaz'a yolculuklar yaptı. Hem yolda, hem de gittiği şehirlerde âlimlerle bir araya geldi, onlardan ilim tahsil etmeye çalıştı, onlardan icazetler aldı.

İslâmî gelenekte, ilmi mutlaka üstatlardan almak esas alındığı gibi, kendisinden ilim elde edilecek olan her hocanın niteliği de son derece önemsenmektedir. İlim insanının değeri, ders aldığı hocalarıyla da irtibatlandırılır. Tarnabâtî'nin hayatına bu açıdan bakınca da oldukça olumlu bir fotoğrafla karşılaşmakta; çok değerli üstatlardan ders aldığı görülmektedir. Hocaları arasında, meşhur *Tâcu'l-Arûs fî Şerhi Cevâhiri'l-Kâmûs* adlı lugatın yazarı Murtezâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1790) de bulunmaktadır.

Tarnabâtî, fıkıh, edebiyat ve nahiv ilimleri başta olmak üzere birçok alanda yed-i tûla sahibi olarak kabul edilmiş ve bu alanlarda müderrislik yapmıştır. Allâme, müderris, fakih ve benzeri üst düzey ilmî unvanlar

kendisine nispet edilmiştir. Öğretici olarak Tarnabâtî, “dinamiklik ve ders vermede süreklilik”, “öğrencilerle iletişim gücü”, “zihinlere çabuk ulaşma kudreti” ve “ilim öğretiminde ve neşrinde ahlâkî duruşa sahip olma” gibi niteliklerle anılmaktadır. Öğrencileri arasında çok meşhur âlimler ve hatta sultan bile bulunmaktadır.

Tarnabâtî 6 Muharrem 1214 Pazartesi günü Fas'ta vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. 1213 yılı sonlarında Fas'ta yaygın olan veba hastalığı nedeniyle aralarında sultan gibi önemli kişilerin de yer aldığı çok sayıda insan vefat etmiştir; Tarnabâtî de bunlardan biridir.

2. Tarnabâtî'nin Eserleri

Çok yönlü ilmî ve kültürel birikime sahip bir âlim olup fıkhîten edebiyata, dilden mantığa ve tasavvufa kadar çağının ilimlerini elde eden Tarnabâtî, müderrislik ve kadılık görevleri yanında eser yazmaktan da geri durmamış, eserleriyle de ilim dünyasına katkıda bulunmuştur.

Tarnabâtî'nin hayat hikâyesine yer veren kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla onun eserlerinin dört alanda olduğu görülmektedir: tevhid, fıkıh, eğitim-öğretim ve dil (sarf ve nahiv). Ne var ki eserlerinin hepsi henüz tespit edilmiş değil. Bu nedenle hepsinin tam ismini, el yazması olanların yerini ve künyesini veremiyoruz. Şu an ona ait olduğunu bildiğimiz eserleri şunlar:

1. *İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî'nin Tevhid Risâlesinin Şerhi.*
2. *el-Besmele ve'l-Hamdele.*
3. *el-Hunsâ ve'l-Müşkil.*
4. *Suveru'l-Fi'li'l-Müekked bi Nûni't-Tevkîd,* Yazma, el-Hizânetu'l-Âmme, Ribat, No. 2817.
5. *Şerhu Hutbeti Elfıyeti İbn Mâlik,* Taş baskı, Fas, 1305.
6. *İrşâdu'l-Mesâlik ilâ Fehmi Elfıyeti İbn Mâlik,* II, Taş baskı, Fas, 1305. Ayrıca, Yazma nüshası için bk. el-Hizânetu'l-Âmme, Tatvan, No. 579.

7. *Künnaşe*, Yazma, el-Hizânetu'l-Âmme, Ribat, No. 3303.

8. *Reşfu'z-Zülâl min Ayni'l-Hayâti fî Mebâhisi'l-Besmele ve'l-Hamdele ve's-Salât*, Yazma, el-Hizânetu'l-Melikiyye, Ribat No. 12469.

9. *Bülûğu Aksa'l-Merâm fî Şerefi'l-İlmi ve mâ Yete'allaku bihi mine'l-Ahkâm*, 1. bs. 2008, Ribat.

3. Bülûğu Aksa'l-Merâm fî Şerefi'l-İlmi ve Mâ Yeteallaku Bihî Mine'l-Ahkâm

Kitabın ismini kelimesi kelimesine Türkçeye şöyle çevirebiliriz: İlmin şerefi ve ilimle ilgili hükümler konusunda en uzak hedefe ulaşma. Döneminin geleneğine uygun olarak yazar, kitabın ismini hem secili ve hem de kitabın içeriğini tahmin etme imkânını okuyucuya verecek nitelikte belirlemiştir.

Yazarın, bu kitabı, çevresinden aldığı yoğun talepler üzerine yazmış olduğu, kitabın mukaddimesinde söylediklerinden anlaşılmaktadır. Bu talepleri yerine getirme konusunda, yazarın ilmi saklayıp yaymamanın büyük manevî sorumluluğundan kurtulma bilincinin büyük rol oynadığı görülmektedir.

3.1. Eserin Kaynakları

Bu kitabı hazırlarken yazarın, Kur'an ve Sünnet başta olmak üzere, İslâm geleneği içinde ortaya konulmuş olan ana kaynaklardan, geleneksel birikimden azamî ölçüde yararlandığı görülmektedir. Başvurduğu kaynaklar, hemen hemen her alandan olduğu gibi sayıca da oldukça büyük bir yekûn oluşturmaktadır. Bunu, eserin sonuna eklediğimiz Kaynakça'dan da anlamak mümkündür. Bu kaynaklar ana hatlarıyla şöyle sınıflandırılabilir:

– Kur'an: Yazar öncelikle Kur'an âyetleriyle görüşlerini temellendirmeye çalışmaktadır. Âyetlerin numaralarını Diyanet İşleri Başkanlığı'nın onayladığı Mushafları esas alarak belirledik ve şu usulü takip ettik: Sûre adı sûre numarası/âyet numarası.

– Tefsirler: Her konuyu, öncelikle mümkün olduğu ölçüde âyetlerle açıklamaya çalışan yazar, ister istemez onların konuyla bağını kurma bağlamında müfessirlerin görüşlerine müracaat etmektedir.

– Hadis kaynakları: Kütüb-i Sitte ve bunun dışındaki musnedler ve mucemler.

– Hadis kaynaklarının şerhleri: Bolca hadise yer veren yazar, onların açıklamaları konusunda şerhlerden büyük ölçüde yararlanmıştır.

– Tasavvufi kaynaklar: Yazar bu kaynaklardan kendi görüşlerini destekleyip zenginleştirecek bilgiler derlemiştir. Ancak bunu yaparken, olabildiğince Kitap ve Sünnet’le uyum içinde olanları seçtiği görülmektedir.

– Fıkıh kaynakları: Öğretim ve eğitim konularının fikhî hükümleri ilgilendiren boyutlarında yazar, fikhî kaynaklardan yararlanmıştır. Bu kaynaklar, -doğal olarak- genelde yazarın mensup olduğu Mâlikî fıkhiyla ilgilidir.

– Ahlâk ve ahlâk felsefesiyle ilgili kaynaklar.

– Eğitim-öğretimle ilgili kaynaklar: Yazar, kendinden önce eğitim ve öğretim meseleleriyle ilgili yazılan metinlerin hemen hemen tamamını görmüş ve onlardan yararlanmış, denebilir. Yazar, bu eserlerden aynen veya manen büyük ölçüde alıntılar yapmış. Dolayısıyla bu kitap, kendinden önce yazılmış bu tür eserlerin içeriklerini büyük ölçüde yansıtmaktadır.

– Şiir: Yazar, çok sayıda şiirle konuları zenginleştirmekte, düşüncelerini şiirlerle desteklemeye ve açıklamaya çalışmaktadır.

Yazar kendinden önceki yazarlar gibi yararlandığı, alıntı yaptığı kaynaklara bazen sadece yazarın ismini veya onunla birlikte eserinin ismini vermekte, bazen sadece eserin veya yazarın ismini tam veya eksik belirterek anmakta ve bazen bunu bile yapmamaktadır. Zaman zaman da, “Denilmiştir ki, ..”, “Biri şöyle demiş: ...” ve benzeri ifadelerle yetinerek yazarın ve eserin adını anmamaktadır.

3.2. Eserin Muhtevası

Kitap, isminin çağrıştırdığı konuları içerecek nitelikte hazırlanmıştır. Eğitim ve öğretimle ilgili olarak, yazarın çağında söz konusu edilen meselelerin hemen hemen tamamına yakınının bu kitapta ele alındığı görülmektedir. Bölümlerin sıralanışından, içeriğine kadar bu eser, kendisinden önce yazılmış bu tür eserlerle birtakım benzerlikler taşımaktadır. Dahası onların muhtevalarını yazarın kendi anlayışı çerçevesinde seçime tâbi tutarak bir araya getirdiği görülmektedir.

Yazar, Mukaddime başlığı altında ilim kavramının içeriği ve tasnifi üzerinde durmakta; İslâmî ilimlerin ortaya çıkıp sistemleşme sürecini ve bu sürece yön veren faktörleri ve anlayışı, gerekçeleriyle, ama özetle ortaya koymaktadır.

Birinci bölümün konusu, ilmin ve bilginin üstünlüğü, değeri, şerefi meselesidir. Yazar burada, ilmin ve bilginin üstünlüğünü öncelikle aklı delillerle temellendirmeye çalışmakta sonra bunu İslâm'ın temel kaynaklarıyla ve İslâmî geleneğin ürünü olan eserlerdeki görüşlerle beslemeye gayret etmektedir. Yazar İslâm'ın ilme ve bilgiye, tamamen bir varoluş meselesi olarak baktığını ortaya koymaktadır. Bu anlayışa göre "ilim için ilim" değil, iyi gelişmiş, donanımlı insan olmak için ilim ve bilgi söz konusudur. İlim ve bilgi, amaç değil, araçtır. İlimden yararlanan birey, kendini gerçekleştirmeye, fitrî potansiyelini geliştirme imkânına kavuşacaktır. İlimsiz ve bilgisiz iyi insan olunamayacağı gerçeğinin altı çizilmektedir. Dolayısıyla bireyin kendi insanlığını koruyup geliştirmesinin esaslarını ortaya koyduğuna inanılan dinden yararlanmak için de ilim gereklidir. İlim sayesinde din iyi anlaşılacak, dinle insanın buluşmasının önü açılacak ve dinden yararlanma imkânı elde edilecektir. Bu yüzden İslâm'ın, ilimle uğraşmayı büyük bir ibadet olarak değerlendirdiğinin altını yazar özellikle çizmektedir.

İkinci bölüm ise, ulemânın üstünlüğü meselesine ayrılmıştır. Bu bölümde İslâm açısından âlimin üstünlüğü, insanlar arasındaki seçkin konumu, âlime saygı göstermenin gerekliliği hususları ayrıntılı biçimde ele alınıp değerlendirilmektedir. Âlimlerin, peygamberlere vâris oldukları gerçeğinin altını çizen yazar, bu yüzden âlimlerin en üst rütbede insanlar

olduklarını ve Peygamber'e gösterilen saygının bunlara gösterilmesi gerektiğini özellikle belirtmektedir.

Üçüncü bölümde İslâm'a göre ilmin sadece ve sadece Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla tahsil edilmesi gerektiği meselesi ele alınmaktadır. Bu çerçevede, ilim elde ederken tam bir ihlâsa sahip olma yanında, ilmin amelî, ihtiraslardan, hasis tamahlardan uzak durmayı ve özellikle de mütevazı olmayı gerektirdiği, ilmi saklamayıp yaymanın önemi ve benzeri ilim ahlâkına ilişkin konular üzerinde durulmaktadır.

Dördüncü bölüm, âlimin/öğretmenin âdâbına tahsis edilmiştir. Bu çerçevede, âlimin/eğitimcinin ahlâkı, bilgi birikimi ve pedagojik donanımı konuları çeşitli yönleriyle değerlendirilmektedir.

Beşinci bölümde de öğrencinin âdâbı konu edilmektedir. Burada öğrencinin ibadet hayatından hocalarıyla ve arkadaşlarıyla ilişkilerine kadar uyması gereken ahlâkî ve pedagojik kurallar hakkında bilgi verilmektedir. İslâm açısından öğrencinin sahip olması öngörülen ahlâk, ana hatlarıyla açıklanmaktadır. Özellikle öğrencinin, başka meşgalelerden uzak kalarak kendini tamamen ilme vermesinin lüzumu üzerinde özellikle durulmaktadır. Bu çerçevede öğrencinin ruhsal ve bedensel sağlığını yazarın sorun edinmiş olması ve o konularda fikir ve bilgi üretmiş olması ayrıca takdire şayan bir husustur.

Kitap, Hâtîme (Son söz) başlığıyla son bulmaktadır. Bu başlık altında âhîr zamanda âlimlerin ölümüyle birlikte onların yerine cahillerin geçmesi suretiyle ilmin ortadan kalkacağına ilişkin hadisler üzerinde durulmakta ve insanları ilme teşvik edici bir metin ortaya konulmaktadır.

Bütün bu konular üzerinden İslâm'a göre ilim ve bilgi elde etmenin fık-rî arka planı, temel hedefi, ilkeleri ve işlevleri açıklanmakta; pedagojik bir bakış açısı ortaya konulmaktadır. Bu arada, İslâm açısından bir ilim ve eğitim ahlâkı çerçevesi çizilmektedir. Yukarıda kısaca çerçevesi sunulan İslâm eğitim geleneğinde öne çıkan eğitim-ahlâk ilişkisine dair anlayış, nispeten genişçe ele alınıp değerlendirilmiştir.

Bütün bu başlıklar altında verilen bilgiler ve yapılan değerlendirmeler, yazarın oldukça engin ve çok yönlü kültürel birikime sahip olduğunu gös-

terdiği kadar çağının hâkim kültürünü, eğitim anlayış ve uygulamalarını ve ilmî düzeyini de yansıtmaktadır.

Bu alanla ilgili başka kitaplarda yer alan konu ve bilgilerin bu kitapta derlendiği söylenebilir. Ancak, önceki ulemânın ürettiği bilgilerden yazar tarafından uygun görülenler bu eserde bir araya getirilmiş, tasnif ve tanzim edilmiştir. Yani yazar kendi anlayışını bu yolla ortaya koymuş olmaktadır. Söz gelimi, kendisinden doğrudan yararlandığı eserlerde yer verilen bazı konulara yazarın hiç yer vermemesi veya yer vermeye ihtiyaç duymaması (mesela, kitaplarla ilgili uyulması gereken âdâb), bu anlama gelmektedir, denebilir. Böyle bir seçicilik yaptığı için de derlenen bilgilerin yazar tarafından ayrıca tahlil edilmesi, açıklanması, onlara not düşülmesi, eleştirel değerlendirmelere tâbi tutulması gibi yaklaşımların çok az olduğu görülmektedir. Elbette bu yapılırken, her konuya ilişkin farklı görüşlere yeterince yer verilmesi asla ihmal edilmemektedir. Zaman zaman yazar, konuya ilişkin farklı görüşleri verdikten sonra, “Ben derim ki;” diyerek kendi tercihini ortaya koymaktadır. Bu ilmî ve ahlâkî tutumun, yazarın içinde doğup geliştiği coğrafyayla, kültürel ortamın özellikleriyle, ilmî atmosferle bağlantılı olduğu kuşkusuzdur.

Yazar, benimsediği görüşleri öncelikle mümkün mertebe âyet ve hadislerle temellendirmeye çalışıyor, sonra ashabın, geçmiş âlimlerin, müçtehitlerin görüşleriyle desteklemeye gayret ediyor. Bu arada, bolca şiirle metnini zenginleştirmiş olması dikkat çekiyor. Yani, gelenek içinde yer alan bilimsel ve kültürel birikimin bütün boyutlarından âzami ölçüde yararlanmaya çalışıyor.

Eğitim ve öğretime ilişkin meseleleri ele alan bu eserin içeriğini, günümüz eğitim bilimleri alanında üretilen eserlerin içerikleriyle karşılaştırmaya kalkışmak, elbette bilimsel yaklaşımla bağdaştırılamaz. Bu eseri kendi tarihsel bağlamında ele alıp değerlendirdiğimizde İslâm eğitim geleneği içinde oluşan birikimi yansıtmaması bakımından oldukça önemli ve zengin bir pedagojik içeriğe sahip olduğunu görmekteyiz. Ayrıca bu içerikte yer verilen eğitsel ilkeler, kurallar, ahlâkî değerler ve yaklaşımlar, bugün eğitim bilimlerinin ve psikolojinin ortaya koyduklarıyla örtüşmektedir. Söz gelimi, şunlar örnek olarak gösterilebilir:

- Eğitim sürecinde derece derece ilerleme ve meseleleri olabildiğince basitleştirme
- Öğrencinin bireysel farklılıklarını dikkate alma
- Şiddete başvurmama
- Öğrencinin kişiliğine saygı gösterme, onurunu kırıcı üslup, tutum ve davranışlardan uzak durma
- Öğrencinin ruhsal yapısını etkileyen faktörleri dikkate alma
- Öğrencinin ruhsal ve bedensel sağlığına özen gösterme
- Öğrenciler arasında ayırım yapmama, âdil davranma
- Öğrenciyi eğitim sürecinde teşvik etme ve rahatlatma
- Öğrencilerde yapıcı bir rekabet ruhunu oluşturma
- Öğrencinin düşünme ve kavrama yeteneklerini geliştirmek için farklı ortamlara yolculuk yapmayı teşvik etme (Bugünün diliyle söylersek: farklı çevrelerle etkileşim içine girerek farklı öğrenmeleri sağlama)
- Öğrencinin ahlâken özgürleşmesini kılavuzlama

Bu tür eserlerle ortaya konulan görüşler ve tavsiyeler, eğitim bilimleri- nin gelişimi açısından çok önemli bir birikimi ortaya koymaktadır. Batı, eğitimin teorik ve pratik boyutuna ilişkin tarihsel birikimi bilimsel yön- temlerle ele alıp değerlendirerek on dokuzuncu asırda eğitim bilimini oluş- turmuş ve eğitim faaliyetlerini bilimsel bir zemine oturtmaya başlamıştır. Buna karşılık İslâm dünyasındaki bu zengin eğitim mirası, müslümanlar tarafından iyi kavranamadığından dolayı bilimsel yaklaşımla sorgulanıp değerlendirilerek güncellenememiştir. Bu yapılamadığından dolayı, İslâm dünyasında zamanla geliştirilen eğitim anlayış ve uygulamalarının, mütea- kip dönemlerde, özellikle toplumsal değişimin hız kazandığı son asırlarda da aynen sürdürülemediği; mevcut birikimin hızla ihtiyaçları karşılayamaz duruma düştüğü gerçeğiyle karşılaşmıştır. Nitekim bu eserde, daha önce gerçekleştirilen eğitim ahlâkına ilişkin bazı değerlerin zamanla nasıl orta- dan kalktığından söz edilmektedir.

Müslümanlar geçmişten kopmuş, ama yeni dönemin şartlarına göre de kendi donanımını geliştiremeyince herkes, güncellenemeyen eğitim mirasımızı, kendi el yordamıyla sürdürmeye çalışmış ve bu tutum genelde hâlâ sürmektedir, denebilir. Günümüz dünyasında eğitim bilimleri alanında önemli gelişmeler sağlanmış olmasına rağmen bugün İslâm dünyasında toplumların ezici çoğunluğu, hâlâ yeni nesli pasif tecrübe-ler, kişisel eğilimlere göre, atadan babadan gördükleri usullerle, el yordamıyla, yani genelde tedavülden kalkmış bilgi ve anlayışlarla yetiştirmeye devam etmekte ve bu uygulamaya göz yumulmaktadır. Eğitimin bilimselleştirilmesine yönelik çalışmalar hızlandırılıp sistematik bütünlüğe sahip, evrensel niteliği güçlü pedagojik anlayış ve uygulamalar yaygınlaştırılmadığı sürece bu tutumun önünü almak mümkün değildir. İslâm dünyasındaki toplumsal sorunların temelinde özellikle işte bu bilimsel olmayan eğitim anlayışının, pedagojik geri kalmışlığın yer aldığını unutmamak gerekir.

Müslümanların bu durumunu, elbette İslâm'ın temel kaynaklarına onaylatmak mümkün değildir. Çünkü Kur'ân'a göre her müslüman birey, yaptığı her işi bilgiyle, bilimle, bilinçle yapmakla yükümlüdür. [Zümer 39/9; Ra'd 13/16; İsrâ 17/36; İbn Mâce, "Zühd", 15; Tirmizî, "İlim", 19] Her işi bilerek yapması gereken müslümanın eğitim gibi son derece hayatî öneme sahip, çok hassas ve sonuçları itibariyle sorumluluğu ağır bir işi rastgele, el yordamıyla yapması asla hoş görülemez. Hele bir de bu eğitim doğrudan vahyin anlaşılmasına ilişkinse, bilgi ve beceri donanımına duyulan ihtiyaç daha da artmaktadır. Esasen eğitim, bilmekten "olma"ya, olmaktan yapmaya, edip eylemeye giden bir süreci kapsamaktadır. Bu süreçte yapılacak hataların bedelini insanlar hayatlarıyla ödemek; hatta öte dünyada bile sonuçlarına katlanmak durumundadırlar. Bu yüzden İslâm, eğitim eylemini büyük bir sorumluluk olarak ele almıştır. Bu büyük sorumluluk, elbette kendisine denk düşecek bir donanım ile yerine getirilebilir. "Hakkında ilmin olmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur." [İsrâ 17/36]

Müslümanların kendi ilim geleneğini, ilim ahlâkını kendi kültür ve medeniyetine bağlı kalarak yeniden inşa etmeyi başarmaları gerekmektedir.

tedir. Zira ilim ve felsefe, gelenek ve ahlâk temelinde yükselir. Bilindiği gibi, eğitim gelenekten beslenerek geliş(tirilebil)ir. Eğitimin gelenekli kalmasının zorunluluğu, eğitimde devrim yerine evrim sürecini işletmeyi gerektirir. Etkin ve verimli bir eğitim gerçekleştirmek için geçmiş ile bugünü harmanlayacak eğitim anlayış ve uygulamalarını hayata geçirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden eğitim anlayış ve uygulamalarının bütünüyle kendisini kuşatan bir geleneği olmalıdır; yoksa kendi olamayacağı gibi olmayı hedeflediği öteki gibi de olamaz; ikircikli bir hâlde arafta kalır. Esasen gelenekler uyulmak istendiğinde de ortadan kaldırılmak istendiğinde de bilinmek ve anlaşılmak durumundadırlar. Bu nedenle, eğitim geleneğimizi iyi tanımadan bugünün eğitim uygulamalarını, sorunlarını iyi analiz etme, anlayış ve uygulamalarımızı sağlıklı biçimde güncelleyebilme, onları etkin ve verimli hâle getirme konusunda önemli bir kaynaktan kendimizi mahrum etmiş oluruz. İşte bu tür eğitsel eserler, eğitim geleneğimizi ve günümüz eğitim anlayış ve uygulamalarını doğru anlamlandırmak, onları geliştirmek için vazgeçilmez kaynaklardır. Bu çerçevede, eğitim-öğretime ilişkin kaleme alınmış olan klasik eserlerimizin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Her hâlükârda eğitim alanının aktüel problemlerinin tarihsel tecrübe birikimimizde izlerini sürme imkânını bu eserler vasıtasıyla buluyoruz. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yaptığı yayınlarla, bu bağlamda son derece önemli bir görev ifa etmektedir.

4. Çeviri

‘Mütercim, ihanet edendir’ sözünün baskısının çeviri yapılırken sürekli hissedildiği gerçeğini öncelikle belirtelim. Bu hassasiyet, çevirinin niteliğini belirleyici role sahiptir. Bu yüzden çeviride, lafzı ötelemeksizin metnin ruhunu kavrayarak oradaki anlamı olduğu gibi ortaya koyma, esas alındı. Bir başka ifadeyle, metne sadakatin, lafzı gözetmenin, mânadan taviz vermeye yol açmamasına özen gösterildi; dolayısıyla yazarın zihin ve duygu dünyasına girerek onu dile getirmeye gayret edildi. Böylece, tercüme etme sorumluluğunun daha az hasarla yerine getirileceği düşünüldü. Arapçasıyla karşılaştırarak okuyacak olanlar için bu yaklaşım oldukça yararlı olacaktır. Elden geldikçe parantez kullanmamaya gayret edilmekle birlikte lafzın

çağrışımlarının önünün tıkanacağı tahmin edildiği yerlerde, anlamda yetersizliği olabildiğince önlemek için nadiren de olsa paranteze yer verildi. Parantez içinde ya asıl kelime verildi veya alternatif karşılığı.

Şiirlerin düzyazıyla ifade edilmesi yerine olabildiğince şiirsel nitelikte ifadelerle çevrilmesi için özel çaba gösterildi. Şiirlerin asıllarındaki biçimlerine, anlam, duyarlık, benzetme ve düşüncelere olabildiğince sadakat gösterildi; asıl lafızlarını bir tarafa bırakarak onları Türkçede yeniden söyleme yoluna gitmeme anlayışına bağlı kalındı. Elbette şiirlerdeki kelime oyunlarını, ses ve ritim özelliklerini, kısaca şiirselliği dilimize aktarmaya çalışmanın imkânsız denecek kadar zor olduğu görüşüne katılmamak pek mümkün gözüküyor. Aslında şiirin çevrilemeyeceği görüşü, yabana atılacak gibi değildir.

Bunlarla birlikte, çevirinin tümünde Türkçenin hakkını ve tadını vermeye özellikle özen gösterildi. Esasen ideal bir çeviri formülü yoktur. Ne denli uğraşılsa, ne kadar hassas davranılsa çeviride hatalar yapılıyor, pürüzler oluyor. Bu çeviri de bundan uzak görülemez. Çeviride ne kadar başarılı olduğunu okuyucu takdir edecektir. Onların bize iletecekleri eleştirel katkıları şükranla ve minnetle karşılayacağımızdan hiç kimsenin kuşkusu olmasın.

Mütercim olarak muhtevada katılmadığımız hususlara ilişkin görüşlerimizi nadiren dipnotta belirtme ihtiyacı duyduk. Bu, nadiren oldu; çünkü okuyucuyu eserle baş başa bırakmak adına buna fazla yer vermemeyi tercih ettik. Ayrıca, ihtiyaç duyuldukça eseri tahkik edenin dipnotlarına da yer verdik. Bunları birbirinden ayırmak için, bizim tarafımızdan verilen dipnotların sonuna (çev.) notunu koyduk.

Bu eserin tahkikli neşrini gerçekleştiren Dr. Abdullah Ramdânî, yazarın yararlandığı bütün yazarların ve kaynakların isimlerini, alıntıların kaynaklardaki yerlerini belirleme çalışması yapmış; biz de onun tespitlerine çeviride yer verdik. Yazar, alıntı yaptığı kaynaklara dair bazen sadece yazarın ismini veya onunla birlikte eserinin ismini vermekte, bazan sadece eserin ismini tam veya eksik belirtirken bazan sadece yazarın adını tam veya eksik vermektedir. Çeviride, yazarın kısaltarak verdiği kitap ve şahıs isimleri,

eserin tahkikini yapan zatın dipnotlarından yararlanılarak tamamlandı. Örnek: Yazar, “İmam Senûsî, *Suğrâ* adlı eserinin şerhinde ...” demekle yetindiği halde, tarafımızdan kitabın adı, *el-Akîdetu’s-Suğrâ* şeklinde tamamlanarak verildi. Yazarın, “Fahr” diye andığı şahsın adı tamamlanarak verildi: Fahreddin er-Râzî. Yazar, el-İsfahânî demekle yetindiği halde, İsmail b. Muhammed el-İsfahânî şeklinde tamamlanarak verildi. “*el-Kebîr*” diye anılan kitabın ismi tam olarak *el-Mu‘cemül-Kebîr* şeklinde verildi. Ancak, tarafımızdan ilave edilen kısım parantez içine alınmadı; çünkü bu, hem okuru yorar, hem de Arapça metinden durum rahatlıkla anlaşılmaktadır. Nakledilen bilginin atıf kaynağındaki yeri, dipnotta değil de metin içinde [Yazarın soyadı/veya meşhur lakabı, eserin basım tarihi: Varsa cilt/sayfa] şeklinde gösterildi. Eserin basım tarihi yoksa, yazar adından sonra iki nokta konulup cilt ve sayfa numarasını vermekle yetinildi. Maalesef, *Keşşâf* gibi bazı eserleri Naşir kullanmakla birlikte Kaynakça’da onların kimliklerine yer vermemiş. Bu tür eserler, yazar ve ismiyle verildi ve Kaynaklar kısmında onlar zikredilmedi. Aynı bilginin farklı kaynaklarının gösterildiği yerlerde, genelde biri, belki en önemlisi verilmekle yetinildi. Naşir, şiirlerin bazen kaynaklarını vermiş olsa da biz vermeyi tercih etmedik. Yine aynı çalışmadan yararlanılarak, yazarların ölüm tarihleri de parantez içinde verildi. Ayrıca, âyetlerin sûre ve numaraları verildi; Naşirin belirttiği hadislerin kaynakları gözden geçirilerek ülkemizde yaygın olan kullanım esas alınmak suretiyle yeniden belirtildi. Bu yapılırken bazen, hadis kaynağındaki metinle uyumlu olmayan rivayetler tashih edildi.

Okuyucuyla paylaşılması gereken hususlardan biri de, metne alt başlıklar konulmasıdır. Kitaptaki başlıklar korunmakla birlikte, tarafımızdan ara başlıklar konuldu. Özellikle metinde akışın değiştiği yerlerde uygun başlıklar ilave edildi. Ayrıca, kimi paragraflar, konularına göre bölünüp farklı paragraflar oluşturuldu.

Eserin muhtevasından yararlanma imkânını artırmak düşüncesiyle, eserin sonuna bir karma dizin ilave edildi.

Alparslan Durmuş Bey, eseri tercüme etmeme öneyak oldu ve metnin teminini sağladı. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. Muhittin MACÎT, başkanlığını yürüttüğü kurum tarafından yayımlanma-

sına öncülük etti. Her birine içten teşekkürlerimi sunuyorum. Çeviri esnasında bazı ibareleri ilgili meslektaşlarımla müzakere etme ihtiyacı duydum. Ayrıca, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı uzmanlarının bazı geri bildirimleri oldu. Bu çerçevede katkısı olan herkese minnettarım. Basım sürecinde başta Arafat Aydın Bey olmak üzere emeği geçenlere de teşekkür ediyorum.

Bu çevirinin eksikleri, yanlışları şüphesiz bana aittir. Okurlarımın bunlara ilişkin yapacakları eleştirel değerlendirmeler, çok kıymetli katkılar olarak görülüp şükranla ve minnettarlıkla karşılanacak ve gereğinin yapılmasından mutluluk duyulacaktır.

Muhammet Şevki Aydın

15.11.2018/ Kayseri

BÜLÛĞU AKSA'L-MERÂM
FÎ ŞEREFİ'L-İLMİ VE MÂ YETEALLAKU BİHÎ MİNE'L-AHKÂM

MUHAMMED B. MES'ÛD ET-TARNABÂTÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

بلوغ أقصى المرام
في شرف العلم وما يتعلق به من الأحكام

محمد بن مسعود الطرنباطي

رحمة الله عليه

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla

[1] Efendimiz Muhammed'e, ailesine ve ashabına Allah'ın salât ve selâmı olsun!

5 [2] Hamd, ilmi ve ehlini şerefli kılan, ilim rütbesini ve konumunu en üst dereceye yükselten Allah'a özgüdür. Kendisine en yüksek tâzim ve şeref tahsis edilmiş olan Efendimiz Muhammed'e, Kur'ân'ı ve Sünnet'i taşıyan ailesine ve ashabına salât ve selâm olsun!

10 [3] Beni içtenlikle seven sevgili dostlarımdan talebini reddetmem zor olan biri, ilmin ve âlimlerin üstünlüklerini toplayan bir kitap yazmamı benden talep etti ki insanların nefisleri, ilim ehli için Allah'ın (ödül olarak) hazırladıklarını duyunca ilim elde etmek amacıyla harekete geçsin. Çünkü nefisler tembeldir. Tıpkı serkeş/inatçı hayvan gibi ki yürümeye yönelmesi ümidiyle kendisine yem torbası gösterilir.

15 [4] Her ne kadar ben bu iş için hiçbir şekilde ehil, hatta ehil olmaya yakın değilsem de biliyorum ki kitap yazan kimse, kendi akıl düzeyini açığa vurmuş, ilminin ve cahilliğinin derecesini açıklamış olur. Şayet kendi nefsimi saklarsam, onun hâlini saklamış olacağım. Oysa onun bu hâli, kitapta yazılmış oldu.

20 [5] İlmin, en yüce olgunluklardan ve en yüksek rütbelerden biri olduğu, ilmin üstünlüklerinin sayılamayacağı konusunda selîm akılların mutabık, bütün şeriatların hemfikir olduklarını biliyorum. Fakat bunu benden isteyen kişinin, belirttiği o şeye çok özlem duyduğunu bildiğim için, onun isteğini kolay ve hazırda olanlarla karşıladım.

25 [6] Bu kitap, bir mukaddime, beş bölüm ve bir sonuç kısmını kapsamaktadır.

بسم الله الرحمن الرحيم،

[١] وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم تسليماً.

[٢] الحمد لله الذي شرف العلم وأهله، وأعلى في درجات السيادة رتبته ومحله، والصلاة والسلام على سيدنا محمد المخصوص بمزيد التعظيم والتجلة، وعلى آله وأصحابه الحاملين الكتاب والسنة، ٥

[٣] وبعد، فإن بعض الأحبة ممن خلص لي وده، وصعب علي فيما طلب مني رده، وطلب مني أن أجمع له شيئاً من فضائل العلم والعلماء لتنبعث النفوس إلى طلبه وتحصيله، إذا سمعت ما أعد الله لأهله، لأنها كُسالى كالدابة الحرون يلاح لها بمخلاة رجاء الاستقامة على السير،

[٤] وإن كنتُ لست أهلاً لهذا الأمر، في غير ولا نفي، ولا كدت أن أكون أهلاً مع علمي بأن من ألف قد أبدا صفحة عقله، وترجم عن مقدار علمه وجهله، ولو سترت على نفسي لأبقيت لها الحال مستورا، ولكن كان ذلك في الكتاب مسطوراً. ١٠

[٥] واعلم أن العقول السليمة متطابقة، والشرائع بأسرها متوافقة، على أن العلم من أكمل الكمالات، وأرفع الدرجات، وأن فضائله لا تحصى، لكن لما علمت أن السائل متعطش لما ذكر، أجبت به بما تيسر وحضر. ١٥

[٦] ويشتمل على مقدمة وخمسة أبواب وخاتمة.

MUKADDİME

1. İlimlerin Çeşitleri ve Oluşturulma Nedenleri

[7] İlim (bilgi),¹ iki kısımdır: kadîm ve hâdis.² Kadîm ilim, parçalara bölünmez. İnsanlar, kadîm ilim tanımlanır mı, tanımlanamaz mı, diye ihtilaf etmiş, iki görüş ileri sürmüşlerdir.

[8] İkinci görüşe göre Gazzâlî (ö. 505/1111) şöyle diyor: “Tanımlanamaz; çünkü onun mahiyetine muttali’ olmak zordur. O, ancak taksim edilerek ve misalle kavranabilir.” Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) ise, “Kadîm ilim, zaruri olduğu için tanımlanamaz.” diyor.

[9] “Tanımlanabilir” diyenlerin ise, onun hakkında birçok tanımları (had/hudud³) vardır. Bunların bir bölümü kabul görmüş, bir bölümü ise kabul görmemiştir. İmam Senûsî (ö. 895/1489), *el-Akîdetu’s-Suğrâ* adlı eserinin şerhinde şu tanımlı yapmıştır: “Kadîm ilim öyle bir nitelik (sıfattır) ki kapalı olan şey, onun sayesinde hiçbir yönden aksi bir ihtimal olmayacak biçimde açılıp ortaya çıkar.” O, *Mukaddime*’sinde ise şöyle tanımlamaktadır: “O, öyle bir nitelik ki bilinebilir olan (ma’lûm), onun sayesinde olduğu gibi açığa çıkar.” İmam Senûsî’nin tarifi⁴ hakkında yazılanlara gelince, Ârif Billâh Seyyid Abdurrahmân el-Fâsî’nin (ö. 1096/1684) *el-Akîdetu’s-Suğrâ* Şerhi’nin Hâşiyesi’nde dediği gibi: “Kadîm ilim, şeyleri, sanki kişinin kendisinde hazırlmış gibi ve onlardan hiçbirini dışarıda bırakmayacak kadar kuşatıcı biçimde açığa çıkaran bir niteliktir.”

[10] Hâdis olan ilim (bilgi), iki kısımdır: zaruri ve nazarî.⁵ Zaruri ilim, ilk yönelişte meydana gelen, dolayısıyla düşünmeye ve kazanmaya (kesb’e, istidlâlî akıl yürütme süreçlerine) bağlı olmayan ilimdir. Söz gelimi, sıcaklık ve soğukluğu ile iki zıttın bir araya gelmeyeceğini tasavvur etmek gibi. Nazarî ilim ise, talep etmekle, kazanmakla (kesb’le) meydana gelen ilimdir. O, istidlâldır; yani delil üzerinde düşünüp talep edilen sonucu (matlubu) ondan çıkarsamaktır (istinbat). O, kesbî (kazanılan) ilim diye de ifade edilir.

1 Sözlükte bilmek anlamına gelen ilim, geleneğimiz içinde bilim ve bilgi anlamlarında kullanılmıştır. Cümle içinde bu iki anlamdan hangisinin kast edildiğini bağlamdan çıkarmak gerekmektedir (çev.).

2 Kadîm, sözlükte “varlığı üzerinden uzun zaman geçmiş olan” demektir. Felsefede ise kadîm, varlığının başlangıcı olmayana denir. Hâdis ise, önce yok iken sonradan olan anlamındadır [*el-Mu’cemül-Felsefi*, 1/433; 2/189].

3 Mantıkta had; şeyin mahiyetini ifade eden sözdür [bk. *el-Mu’cemül-Vesit*. çev.].

4 Tarif, ayırıcı vasıflarını söylemek suretiyle şeyi belirtmektir.

5 Gazzâlî, ilmi (bilgiyi) kadîm ve hâdis diye ayırır. Ona göre kadîm ilim; Allah’ın ilmidir ki onun evveli yoktur. O, bütün bilinebilenleri (malumat) kuşatır ve malumatın çoğulluğu/çeşitlenmesi (teaddüdü) sebebiyle çoğullaşmaz, kesbî ve zaruri diye de nitelenmez.

المقدمة

١- في أقسام العلوم وسبب وضعها

[٧] العلم قسمان: قديم وحادث. فالقديم غير منقسم. واختلف الناس

فيه، هل يُحدّ أو لا يُحدّ؟ على قولين.

[٨] وعلى الثاني قال الغزالي: لا يحدّ لعسر الاطلاع على ذاتيته وإنما

يدرك بالقسمة والمثال. وقال الفخر لأنه ضروري.

[٩] وعلى أنه يحدّ فلهم فيه حدود كثيرة منها مقبول ومردود. فحدّه الإمام

السنوسي في شرح صغراه بقوله: «صفة ينكشف بها ما تنغلق به انكشافاً لا

يحتمل النقيض بوجه من الوجوه». وحده في مقدمته بقوله: «صفة ينكشف

بها المعلوم على ما هو به». والمحذر في تعريفه. كما قاله العارف بالله

سيدي عبد الرحمن الفاسي في حاشية شرح الصغرى: «إنه صفة كاشفة

للأشياء وبحيث إنها حاضرة لديه كشفاً إحاطياً لا يشذ عنها شيء ما من

الأشياء».

[١٠] والحادث قسمان: ضروري ونظري. فالضروري هو العلم الحاصل

بأول توجه فلا يتوقف على نظر وكسب، ولا تفكر، كتصور الحرارة والبرودة،

وأن الضدين لا يجتمعان. والنظري هو العلم الحاصل بالكسب والطلب، وهو

الاستدلال أي النظر في الدليل واستنباط المطلوب منه. وقد يعبر عنه بالكسبي.

[11] Bazıları da ilmi (bilgiyi) üçe ayırmaktadırlar: nazarî, zaruri ve bedîhî. Zaruri ilimle bedîhîyi şöyle ayırmaktadırlar: Zaruri ilim (bilgi): Vicdan/bilinç diye adlandırılan iç (batın) duyu ve beş duyudan biriyle bağlantılı olmasına rağmen kulun reddedemediği hâdis ilimdir. Bedîhî ilim (bilgi) ise, kulun reddedemediği ve hiçbir duyu ile de ilişkisi olmayan hâdis ilimdir. Söz gelimi, “bir”in, “iki”nin yarısı olduğunu ve “bütün”ün “cüz”-den daha büyük olduğunu bilmek gibi.

[12] Ey okur! Bil ki, Allah bize ve sana ilim öğretip onun sayesinde bizi mukaddes huzuruna yükseltsin ve lutfuyla bizi kendisinin üns(iyet)¹ makamına koysun, Allah insanın ruhunu (nefsini)² nurun berraklığından yarattı ve onu gizli bir mekâna yerleştirdi, ona temizlik ve arınma elbisesini giydirdi. Sonra O, kendisinin murad ettiği hikmeti gerçekleştirmek, yani “Sizin hanginizin daha güzel davrandığını denemek için” [Mülk 67/2], onu mekânından indirdi ve bulunduğu yerden nakledip beden kabına yerleştirdi. Dolayısıyla onu temizleyip arındıran kurtulacak ve onu kirleten de zararlı dönecektir. [Şems 91/9-10]

[13] Allah, ruh (nefis) ile beden arasında inanılmaz bir alaka ve ilginç bir bağ kurdu. Şayet o olmasaydı ruh bedende asla yerleşip kalamazdı. Çünkü bu ikisi arasında zıtlık bulunmaktadır. İşte bu alaka ve bağ sayesinde ruh bedenin kesafetinden (yoğunluğundan), beden de ruhun (nefsin) letafetinden birtakım özellikler edindi. Ne var ki ruh bedenin gereklerinden daha fazla etkilenmekte ve onun nitelikleriyle daha çok donanmaktadır. Çünkü ruh, kendi dünyasından uzak ve bedenin dünyasına yakın durumdadır. Tabiat ise, yakınındaki komşu tabiatı aşırır/hırsızlık yapar. Beden her ne zaman ruhun gereklerine meyletse yakın dünyasının doğası, onun bu meylini engeller; dolayısıyla bu meyli (eğilimi) zayıflar. Ruh (nefis) her ne zaman bedenin gereklerine meyletse kendi dünyasından buna engel olacak bir şey bulamaz. Çünkü ruh, kendi dünyasından uzaktır. Dolayısıyla ruh, beden niteliklerini edinmiş ve onun gerekleriyle kirlenmiştir; sonuçta bu, ruhu kendi doğasından çıkarır. Ruh, artık temiz elbiseleri kendinden atıverir. Beden, ruhu şehvet kirleriyle kirletir ve yıkıcı (âfet) hastalıklarını ona bulaştırır. Nihayetinde işte böylece, ruhu Yaratıcı’ndan uzaklaştıran en büyük engel,

1 Süflere göre üns, güzelliğin kemali nedeniyle ruhun lezzet duymasıdır; heybet’in zıddıdır. Üns’ün kemali ise, sevenin (muhib) sevilene (mahbub) doğru açılmasıdır.

2 Yazar’ın, çeşitli anlamları olan ‘nefs’ kelimesini burada hep ‘ruh’ anlamında kullandığını düşünüyorum; öyle çevirdim. Bunu hatırlatmak için de ara sıra parantez içinde nefis kelimesini verdim. (çev.)

[١١] وبعضهم يقسمه إلى ثلاثة أقسام: نظري وضروري وبديهي. ويفرق بين الضروري والبديهي بأن الضروري هو العلم الحادث الذي لا قوة للعبد على دفعه مع اقترانه بالحس الباطن المسمى بالوجدان وإحدى الحواس الخمس. والبديهي هو العلم الحادث الذي لا قدرة للعبد على دفعه، ولا يقترن بشيء من الحواس، كالعلم بأن الواحد نصف الاثنين، وأن الكل أعظم من جزئه. ٥

[١٢] ثم اعلم علّمنا الله وإياك علما «يسمو بنا إلى حضرة قدسه، ويحلنا بفضله في محل أنسه، أن الله خلق نفس الإنسان من صفا صفوة النور، وأحلها مكانا مكنيا، وألبسها ثوب الطهارة والزكى، ثم أهبطها من مكانها ونقلها من قرارها فأودعها قارورة الجسم لحكمة أرادها، ﴿... لِيُنَلِّوْكُمْ أَتِّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا...﴾^١ فيفوز بالفلاح من زكاها، ويووء بالخيبة من دساها، ١٠

[١٣] وجعل بين النفس والجسم تعلقا عجيبا، وارتباطا غريبا لولا هو لم يستقر لها قرار فيه، لما بينهما من التضاد، وبذلك التعلق والارتباط تحلّت النفس من كثافة الجسم بأوصاف، وتحلّى الجسم من لطافة النفس بأوصاف، لكن النفس أشد انفعالا لمقتضيات الجسم وأكثرها اتصافا بأوصافه لبعدها عن عالمها وقربها من عالمه، والطبع يسرق من الطبع القريب المجاور كلّما مال الجسم لمقتضى النفس عاقه عن ذلك طبع عالمه القريب فضعف الميل، وكلما مالت النفس لمقتضى الجسم لم تجد وازعا عن ذلك من عالمها لبعدها عنه فاتصفت بأوصاف الجسم وتلوّثت بمقتضياته حتى أخرجها ذلك عن طبعها، وتدع عنها أثواب طهارتها ولوّثها بأدران الشهوات، وأمّرضها بعلل الآفات، فصار لها من ذلك أعظم حجاب عن خالقها وأكبر قاطع عن عالمها، ٢٠

١ الملك: ٢.

٢ الشمس: ٩- ١٠.

onun kendi dünyasıyla bağını koparan en büyük unsur meydana gelmiştir. Kuldan talep edilen şey, kendi ruhunu (nefsini) kurtarması, onu temizleyip bedenle birleş(tiril)mesinden önce sahip olduğu niteliklerle donanması ve ruhun sonuçta Rabbi'ne tertemiz, kendisi O'ndan razı ve kendisinden
5 de O razı olarak¹ dönmesidir. [Sâhilî, 2003:1/120-121] Şairin dediği gibi:

Ruhunu kirleten hata ve kusur türü her şeyden onu koru
Hırsla çalış, sayesinde kurtulacağı amel ve sözle arındırmaya onu

[14] Bir başkası da şöyle diyor:

Ey bedeninin hizmetçisi! Ona hizmetle ne kadar bahtsızlaşmaktasın
10 Seni hüsrana uğratacak şeylerden kazanç ummaktasın

Ruhunla uğraşmaya bak; geliştir erdemini onun
Zira sen bedenininle değil, ruhunla insansın

[15] Başka biri de şunu söylüyor:

Ruh, aydınlanmış olarak gelmiştir Arş'ın Rabbi'nden
15 Dünya toprağı ise aslıdır cismin ve bedeninin

Cebbar Melik, arasını uzlaştırdı bu ikisinin
Ki ikisi emir ve imtihanı kabule uygun hâle gelsin

Bu yüzden gurbettedir ruh, vatanındadır bedeninin
Öyleyse mutlaka hakkını tanı, vatanından ayrılanın

[16] İşte bu (ruhu arındırma), Âdem'in çocuklarına Allah'ın yüklediği sorumluluktur. O, özün özüdür. Çünkü amel, ilmin özüdür. Ruhun temizliği ise amelin özüdür. Ruhun temizliği, uğrunda kararlı yiğitlerin koşuşturduğu gayedir, her oruç tutan ve namaz kılanın emelidir. Akıllar, ruhun hastalıklarından kurtulma sebebini kavramaktan âciz kaldı ve onu süflî arzularının kirinden temizleyen şeyleri bilmeye güç yetiremedi. Çünkü vehmedenlerin aksine, akıllar tek başına bunun üstesinden gelemeyiz. İşte bu durumda Allah, akılları, ruhların kurtuluşunu ve temizlenmesini içeren şeylere yönelten kişiler olan peygamberlerini gönderdi. O peygamberler, Allah katından iki şey getirdiler: İbadetler ve âdetler. Birinciye gelince onun hedefi, inançların sıhhatini ve fer'î ibadetlerin yerine getirilmesini sağlamaktır.
20
25
30

1 Âyetten alıntı olan bu ifade ile Fecr sûresi 89/27. ve 28. âyetlere göndermede bulunmaktadır. (çev.)

والعبد مطلوب بخلاص نفسه وتطهيرها وتحليتها بالأوصاف التي كانت عليها
قبل التركيب فتعود إلى ربها طاهرة زكية راضية مرضية»، كما قال الشاعر:

حافظ على نفسك من كل ما يشينها من خلل أو زلل
واحرص على تخليصها بالذي تنجو به من قول أو عمل

هـ [١٤] قال الآخر:

يا خادم الجسم [كم] تشقى بخدمته وتطلب الربح مما فيه خسران
عليك بالنفس فاستكمل فضيلتها فأنت بالنفس لا بالجسم إنسان

[١٥] وأنشد الآخر:

الروح من عند رب العرش مبدة وتربة الأرض أصل الجسم والبدن
قد ألف الملك الجبار بينهما ليصلحا لقبول الأمر والمحن
فالروح في غربة والجسم في وطن فلتعرفن ذمام النازح الوطن

[١٦] «وهذا هو العهد الذي أخذ الله على بني آدم وهو لباب اللباب؛ لأن

العمل لباب العلم، وطهارة النفس لباب العمل وهي الغاية التي شد لها الأنجاد
عُرى العزائم وأملها كل صائم وقائم. ولما عجزت العقول عن إدراك سبب خلاص

النفس من عللها، وكلّت عن معرفة ما يطهرها من دنس شهواتها»، إذ لا تستقل

العقول بذلك خلافا لمن وهم، فبعث الله رسله عليهم الصلاة والسلام هداة للعقول

إلى ما فيه خلاص الأنفس وتطهيرها، فجاءوا من عنده بأمرين: العبادات والعادات.

أما الأول فمرجهه إلى صحة الاعتقادات والقيام بوظائف العبادات الفرعيات،

İkincininki ise, gıdalarla ve tedavilerle bedenleri ayakta tutmak ve muamelelatla günlük hayatın düzenini sağlamaktır. Birincisi, kendisiyle mükellef kılındığımız için daha kuvvetli olsa da onun varlığı, ikincinin varlığı sayesinde. Bu yüzden, her ikisine birlikte ihtiyaç duyulmaktadır ve insan uygulamada bu ikisiyle yükümlü kılınmıştır.

[17] İnsanlığı yönetmek için gönderilmiş ve iki dünyada onların efendisi olan En Büyük Muallim (s.a.), bu emirlerin her ikisini de yerine getirdi. Aşhabı da (r.a.), ihtiyaç duydukları bütün şeyleri ya Hz. Peygamber'den (s.a.) öğrenerek ya da Kur'an'dan anlayarak biliyorlardı. Kur'an'dan anlam çıkarmaları onlar için kolaydı; çünkü onlar Araplar ve Allah onların basiretlerini müşahade ile aydınlattı. Dolayısıyla kendisiyle Kur'an'a ulaşacakları herhangi bir alete ve kullanacakları herhangi bir araca muhtaç olmadılar. Ne var ki onlar, duyduklarını kâğıt veya kumaş parçalarına, düz beyaz taşlara yazıyorlardı. Zira onlar, bunun onu koruma vasıtası olduğunu biliyorlardı. Kurrâların öldürülmesi devam edince Hz. Ebû Bekir, Kur'an'ın kaybolacağından korktu ve onu sahifelerde bir araya getirdi. Çünkü o bunun, Kur'an'ı korumanın vesilesi olduğunu biliyordu.

[18] Hz. Ömer (r.a.), Kur'an ve Sünnet'i anlamının, onlardaki işaretlerin inceliklerine ve kapalı olan ifadelerin anlamlarına ulaştırıcıya ihtiyaç duyduğunu fark edince şiir rivayetini ve öğrenimini teşvik etti. Hutbesinde şöyle dedi: "Divanınızı elden bırakmayınız, yanılmaz." "O nedir?" diye sorulunca da şöyle dedi: "O, cahiliyye şiirinizdir ve kitabınızın mânası onda vardır." [Kurtubî, 10/111] Hz. Osman (r.a.), insanların ihtilafa düşmesinden endişelenince Kur'an'ı mushaflarda topladı. Çünkü o, bunun Kur'an'ı zaptetmeye ve onun hakkında çekişmeyi (niza') ortadan kaldırma vesile olduğunu biliyordu. Hz. Ali (r.a.), okuma hataları (lahn) duyunca Arapçanın zayı olmasından korktu ve nahvi (garamer) ortaya çıkardı. Çünkü o biliyordu ki nahiv, Arap dilini korumanın aracıdır. Arap dilinin korunması da, Muhammedî şeriatın dayandığı Kitap ve Sünnet'in manalarını anlamının aracıdır.

[19] Aşhap ve tâbiînün maharetli olanları, herkesin Kur'an'ın mânalarını anlayamayacağını bildiklerinden dolayı onun tefsiriyle meşgul olup kendilerinden sonrakilere yol göstermek için tefsirler yazdılar. Onlar, Hz. Peygamber'in hadislerini de yazıp derlediler. Çünkü hadis, insanların yükümlü kılındıkları şeyleri bilmenin aracıdır ve hedeflenen itaata vesiledir.

وأما الثاني فمرجهه إلى إقامة الأبدان بالأغذية والمعالجات ونظام المعاش بالمعاملات. والأمر الأول وإن كان هو أكد إذ هو الذي كلفنا به، لكن قوامه بقوام الثاني فاحتيج إليهما معا، وصارا في التحقيق مكلفا بهما.

[١٧] وقد قام بكلا الأمرين المعلم الأكبر المبعوث لسياسة البشر وسيدهم

٥ في الدارين ﷺ. وكان أصحابه رضي الله عنهم يعرفون من الجميع ما يحتاج إليه إما بتلقيهم منه ﷺ أو بفهم من القرآن لسهولة ذلك عليهم من حيث كونهم غربا ونور الله بصائرهم بالمشاهدة فلم يحتاجوا إلى آلة يتوصلون بها، ولا وسيلة يستعملونها، غير أنهم كانوا يكتبون ما يسمعون في الرقاع واللخاف لعلمهم أن ذلك وسيلة إلى حفظه، فلما استمر القتل في القراء وخاف أبو بكر ضياع القرآن جمعه في الصحف لعلمه أن ذلك وسيلة إلى حفظه. ١٠

[١٨] ولما أحسَّ عمر رضي الله عنه أن فهم الكتاب والسنة يحتاج إلى موصل لما

فيهما من دقائق الإشارات وغرائب العبارات، حضَّ على رواية الشعر وتعلمه فقال في خطبته: «عليكم بديوانكم لا يضل، قيل وما هو؟ قال: شعر الجاهلية، ففيه معنى كتابكم». ولما خشي عثمان رضي الله عنه اختلاف الناس، جمع القرآن في المصاحف لعلمه أن ذلك وسيلة إلى ضبطه وارتفاع النزاع فيه. ولما سمع علي ١٥ كرم الله وجهه اللحن، وخاف ضياع العربية، وضع النحو لعلمه أن النحو وسيلة إلى حفظ اللسان العربي، وحفظه وسيلة إلى فهم معاني الكتاب والسنة اللذين عليهما مدار الشريعة المحمدية.

[١٩] ولما علم مهرة الصحابة والتابعين أن ليس كل أحد يقوم بفهم معاني

٢٠ القرآن، اشتغلوا بتفسيره، ودونوا التفاسير نصحا لمن بعدهم، ودونوا الأحاديث النبوية، لأن ذلك وسيلة إلى معرفة ما وقع به التكليف، وهو وسيلة إلى الامتثال المقصود.

[20] Nakledilen hadislerin hepsi Kur'ân gibi mütevatir değildir ve dahası, Hz. Peygamber'den sahih olarak nakledildikleri hakkında ittifak edilmemiştir. Aksine onlardan senet bakımından sahih olan ve olmayan, senetçe kuvvetli olan ve olmayanlar bulunmaktadır. Durum böyle olunca, ileri gelen İslâm âlimleri (imamlar), kendisiyle amel edilen hadisi, amel edilmeyenden ayırmaya, onu elde etme/öğrenme (telakkî) ve başkasına ulaştırma bilgisine ihtiyaç duydular. Bunun üzerine, hadis ilmi (sına'a) ve o alanda ıstılahlar (kavramlar), unvanlar oluşturdular.

[21] Kitap ve Sünnet'ten elde edilmiş hükümlerden bazıları amelin keyfiyetiyle, bazıları ise salt itikatla ilgilidir. Birinciler oldukça çok olduğundan dolayı ihtiyaç vakti için onların hepsini bellek imkânsızdır. Böyle olunca, amelî hükümler, küllî umumi delillere ve ihtiyaç anında bunlardan istinbat edilecek tafsilî illetlere dayandırılmıştır. Âlimler bunları toplayıp tedvin etmişler ve ondan kendileri için hâsıl olan ilmi de fıkıh diye adlandırmışlardır.

[22] Müslüman âlimler yeni meselelerde istinbata ve her yeni olaya/soruna cevap bulma hususunda küllî mukaddimelere (öncüllere) ihtiyaç duydular. Mukaddimelerin her birine ise, birçok ahkâm dayandırılıyor ve bazen kapalılık (iltibas) oluşup mukaddime hakkında ihtilaf meydana geliyordu. Sonuçta bilginler gruplara ayrılarak birtakım mezheplere bölündüler. İşte o zaman bunları göz ardı etmeyi, kendilerinden sonrakilere hayırhahlık ve hakikatleri idrak etmeleri için onlara yardım etmek olarak görmediler. Bu nedenle onları yazıp bir araya getirdiler ve onu da fıkıh usulü diye adlandırdılar.

[23] Kitap ve Sünnet'ten elde edilen hükümlerden ikincisi, yani itikatlar ise, İslâm'ın başlangıcında sağlamdı. Dine aykırı eğilimler (ehvâ) ve gruplar çoğalıp sadık ve masduk olan Peygamberimiz'in (s.a.) haber verdiği gibi ümmet fırkalara ayrılınca [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, H.12022] din konusunda kötülük çoğaldı ve asılsız şeyler söyleyenlerin şüpheleri, hakikati perdeledi. İşte bu durumda İslâm ümmetinin âlimleri ve önde gelenleri, dini boşa çıkaranlara karşı dille mücadele etmek için harekete geçtiler; tıpkı İslâm'ın başlangıcındaki müslümanların dini mızraklarla savundukları gibi. Güçleri yettiğince bu hakikatı perdelemeye çalışanlara karşı cihad etmek üzere hazırlandılar. Derken, onlar, tartışma mahalli kılacakları ve sayesinde topluluğun savunma anındaki maksatlarını anlayabilecekleri birtakım küllî mukaddimelere, aklî kaidelere, ıstılah ve vaz'lara (veya mevzulara)¹ ihtiyaç duydular.

1 Vaz' (ç. Evza'): Bir anlamı ifade etmek için lafız koymak/belirlemek; kelime ve terim oluşturmak (çev.).

[٢٠] ولما كان ما ينقل من الأحاديث ليس كله متواترا ولا متفقا على صحته عن النبي ﷺ كالقرآن، بل منه الصحيح سندا وغيره، والقوي سندا وغيره، احتاج أئمة الدين إلى تمييز المعمول به من غيره، وإلى معرفة تلقي ذلك وتبليغه أحدثوا صناعة الحديث وما فيها من الاصطلاحات والألقاب.

٥ [٢١] ولما كانت الأحكام المأخوذة من الكتاب والسنة، منها ما يرجع إلى كيفية عمل، ومنها ما يرجع إلى اعتقاد صرف، والأولى لا تتناهى كثرة، فامتنع حفظها كلها لوقت الحاجة، فنيطت بأدلة كلية من عمومات وعلل تفصيلية تستنبط منها عند الحاجة، فجمعوا ذلك ودونوه، وسموا العلم الحاصل لهم عنه فقهها.

١٠ [٢٢] ولما احتاجوا إلى استنباط المسائل المتجددات والجواب عن كل نازلة إلى مقدمات كلية، كل مقدمة منها يبنى عليها كثير من الأحكام، وربما التبتت ووقع فيها الاختلاف حتى تشعبوا شعباً وافترقوا على مذاهب، لم يروا إهمالها نصحا لمن بعدهم وإعانة لهم على درك الحقائق، فدوّنوا ذلك وسموه أصول الفقه.

١٥ [٢٣] والثانية وهي الاعتقادات، كانت في صدر الإسلام سليمة، ولما تكاثرت الأهواء والشيع، وافترقت الأمة كما أخبر به الصادق المصدوق ﷺ على فرق، كثر الخبث في الدين، وغَطَّتْ على الحق شُبُه المبطلين، انتهض علماء الأمة، وعظماء الملة، إلى منازلة المبطلين باللسان، كما كان الصدر الأول يناضلون عن الدين بالسنان، وأعدوا لجهاد المبطلين ما استطاعوا من قوة، فاحتاجوا إلى مقدمات كلية، وقواعد عقلية، واصطلاح ٢٠ وأوضاع يجعلونها محل النزاع، ويفهمون بها مقاصد القوم عند الدفاع،

Hemen bunları yazıp bir araya getirdiler ve onu kelâm ilmi ve ayrıca fıkıhın usulüne karşılık olması için usulü'd-din diye adlandırdılar.

[24] Yine onlar, Kitap ve Sünnet'in lafızları Arapça ve onların anlaşılması da Arap diline bağlı olunca Arap dilini ortaya koyup yazıya geçirdiler.

[25] Şeriatın varlığı, Peygamber'in doğruluğuna bağlı, Peygamber'in doğruluğu da mucizelerin varlığına dayalıdır. Mucizelerin en büyüğü, Kur'an-ı Azîm'dir. Bu söylenenlere ulaştıran Kur'an'ın mucizeliği ise, üst düzeyde anlama ve incelemeyi gerektirmektedir. Çünkü Kur'an, mecazlarla, istiarelerle, kinayerlerle doludur. Durum böyle olunca bilginler, belâgat ilmini ortaya çıkardı ve yazdılar.

[26] Namaz, oruç ve benzeri konularda kibleyi, gece ve gündüz saatlerini bilmeye ihtiyaç duyunca da astronomi ilmini tedvin ettiler.

[27] Hisseler, mirasın bölüştürülmesi ve diğer işlemlerde/muamelatta sayıya ihtiyaç duydukları için bilginler matematiği vazettiler ve bundan başka ilimler ortaya koydular.

[28] Sözü edilen ve diğer ilimlerden her biri, iki durumu kavramak ve bu ikisinden diğerine karşı biriyle hükmetmek arasında dönüp dolaşmaktadır. Hüküm verme anında da fikir, daima isabetli olmamaktadır. Nitekim akıllı kimselerin, fikirlerinin muktezası hususunda birbirlerine karşı çıkmaları bunu göstermektedir. İşte bu durumda, fikrin sahih olanıyla olmayana kavrayıp birbirinden ayırmaya katkı sağlayacak şeylere ihtiyaç duyulunca bilginler Mantık ilmini tedvin edip Arapçaya çevirdiler ki şereflî Arap milleti de bundan yararlı olsun. Zira mantık, fikirlere ve zihinlere egemen olandır. Mantık, Yunanlıların ortaya çıkardıkları ilimlerden ve onlara verilmiş olan hikmetten dir. Şöyle denilirdi: Hikmet bedendeki üç organa indirildi: Yunanlıların kalplerine, Arapların dillerine ve Yemenlilerin ellerine.

[29] Buraya kadar anlatılanları kavradığında bilirsin ki mümkün olan her şeyle hakka ulaşmaya çabalamak, halifelerin (r.a.) ve hatta bütün ashabın işlediği sünnettir. Dolayısıyla, ne bu ilimlerden birinin haram kılınması, ne de biri hakkında "O yerilmiştir/mezmumdur." denilmesi için hiçbir sebep sakın aklından geçmesin.¹ Zira o ilimlerin hepsi, maksada ulaştırıcı araçlardır ve hakikî kaynağa ulaşmak için etrafında dönüp durmaktadır. Kim onlardan birini haram kılsa, tutsun hepsini haram kılsın.

1 Yazarın, Gazzâlî gibi bilginlerin ilimleri taksimine katılmadığını görüyoruz ki bu yaklaşım, Kur'an'ın ilim anlayışına daha uygundur (çev.).

فدوّنوا ذلك وسموه علم الكلام وأصول الدين ليكون بإزاء أصول السابق.

[٢٤] وأيضا لما كانت ألفاظ الكتاب والسنة عربيةً، وفهمها موقوف على فهم

لغة العرب وضعوا اللغة ودونوها.

[٢٥] ولما كان ثبوت الشريعة موقوفا على صدق الرسول الموقوف على

ثبوت المعجزات، وكان أعظم المعجزات القرآن العظيم، وكان إعجاز القرآن

الموصل إلى ما ذكر يحتاج إلى مزيد فهم وتحقيق، إذ هو مملوء بالمجازات

والاستعارات والكنيات فوضعوا علم البلاغة ودوّنوه.

[٢٦] ولما احتاجوا في أمر الصلاة والصيام ونحوهما إلى معرفة القبلة

وساعات الليل والنهار دونوا علم الهيئة.

[٢٧] ولما احتاجوا إلى العد في المحاصات وقسمة التركات وسائر

المعاملات وضعوا علم الحساب، إلى غير هذا من الفنون.

[٢٨] ولما كان كل ما ذكر من الفنون وغيرها دائرا بين إدراك أمرين والحكم

بأحدهما على الآخر وكان الفكر عند الحكم ليس بمصيب دائما بدليل مناقضة

بعض العقلاء بعضا في مقتضى أفكارهم، فاحتيج إلى ما يوصل إلى الإدراك

ويميز صحيح الفكر من سقيمه ودوّنوا علم المنطق وعربّوه لتنتفع به هذه الأمة

المشرفة العربية، إذ هو المهيمن على الأفكار والفهوم، وكان من العلوم التي

استخرجها اليونان وهو من الحكمة التي أعطوها. وكان يقال: أنزلت الحكمة

على ثلاثة أعضاء في الجسد: قلوب اليونان، وألسنة العرب، وأيدي اليمن.

[٢٩] فإذا فهمت هذا علمت أن التوصل إلى الحق بكل ما أمكن سنّة

فعلها كل من الخلفاء رضي الله عنهم، بل وكل الصحابة، فلا يخطر ببالك وجه

لتحريم شيء من هذه العلوم ولا أن يقال فيه إنه مذموم، إذ هي كلها وسائل

إلى المقصود وحائمة على الورد المورد، فمن حرّم بعضها فليحرّم جميعها،

Yoksa onlardan birini nasıl seçip ayıracak? Her kim ilmin araç olduğunu inkâr ederse ayan beyan ortada olan gerçek, onu yalanlamaktadır. Evet, kimisi kimisinden daha çabuk ve daha fazla ulaştırmaktadır. Eğer dersin ki “Kelâm ve mantık, sonradan ortaya çıkarılmıştır ve her sonradan ortaya çıkan (bid’at), kaçınılması gereken şeydir.” şöyle derim: Her bid’atten kaçınılması gerektiğini kabul edemeyiz. Zira onlardan güzel kabul edilenler vardır. Şayet kelâm ve mantığın bid’at olduğunu kabul edersek, o takdirde bu ikisinin dışındaki matematik, tıp, astroloji, usul, hadis, edebiyat ve benzeri ilimler de sonradan ortaya çıkmış bid’attır. Birisi, “Selef (önceki bilginler), hesap yapıyor, meselelerin çözümüyle uğraşıyor ve içtihad yapıyordu. Ancak, bu ilimler (sına’a) ve unvanlarda bir şeyler ihdas edildi.” derse, şöyle karşılık veririz: Onlar, aynı şekilde tefsir yapıyor, istidlâl ediyor ve hükümlerini gerekçelendiriyorlardı (ta’lîl). Mantığın da bundan başka bir anlamı yoktur.

2. İlimler Arasında Üstünlük İddiası

[30] Bu ilimler arasında üstünlük meselesine gelince, herkes kendi meşrebini (su içtiği kaynağını) bilmektedir. [Bakara 2/60’a telmih var. Çev.] Dolayısıyla, “Hangi ilim olursa olsun bir ilim sahibini göremezsin ki kendi bildiğinin üstünde bir şeyin olmadığını düşünmesin. O kişi eğer hadis ilmine sahipse, onu başkasından üstün görür. Kur’ân ilmine sahip olan da, kendini ondan birkaç derece üstte görür. Tefsir sahibi, başkasına küçümseyerek bakar. Fıkıh sahibi şöyle der: Fıkıhın üstünde bir şey yoktur. Dil ve edebiyat bilgini de şöyle der: Bu benim bildirdiğim bilgiler var ya, şu söylediğim ilimlerin hepsi, işte bunlar sayesinde anlaşılır. Tıp bilgini “Sağlığı korumak asıldır; onun sayesinde ibadetlere güç yetirilir.” der. Hatta yıldızlar ve matematik âlimi şöyle der: Mutlaka bu kitabı bilmek gerekir. Usul âlimi ise, bu ayrımların üzerine ilave eder ve şöyle der: İsmimin “asıl” olması yeter; asıl olmaksızın hiçbir fer’, var (sabit) olamaz. Kelâm ilmine sahip olana gelince, o zaten her şeyin üstündedir.” [el-Belevî, I/32]

[31] Tasavvuf ehli ise, bâtın ilminin iman, tevhid, ma’rifet ilmi, yakîn, kalplere gelen düşünceler ve gaipleri bilen Allah ile muamele ile ilgilendiğini düşünmektedirler.

وإلا فمن أين التخصيص؟ ومن أنكر أن يكون ذلك وسيلة فالعيان يُكذِّبُهُ، نعم، بعضها أقرب وأكثر إيصالاً من بعضٍ. فإن قلت إن الكلام والمنطق مبتدعان وكل بدعة تجتنب. قلتُ: لا نسلم أن كل بدعة تجتنب، إذ منها ما يستحسن، ولو سلمناه فغيرهما من العلوم كالحساب والطب والتنجيم وصناعة الأصول والحديث والأدب ونحوها مبتدع، فإن قال قائل: إن السلف كانوا يحسبون ويعالجون ويجهدون، وإنما أحدث في هذه الصناعات والألقاب، قلنا وكذلك كانوا يفسرون ويستدلون ويعللون ولا معنى للمنطق إلا هذا.

[٣٠] وأما التفاضل بين هذه العلوم فقد علم كل أناس مشربهم^١ فلا «تري صاحب علم أي علم كان إلا وهو يرى أن لا فوق ما يعلم، إن كان صاحب علم حديث يرى فضله عمّا سواه، وصاحب علم القرآن يرى نفسه فوقه بدرجات، وصاحب التفسير يرى غيره بعين التحقير، وصاحب الفقه يقول: لا شيء فوقه، وصاحب الأدب واللغة يقول: هذا الذي به أخبرت به يفهم كل ما ذكرت، وصاحب الطب يقول: حفظ الصحة هو الأصل الذي يقوى به على العبادة، حتى صاحب النجوم والحساب يقول: لا بد من معرفة هذا الكتاب، وصاحب الأصول يزيد على هذه الفصول ويقول: يكفي أن اسمي أصل ولا يثبت فرع على غير أصل، وأما صاحب علم الكلام فعلى رسول الله السلام».

[٣١] وأما أهل التصوف فيرون أن علم الباطن من الإيمان، والتوحيد وعلم المعرفة واليقين، وخواطر القلوب، ومعاملة علام الغيوب.

[32] Sözü şöyle karara bağlayalım: Her ilim ki kendisiyle Allah'ın rızası murad ediliyor ve o ilmin sahibi de onda Allah'ın emrine dayanıyor, işte o ilim inşallah kurtarıcıdır. Elbette bütün bunlar, mutlaka gerekli olan şeyler meydana geldikten sonra olur. Şairin şu sözü ne güzeldir:

- 5 Kişi için haktan başkasıyla uğraşmak olan her ilim, onun olgunluğunu yaralar.
Onda Allah'a ait bir pay varsa işte o zaman âhireti için hazırladıklarından olur.

EK [Kişinin Bilmesi Farz-ı Ayn ve Kifâye Olanlar]

- [33] Bil ki ilim talep etmek ve dinde derin kavrayış sahibi olmak (tefakkuk), cihâd gibi Allah'ın topluma farz kıldığı farz-ı kifâyelerdendir. Allah
10 şöyle buyuruyor: “Müminlerin hepsinin toptan savaşa gitmeleri doğru olmaz. Her kesiminden bir grup dini iyi bir şekilde kavramaya çalışmak ve savaştan dönen toplumlarını uyarıp aydınlatmak üzere geride kalmalıdır. Böylece o toplum (bozulmaya ve yok olmaya karşı) korunmuş olacaktır.” [Tevbe 9/122] Bu âyetle “Her kesimden bir grup” denildiği için kimileri
15 bu işi yaptığı zaman geri kalanlardan yükümlülük düşer. Ancak, insanın bilmemesi câiz olmayanlar müstesna: Abdestinin, namazının, orucunun, zekât vermesi gereken kimselerden ise zekâtının, gücü yetiyorsa haccın niteliğini bilmemesi gibi. Zira bunları bilmek onun görevidir; farz-ı aynlardandır, farz-ı kifâyelerden değil. Aynı şekilde, her kim bir şey yapmak
20 isterse, o yapacağı şey hakkında Allah'ın hükmünü bilmesi gerekir.

[34] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdurrahmân el-Karâfi (ö. 684/1285), *el-Kavâ'id* adlı eserinde, Şâfiî'nin *er-Risâle*'sinden ve Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Din*'inden naklen bu hususta icmâ olduğunu söylemektedir.

- [35] İbnü'l-Hâc Ebû Abdullah Muhammed el-Abderî el-Mâlikî el-Fâsî
25 (ö. 737/1336), *el-Medhal* adlı eserinde diyor ki muhakkik âlimler, Hz. Peygamber'in (s.a.), “İlim talep etmek, her müslümana farzdır.” [Taberânî, 1415: 4/245] hadisinin anlamı hakkında şöyle demişlerdir: “Yapman gereken şey hakkında bilgi sahibi olman, sana farzdır.” [Fâsî, Tarihsiz: 4/211]

- [36] Meselâ adamın biri müslüman olsa ve namaz vakti girirse, taharetin (temizliğin) ve namazın hükümlerini bilmesi ona farz olur. İşte bu, sadece ona farz olan şeydir. Aynı kişi beslenmek için yiyecek satın almak istese, Allah'ın yiyecek satın almaya ilişkin hükmünü öğrenmesi ona farz olur:

[٣٢] وفصل الخطاب أن كل علم أريد به وجه الله وقر صاحبه فيه بأمر الله، فهو ناج إن شاء الله، وهذا كله بعد حصول ما لا بد منه، وما أحسن قول القائل:

كل علم يكون للمرء شغلاً بسوى الحق قاذح في رشاده
فإذا كان فيه لله حظ فهو مما يعده لمعاده

تتمة:

[٣٣] اعلم أن طلب العلم والتفقه في الدين من فروض الكفاية كالجهاد، أوجهه الله على الجملة فقال: ﴿...فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ...﴾ الآية، و«من» للتبعض، فإذا قام به بعض الناس سقط التكليف عن الباقي، إلا ما لا يسع الإنسان جهله من صفة وضوئه وصلاته وصيامه وزكاته إن كان ممن تجب عليه الزكاة وحجه إن كان مستطيعاً، فإن ذلك واجب عليه وهو من فروض الأعيان لا من فروض الكفايات، وكذا كل من أراد أن يفعل شيئاً فإنه يجب عليه أن يعلم حكم الله فيه.

[٣٤] وقد حكى القرافي في قواعده عن الشافعي في رسالته والغزالي في إحياء علوم الدين الإجماع على ذلك.

[٣٥] وقال ابن الحاج في المدخل: «قال العلماء المحققون في معنى قوله ﷺ: «طلب العلم فريضة على كل مسلم»: ما وجب عليك عمله وجب عليك العلم به».

[٣٦] ومثاله رجل أسلم ودخل عليه وقت الصلاة فيجب عليه أن يتعلم أحكام الطهارة والصلاة، فإن هذا ما يجب عليه فقط، فإذا أراد أن يشتري طعاماً لغذائه وجب عليه أن يتعلم حكم الله تعالى في شراء الطعام،

Nesîe câiz mi değil mi? İcab ve kabule ihtiyaç var mı, yok mu? Ve alışveriş akdi yapanların, üzerinde anlaşma yapılan şeyler hakkındaki diğer hükümleri öğrenmeleri gerekir. Veya o kişi sarraflık yapacaksa sarraflık hükümlerini öğrenmek ona farz olur. Buna göre “Farz olan, sadece temizliği ve ibadetleri öğrenmedir.” diyenin aksine, farz-ı ayn, ne ibadetlere mahsustur ne de fıkhnın bölümlerinden birine. Aynı şekilde her kimde (bir görev için) ehliyet ve yetenek açığa çıkarsa, (o konuda bilgi sahibi olmak) bu kimseye farz-ı ayn olur.

[37] Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Mu‘allâ es-Sebtî (ö. 601/1205) *Gunyetü’s-Sâlik fî İlmi’l-Menâsik* adlı kitabında şunları söylüyor: “Nevevî (r.a.) diyor ki hac menâsiki bilgisinde eksiği olan kimsenin, haccın rükünlerinin şartlarından birini ihlal ettiği için hac yapmış olmaksızın döneneceğinden endişe ederiz. Yine o şöyle diyor: Belki insanların birçoğu, hac menâsikini bildiklerini vehmederek Mekke’nin avam halkından bazılarını taklit ediyorlar. Bir başkası da şöyle diyor: Bil ki avam halkın, hatta fakihlerin birçoğu -Allah’ın rahmetiyle koruması müstesna- hac yapmış olmaksızın gittikleri gibi dönüyorlar. Bu, haccın incelikleri hakkında kusurlu davranmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun sebebi de, tavafin keyfiyetini ve haccın menâsikini öğrenme konusunda Mekke halkına itimad etmeleridir. Bu ise, açık bir anlayışsızlıktır, gayret yetersizliğidir. Oysa, ibadetlerin sıhhat şartlarında kusur etmek (tefrit) ve âdet olduğu üzere sözünü ettikleri cahil kimselere uymak türünden bu şeyler, âlimlerin sakındırdıkları ve hakkında dikkat çektikleri hususlardır. Mükellefin bundan korunması gerekir. Üstadımız fakih Ebû Yahyâ İbn Cemâa’nın ders meclisinde şöyle dediğini duydum: Bir gün adamın biri yanıma gelip talebeleri dinledi. Onlar, guslederken iki kulağın içini yıkama konusunda konuşuyor ve suyu her ikisine de ulaştırmanın farz olduğundan söz ediyorlardı. Adam bunu bilmiyordu. Bunu işitince şöyle dedi: Ben kulakların içini asla yıkamadım. Abdestte yaptığım gibi onları sadece meshederim. Bunun üzerine ona, buluş vaktinden bu ana kadarki namazların hepsini yeniden kılman gerekir, dedim. Adam bunu gözünde büyütüp bu durumu tahammül edilemez görünce şunları dedim: Bunu mutlaka yapman gerekir. Çünkü şu ana kadar sen cünüpsün. Hac yaptığını da bildiğimden dolayı, aynı şekilde haccı da yeniden yapman gerekir dedim. Oradakiler bunun gerekçesini sorunca onlara şöyle cevap verdim: Tavafin sahih olması için taharet şart değil mi?

وهل يجوز نسيئة أم لا؟ وهل يفتقر إلى الإيجاب والقبول أم لا؟ وغير ذلك من الأحكام المتعلقة بالمتعاقدين في البياعات والأحكام المتعلقة بالمعقود عليه، أو أراد أن يصرف وجب عليه تعلم أحكام الصرف. وعلى هذا فلا يختص فرض العين بالعبادات ولا بباب من أبواب الفقه، خلافا لبعضهم القائل بأن الواجب هو تعلم الطهارة والعبادات فقط، وكذلك من ظهرت فيه أهلية وقابلية يتعين عليه. ٥

[٣٧] وقال الشيخ أبو عبد الله محمد بن علي بن معلى السبتي في كتاب غنية السالك في علم المناسك، قال النووي رحمه الله: «ومن أخل بمعرفة مناسكه خفنا عليه أن يرجع بلا حج لإخلاله بشرط من شروط أركانه. قال: وربما قلد كثير من الناس بعض عوام مكة يتوهمون أنهم يعرفون المناسك». وقال غيره: «واعلم أن كثيرا من العوام بل من عوام الفقهاء يرجعون بلا حج كما ذهبوا، إلا أن يتغمد الله برحمته وذلك لما يفرطون فيه من دقائق الحج، وسبب ذلك أنهم يعولون على عوام مكة في كيفية الطواف وأخذ المناسك، وتلك غباوة ظاهرة وهمة قاصرة وهذا الذي حذر منه العلماء ونبهوا عليه من التفريط في شروط صحة العبادات، والاقتداء بمن ذكروه من الجهلة على ما جرت به العادة. يجب على المكلف التحفظ منه. وقد سمعت شيخنا الفقيه أبا يحيى بن جماعة يقول في مجلس تدريسه: حضر عندي يوما رجل فسمع الطلبة يتكلمون في غسل باطن الأذنين من الجنابة، وأن نقل الماء إليهما واجب، قال: وكان الرجل لا يعرف ذلك، فلما سمعه قال: إنني لم أغسل باطنهما قط، وإنما أمسح كما أفعل في الوضوء. فقلت له: يجب عليك أن تعيد صلواتك كلها من وقت بلوغك إلى الآن. فاستعظم ذلك وشق عليه. فقلت لا بد من ذلك لأنك جنب إلى الآن. وكنت أعرفه قد حج، فقلت له كذلك يجب عليك استئناف حجك. فسأل الحاضرون عن الموجب لذلك، فقلت لهم: أليست الطهارة شرطا في صحة الطواف؟ ١٠ ١٥ ٢٠

Evet dediler. Bu da işte onu terk etmiş oldu, dedim. Es-Sebtî diyor ki uzun zaman bu adamı görmedim. Bir de baktım, yeniden hac yapmış. Sorumluluğunu yerine getirmek için onun gösterdiği bu gayreti nedeniyle onun adına sevindim.

- 5 [38] Dedim ki Üstad'ın bu adama dediği, 'yeniden haccetmen gerekir' sözü, zâhirine göre değildir. Allah daha iyi bilir ya, o sadece adamın Mekke'ye ihramlı olarak dönüp (haccın diğer menâsikini değil de) yalnızca tavafı usulünce yapmasını kastetmiştir.¹ İşte görüyorsun, bilgisizlikten kaynaklanan yorgunluğu ve kusurlu davranması nedeniyle sahibinin başına
10 gelen bitkinliği! Şayet ilim meclisinde bulunmayı kendisine ilham etmek suretiyle Allah onun hakkında hayır dilemeseydi, içinde bulunduğu cahillikle hayatı boyunca kalacak, o zaman da günahkâr olacaktı. Bu nedenle Mâlik (r.a.) şöyle diyor: İlim meclisine gelmeyen fâsıktır; onun şahitliği de kabul edilmez, imamlığı da. Bunu ondan el-Muteyâtî nakletti." Sözü edilen
15 *el-Menâsik* (adlı eser)den nakil burada sona erdi.

- [39] Anlatılır ki Kurtuba'da hâkimin birine şahitliğini kabul etmesi için bir âbid getirildi. Hâkim, senin şahitliğini kabul etmiyorum, dedi. Âbid buna çok öfkeleni. Hâkim, onun öfkesini ıstıncaya geri getirilmesini emretti. Ona abdestin farzlarını ve sünnetlerini sordu. "Bilmiyorum" deyince
20 de namazın farzlarını ve sünnetlerini sordu. O, bilmiyorum dedi. Hâkim, onu böyle görünce, "Kavalın kaç deliği var?" diye sordu. Yine, bilmiyorum dedi. Bunun üzerine hâkim şöyle dedi: "Anladığın ne bir hayır var ne de bir şer! Şahitliğin reddedildiği için ne diye öfkeleniyorsun?"

- [40] Öyleyse kardeşim, sana düşen görev, farzları yerine getirmek ve haramlardan uzaklaşmak konusunda bütün gücünü sarfetmendir. Zira onunla
25 kurtuluşa erer ve Allah'ın fazlı ve rahmetinden sonra büyük dereceler kazanırsın. Çünkü o, meselenin odak noktasıdır; dünya iyiliği (salâhı) ve ebedî yurdu kazanma, onun sayesinde. Zikir ve tesbih etmek için tespih almayı ve benzeri başka mendub olan her şeyi bırak; çünkü farzları terk etmek ve haramlara dalmakla birlikte bu tür şeylerin hiçbir mahsulü olmaz. Âriflerin ön-
30 deri ve derin bilginlerin (muhakkiklerin) reisi (Ahmed b. Muhammed) İbn Atâullah (el-İskenderî eş-Şâzelî)'nin (ö. 709/1309) şu sözleri buna tanıklık etmektedir: "Nafile hayırlara koşuşturup farzları (ve vacipleri) yerine getirmeyi ihmal etmek, hevâyâ (dürtülere) uymanın alâmetlerindendir." [Rendî, 2/77]

1 Çünkü haccın menâsikinden tavaf, temiz olmadan yapılamaz (çev.).

قالوا: نعم. فقلت قد أخلّ بها. قال: فغاب عني مدة كبيرة، وإذا به قد أعاد حجه. فسرّني ذلك منه لمبادرته لإبراء ذمته

[٣٨] قلت: قول الشيخ لهذا الرجل: يجب عليك استئناف الحج ليس على ظاهره، وإنما أراد والله أعلم أن يعود إلى مكة محرماً ليأتي بالطواف على وجهه فقط. فأنت ترى ما ترتب على هذه الجهالة من التعب وما لقي صاحبها بسبب تفريطه من النصب ولولا أن الله تعالى أراد به الخير بإلهامه لحضور مجلس العلم لبقى على ما كان عليه من الجهل طول حياته وحينئذ يكون عاصياً، ولهذا قال مالك رحمته الله: من لم يحضر مجلس العلم فهو فاسق لا تقبل شهادته ولا إمامته نقل ذلك عنه المتيطي» انتهى من المناسك المذكورة.

[٣٩] وقد ذكر أن قاضياً بقرطبة أتى له بمتعبد ليقبل شهادته، فقال له: لا أقبلها منك. فغضب المتعبد لذلك فسمع القاضي بغضبه فأمر برده، فسأله عن فرائض الوضوء وسننه. فقال: لا أدري. فسأله عن فرائض الصلاة وسننها. فقال: لا أدري. فلما رآه القاضي كذلك قال له: كم من ثقة في البوق؟ فقال: لا أدري. فقال له: لا خيراً دريت، ولا شراً دريت، فلم تغضب لردّ شهادتك؟.

[٤٠] فعليك يا أخي ببذل المجهود في تحصيل الواجبات والكفّ عن المحرمات، إذ بها من النار تحصل النجاة، ومزيد الدرجات بعد فضل الله ورحمته، فإنها القطب المدار، وبها صلاح الدنيا والفوز بدار القرار، ودع عنك كل ما هو مندوب؛ كأخذ السبحة للتسييح والذكر وغير ذلك، فلا محصول لشيء من ذلك مع ترك الواجبات واقتحام المحرمات. ويشهد لهذا المعنى ما قاله إمام العارفين ورئيس المحققين ابن عطاء الله: «من علامات اتباع الهوى المسارعة إلى نوافل الخيرات والتكاسل عن [القيام] بالواجبات».

Muhakkiklerden birinin şu sözü de bunu ifade etmektedir: “Şartlarını ihmal ederek organların yaptığı taat davranışları, şeytana maskaralıktır; çünkü yorgunluğu çok, faydası yoktur.” Bu konuda söylenen şu söz de bunun benzeridir: “Bir ilmî mesele öğrenmek, bir yıl ibadet etmekten daha hayırlıdır. Zira ilim sayesinde ömür boyu ibadet (kulluk) hayat bulur ve onu bilmemekle de ölür, boşa çıkar.” [Gazzâlî, *İhyâ*, 1/229]

[41] Allah bizi, yükümlü kıldığı şeyleri yerine getirenlerden eylesin. Zira Allah'ın bizim için sağladığı dışında hiçbir güç ve kuvvet yoktur.

وقول بعض المحققين: أعمال الجوارح في الطاعات مع إهمال شروطها ضحكة للشيطان، لكثرة التعب وعدم النفع. ومثل هذا هو الذي يقال فيه: إن تعلّم مسألة منه خير من عبادة سنة. إذ به تحيا عبادة العمر وبجهله تموت وتتعلّل.

[٤١] جعلنا الله من القائمين بما به كلفنا إذ لا حول ولا قوة إلا بما يسره لنا.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLMİN/BİLGİNİN FAZİLETİ

[42] İlmin şeref ve faziletine gelince, o büyüktür ve hakkında söylenen söz çoktur. Biz o sözlerden pek azını nakledelim. Hem akıl hem de nakil,
5 ilmin faziletini göstermektedir.

1. İlmin/Bilginin Şerefine Dair Aklî Deliller

[43] Aklî delille ilgili İmam Fahreddin er-Râzî şunları söylüyor: “İlmin faziletine ilişkin aklî delillere gelince, ilmin kemal niteliği, cahilliğin ise noksanlık niteliği olduğunun, akıllılarca zorunlu biçimde biliniyor olması,
10 o delillerdendir. Bu yüzdendir ki şayet âlime “Ey cahil” denilse, söyleyenin yalan söylediğini bilse bile o âlim bundan acı duyar. Oysa cahile, “Ey âlim” dense, söyleyenin yalan söylediğini bilse bile o cahil buna sevinir. Hayvanlardan daha bilgili olduğundan dolayı insana boyun eğme özelliği, hayvanların tabiatına yerleştirilmiştir. Her topluluğun, kendilerinden daha bilgili
15 olana uyması ve ona saygı göstermesi de, insanların tabiatına yerleştirilmiş bir durumdur. Dahası, âlim kendindeki ilmin şerefiyle birlikte cahil kişileri âlim kılmaktadır; dolayısıyla ilim, ruhlar için güneş ve bedenler için hayat gibidir. Ruhsuz beden ölü olduğu gibi, ilimsiz ruh da aynı şekilde ölüdür. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “İşte Biz buyruğumuzla sana böylece ruh vahyettik.” [Şûra 42/52] Demek ki ilim, ruhun ruhudur ve onun mutluluğu
20 ebedîdir. Böyle olan şeyden daha şerefli yoktur.

[44] İlmin faziletine ilişkin aklî delillerden biri de şudur: Meydana gelen durumlar dört türlüdür: 1- Aklın hoşnut olup şehvetin razı olmadığı tür. 2- Şehvetin hoşlandığı, ama aklın razı olmadığı tür. 3- Hem aklın hem de şehvetin hoşlandığı tür. 4- Aklın da şehvetin de razı olmadığı tür. Birinci türe gelince o, hastalıklar ve dünyevî musibetlerdir. İkincisi, günahlardır. Üçüncüsü ilimdir. Dördüncüsü ise, cehalettir. Cennete göre cehennemin konumu neyse, cehalete göre ilmin konumu odur. Nitekim akıl ve şehvet cehennemden hoşlanmadıkları gibi cehaletten de aynı şekilde hoşlanmazlar. Bu ikisi, cennetten hoşlandıkları gibi ilimden de aynı şekilde hoşlanırlar. Her kim, cahilliğe razı olursa, hazır cehenneme razı olmuş olur.

الباب الأول

في فضل العلم

[٤٢] أما فضل العلم وشرفه فكبير والكلام فيه كثير، ولنأت منه بالنزر اليسير، وقد دلّ على فضله العقل والنقل.

٥ [٤٣] أما العقل فقال الإمام فخر الدين الرازي: «أما الشواهد العقلية في فضل العلم، فمنها أن كون العلم صفة كمال، وكون الجهل صفة نقص، معلوم للعقلاء ضرورة. ولذلك لو قيل للعالم يا جاهل تأذى بذلك، وإن كان يعلم أن القائل كاذب. ولو قيل للجاهل يا عالم فرح وإن كان يعلم أن القائل كاذب. وقد ركز في طباع الحيوان الانقياد للإنسان لكونه أعلم منهم. وفي طباع الناس كل طائفة تنقاد للأعلم منها وتعظمه. ثم إن العالم مع شرف علمه في نفسه يصير النفوس الجاهلة عالمة فيكون كالشمس للأرواح والحياة للأبدان، فكما أن الجسد بلا روح ميت، كذلك الروح بلا علم ميت، قال تعالى: ﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا...﴾ فكان العلم روح الروح، فسعادته أبدية، وما كان كذلك فلا أشرف منه.

١٥ [٤٤] ومنها أن الأمور الواقعة على أربعة أقسام: قسم يرضاه العقل، ولا ترضاه الشهوة، وقسم ترضاه الشهوة ولا يرضاه العقل، وقسم يرضاه العقل والشهوة، وقسم لا يرضاه العقل ولا الشهوة. أما الأول فهو الأمراض والمصائب الدنيوية. وأما الثاني فهو المعاصي. والثالث: العلم. والرابع: الجهل. فمنزلة العلم من الجهل منزلة الجنة من النار. فكما أن العقل والشهوة لا يرضيان النار، كذلك لا يرضيان بالجهل، وكما أنهما يرضيان الجنة، كذلك يرضيان العلم. فمن رضي بالجهل فقد رضي بنار حاضرة،

٢٠

Her kim de ilimle meşgul olursa, hazır cennete dalmış demektir. ... Böylece ortaya çıkıyor ki ilmin kemali ve lezzetinin üstünde hiçbir kemal ve lezzet yoktur. Cehaletin kötülüğü (bedbahtlığı) ve noksanlığının üstünde hiçbir kötülük ve noksanlık yoktur. Tam da bu yüzden, ne zaman âlime bir mesele sorulsa ve o da ona cevap verse rahatlar; cevabı bilemediği, onu cevaplayamadığı vakit ise içinde bir utanma, kırgınlık ve hezimet hisseder. İşte bu, ilmin lezzetinin kemal noktasında ve cehaletin kötülüğünün (şekavetinin) de en uçta olduğunu göstermektedir.” [Münâvî, 1356: 4/370-371]

[45] Öyleyse ilimden daha yararlı ve ondan daha üstün hiçbir şey yoktur. Hiç kimse, ilimden müstağni (ona ihtiyaç duymaz durumda) olamaz. Kim, ilmin tatlılığını tadar, onun delilini/âyetini terennüm eder, onun rahat dikim elbiselerini giyinir ve bardaklarının arı/saf içeceğini içerse, ondan başkasıyla meşgul olmaz ve onun hedefinden yüz çevirmez.

2. İlmin/Bilginin Şerefine Dair Naklî Deliller

[46] İlmin/bilginin şerefiyle ilgili nakillere gelince, bu konuda Kitap, Sünnet ve imamların (öncü âlimlerin) sözlerinden şiir ve nesir olarak çokça rivayetler bulunmaktadır.

a. Kitaptan Deliller

[47] “Allah, Âdem’e isimlerin hepsini öğretti.” [Bakara 2/31] Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atiyye el-Gırnatî (ö. 542 veya 546/1147 veya 1151) bu âyet hakkında şunları söylüyor: “Bu âyette sözü edilen öğretmenin, ilhamla öğretme veya sözle öğretme olduğu söylenmiştir. Bu da ya bir melek vasıtasıyla, ya da Âdem’in yere inmesinden önce konuşturmak suretiyle olmuştur. ‘İsimler’ kelimesi hakkında da yorumcular ihtilaf etmişlerdir: Bilginlerin çoğu; bu, ‘isimlendirmeler’dir, demişler. Bir grup da ‘Âdem’e şahıslar arz olundu.’ demişler. Birincisi daha açıklayıcıdır; ‘öğretti’ lafzı, bunu vermektedir.” [İbn Atiyye: 1/188]

[48] İlmin üstünlüğüne bu âyetin delil oluşunun sebebi, Allah’ın Hz. Âdem’e öğrettiği ilimle bütün melekleri âciz bırakmış olmasıdır.

[49] Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Allah, hikmeti dilediğine (ve dileyene) verir.” [Bakara 2/269] Buradaki hikmet kavramı hakkında insanlar ihtilaf etmişlerdir. İsmail b. Abdurrahmân es-Süddî (ö. 127/744), “Hikmet peygamberliktir.” diyor [Kurtubî, 1372: 3/330]. İbn Abbâs ise şunu söylüyor:

ومن اشتغل بالعلم فقد خاض في جنة حاضرة» إلى أن قال: «فثبت أن لا كمال ولا لذة فوق كمال العلم ولذته. ولا شقاوة ولا نقصان فوق شقاوة الجهل ونقصانه. ولهذا متى سئل العالم عن مسألة فأجاب فيها فرح، ومتى لم يجب ولم يعرف الجواب وجد في نفسه حياءً وانكساراً وهزيمة. فهذا دليل على كمال لذة العلم وكمال شقاوة الجهل».

[٤٥] فلا شيء أنفع من العلم وأرفع منه، ولا لأحد غنى عنه. ومن طعم حلاوته وتنعم بآيته، وتردّى بسابغ أثوابه، وشرب صافي أكوابه، لم يشتغل بسواه، ولم يعدل عن فحواه.

[٤٦] وأما النقل فقد وردت فيه آثار كثيرة من الكتاب والسنة وكلام الأئمة نظماً ونثراً.

[٤٧] فمن الكتاب، قول الله تعالى: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا...﴾^١ قال ابن عطية: «قيل تعليم إلهام، وقيل تعليم بقول، فإما بواسطة ملك أو بتكليم قبل هبوطه للأرض. واختلف المتأولون في قوله «الأسماء» فقال جمهور الأئمة: التسميات. وقال قوم: عرض عليه الأشخاص. والأول أئبن، ولفظة «علم» تعطي ذلك.

[٤٨] ووجه الدليل من هذه الآية أن الله عز وجل عَجَزَ بالعلم الذي علّمه إياه جميع ملائكته.

[٤٩] وقال تعالى: ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ...﴾^٢ اختلف الناس في الحكمة في هذا الموضع، فقال: السّدي: الحكمة النبوة. وقال ابن عباس:

١ البقرة: ٣١.

٢ البقرة: ٢٦٩.

“Hikmet, Kur’ân’ı; onun fıkhnı, mensuhunu, muhkemini, muteşabihini ve Arapçasını bilmektir.” [Bk. Agy] Katâde (ö. 117/735), “Hikmet, Kur’ân’daki fıkıhtır.” diyor. [Bk. Agy] Mücahid de bunu söylemiş. Mâlik ise “Hikmet, dini bilmek, dini kavramak ve ona uymaktır.” demiş. [bk. Kurtubî, 1372: 2/131] Her iki âyetin ilmin üstünlüğüne delil kılınışının nedeni açıktır.

[50] Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirinde bilgelerin (hekîm) birinden naklen şunu söylemektedir: “Kendisine hikmet ve Kur’ân verilmiş olan kimsenin, kendini yükseltmesi ve dünya ehline mütevazı olmaması yaraşır. Çünkü Allah dünyayı, ‘azıcık bir meta’ olarak adlandırırken, ilmi ve Kur’ân’ı ‘çok hayır/servet’ olarak adlandırmıştır.” [Kurtubî, 1372: 3/331] Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Allah, hak ve adaletten ayrılmayarak Allah’tan başka tanrı olmadığına melekler ve ilim sahipleriyle birlikte şahitlik etti.” [Âl-i İmrân 3/18] *Keşşâfta* [Zemahşerî: 1/418] diyor ki “Allah’ın, kendi birliği ve âdilliğine tanıklık konusunda meleklerle birlikte âlimleri kendisiyle bir araya getirmiş olması, âlimleri yüceltme (ve onlara saygı gösterme) konusunda sana yeter.”

[51] Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr İbnü’l-Kayyim ed-Dimeşkî (ö. 751/1350) şunları söylüyor: “Âyetteki bu durum, ilmin ve ilim ehlinin üstünlüğünü birkaç yönden göstermektedir:

1. Allah’ın diğer insanları değil de âlimleri tanık tutması.
2. Allah’ın, bizzat kendisinin ve meleklerin tanıklığıyla âlimlerin tanıklığını bir araya getirmesi.
3. Bu, Allah’ın ilim sahiplerini aklaması ve âdil olduklarını belirtmesi anlamındadır. Zira Allah, yarattıklarından sadece âdil olanları tanık tutmaktadır.
4. Allah, onları “ilim sahipleri” şeklinde nitelendirmiştir. Bu, onların ilimle seçildiklerini, ilmin ehli ve sahibi olduklarını, ilmin onlarda eğreti olmadığını göstermektedir.
5. Yüce Allah, en değerli tanık olarak kendini tanık tuttu, sonra en seçkin yaratıkları olan melekleri ve âlim kullarını.
6. Allah’ın onları en değerli ve en büyük tanıklık edilen şeye tanık tutmasıdır ki o da Allah’tan başka tanrı olmadığına tanıklık etmektir. Kadri büyük olan (Allah), büyük meseleye, yaratıkların sadece en büyüklerini ve efendilerini tanık tutmaktadır.

هي المعرفة بالقرآن فقهه وَمَنْسُوحِه ومحكمه ومتشابهه وعرييته. وقال قتادة: الحكمة الفقه في القرآن. وقاله مجاهد. وقال مالك: المعرفة بالدين والفقه فيه والإتباع له. ووجه الدليل منهما ظاهر.

[٥٠] وقد ذكر القرطبي في تفسيره عن بعض الحكماء، أنه ينبغي لمن أعطي الحكمة والقرآن أن يرفع نفسه ولا يتواضع لأهل الدنيا، لأن الله تعالى سمى الدنيا متاعا قليلا، وسمى العلم والقرآن خيرا كثيرا. وقال تعالى: ﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾^١. قال في الكشف: «يكفيك في تعظيمهم أن الله جمعهم معه ومع الملائكة في الشهادة على وحدانيته وعدله».

[٥١] وقال ابن القيم: «وهذا يدل على فضل العلم وأهله من وجوه:

أحدها: استشهادهم دون غيرهم من البشر.

والثاني: اقتران شهادتهم بشهادته وشهادة ملائكته.

والثالث: أن هذا من تركيتهم وتعديلهم، فإن الله لا يستشهد من خلقه إلا العدول.

والرابع: أنه وصفهم بأنهم أولو العلم، وهذا يدل على اختصاصهم به، وأنهم أهله وأصحابه ليس بمستعار لهم.

الخامس: أنه تعالى استشهد بنفسه وهو أجل شاهد، ثم بخيار خلقه وهم ملائكته والعلماء من عباده.

السادس: أنه استشهدهم على أجل مشهود به وأعظمه، وهو شهادة أن لا إله إلا الله. والعظيم القدر إنما يشهد على الأمر العظيم أكابر الخلق وساداتهم.

١ تنمة الآية: ﴿... لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ آل عمران: ١٨.

Noksanlıklardan uzak olan Allah, onların tanıklığını, inkârcılara karşı kesin bir delil kıldı. Onlar, Allah'ın birliğini gösteren kesin deliller, âyetler ve kanıtlar konumundadırlar. Âyetle meleklerin ve âlimlerin yaptığı bu tanıklığı içeren fiilin tekil olması ve onların tanıklığının bir başka fiille ona bağlanmaması (atfedilmemesi), sanki Yüce Allah'ın kendi birliğine onların dilleri üzerinden tanıklık etmesi, onları bu tanıklık hakkında konuşturması anlamına gelmektedir. Allah, kendisi için onların dilleriyle tanıklık etmiş olmaktadır. Bu ise, değerini Allah'tan başkasının idrâk edemeyeceği büyük bir üstünlüktür, fazilettir.” [İbnü'l-Kayyim: 1/48-49]

[52] Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Ey İman edenler! Allah’a, resûle ve sizden olan ulu’l-emre itaat ediniz.” [Nisâ 4/59] İbn Abbâs, “ulu’l-emr” âlimlerdir, diyor [İbn Kesîr, *Tefsir*, 1/519]. Yine Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Şayet onu, Peygamber’e ve kendilerinden olan ulu’l-emre götürselerdi...” [Nisâ 4/83] “Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi ve bilmediklerini bildirdi.” [Nisâ 4/113] İbn Abbâs diyor ki: “Kitap peygamberliktir, hikmet ise sünnettir.” [Suyûtî, 2000: 2/568]

[53] Allah buyuruyor: “...Ve Allah'ın size öğrettiklerinden kendilerine öğrettiğiniz avcı hayvanların tuttıkları (avlar), sizin için helâl kılındı.” [Maide 5/4] “Köpek değersiz ve pis bir varlıktır. Avlanma ilmiyle niteleince, Allah onu şereflendirdi ve onun avını, yarattıklarının bedenlerinin yaşama sebebi kıldı.” [Karâfî, 2001: 1/28]

[54] Âyetle şöyle buyurulmaktadır: “Ey Âdem'in çocukları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi (libas) ve süslenecek elbise (rîş) verdik. Takvâ libası var ya işte o daha hayırlıdır.” [A'râf 7/26] Âyetteki 'libas' kelimesi ile ilim kastedilmektedir, 'rîş' yakîn (kesin bilgi) manasınadır, 'takvâ libası' ise hayâ demektir [bk. Kurtubî, 1372: 7/184]. Yüce Allah buyuruyor: “Dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz.” [En'âm 6/83] (Abdullah) İbn Zübeyr (ö. 64/683) ve Zeyd b. Eslem (ö. 126/743) diyorlar ki: “Bu yükseltme dünyada ilimledir.” [Suyûtî, 2000; 3/310] Yüce Allah şöyle buyuruyor:

وأنه سبحانه جعل شهادتهم حجة على المنكرين، وهم بمنزلة أدلته وآياته وبراهينه الدالة على توحيده، وإفراد الفعل المتضمن لهذه الشهادة الصادرة من ملائكته ومنهم، ولم يعطف شهادتهم بفعل آخر. فكانه سبحانه شهد على نفسه بالتوحيد على ألسنتهم وأنطقهم بهذه الشهادة، وكان هو الشاهد بها لنفسه وهذا فضل عظيم لا يدرك قدره إلا الله».

[٥٢] وقال تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ...﴾^١. قال ابن عباس: أولي الأمر هم العلماء. وقال أيضا: ﴿...وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ...﴾^٢ وقال تعالى: ﴿...وَأَنزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ...﴾^٣. قال ابن عباس: الكتاب النبوة، والحكمة السنة.

[٥٣] وقال تعالى: ﴿...وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ...﴾^٤ «وذلك أن الكلب أحسن الأشياء وأقذرها، فلما اتصف بعلم الاصطياد شرفه الله وجعل صيده قواما لأجساد خلقه».

[٥٤] وقيل في قوله تعالى: ﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ...﴾^٥ يعني العلم و﴿...وَرِيشًا...﴾ يعني اليقين، و﴿...وَلِبَاسُ الثَّقْوَى...﴾ يعني الحياء. وقال تعالى: ﴿...تَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ...﴾^٦. وقال ابن الزبير وزيد بن أسلم: بالعلم في الدنيا. قال تعالى:

١ النساء: ٥٩.
٢ النساء: ٨٣.
٣ النساء: ١١٣.
٤ المائدة: ٤.
٥ الأعراف: ٢٦.
٦ الأنعام: ٨٣، و يوسف: ٧٦.

“De ki benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de kitap (Kur’ân) bilgisine sahip olanlar yeter.” [Ra’d 13/43] Yüce Allah buyuruyor: “Allah, iman edenleri sabit söz (Kelime-i tevhid) sayesinde hem dünya hayatında hem de âhirette sağlamlaştırır.” [İbrahim 14/27] *Şerh-i Kübrâ*’da şöyle diyor: “Âyetteki ‘dünyada sağlamlaştırma’ ifadesi, sadece ‘hakkı kesin delilleriyle bilmek’ anlamı taşımaktadır.” [Senûsî, *el-Kübrâ*: 179] Yüce Allah buyuruyor: “Rabb’in yoluna hikmetle ve mev’iza-i hasene ile davet et.” [Nahl 16/125] “Mûsâ, ona şöyle dedi: Sana öğretilen bilgilerden hakikata ulaştıracak kadar bana öğretmen için seninle birlikte gelebilir miyim?” [Kehf 18/66] Yüce Allah buyuruyor: “Andolsun, nebilerden kimilerini kimilerine üstün kıldık.” [İsra 17/55] Zeyd b. Eslem, “Bu üstünlük, ilimledir.” diyor. Yüce Allah buyuruyor: “De ki Rabbim! İlmimi artır.” [Tâhâ 20/114] İbn Hacer *Fethu’l-Bârî*’de [1/141] de şöyle diyor: “Bu, ilmin üstünlüğünü açıkça göstermektedir. Çünkü Yüce Allah, Peygamberinin başka bir şeyi değil de sadece mükellefin ibadetleri ve muameleleri konusunda bilmesi gereken dinî hususları bilmesini sağlayan şer’î ilmi artırmasını istemektedir ki bunun dayanağı da tefsir, hadis ve fıkıhtır.”¹

1 Kur’ân, bu âyette olduğu gibi ilmi, hiçbir kayıtlı kayıtlamaksızın mutlak bir değer olarak sunmaktadır. Buna rağmen İbn Hacer onu “şer’î ilim” şeklinde kayıtlamaktadır. Bu, tartışılır. İlk asırlarda müslümanların, “şer’î ilimler”, “dinî ilimler”, “İslâmî ilimler”... gibi ifadeleri kullandıklarına rastlanmamaktadır; bunlar daha sonraki asırlara ait ifadelerdir. İlk asırlarda müslümanlar, ilim tasnifinde Kur’ân’ın tevhidî yaklaşımını benimsemişlerdir. Onların anlayışında “ilim” kavramı, şemsiye kavramdı; bütün ilimler bu kavramın altında kendi adlarıyla yerlerini alıyordu: hadis, fıkıh, tıp, hendese, astronomi vb. Gerçeği arama faaliyetleri olan ilimler arasında fark gözetmiyorlardı. Her ilim ve o ilimle uğraşan kişi/âlim, onların nazarında aynı şekilde değerliydi. Astronomiyle ilgilenene de âlim diyorlardı, hadisle ilgilenene de. Bunlar arasında derece farkı görmüyorlardı. Dahası, camide hadis, fıkıh vb. dersler okutulduğu gibi, tıp, matematik, mantık, hatta astronomi vb. dersler de okutuluyordu. Alanların özelliklerinden kaynaklanan sebeplerle zamanla farklı mekânlarda öğretime gidilmiştir (Mesela tıp, hastanelerde öğretilmeye başlanmıştır). Kur’ân da mutlak ilimden söz etmekte, mutlak ilmi ve âlimi yüceltmektedir; ilimlerin aralarında fark görmemektedir.

Dikkat edilirse, İslâm dünyasında yetişen âlimlerin, bugün birbirinden çok farklı kabul edilen uzmanlık alanlarına birlikte sahip oldukları görülmektedir. Müfessir olan zat, aynı zamanda tıp konusunda devrinin ileri gelen uzmanı olabilmıştır. Onlar, varlık dünyası ne kadar iyi tanınırsa Kur’ân’ın o kadar doğru anlaşılacağını düşünüyor; tenzîlî kitap (Kur’ân) ile tekvinî kitabı (evren) birlikte okuyup anlamaya çalışıyorlardı.

Nitekim İbn Hacer’in bizzat kendisi, bu kitapta iki sayfa sonra “... Kim bir ilim arzusuyla bir yola girerse Allah ona cennetin yolunu kolaylaştırır. ...” hadisinin izahında bu ifadelerinin aksine şunları söylemektedir: “Bu hadiste ‘tarikan: bir yol’ kelimesi ve ‘ilmen: bir ilim’ kelimesi belirsiz/nekra kılındı ki dinî ilimlere ulaştırıcı yolu da kapsasın ve az olan da çok olan da onun içinde yer alsın.” İslâm dünyasında, daha sonraki asırlarda yapılan ilim taksimleri, bir hayli sorunları beraberinde getirmiştir. Bunların tartışılması, irdelenmesi suretiyle mevcut kafa karışıklığının giderilmesi gerekmektedir. Artık bilimlerin, “dinî olanlar” ve “dinî olmayanlar” şeklinde kesin bir ayrıma tâbi tutulmasının pek de İslâmî bir yaklaşımı yansıtmadığı ve yarar sağlamadığı söylenebilir (çev.).

﴿... قُلْ كَفَى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾^١. وقال تعالى: ﴿يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ...﴾^٢. وقال في شرح الكُبرى: «ولا معنى للتثبيت في الدنيا إلا معرفة الحق ببرهانه». وقال تعالى: ﴿أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ...﴾^٣ وقال تعالى: ﴿...هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا﴾^٤. وقال تعالى: ﴿...وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّنَ عَلَىٰ بَعْضٍ...﴾^٥. قال زيد ابن أسلم: بالعلم. وقال تعالى: ﴿...وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾^٦. قال ابن حجر في فتح الباري: «هذا واضح الدلالة في فضل العلم لأن الله تعالى لم يأمر نبيه بطلب الازدياد من شيء إلا من العلم الشرعي الذي يفيد معرفة ما يجب على المكلف من أمر دينه في عباداته ومعاملاته، ومدار ذلك على التفسير والحديث والفقه».

١ الرعد: ٤٣.

٢ إبراهيم: ٢٧.

٣ النحل: ١٢٥.

٤ الكهف: ٦٦.

٥ الإسراء: ٥٥.

٦ طه: ١١٤.

[55] Yüce Allah buyuruyor: “Bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorunuz.” [Nahl 16/43] Buna göre Allah, âlimlere başvurmayı, onlara sormayı gerekli kılmıştır. Yüce Allah buyuruyor: “Andolsun biz Dâvûd’a ve Süleyman’a ilim verdik. Onlar, ‘Hamd, bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a mahsustur.’ dediler.” [Neml 27/15] Allah Teâlâ, Dâvûd ve Süleyman’a (a.s.) dünya ve âhiret nimetlerinden sayılamayacak kadar verdiği hâlde, âyet-te bunlardan sadece ilmi dile getirdi. Amacı, ilmin bütün bu nimetlerin aslı olduğuna dikkat çekmektir. Birisi de şöyle diyor: “Söz konusu âyette, ‘fâ’ ile değil de ‘vav’ ile ‘ve Kâlâ’ (Dâvûd ve Süleyman’ın her ikisi dediler) dedi. Çünkü ‘fâ’ getirseydi (‘fe Kâlâ’ deseydi), o durumda senin, ‘feşukran / (Bu iyiliğin için) teşekkür ederim’ sözünün konumunda olurdu. Yani şükür, o ikisinin bu sözlerinden başkası olmazdı. ‘Fâ’ getirdiğinde sadece buna şükrettikleri vehmedileceğinden dolayı ‘vav’a dönüldü.” [Tunbuktî, 1992: 19]

[56] Yüce Allah, Hz. Süleyman’dan (a.s.) naklen Hüdühüd’ün durumu hakkında şöyle buyuruyor: “Süleyman kuşları gözden geçirdi ve ‘Hüdühüd’ü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?’ diye sordu. Bana (neden burada olmadığına dair) apaçık bir delil getirmediğin onu (Hüdühüd) şiddetli bir şekilde cezalandıracağım, ya da boğazlayacağım.” Hüdühüd gelince de (Süleyman’a) şöyle dedi: ‘Senin bilmediğin şeyi öğrendim.” [Neml 27/20-22] Karâfî şunu diyor: “Saltanatının büyüklüğü ve meclisinin heybetine rağmen Melik ve Deyyan’ın elçisi ve o zamanın ahalisinin efendisi olan Hz. Süleyman’ın huzurunda Hüdühüd, bildikleri sebebiyle şahsen büyüdü ve göğsü kabardı. Şayet ilim, yerden Süreyya yıldızına yükseltmeseydi Hüdühüd Hz. Süleyman’ın katında azametli olamazdı. O kadar ki Hz. Süleyman, Hüdühüd’ü Belkis’a elçi olarak göndermek suretiyle, cezasını değerli ikramla değiştiriverdi. Üstelik bunlar, Hüdühüd, kendisini Allah’ın Peygamberi’nin cezalandırmaya kararlı olduğunu duyunca tamamen unutulup kaybolmayı temenni ettikten sonra oldu.” [Karâfî, 2001: 1/23-24. Tasarrufla.]

[57] Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Bu (misalleri) ancak ilim sahipleri düşünüp anlayabilirler.” [Ankebût 29/43] Câbir (b. Abdullah el-Ensârî ö. 74/693 veya 78/697) Hz. Peygamber’den (s.a.) naklen şöyle diyor: “Âlim, Allah’ın hakkını kavrayıp O’na itaat eden ve O’na karşı gelmekten uzak durandır.” Yüce Allah buyuruyor: “Allah’a, kullarından ancak âlimler derin saygı (haşyet) duyarlar.” [Fâtır 35/28] İbn Abbâs diyor ki:

[٥٥] وقال تعالى: ﴿...فَسَأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾^١، «فأوجب

الله سؤالهم والرجوع إليهم». وقال تعالى: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ﴾^٢ فإن الله تبارك وتعالى أعطى لداود وسليمان عليهما الصلاة والسلام من نعم الدارين ما لا يدخل تحت حصر، ولم يذكر من ذلك إلا العلم لينبه على أن العلم أصل لذلك كله. ٥
وقال بعضهم: «وإنما قال ﴿وَقَالَا﴾ بالواو دون الفاء، لأنه لو أتى بالفاء كان بمنزلة قولك فشكرا، ويكون الشكر هو قولهما ذلك لا غير، فعدل إلى الواو لما يتوهم من الفاء من الاختصار على الشكر على ذلك».

[٥٦] وقال تعالى حكاية عن سليمان عليه السلام في أمر الهدهد: ﴿لَا عَذِيبَةَ

عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَا ذُبْحَنَةَ أَوْ لِيَأْتِنِي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ﴾ فلما جاء الهدهد قال: ١٠

﴿...أَخْطُتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ...﴾^٣ علما، قال: «واشتدت نفسه واتسع صدره

قوة بما علمه، على سيد أهل الزمان، ورسول الملك الديان، مع عظم ملكه وهيبة مجلسه، فلولا أن العلم يرفع من الثرى إلى الثريا، لما عظم الهدهد عند سليمان، حتى جعله رسولا إلى بلقيس، وأبدله العقوبة بالإكرام النفيس، بعد أن كان يود أن لو كان نسيا منسيا، حين سمع أن نبي الله عزم على عقوبته». ١٥

[٥٧] وقال تعالى: ﴿...وَمَا يَعْزِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ...﴾^٤ قال جابر رضي الله عنه

عن النبي ﷺ: «العالم من عقل عن الله فعمل بطاعته وانتهى عن معصيته».

وقال تعالى: ﴿...إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ...﴾^٥ قال ابن عباس:

١ النحل: ٤٣.

٢ النمل: ١٥.

٣ النمل: ٢١ - ٢٢.

٤ العنكبوت: ٤٣.

٥ فاطر: ٢٨.

“Allah’tan, ancak O’nun kudret ve saltanatını bilen kimseler korkarlar; onlar âlimlerdir.” [Askalânî, 1379: 1/161] İlim, derin saygıdan kaynaklanan korkunun (haşyet) esası ve sebebidir. Hz. Peygamber’den (s.a.) naklediliyor: “Allah’a haşyet duymak, her hikmetin başıdır.” [el-Kudâ’î, 1986: 41]
 5 Yine Hz. Peygamber (s.a.) buyuruyor: “Hikmetin başı, Allah korkusudur.” [Beyhakî, *Şu’abü’l-Îmân*, 743] Mesrûk diyor ki “Haşyet duymak, kişiye ilim olarak yeter.” [İbn Abdülber, 1422: 1/569].

[58] Yüce Allah buyuruyor: “Allah’a haşyet duyan, öğüt alacaktır.” [A’lâ 87/10] Bu (ödülleri), Rabbi’ne haşyet duyan kimse içindir.” [Beyyine 98/8]
 10 Doğrusu haşyet, ilmi gerektirmektedir. Kanıt olarak şöyle diyebilirsin: “Yaratıkların en hayırlısı, Allah’a haşyet duyan kimsedir. Allah’a haşyet duyan herkes, âlimdir. Öyleyse, yaratıkların en hayırlısı âlimdir.” Küçük önermenin delili şudur: “İman edip salih ameller işleyenler var ya işte onlar, yaratıkların en hayırlılarıdır.” [Beyyine 98/7] Bu âyet, haşyetin yaratıkların en hayırlısına ait olduğunu ortaya koymaktadır ve o, talep edilendir (matluptur).
 15

[59] Büyük önermenin delili ise şu âyettir: “Allah’a, kullarından ancak âlimler derin saygı duyarlar (haşyet).” [Fâtır 35/28] Bu delil, Allah’a karşı haşyet duyan her kişi âlim olacağı için, “haşyet”i hasır yaparak (özülemek suretiyle) her âlime nispet etmektedir. Ve o, talep edilendir.

[60] Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyuruyor: “Sizin Allah’ı en iyi bilmeniz, O’na karşı en fazla haşyet duyanınızdır.” [Münâvî, 1356: 5/490] Rabi’ b. Enes (ö. 39/659) diyor ki “Allah’a karşı haşyet duymayan kimse, âlim değildir.” [Kurtubî, 1372: 4/343] Ve “İnnemâ yahşâ ...” [Fâtır 35/28] âyetindeki “innemâ” kelimesi, haşyeti âlimlere tahsis etmek içindir, yoksa onlara hasır etmek için değildir.¹
 25

[61] Zemahşerî (ö. 538/1143) şunları söylüyor: “Eğer sen, ‘Allah’a, kullarından ancak âlimler derin saygı (haşyet) duyarlar.’ [Fâtır 35/28] âyetindeki Allah kelimesini özne, ulemâ kelimesini ise düz nesne olarak okuyanın kıraatının anlamı nedir?”, derseni, şunu derim: Bu kıraatta haşyet, istiareidir. Anlamı şudur: Allah, sadece âlimleri yüceltir ve onları büyültür (saygın kılar).” [*Keşşâf*, 3/308] O kıraat, Ömer b. Abdülaziz’in kıraatıdır ve Ebû Hanîfe’den nakledilmektedir.²

1 Buna göre, her âlim Allah’a karşı derin saygı (haşyet) duyar; ama her derin saygı duyan mutlaka âlim değildir (çev.).

2 Bu kıraata göre âyetin meâli şudur: “Allah, kullarından sadece âlimlere haşyet duyar.” (çev.)

«إنما يخاف الله من علم قدرته وسلطانته وهم العلماء» انتهى. والعلم رأس الخشية وسببها. روي عن النبي ﷺ أنه قال: «خشية الله رأس كل حكمة». وقال ﷺ: «رأس الحكمة مخافة الله». قال مسروق: كفى بالمرء علماً أن يخشى.

[٥٨] وقال تعالى: ﴿سَيَذَكِّرُ مَنْ يَخْشَى﴾^١. وقال تعالى ﴿...ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ

رَبَّهُ﴾^٢ فإن الخشية تستلزم العلم. ولك أن تقول على جهة البرهان: «خير البرية من يخشى الله، وكل من يخشى الله عالم ينتج خير البرية عالم. دليل الصغرى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ﴾^٣ الآية. فأثبت الخشية لخير البرية وهو المطلوب.

[٥٩] ودليل الكبرى ﴿...إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ...﴾^٤ فإنه أضاف

الخشية إلى كل عالم على وجه الحصر، ليكون كل من يخشى الله عالماً، وهو المطلوب.

[٦٠] وقال ﷺ: «أعلمكم بالله أشدكم له خشية». وقال الربيع بن أنس:

«من لم يخش الله فليس بعالم». و «إِنَّمَا» في قوله تعالى: ﴿...إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ...﴾ تخصيص للعلماء لا للحصر.

[٦١] قال الزمخشري: «فإن قلت: فما وجه قراءة من قرأ: ﴿...إِنَّمَا يَخْشَى

اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ...﴾ برفع اسم الجلالة ونصب العلماء، وهي قراءة عمر بن عبد العزيز، وتحكى عن أبي حنيفة. قلت: الخشية في هذه القراءة استعارة والمعنى إنما يجعلهم ويعظمهم الله».

١ الأعلى: ١٠.

٢ البينة: ٨.

٣ البينة: ٧.

٤ فاطر: ٢٨.

[62] Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Bilenlerle bilmeyenler hiç denk olur mu?” [Zümer 39/9] Bu âyetle iki delil bulunmaktadır:

1. Birinci delil, bilenlerle bilmeyenlerin arasında eşitliğin olmamasıdır. Bu, âlimin, âlim olmayandan mutlak üstünlüğünün açıkça belirtilmesidir. Bil ki Yüce Allah azîz kitabında birçok yerde eşitliğin olmadığını dile getirmekte ve o eşitsizliklerin hepsi, gerçekte ilimden kaynaklanmaktadır. Onlardan birisi, bu zikrettiğimiz âyettir ve o, açıkça ilim hakkındadır. İkincisi şu âyetlerdir: “Kör ile gören bir değildir. Karanlık ile aydınlık da eşit olmaz. Gölge ile sıcak da bir olmaz.” [Fâtır 35/19-21] Bunlar, âlim ile cahilin misalleridir. Yüce Allah’ın şu âyeti de böyledir: “Ölülerle diriler de müsavi olmaz.” [Fâtır 35/22] Bu, ilmi ve zikri (hatırlatmayı) kabul eden ile bunu kabul etmeyen kimselerin temsilidir. Üçüncüsü, Yüce Allah’ın şu sözüdür: “Cehennem ehli ile cennet ehli denk olmaz.” [Haşr 59/20] Müminler cennet ehli olarak birçok kez “âlimler” olarak nitelendirilmiştir. Kâfirler de, cehennem ehli olarak birçok kez “cahiller” olarak nitelendirilmiştir. Dördüncüsü, Yüce Allah’ın şu sözüdür: “Habis (pis) ile tayyip (temiz) bir olmaz.” [Mâide 5/100] Habis, haram olandır; tayyip ise helâl olandır. Bu ise, ancak ilimle bilinir.
2. İkinci delil, Yüce Allah’ın âyetleki şu sözüdür: “Ancak akıl sahipleri bunları düşünüp öğüt alırlar.” [Zümer 39/9] Bu âyetle, ilmin şerefini gösteren delil vardır. Zira âyetleki “elbab” akıllar demektir ve akıl ya ilimdir, ya da ilmin kaynağıdır (aşlıdır). Âyetleki “tezekkür (düşünüp öğüt alma)”, ilme götürür. Yüce Allah buyuruyor: “(İnsanları) Allah’a çağıran, salih ameller işleyen ve ‘Ben müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü kimdir?” [Fussilet 41/33] “Haydi! Bana bundan önce bir kitap veya bir ilim kalıntısı getirin!” [Ahkaf 46/4] Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) diyor ki “âyetleki ‘ilim kalıntısı’, peygamberlerden rivayet anlamındadır.” Yüce Allah şöyle buyuruyor:

[٦٢] وقال تعالى: ﴿...هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ...﴾^١ في

هذه الآية دليلاً.

أحدهما: نفي المساواة بين الذين يعلمون والذين لا يعلمون، وهذا تصريح بفضيلة العلم على غير العالم مطلقاً. واعلم أن الله تعالى قد ذكر في كتابه العزيز نفي المساواة في غير ما موضع، وكلها في الحقيقة ترجع إلى العلم، أحدها هذا الذي ذكرناه وهو في العلم صريحاً. والثاني: قوله تعالى: ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ * وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ * وَلَا الظُّلُّ وَلَا الْحُرُورُ﴾^٢ فهذه أمثلة للعالم والجاهل وكذلك قوله تعالى: ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ...﴾^٣ وهذا تمثيل لمن قبل العلم والذكر ومن لم يقبل ذلك. الثالث: قوله تعالى: ﴿لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ...﴾^٤ وقد جاء وصف المؤمنين بالعالمين كثيراً وهم أصحاب الجنة، ووصف الكافرين بالجاهلين كثيراً وهم أصحاب النار. والرابع: قوله تعالى: ﴿قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ...﴾^٥ والخبيث الحرام والطيب الحلال وذلك لا يعرف إلا بالعلم.

الدليل الثاني من الآية قوله تعالى: ﴿...إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ﴾^٦ وفيها دليل على شرف العلم، إذ الأبواب العقول، والعقل إما العلم، أو أصل العلم. والتذكر طريق إلى العلم. وقال تعالى: ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا...﴾^٧ وقال تعالى: ﴿إِنِّي نَزَّلْتُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَنَارَةً مِنْ عِلْمٍ...﴾^٨ قال سفيان بن عيينة هي الرواية عن الأنبياء. وقال تعالى:

١ الزمر: ٩.

٢ فاطر: ١٩-٢١.

٣ فاطر: ٢٢.

٤ الحشر: ٢٠.

٥ المائدة: ١٠٠.

٦ الرعد: ١٩، والزمر: ٩.

٧ فصلت: ٣٣.

٨ الأحقاف: ٣.

“Allah, sizden iman edenlerle kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir.” [Mücadele 58/11] İbn Hacer şöyle diyor: “Bu âyetin tefsirinde denilmiştir ki “Allah, âlim mümini âlim olmayan mümin-
 5 den üste çıkarır. Derecelelerin yüksekliği, üstünlüğü gösterir. Zira üstünlükten murat, sevabın çokluğu ve derecelelerin yüksekliğidir.” [İbn Hacer, 1379: 1/141] Abdullah İbn Mes‘ûd bu âyeti okuduğu zaman şöyle derdi: “Ey İnsanlar! Bu âyeti anlayın; sizi mutlaka çalışmaya isteklendirecektir. Yüce Allah Levh-i Mahfûz ile âlimlerin kalplerinin
 10 arasını yakınlaştırmıştır.” Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Doğrusu o, Levh-i Mahfûz’da bulunan şanlı bir Kur’ân’dır.” [Burûc 85/21-22] “Hayır; Kur’ân, kendilerine ilim verilenlerin gönüllerinde yerleşen apaçık âyetlerdir.” [Ankebût 29/49]

[63] Yüce Allah’ın ilme kasem etmesi de, onun şerefini göstermektedir. Şöyle buyuruyor: “Nûn. Kalem’e ve (onunla) yazılanlara andolsun”
 15 [Kalem 68/1] “Yaratan, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratan Rabbin’in adıyla oku! Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini öğreten Rabbin en büyük kerem sahibidir.” [Alak 96/1-5] Bilginler dediler ki alaktan yaratma ile kalemle öğretme ve ilim öğretme arasındaki münasebetin anlamı şudur: İnsanın en aşağı mertebesi, alaka olmasıdır. En üst mertebesi
 20 ise, âlim olmasıdır. İnsanı en değersiz mertebe olan “alak”lıktan en şerefli mertebe olan “ilim mertebesi”ne nakletmesi suretiyle Allah insana lutfu bulunmuştur. Onda bir diğer yön var ki o da şudur: Yüce Allah, “en büyük kerem sahibi” olmakla övülmesinin peşinden “ilim öğretme” ile övüldü. Bu, şeref ve üstünlükte son sınırdır. Yüce Allah, ilmi peygamberlerinde
 25 şerefli durumlar için sebep kılmış ve Azîz Kitabı’nda, buna yer vermiştir. Hz. Âdem’e bütün isimleri öğretmiş olması, bunlardandır. Bu, melekler tarafından onun selâmlanmasının sebebi oldu. O isimler, yaratıkların isimleridir. Öyleyse kim yaratanın isimlerini bilirse Rabbinin selâmına ermeyi hak eder. O selâm, Yüce Allah’ın şu sözüdür: “Merhametli Rabbin katından onlara selâm vardır.” [Yâsîn 36/58] Allah’ın Hızır’a (a.s.) feraset ilmini öğretmesi de bunlardandır. Şöyle buyuruyor: “Ona katımızdan ilim öğ-
 30 rettik.” [Kehf 18/65] Bu, öğretmesi için Mûsâ ve Yûşâ’nın onun peşinden gitmesine, kendisiyle birlikte olmasına sebep oldu. O, Yüce Allah’ın şu sözüdür: “Mûsâ ona, ‘Sana öğretileni hayra götüren bir bilgi olarak bana
 35 öğretmen için peşinden gelebilir miyim?’ dedi.” [Kehf 18/66]

﴿... يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾^١. قال ابن حجر:

«قيل في تفسيرها يرفع الله المؤمن العالم على المؤمن غير العالم. ورفعة الدرجات تدل على الفضل، إذ المراد به كثرة الثواب ورفعة الدرجات» انتهى.

وكان عبد الله بن مسعود إذا قرأ هذه الآية يقول: «يا أيها الناس افهموا هذه الآية ولتُرغِبَنَّكُمْ في العمل، وقد قرن الله تعالى بين اللوح المحفوظ وبين

صدور العلماء». فقال تعالى: ﴿بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ * فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ﴾^٢

وقال تعالى: ﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُذُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ...﴾^٣.

[٦٣] ومما يدل على شرفه أن الله تعالى أقسم به، فقال: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا قُلُوبَكُمْ وَمَا

يَسْطُرُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا

لَمْ يَعْلَمْ﴾^٤. قالوا وجه المناسبة بين الخلق من العلق، والتعليم بالقلم، وتعليم

العلم، أن أدنى مراتب الإنسان كونه علقة، وأعلاها كونه عالما، فالله تعالى

امتّن على الإنسان بنقله من أخس المراتب وهي العلقية إلى أشرف المراتب

وهي العلم. وفيه وجه آخر، وهو أن الله تعالى تمدّح بتعليم العلم عقب

تمدحه، بكونه الأكرم وذلك غاية في الشرف والفضل. وقد جعل الله تعالى

العلم في أنبيائه سببا لأحوال شريفة، فضمّن ذلك كتابه العزيز. فمنها أنه علم

آدم الأسماء كلها، وكان ذلك سببا لتحية الملائكة، وهي أسماء المخلوقات،

فمن علم أسماء الخالق وصفاته حقيق أن يجد تحية ربه. وهي قوله تعالى:

﴿سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَجِيمٍ﴾^٥. ومنها أنه علّم الخضر علم الفراسة، فقال:

﴿...وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا﴾^٦ فكان ذلك سببا لتبعية موسى ويوشع للتعليم منه، وهو

قوله تعالى: ﴿...هَلْ أَتَبَعَكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ...﴾^٧ الآية.

١ المجادلة: ١١.

٢ البروج: ٢١-٢٢.

٣ العنكبوت: ٤٩.

٤ القلم: ١.

٥ العلق: ٣-٤-٥.

٦ يس: ٥٨.

٧ الكهف، الآية: ٦٥.

٨ الكهف: ٦٦.

[64] Öyleyse, kim hakikat ilmine/bilgisine sahip olursa Yüce Allah'ın şu sözünün kapsamına girmeye layık olur: “İşte onlar, Allah'ın, nimetine eriştirdikleriyle beraberdirler” [Nisâ 4/69] Allah, Hz. Yûsuf'a (a.s.) rüya yorumunu öğretti: “Ona rüyaların yorumunu öğrettik.” [Yûsuf 12/21] Bu, onun hapisten çıkmasına, yetki elde etmesine ve ailesiyle bir araya gelmesine neden oldu. Hâl böyleyken Allah'ın azîz Kitabı'nın tefsirini bilmek, şüphelerin hapsinden kurtulmaya, darusselâmda (cennette) makam elde etmeye ve Rahmân'ın himayesinde aile ve kardeşlerle bir araya gelmeye nasıl sebep olmaz?

b. Sünnetten ve Bilginlerin Sözlerinden Deliller

[65] Tirmizî (ö. 279/892) Kays b. Kesîr'den naklediyor: Adamın biri Medine'den Şam'da bulunan Ebu'd-Derdâ'nın huzuruna geldi. “Seni tâ buraya getiren nedir?” diye sorunca dedi ki “Bir hadis. Onu senin Resûlullah'tan (s.a.) naklettiğin bana ulaştı.” Ebu'd-Derdâ, “Herhangi bir ihtiyaç için gelmedin mi?” diye sorunca, “Hayır!” dedi. “Yani sadece bu hadis için mi geldin?” diye sorunca da, “Evet” dedi. Ebu'd-Derdâ şunu dedi: “Resûlullah'tan (s.a.) işittim şöyle buyurdu: ‘Kim ilim arzusuyla bir yola girerse, Allah onun sebebiyle o kişiyi cennetin yoluna sokar.’” [Tirmizî, “İlim”, 19]

[66] Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, İbn Hibbân ve el-Hâkim'in, ki o Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir, Ebû Hüreyre'den rivayet ettiklerine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kim bir müslümandan dünya sıkıntılarından birini giderirse Allah da ondan kıyamet günü sıkıntılarından birini giderir. Kim de bir müslümanın ayıbını örterse Allah da onun ayıbını dünya ve âhirette örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu müddetçe Allah da o kulun yardımında olur. Kim ilim arzusuyla bir yola girerse Allah ona cennetin yolunu kolaylaştırır. Bir topluluk Allah'ın evlerinden birinde Allah'ın kitabını okumak, onu kendi aralarında birlikte anlamaya çalışmak üzere toplandıklarında mutlaka hemen onları melekler kuşatır, onlara sekine (kalp huzuru) iner ve onları Allah kendi katındakilerin huzurunda anar. Kendisini bilgisinin geride bıraktığı kimseyi, soyu soppu ileri geçiremez.” [Müslim, “Zikr ve Dua”, 38]

[٦٤] فمن عِلْمٍ عِلْمِ الحقيقة حري أن يكون مندرجا في قوله تعالى:

﴿...فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ...﴾^١. وعِلْمُ يوسف تأويل الرؤيا فقال: ﴿...

وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ...﴾^٢. فكان سببا لخروجه من السجن، ونُيِّله

المُلك، واجتماعه بأهله. فكيف لا يكون من علم تفسير كتابه العزيز سببا

لِلنَّجَاةِ مِنْ حَبْسِ الشُّبُهَاتِ، ونيله الملك في دار السلام والاجتماع بالأهل

والإخوان في جوار الرحمن.

[٦٥] وروى الترمذي عن قيس بن كثير قال: قدم رجل من المدينة على أبي

الدرداء وهو بدمشق، قال: ما أقدمك ها هنا؟ قال: حديث بلغني أنك حدثته عن

رسول الله ﷺ. قال: أما جئت لحاجة؟ قال: لا. قال: ما جئت إلا في طلب هذا

الحديث. قال: نعم. قال: «إني سمعت رسول الله ﷺ يقول: «من سلك طريقا

يبتغي فيه علما سلك الله به طريقا إلى الجنة».

[٦٦] وروى مسلم وأبو داود والترمذي وابن ماجه والنسائي وابن حبان

والحاكم وقال صحيح على شرطهما عن أبي هريرة قال: قال رسول الله ﷺ

: «من نفس عن مسلم كربة من كرب الدنيا، نفس الله عنه كربة من كرب يوم

القيامة، ومن ستر مسلما ستره الله في الدنيا والآخرة، والله في عون العبد ما دام

العبد في عون أخيه، ومن سلك طريقا يبتغي بها علما سهل الله له طريقا إلى

الجنة. وما اجتمع قوم في بيت من بيوت الله، يتلون كتاب الله، ويتدارسونه بينهم

إلا حفتهم الملائكة، ونزلت عليهم السكينة، وغشيتهم الرحمة، وذكرهم الله فيمن

عنده. ومن أبطأ به علمه لم يسرع به نسبه».

١ النساء: ٦٩.

٢ يوسف: ٢١.

[67] İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de şunları söylüyor: “Bu hadiste “tarîken: bir yol” kelimesi ve “ilmen: bir ilim” kelimesi belirsiz kılındı ki dinî ilimlere ulaştıran yolu da kapsasın ve az olan da çok olan da onun içinde yer alsın. “Kolaylaştırır” sözüne gelince, cennete ulaştıran amellere onu muvaffak kılmak suretiyle âhirette veya dünyada bunu gerçekleştirir. Bunda, taliplisine ilmi kolaylaştıracığı müjdesi de vardır. Çünkü ilmi talep etmek, cennete ulaştıran yollardandır. Taberânî *el-Evsat*'ta, el-Bezzâr hasen isnatla Huzeyfe b. el-Yeman'dan rivayet ettiklerine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “İlmin fazileti, ibadetin faziletinden daha hayırlıdır ve dininizin en hayırlısı, takvâdır.” [Taberânî, 1415: 3960] Ebû Nuaym (ö. 430/1038) de hasen bir isnatla rivayet ediyor ki Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Kendisine Allah'ın farz kıldıklarından bir kelime, iki kelime, üç kelime yahut daha fazlasını öğrenen ve bunları öğreten hiçbir kişi yoktur ki cennete girmesin.” [Ebû Nuaym, 1405: 2/159]

[68] Ebû Hüreyre diyor ki Resûlullah'tan (s.a.) işittikten sonra hiçbir hadisi unutmadım.

[69] İbn Mâce hasen bir isnatla Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini naklediyor: “En üstün sadaka, müslüman kişinin bir bilgi öğrenmesi ve onu müslüman kardeşine öğretmesidir.” [İbn Mâce, “Mukaddime”, 20]

[70] Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “En üstün kazanç, kişinin duyup müslüman kardeşine naklettiği güzel sözdür.” [İbn Abdülber, 1422:1/261] *Muvatta*'da Mâlik, Ebû Nuaym ve başkalarının naklettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor: “Allah kimin hakkında hayır murad ederse, onu dinde fakih (derin kavrayış sahibi) kılar.” [Muvatta, “Kader”, 8]

[71] Buhârî, Müslim ve İbn Mâce, Humeyd b. Abdurrahmân'dan (ö. 95/713) Muaviye'nin hutbe irad ederken şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Resûlullah'ın (s.a.) şunları söylediğini işittim: “Allah kimin hakkında hayır murad ederse, onu dinde fakih (derin kavrayış sahibi) kılar. Ben sadece bölüştürenim, Allah ise verendir. Bu ümmet Allah'ın emri üzere devam ettiği sürece kıyamete kadar muhalifleri onlara zarar veremez.” [Buhârî, “İlim”, 13; Müslim, “Zekât”, 100] Hadisteki “yufakkihhu: onu fakih kılar”, “yufehhimuhu: onu kavrar hâle getirir” demektir. Fıkıh kişinin seciyesi olduğu zaman “fekuhe”; kavramada başkasının önüne geçtiğinde “fekahe”; kavradığında “fekihe” denir.

[٦٧] قال ابن حجر في فتح الباري: «قوله: طريقا نكرها ونكر علما ليتناول

الطريق الموصلة إلى تحصيل العلوم الدينية، وليندرج فيه القليل والكثير. وقوله:

سهل، أي في الآخرة أو في الدنيا، بأن يوفقه إلى الأعمال الصالحة الموصلة إلى

الجنة. وفيه بشارة لتسهيل العلم على طالبه، لأن طلبه من الطرق الموصلة إلى

الجنة. وروى الطبراني في الأوسط، والبزار بإسناد حسن عن حذيفة بن اليمان

قال: قال رسول الله ﷺ: «فضل العلم خير من فضل العبادة وخير دينكم الورع».

وروى أبو نعيم بإسناد حسن أن النبي ﷺ قال: «ما من رجل يتعلم كلمة أو

كلمتين أو ثلاثا أو أكثر مما فرض الله عليه فيتعلمهن ويعلمهن إلا دخل الجنة».

[٦٨] وقال أبو هريرة: فما نسيت حديثا بعد إذ سمعتهن من رسول الله ﷺ.

[٦٩] وروى ابن ماجه بإسناد حسن عن أبي هريرة أن رسول الله ﷺ قال:

«أفضل الصدقة أن يتعلم المرء المسلم علما ثم يعلمه أخاه المسلم».

[٧٠] وقال ﷺ: «أفضل الفوائد حديث حسن يسمعه الرجل فيحدث به أخاه

المسلم». وروى مالك في الموطأ وأبو نعيم وغيرهما أن رسول الله ﷺ قال: «من

يرد الله به خيرا يفقهه في الدين».

[٧١] وروى الشيخان وابن ماجه عن حميد بن عبد الرحمن قال: سمعت

معاوية خطيبا يقول: سمعت رسول الله ﷺ يقول: «من يرد الله به خيرا يفقهه في

الدين. وإنما أنا قاسم والله المعطي، ولن تزال هذه الأمة قائمة على أمر الله لا

يضرهم من خالفهم حتى يأتي أمر الله». قوله: يفقهه أي يفهمه. يقال: فقه بالضم

إذا صار الفقه له سجية، وفقه بالفتح إذا سبق غيره إلى الفهم، وفقه بالكسر إذا فهم.

Hadisten anlaşılan şudur: Allah'ın dinde fakih kılmadığı, yani sadece İslâm'ın esaslarını ve onunla ilişkili fer'i meseleleri öğrettiği kimse, hayırdan mahrum bırakılmıştır. Bu ifadede, âlimlerin diğer insanlardan üstünlüğü ve dinde derin kavrayış sahibi olmanın da, diğer ilimlerden üstünlüğü

5 açıkça dile getirilmiştir." [İbn Hacer, 1379:1/165]

[72] Dârekutnî, el-Beyhakî (ö. 458/1065), *el-Evsaf*'ta Taberânî, *Fad-lu'l-İlm*'de Ebû Bekr el-Âcurrî (ö. 360/970) *Riyâdu'l-Muteallimin*'de Ebû Nu-aym, Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Dinde derin kavrayış sahibi olmaktan (fıkıh) daha üstün bir şeyle Allah'a kulluk edilmemiştir." [Ebû Nuaym, 1405: 2/192; Taberânî, 1415: 6166]. Hz. Peygamber (s.a.) buyuruyor ki "Her şeyin sütunu/direği vardır; bu dinin sü-tunu ise derinden kavrayıştır (fıkıh)." [Dârekutnî, *Sünen*, 294] Yine Resûlul-lah (s.a.) buyuruyor: "Dininizin en hayırlısı en kolay olandır. İbadetin efdalı ise dinde derin kavrayış sahibi olmaktır (fıkıh)." [Taberânî, 1415: 9264] Bu

10 hadisi İbn Abdülber (ö. 463/1070), Enes b. Mâlik'ten (ö. 92 veya 93/710 ve-ya 711) zayıf bir isnatla nakletmiştir. Hadisin birinci kısmı, Ahmed (b. Han-bel'in *Müsned*'in)de sağlam bir isnatla nakledilen Mihcen b. el-Edra' hadisinden. Onu Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve *Müsned*'inde et-Tayâlisî (ö. 203/818) nakletmiştir. Hadisin ikinci kısmı ise, Taberânî'de zayıf bir isnatla nakledilen

20 İbn Ömer'in hadisinden. Taberânî onu *es-Sagîr*'de şu ilaveyle nakletmiştir: "...ve dinin efdalı, takvâdır." Bunun Sa'd b. Ebî Vakkas (ö. 55/674) hadisinden sağlam bir şahidi vardır. Hâkim, *et-Tarih*'te onu nakletmiştir. Hz. Peygam-ber (s.a.) şöyle buyuruyor: "Allah bir kul hakkında hayır murad ettiği zaman onda üç haslet yaratır: Dinde derin kavrayış sahibi kılar, dünyaya karşı zâhid

25 hâle getirir ve kendi ayıplarını görmesini sağlar." (İbn Mübârek, *Zühd*, 282) Taberânî, üç Mucem'inde İbn Ömer'den (r.a.) naklen Resûlullah'ın şöyle bu-yurduğunu nakletmiştir: "Kulluğun en üstünü, dinde kavrayış sahibi olmak (fıkıh), dinin en faziletlisi ise takvâdır." [Taberânî, 1415: 9264] Tirmizî'nin hasen kabul ederek Ebû Hüreyre'den naklettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle

30 buyurdu: "İki haslet var ki münafıkta bir arada bulunmazlar: "Güzel tavır ve dinde derin kavrayış sahibi olma (fıkıh)." [Tirmizî, "İlim", 19] Ebû Hürey-re diyor ki "Bir saat oturup dinde derin anlayış kazanmaya çalışmam, kadir gecesini ihyâ etmemden bana daha sevimlidir." [İbn Abdülber, 1422:1/118] Denilir ki "Şu üç şey, sahibini mutlaka yükseltip efendileştirir: Derin kavrayış

35 (fıkıh), emanet (güvenilirlik) ve edep." [age, 1/265] Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyuruyor: İlim, şerefli kişinin şerefini artırır, köleyi ise kralların derecesine yükseltir." [Suyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, 3827] Ebû Hamid el-Gazzâlî diyor ki "Hz. Peygamber (s.a.) bununla ilmin dünyadaki semeresine dikkat çekmekte-dir; âhiretin daha iyi ve kalıcı olduğu bilinmektedir." [Gazzâlî, 1997: 1/12-13]

ومفهوم الحديث، أن من لم يفقهه في الدين، أي يعلمه قواعد الإسلام، وما يتصل بها من الفروع، فقد حرم الخير. وفي ذلك بيان ظاهر لفضل العلماء على سائر الناس، ولفضل التفقه في الدين على سائر العلوم».

[٧٢] وروى الدارقطني والبيهقي والطبراني في الأوسط، وأبو بكر الآجري

- ٥ في فضل العلم، وأبو نعيم في رياض المتعلمين عن أبي هريرة أن رسول الله ﷺ قال: «ما عُبدَ الله بشيء أفضل من فقه في دين». وقال ﷺ: «لكل شيء عماد، وعماد هذا الدين الفقه». وقال ﷺ: «خير دينكم أيسره، وأفضل العبادة الفقه». أخرجه ابن عبد البر عن أنس بإسناد ضعيف والشرط الأول عند أحمد من حديث محجن بن الأدرع بإسناد جيد، وأخرجه أبو داود والطيالسي في مسنده، والشرط الثاني عند الطبراني من حديث ابن عمر بسند ضعيف، وأخرجه الطبراني في الصغير بزيادة: «وأفضل الدين الورع»، وله شاهد جيد من حديث سعد بن أبي وقاص أخرجه الحاكم في التاريخ. وقال ﷺ: «إذا أراد الله بعبد خيرا جعل فيه ثلاث خصال: فقهه في الدين، وزهده في الدنيا، وبصره بعيوب نفسه». وروى الطبراني في معاجمه الثلاثة عن ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله ﷺ قال: «أفضل العبادة الفقه وأفضل الدين الورع». وأخرج الترمذي وحسنه عن أبي هريرة أن رسول الله ﷺ قال: «خصلتان لا تجتمعان في منافق: حسن سمت وفقه في دين» وقال أبو هريرة: لأن أجلس ساعة فأفقه أحب إلى من أن أحيي ليلة القدر. ويقال: ثلاثة لا بد لصاحبها أن يسود: الفقه، الأمانة، والأدب. وقال ﷺ: «العلم يزيد الشريف شرفا، ويرفع المملوك إلى درجة المملوك». قال أبو حامد: ١٥ «نبه بهذا على ثمرته في الدنيا ومعلوم أن الآخرة خير وأبقى».
- ٢٠

[73] Sahnûn (ö. 240/854) “İlim için bir dirhem harcamak, Allah yolunda yirmi bin dirhem harcamaktan daha faziletlidir.” diyor.¹ Sahnûn bunu, şu hadisten almıştır: “İyilik (birr) amellerinin tümü, cihâd ile karşılaştırıldığında sadece denizdeki bir tükürük gibidir. Cihâd ve iyilik amellerinin tümü de ilim talep etmeye nispetle sadece denizdeki bir tükürük gibidir.” Bazı âlimler diyorlar ki bu, cihâd farz-ı kifâye olduğu zaman söz konusudur; cihâd, farz-ı ayn olduğunda ise ilim talebinden daha faziletlidir. Hadisin zâhirî anlamı şudur: İlim talep etmenin namazlardan daha faziletli olması, nafilelerde söz konusudur. Farz olan namaza gelince o, daha faziletlidir. Çünkü Resûlullah’a (s.a.) “Amellerin hangisi daha faziletlidir?” diye sorulunca şöyle buyurmuştur: “Vaktinin başlangıcında kılınan namazdır.” [Müslim, “İman”, 137]

[74] İbn Hârûn (ö. 750/1349): “Mâlik’in (r.a.), ilimle meşgul olmanın nafile namazdan daha üstün olduğu konusundaki sözü farklılık göstermektedir. İbn Kâsım’ın (ö. 191/806) duyduğuna göre ‘Namaz daha makbuldür.’ demiş; Eşheb (ö. 204/819), İbn Ebî Uveys ve İbn Vehb’in (ö. 197/812) dinlediğine göre ise ‘İlim talep etmek daha üstündür.’ demiştir.” Ebû Bekr b. Abdurrahmân (ö. 94/712) şunları söylüyor: Gece namazına gelince o, daha üstündür. Gündüz namazına gelince, kendisinde yöneticilik makamı umudu bulunan kimsenin ilim talep etmesi, gündüz namazından daha üstündür. Ebû İmrân el-Fâsî (ö. 430/1038) diyor ki bu konuda güvenilir olan, selef-i salihinin benimsediği görüştür. Onlar, ibadet nasip-leri için sürekli çabalamışlardır. İbn Vehb diyor ki Mâlik’in yanında idim, öğle veya ikinci namazı vakti geldi. Ben onun huzurunda okuyordum, hemen kitabımı kapattım. Bunun üzerine Mâlik şunu söyledi: “Doğrusu bu yaptığın, çok tuhaf! Yöneldiğin şey (namaz), eğer hakkındaki niyetin salih ise içinde bulunduğun durumdan (ilim talabi) daha üstün değildir.” Âlimlerden biri şunu söyledi: Bu demektir ki senin yöneldiğin şey (namaz), kendisinden ayrıldığı şeyden (ilim talebinden) daha üstün değil. Çünkü namazın farz olması, vaktin başlangıcına tahsis edilmiş değildir.” İbn Hârûn’un sözü burada son buldu. İbn Vehb’den naklettiğinin benzeri, yine ondan naklen *el-Medhal* sahibinde [el-Fâsî, ? :1/63] var ve onu *İhyâ*’da [Gazzâlî, 1997: 1/16] İbn Abdülhakem’den (ö. 268/881) nakletmiştir. Belki mesele, müteaddittir.

1 İlim için harcama, Allah yolunda harcama sayılmıyor mu? (çev.)

[٧٣] و «قال سحنون: نفقة درهم في العلم أفضل من عشرين ألفا في سبيل الله. وأخذ سحنون هذا من الحديث الذي جاء: «ما جميع أعمال البر في الجهاد إلا كبصقة في بحر، وما جميع أعمال البر والجهاد في طلب العلم إلا كبصقة في بحر». قال بعض الشيوخ: هذا إذا كان الجهاد فرض كفاية، وأما إذا تعين فهو أفضل من طلب العلم. وظاهر الحديث أن طلب العلم أفضل من الصلوات، ومعناه في النافلة، وأما الفرض فهو أفضل؛ لأنه ﷺ سئل عن أفضل الأعمال قال: «الصلاة لأول ميقاتها» ابن هارون.

[٧٤] «واختلف قول مالك رحمه الله في أفضلية الاشتغال بالعلم على صلاة النافلة. فقال في سماع ابن القاسم: الصلاة أحب. وقال في سماع أشهب وابن أبي أويس وابن وهب: طلب العلم أفضل. وقال أبو بكر بن عبد الرحمن: أما صلاة الليل فهي أفضل، وأما صلاة النهار فطلب العلم أفضل منها لمن كان فيه رجاء لموضع الإمامة. وقال أبو عمران الفاسي: المعول عليه من ذلك ما كان عليه السلف الصالح. إنهم مواظبون على نصيبهم من التعبد. وقال ابن وهب: كنت عند مالك فحانت صلاة الظهر أو العصر وأنا أقرأ عليه، فجمعت كتابي. فقال: إن هذا لعجب! ما الذي قمت إليه بأفضل من الذي كنت فيه إذا صلحت فيه النية. قال بعض الشيوخ: يعني ما الذي قمت إليه بأفضل من الذي قمت عنه. لأن الصلاة لا يتعين وجوبها بأول الوقت» انتهى كلام ابن هارون. وما نقله عن ابن وهب مثله عند صاحب المدخل عنه ونقله في الإحياء عن ابن عبد الحكم فلعل القضية تعددت.

[75] Şâfiî, farzlardan sonra ilim talebinden daha üstün bir şey yoktur, diyor [En-Nevevî, 1986: 1/21]. “İlim mi yoksa amel mi daha üstündür?” diye sorulunca İbn Şihâb (ez-Zührî)’nin (ö. 125/742) söylediği, meseleye son noktayı koyan sözdür: Cahil olan için ilim, bilen kimse için de amel en üstündür.

[76] Katâde, Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şihhîr’in (ö. 87/705) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İlimden bir pay, ibadetten bir paydan bana daha iyidir. Sağlıklı olup da şükretmem, musibete uğrayıp sabretmemden elbette daha hayırlıdır. İçinde şer bulunmayan hayır hakkında düşündüm de afiyette olmakla birlikte şükretme gibisini görmedim.” [*Câmi’u Ma’mer b. Râşid*, 20468]

[77] Müslim ve başkalarının Ebû Hüreyre’den rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Âdemoğlu öldüğünde ameli kesilir; ancak şu üç şey hariç: sadaka-i cariyeye, kendisi için dua eden salih evlat ve kendisinden yararlanan ilim.” [Müslim, “Vasiyye”, 14] İbn Mâce ve Beyhâkî’nin Ebû Hüreyre’den rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Şunlar, mümin öldükten sonra kendisiyle birlikte olacak amel ve hasenattandır: Öğrettiği ve yaydığı ilim, geride bıraktığı salih evlat, miras bıraktığı mushaf, yaptığı mescid, yolcular için inşa ettiği ev, akıttığı nehir, hayatta sıhhatli iken malından ayırdığı ve öldükten sonra kendisine ulaşan sadaka.” [İbn Mâce, “Mukaddime”, 20]

[78] Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’de, Muhammed b. Muhammed b. Hasen İbn Neccâr’ın (ö. 643/1245) ise *Tarih*’inde, Semüre b. Cündeb’den (ö. 60/679) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “İnsanlar, yayılan ilim gibi hiçbir sadaka vermiş değildirlir.” [Taberânî, 1983: 6964] Yine Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’de İbn Abbâs’tan naklettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Dinledikten sonra kendisine öğretmek için müslüman kardeşine taşıdığın söz, ne güzel hediyedir!” [Taberânî, 1983:12421] Aynı anlamda birisi şiirinde şöyle diyor:

İlim öğren ve öğret müslümana,
Çünkü ilimleri öğretmek sadaka

Peygamber’den bir haber rivayet edildi
Bu anlamda, onu Sadaka¹ rivayet etti.

1 Sadaka b. Fadl (ö. 223/837)

[٧٥] وقال الشافعي: ليس بعد الفرائض أفضل من طلب العلم. وفصل الخطاب ما قاله ابن شهاب حين سئل أيما أفضل العلم أو العمل؟ فقال: العلم لمن جهل والعمل لمن علم.

[٧٦] وروى قتادة عن مطرف بن عبد الله بن الشخير أنه قال: «حظ من علم أحب إلي من حظ من عبادة، ولأن أعافى فأشكر خير من أن ابتلى فأصبر، ونظرت في الخير الذي لا شر فيه فلم أجد مثل المعافاة والشكر».

[٧٧] وروى مسلم وغيره عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «إذا مات ابن آدم انقطع عمله إلا من ثلاث: صدقة جارية، أو ولد صالح يدعو له، أو علم ينتفع به». وروى ابن ماجه والبيهقي عن أبي هريرة قال: قال رسول الله ﷺ: «إن مما يلحق المؤمن من عمله وحسناته بعد موته علما علمه ونشره، أو ولدا صالحا تركه، ومصحفا ورثه، أو مسجدا بناه، أو بيتا لابن السبيل بناه، أو نهرا أجراه، أو صدقة أخرجها من ماله في صحته وحياته تلحقه بعد موته».

[٧٨] وروى الطبراني في الكبير وابن النجار في تاريخه عن سمرة بن جندب أن رسول الله ﷺ قال: «ما تصدق الناس بصدقة مثل علم ينشر» وروى الطبراني أيضا في الكبير عن ابن عباس أن رسول الله ﷺ قال: «نعم العطية كلمة حق تسمعها ثم تحملها إلى أخ لك مسلم لتعلمها إياه». ولبعضهم في المعنى:

تعليم العلم وعلم مسلما	فإن تعليم العلوم صدقه
وقد روى عن النبي خبرا	في ذلك المعنى رواه صدقه

[79] Bezzâr, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*’ta Taberânî ve İbn Abdülber, Ebû Zer ve Ebû Hüreyre’den naklederek şöyle diyor: “Kişinin öğrendiği bir bölüm, benim için nafil bin rek’attan daha iyidir.” İbn Mâce’nin hasen bir isnatla Ebû Zer’den naklettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Ey Ebû Zer! Gidip Allah’ın Kitabı’ndan bir âyet öğrenmen, yüz rek’at namaz kılmandan mutlaka senin için daha hayırlıdır. Gidip kendisiyle amel edilen veya edilmeyen bir bölüm ilim öğrenmen, elbette bin rek’at namaz kılmandan daha hayırlıdır.” [İbn Mâce, “Mukaddime”, 16]

[80] Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’de Ebû Ümâme’den rivayet ettiğine göre Resûlullah şöyle buyurdu: “Kim mescide sadece ilim öğrenmek ve öğretmek düşüncesiyle giderse tam olarak hac yapmış hacının eciri onun olur.” [Taberânî, 1983:7483]

[81] Kurtubî’nin *Tezkire*’sinde delil gösterdiği Ebû Eyyûb el-Ensârî’den (ö. 52/672) nakledilen hadiste Resûlullah şöyle buyuruyor: “Müminin öğrendiği tek bir mesele, bir yıl ibadet etmekten de, Hz. İsmail’in çocuklarından köle olanları özgürlüğüne kavuşturmaktan da hayırlıdır. İlim talep eden kişi, kocasına bağlı kadın ve ebeveynine iyi davranan evlat, hesaba çekilmeden cennete girer.” [Kurtubî, 1999: 2/247]

[82] Sahihayn’de Abdullah b. Mes‘ûd’dan nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Yalnız şu iki kişiye gıpta edilir: Biri, Allah’ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcıyıp tüketen kimse; diğeri de Allah’ın kendisine verdiği ilimle yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse.” [Buhârî, “İlim”, 71; farklı ifadelerle Müslim, “Salâtu’l-Musafirin”, 816] İbn Hacer şunları söylüyor: “Haset, kendisine nimet verilmiş olan kimseden nimetin alınmasını temenni etmektir. Kimileri, bunu “kendisi için temenni etmek suretiyle” diye tahsis etmiştir. Doğrusu ise, onun en genel olanıdır. Hasedin sebebi şudur: İnsanın tabiatı, cinsinden üstün olma sevgisiyle yaratılmıştır. Dolayısıyla kendisinin sahip olmadığına başkasının sahip olduğunu görünce bunun o kişide olmamasını arzu eder ki kendisi ondan üstün hâle gelsin. Haset sahibi, hasedin gereğince bir söz söylediği, bir davranış veya bir eylemde bulunduğu zaman yerilmiştir. Nimet bir kâfir veya bir fâsıkta olup onunla Allah’a karşı günah işlerde yardım görüyorsa işte bu durumdaki hasedi dışta tutmuşlar. Hakikati itibariyle hasedin hükmü budur. Hadiste söylenene gelince o, gıptadır. Ona mecazen haset denmiştir.

[٧٩] وروى البزار والطبراني في الأوسط، وابن عبد البر عن أبي ذر وأبي هريرة أنه قال: «لباب يتعلمه الرجل أحب إلي من ألف ركعة تطوعا». وروى ابن ماجه بإسناد حسن عن أبي ذر أن رسول الله ﷺ قال: «يا أبا ذر لأن تغدو فتتعلم آية من كتاب الله خير لك من أن تصلي مائة ركعة ولأن تغدو فتتعلم بابا من علم عمل به أو لم يعمل به خير من أن تصلي ألف ركعة».

[٨٠] وروى الطبراني في الكبير عن أبي أمامة رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «من غدا إلى المسجد لا يريد إلا أن يتعلم علما أو يعلمه كان له كأجر حاج تاما حجته».

[٨١] واستدل القرطبي في تذكرته عن أبي أيوب الأنصاري قال: «قال رسول الله ﷺ: مسألة واحدة يتعلمها المؤمن خير له من عبادة سنة، وخير له من عتق رقبة من ولد إسماعيل. وإن طالب العلم، والمرأة المطيعة لزوجها، والولد البار بوالديه، يدخلون الجنة بغير حساب».

[٨٢] وفي الصحيحين عن عبد الله بن مسعود أن رسول الله ﷺ قال: «لا حسد إلا في اثنتين: رجل آتاه الله مالا فسلط على هلكته في الحق ورجل آتاه الله الحكمة فهو يقضي بها ويعلمها». قال ابن حجر: «الحسد تمنى زوال النعمة عن المنعم عليه. وخصه بعضهم بأن يتمنى لنفسه، والحق أنه أعم. وسببه أن الطباع مجبولة على حب الترفع على الجنس، فإذا رأى لغيره ما ليس له أحب أن يزول ذلك عنه ليرتفع عليه، وصاحبه مذموم إذا عمل بمقتضى ذلك من قول أو فعل أو عمل، واستثنوا من ذلك ما إذا كانت النعمة على كافر أو فاسق يستعين بها على معاصي الله، فهذا حكم الحسد بحسب حقيقته. وأما المذكور في الحديث، فهو الغبطة وأطلق عليها الحسد مجازا،

Gıpta, başkasında olan nimetin, ondan alınmaksızın kendisinin de olmasını kişinin temenni etmesidir. Buna karşı hırs göstermek ise, yarışmadır. Eğer bu, Allah’a itaat konusunda olursa övülen bir tutumdur. Yüce Allah’ın şu sözü de, bu türdendir: “Yarışanlar, işte bu hususta yarışsınlar.” [Mutaf-fifin 83/26] Yok, eğer günah konusunda olursa o yerilmiştir. Hadisteki “birbirinizle yarışmayın/rekabet etmeyin” ifadesi, bu türdendir. Câiz konularda olursa mübahdır. Buna göre sanki hadiste şöyle denilmektedir: Bu iki durumdaki gıptadan daha büyük ve daha üstün bir gıpta yoktur. Hasedin kendi hakiki anlamı üzere olması ve dolayısıyla sözü edilen bu iki tür hasedi, ruhsat olarak yasak dışında tutmuş olma durumu da muhtemeldir; tıpkı bir tür yalana ruhsat verildiği gibi.” [İbn Hacer, 1379: 1/165166.]

[83] Hz. Ali’nin (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “Doğru dürüst ilim edinemeyen kimsenin bile ona sahip olduğunu iddia etmesi ve kendisine ilim nispet edildiğinde sevinmesi, ilmin şerefli olduğunu göstermeye yeter. Cahillik içindeki kimsenin bile, cahillikten kendini aklamaya çalışması (cahil olmadığını göstermeye çalışması) da cahilliğe yergi olarak yeter.” [İbn Cemâa, 2002: 69] Resûlullah’a (s.a.) amellerin en üstünü sorulduğunda şöyle buyurdu: “Allah’ı bilmek ve O’nun dininde derin kavrayış sahibi olmaktır (el-fıkh).” [Münâvî, 1356:2/28] İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet ediliyor: “Süleyman (a.s.) ilim, mal ve saltanat arasında muhayyer bırakıldı ve o ilmi tercih etti. Sonuçta kendisine mal ve saltanat da verildi.” Bunu İbn Asâkir (ö. 571/1175) ve Ebû Mansûr ed-Deylemî (ö. 558/1162) nakletmiştir. [İbn Asâkir: 22/275] Hakîmlerden birinden şöyle naklediliyor: Ah ne olur bir bilebilseydim; ilmi kaçırmış kimse neye kavuşmuştur ve ilme kavuşan kimse neyi kaçırmıştır? [Gazzâlî, 1997: 1/14] Hz. Ali (r.a.) diyor ki insanların en az kıymetli olanı, ilmi en az olandır [Ebşîhî: 1/32].

[84] Anlatılır ki Basra ehli ihtilaf ettiler. Kimileri, mal ilimden daha üstündür dedi; kimileri de ilim maldan daha üstündür dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs’a bir elçi gönderdiler. İbn Abbâs, ilim maldan daha üstündür, dedi. Elçi ona sordu: Eğer bunun delilini sorarlarsa onlara ne diyeyim? Şöyle dedi: Onlara de ki ilim peygamberlerin mirasıdır, mal ise firavunların mirasıdır. İlim seni korur, oysa malı sen korursun. Allah, ilmi sadece sevdiklerine (veya: sevenlere) verir; oysa malı sevdiklerine de verir, sevmediklerine de (veya: sevenlere de sevmeyenlere de). Yüce Allah’ın şu âyetini düşünmez misin?

وهي أن يتمنى أن يكون له ما لغيره من غير أن يزول عنه. والحرص على هذا يسمى منافسة. فإن كان في الطاعة، فهو محمود، ومنه قوله تعالى: ﴿...وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾^١ وإن كان في المعصية فهو مذموم. ومنه في الحديث ولا تنافسوا. وإن كان في الجائزات فهو مباح، فكأنه قال في الحديث: لا غبطة أعظم وأفضل من الغبطة في هذين الأمرين، ويحتمل أن يكون الحسد على حقيقته ٥ وأخرج هذين من النهي ترخيصاً، كما رخص في نوع من الكذب».

[٨٣] وروي عن علي بن أبي طالب عليه السلام قال: «كفى بالعلم شرفاً أن يدعيه من لا يحسنه، ويفرح به إذا نسب إليه، وكفى بالجهل ذماً أن يتبرأ منه من هو فيه». وسئل عليه الصلاة والسلام عن أفضل الأعمال قال: «العلم بالله والفق في دينه». وروي عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال: «خير سليمان عليه السلام بين العلم والمال والملك فاختار العلم، فأعطي المال والملك»، أخرجه ابن عساکر وأبو منصور الديلمي. وعن بعض الحكماء: ليت شعري أي شيء أدرك من فاته العلم وأي شيء فات من أدرك العلم. وقال علي كرم الله وجهه: أقل الناس قيمة أقلهم علماً. ١٠

[٨٤] وذكر أن أهل البصرة اختلفوا، فقال بعضهم: المال أفضل من العلم، وقال بعضهم: العلم أفضل من المال، فبعثوا رسولا إلى ابن عباس، فقال ابن عباس: العلم أفضل من المال. فقال له الرسول: إن سألوني عن الحجة ماذا أقول لهم؟ قال: قل لهم إن العلم ميراث الأنبياء، والمال ميراث الفراعنة، ولأن العلم يحرسك وأنت تحرس المال، ولأن العلم لا يعطيه الله إلا لمن يحب، والمال يعطيه لمن يحب ولمن لا يحب، ألا ترى إلى قوله تعالى: ٢٠

“Eğer insanların (onlara imrenerek) tek bir (inkârcı) ümmet olma durumuna gelmeleri (sakıncası) olmasaydı Rahmân’ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını, üzerinde yükseldikleri merdivenleri, evlerinin kapılarını, yaslanacakları kerevetleri gümüşten yapar ve altın bezeklerle işlerdik. Bunların hepsi ancak dünya hayatının geçimliğidir. Âhiret, Rabb'inin katında O'na karşı gelmekten sakınanlardır.” [Zuhruf 43/33-35] Harcamakla mal eksilir; ilim ise eksilmez. Mal sahibi ölünce anılmaz olur, ilmin anılması (sanı) kesilmez. Şunu söyleyene maşallah: İlmi elde eden, en bol nasibin sahibidir:

Eğer mal sancağını yükseltirse zengin,
Gerçekten sen ilminin sancağını yükselttin.
Eğer minderlere otursun zengin,
Doğrusu sen yıldızlara otursun.¹

Sonra aynı kişi dedi ki malı ilme tercih eden cahil kalır:

Cahilliğinden, malı ilmin üstünde kıldın,
Andolsun ki davada âdil davranmadın.
Oysa aralarındaki fark sabit, nassıyla vahyin,
Tâhâ'yı okuduğun zaman onu elbet bileceksin.

Şair Yüce Allah'ın şu âyetini kastediyor: “De ki Rabbim ilmimi artır.” [Tâhâ 20/114] Büzürçmihr şunu diyor: “İlim maldan daha üstündür. Âlimler, malın yararını bildikleri için zenginlerin kapılarında görülürler. Zenginler ise, ilmin yararını bilmedikleri için âlimlerin kapılarında görülmezler.” [İbn Kuteybe: 2/137]

Sâlih b. Abdülkuddûs'un şiiri:

Hiçbir hayır yoktur o kimsede ki ona dair en iyi övgü,
İnsanlar arasında, söyledikleri “kazançlı, zengin” sözü.

[Mâverî, 2002: 60]

[85] Taberânî'nin, *el-(Mu'cemül-)Kebîr*'de Vâsile b. Eska'dan (ö. 83/702) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Kim ilim talep eder de Allah'ın Kitabı kendisine ulaşırsa, onun için iki kat ecir vardır. Her kim ilim talep eder de kendisine Allah'ın kitabı ulaşmazsa ona bir kat ecir vardır.” [Taberânî, 1983:165] Sehbera'nın şöyle dediği rivayet ediliyor: “Allah'ı zikrediyor iken Resûlullah'a (s.a.) iki adam uğradı.

1 Bundan sonraki bir beyit, anlamca konunun nezahetine uygun düşmediği için atlandı (çev.).

﴿وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً...﴾^١ الآية. والمال ينقص بالبذل والعلم لا ينقص، وصاحب المال إذا مات انقطع ذكره، والعلم لا ينقطع ذكره. والله در القائل: المصيب الذي نال من العلم أوفر نصيب:

لئن رفع الغني لواء مال لأنت لواء علمك قد رفعتا
وإن جلس الغني على الحشايا لأنت على الكواكب قد جلستا
ومهما اقتض أبكار الغواني فكم بكر من الحكم اقتضضتا

ثم قال: يجهل من فضل المال على العلم:

جعلت المال فوق العلم جهلا لعمرك في القضية ما عدلتا
وبينهما بنص الوحي بون ستعلمه إذا طه قرأتا

يريد قوله تعالى: ﴿... وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾^٢ وقال بزرجمهر: «العلم أفضل من المال، وإنما يرى العلماء على أبواب الأغنياء لعلمهم بمنفعة المال، ولا يرى الأغنياء على أبواب العلماء لجهلهم بمنفعة العلم».

ولصالح بن عبد القدوس

لا خير فيمن كان خير ثنائه في الناس قولهم غني رابح

[٨٥] وروى الطبراني في الكبير عن واثلة بن الأسقع أن رسول الله قال: «من طلب علما فأدركه كتب الله له كفلين من الأجر، ومن طلب علما فلم يدركه كتب الله له كفلا من الأجر» وروي عن سخرية قال: «مرّ رجلان على رسول الله ﷺ وهو يذكر الله،

١ الزخرف: ٣٢.

٢ طه: ١١١.

Resûlullah, oturun, siz ikiniz gerçekten hayır üzeresiniz, dedi. Hz. Peygamber (s.a.) kalkıp ashabı kendisinden ayrılınca bu ikisi ona geldi ve şöyle dediler: Ya Resûlullah! Bize, ‘Oturun, siz ikiniz gerçekten hayır üzeresiniz.’ dediniz. O, özel olarak bizim için mi, yoksa genel mi? Resûlullah şöyle

5 buyurdu: İlim talep eden hiçbir kul yoktur ki mutlaka bu onun geçmiş günahları için keffâret olmasın.” Bunu Tirmizî özetle, Taberânî ise, *el-Mu‘cemül-Kebîr*’de (6615) rivayet etmiş; lafızlar Taberânî’ye aittir [el-Münzirî, 1417: 1/53]. Abdülazim el-Münzirî (ö. 256/869) diyor ki [1417:1/53] Sehbera’nın sahabî olup olmadığı konusunda ihtilaf bulunmaktadır.

10 [86] Deylemî, *Müsned*’inde Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu Enes b. Mâlik’ten rivayet etmiştir: “Geride bir ilim sayfası bırakmış hiçbir kişi yoktur ki bu sayfa onunla cehennem arasına perde olmasın ve o sayfada yazılı her harfe karşılık cennette dünyadan yedi kez daha geniş bir şehir kurulmasın.” [Deylemî, 1986: 6062] Yine o, İbn Ömer’den nakletmiş: “Her şeyin bir yolu vardır. Cennetin yolu ise ilimdir.” [age, 4989] Muâz’ın şöyle

15 dediği rivayet ediliyor: “İlmi öğrenin. Çünkü ilmin öğrenilmesi sizin için haşyettir (Allah’a derin saygıdan kaynaklanan korku), talep edilmesi ibadettir, müzakere edilmesi tespihtir, onu araştırmak cihâttır, bilmeyene öğretilmesi sadakadır, ilim ehli için onun zilleti, (Allah’a) yakınlaşmaktır.¹ Çünkü

20 ilim, haram ve helâlin işaretleridir, cennet ehlinin yollarının fener kulesidir. Yabancı ve yalnızlıkta ünsiyet onunladır. İlim, gurbette arkadaştır, halvette konuşandır. İyi ve kötü günde rehberdir; düşmanlara karşı silahtır. Allah, ilimle toplumları yükseltip onları hayırda önderler, kendileriyle hidayete erişilen rehberler ve hayırda öncüler kılar. Onların eserlerinden yararlanılır,

25 davranışları gözetlenip dikkate alınır ve melekler onların dostluğunu arzu eder. Allah ilmi, saâdlere/mutlulara ilham eder ve şakîleri ondan mahrum bırakır.” Onu Abdullah İbn Ebî Cemre (ö. 699/1299), *Hilye* sahibinden nakletmiş ve “İsnadını Semerkandî (ö. 375/985) sahih buldu” demiştir. Onu İbn Abdülber de *Fadlu’l-İlm* adlı kitabında rivayet etmiştir.

30 [87] Fahreddin er-Râzî’den şu metin naklediliyor: “Yüce Allah İncil’de şöyle buyurdu: İlmi iştirip de onu talep etmeyen kimseye yazıklar olsun. İlmi talep edin, onu öğrenin. Zira ilim sizi saâd etmese bile şakî etmez; sizi yükseltmese bile alçaltmaz; size yarar sağlamasa bile zarar vermez.

1 Başka kaynaklarda bu metindeki ١٢٠ yerinde ١٢٠٠ ifadesi yer almaktadır. Buna göre şöyle çevirebiliriz: “İlmi, ehli olanlara vermek, ...” (çev.).

فقال: اجلسا فإنكما على خير. فلما قام النبي ﷺ، وتفرق عنه أصحابه، أتياه فقالا: يا رسول الله، إنك قلت لنا اجلسا فإنكما على خير، فهل لنا خاصة أم للناس عامة؟ فقال: ما من عبد يطلب العلم إلا كان له كفارة ما تقدم»، رواه الترمذي مختصرا والطبراني في الكبير واللفظ له. قال عبد العظيم المنذري: وسخبرة هذا في صحبته خلاف.

[٨٦] وروى الديلمي في مسنده عن أنس بن مالك أن رسول الله ﷺ قال: «ما من رجل يترك ورقة من العلم إلا تقوم له تلك الورقة سترا بينه وبين النار، وإلا بنى له بكل حرف مكتوب في تلك الورقة مدينة في الجنة أوسع من الدنيا سبع مرات» وأخرج أيضا عن ابن عمر: «لكل شيء طريق وطريق الجنة العلم». وعن معاذ ﷺ أنه قال: «تعلموا العلم، فإن تعلمه لكم خشية، وطلبه عبادة، ومذاكرته تسييح، والبحث عنه جهاد، وتعليمه لمن لا يعلمه صدقة، وذله لأهله قرينة، لأنه معالم الحلال والحرام، ومنار سبل أهل الجنة، والأنس به في الوحشة، والصاحب في الغربة، والمحدث في الخلوة، والدليل على السراء والضراء، والسلاح على الأعداء، يرفع الله به أقواما فيجعلهم في الخير قادة، هداة يهتدى بهم، وأئمة في الخير، تقتنص آثارهم، وترمق أفعالهم، وترغب الملائكة في خلقتهم، يلهمه الله السعداء، ويحرم منه الأشقياء»، نقله ابن أبي جمرة عن صاحب الحلية قال: وصحح إسناده السمرقندي. ورواه أيضا ابن عبد البر في كتابه فضل العلم.

[٨٧] ومن الفخر الرازي ما نصه: «قال الله تعالى في الإنجيل: ويل لمن سمع بالعلم ولم يطلبه، اطلبوا العلم وتعلموه، فإن العلم إن لم يسعدكم لم يشقكم، وإن لم يرفعكم لم يضعكم، وإن لم ينفعكم لم يضركم،

‘Bilip de amel etmemekten korkuyoruz.’ demeyin. Ama şöyle deyiniz: ‘Bilip amel etmeyi umuyoruz.’ İlim, sahibinin şefaathisidir; Allah’ın onu rüsvâ etmemesi haktır. Yüce Allah kıyamet günü, ‘Ey âlimler topluluğu! Rabbiniz hakkındaki zannınız nedir?’ deyince onlar şöyle derler: Zannımız, bize merhamet etmen ve bizi bağışlamandır. Bunun üzerine Allah buyurur: Gerçekten bunu yaptım. Sizi hikmetime emanet ettim. Sizin hakkınızda asla kötülük istemiyorum; aksine sizin için hayır istedim. Salih kullarımla birlikte cennetime rahmetimle giriniz.”

[88] Vehb b. Munebbih (ö. 110 veya 114 veya 116/728 veya 732 veya 734) diyor ki: “İlimden, eğer sahibi değersizse şeref, basit biriye izzet, uzakta ise yakınlık, yoksulsa zenginlik, hor hakir ise asalet, aşağılık biri ise mehabet, sefih ise selâmet doğar.” [Nevevî, 1986: 1/36] Resûlullah (s.a.) buyurdu ki “Geçekten senin gidip ilimden bir bölüm öğrenmen, bin rek’at namaz kılmandan daha hayırlıdır.” [İbn Mâce, “Mukaddime”, 16]

[89] Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Kişinin öğrendiği ilimden bir bölüm, dünya ve ondakilerden daha hayırlıdır.” [Sübkî: 288.¹] Hadiste şu ifade var: “Bir ilim meclisinde bulunmak, oyun eğlence (lehv) meclislerinden yetmişine kefarettir.” [İrâkî’nin tespitine göre bu hadis uydurmadır. Bk. Gazzâlî, 1997: 1/16]

[90] Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114 veya 115/732 veya 733) diyor ki âhireti isteyen kimse de ilme sarılsın, dünyayı isteyen kimse de. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “İlimle uyumak, bilgisizce namaz kılmaktan daha hayırlıdır.” [Aclûnî, 1405: 2/325] (Ebû İshak Muhammed b. el-Kâsim) b. Şa’bân el-Kurtubî (ö. 355/965), *ez-Zâhî (fi’l-Fıkḥ)* adlı eserinde şunu söylüyor: “Bu, cahilin ibadetinin bâtınla değil de zâhiren olduğunu ve âlimin ibadetinin ise, hem bâtınla hem de zâhiren olduğunu” göstermektedir. İbn Hârûn da *İhtisârû’n-Nihâye ve’t-Temâm*’ın başlangıcında şu ifadeyi nakletmiştir: “Hârûn b. Ali el-Hadramî, Mâlik’ten naklediyor: (Eşine) “Ey alçak!” deyince eşinin, “Eğer ben alçaksam sen boşsun” dediği bayanın durumu Mâlik’e sorulduğunda şöyle dedi: “Eğer o bey ilim talep eden değilse, ayak takımıdandır. Çünkü Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Allah bir kulu rezil etmek istediği zaman onu ilimden alıkoymaz.”

1 Bu kaynak, hadisin asılsız olduğunu belirtiyor.

ولا تقولوا نخاف أن نعلم ولا نعمل، ولكن قولوا: نرجو أن نعلم فنعمل، والعلم شفيح لصاحبه حق على الله ألا يخزيه، وإن الله تعالى يقول يوم القيامة: يا معشر العلماء ما ظنكم بربكم؟ يقولون: ظننا أن يرحمنا، ويغفر لنا. فيقول: فإني قد فعلت، إني استودعتكم حكمتي لا شرا أريد بكم بل لخير أردته بكم، ادخلوا في صالح عبادي إلى جنتي برحمتي».

[٨٨] وقال وهب بن منبه: «يتشعب من العلم الشرف، وإن كان صاحبه دنيا، والعز وإن كان مهينا، والقرب وإن كان قصيا، والغنى وإن كان فقيرا، والنبل وإن كان حقيرا، والمهابة وإن كان وضععا، والسلامة وإن كان سفيها». وقال ﷺ: «لأن تغدو فتتعلم بابا من العلم خير من أن تصلي ألف ركعة».

[٨٩] وقال ﷺ: «باب من العلم يتعلمها الرجل خير من الدنيا وما فيها». وفي الحديث: «حضور مجلس علم يكفر سبعين مجلسا من مجالس اللّه».

[٩٠] وقال عطاء: من أراد الآخرة فعليه بالعلم، ومن أراد الدنيا فعليه بالعلم. وقال رسول الله ﷺ: «نومة على علم خير من صلاة على جهل». قال ابن شعبان القرطبي في الزاهي: «وهذا يدل على أن عبادة الجاهل بالظاهر دون الباطن، وعبادة العالم بالظاهر والباطن». ونقل ابن هارون في أول اختصاره ما نصه: «روى هارون بن علي الحضرمي عن مالك أنه سئل عمن قالت يا سفلة. فقال لها: إن كنت سفلة فأنت طالق. فقال: إن لم يكن طالب علم فهو سفلة، لأنه روي عن النبي ﷺ أنه قال: إذا استرذل الله عبدا أحظر عنه العلم».

(Ebû Abdurrahmân Abdullah) İbn Mübârek'e insanlar sorulunca, "Onlar âlimlerdir" dedi; krallar (kimdir diye) sorulunca "Zâhidlerdir." dedi. Ayak takımı sorulunca da, "Dinini istismar ederek yiyen (geçinen) kimselerdir" dedi. Ayak takımı, reziller demektir." [Gazzâlî, 1997: 1/14] Resûlullah (s.a.)
 5 şöyle buyurmuştur: "İman çıplaktır. Onun elbisesi takvâdır, süsü hayâdır ve meyvesi ilimdir." [Deylemî, 1986: 380]

[91] *el-Mu'cemül-Evsat*'ta Taberânî'nin, *el-Kâmil*'de İbn Adiyy'in ve Ebû Nuaym'ın, Hz. Âişe'den (r.a.) naklettiğine göre o şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: Yeni bir güne kavuşurum da onda ilmim artmazsa, o gün güneşin doğmasında bir bereket yoktur." [Taberânî, 1415: 6636.] Ebû Ömer b. Abdülber diyor ki sonraki bilginlerden biri ki o da Ali b. Muhammed el-Bustî'dir, bu anlamı alıp şöyle demiştir:

Beni durumumla ve tecrübemle başbaşa bırakın; ben,
 Bilincindeyim gösterdiğim ve gördüğüm durumumun.

15 Bir gün geçtiği zaman ben bir şey üretmeden,
 Ve bir bilgi edinmeden, o değildir benim ömrümden.

[92] Ebu'l-Esved (ed-Duelî ö. 69/688) diyor ki ilimden daha azîz bir şey yoktur. Krallar insanlara hükmederler, âlimler ise krallara hükmederler. [İbn Kuteybe: 2/137] Biri de şu şiiri söylemiş:

20 İnsanlara hükmederler ileri gelenler,
 İleri gelenlere de âlimler hükmederler.

[93] Zâhid sûfilereden biri olan Fetih b. Ma'bed el-Mavsîlî şunu diyor: "Hasta üç gün yemekten ve içmekten alıkonulunca nasıl ölürse, aynı şekilde kalp de ilim ve hikmetten üç gün engellenirse ölür." [Gazzâlî, 1997: 1/14]

25 [94] Hasan b. Yesar el-Basrî (ö. 110/728) diyor ki "Kim ilimsiz amel ederse onun bozdukları ıslah ettiklerinden daha çok olur. İlmsiz amel eden, yolsuz yürüyen gibidir." [İbn Abdülber, 1422: 1/545]

[95] Ömer b. Hattâb (r.a.) diyor ki Resûlullah şöyle buyurdu: "Hiçbir kazanan, sahibini hidayete ileten ve onu alçalmaktan engelleyen ilmin fazileti gibi bir kazanç elde etmemiştir. Onun bilgisi¹ dosdoğru olmadıkça dini dosdoğru olmaz." [Taberânî, 1415: 4726] Taberânî bunu *el-Mu'cemül-Kebîr*'de rivayet etmiştir. Hz. Ali (r.a.)

1 Diğer bir nüshada 'bilgisi' yerine 'ameli' denilmiştir (çev.).

و«سئل ابن المبارك عن الناس فقال: العلماء، وعن الملوك فقال: الزهاد، وعن السفلة فقال: من يأكل بدينه. والسفلة بكسر السين المهملة وفتح الفاء: الأراذل». وقال ﷺ: «الإيمان عريان، ولباسه التقوى، وزينته الحياء، وثمرته العلم».

[٩١] وأخرج الطبراني في الأوسط وابن عدي في الكامل وأبو نعيم عن عائشة رضي الله عنها قالت: قال رسول الله ﷺ: «إذا أتى علي يوم ولم أزد فيه علما فلا بورك في طلوع شمس ذلك اليوم». قال أبو عمر بن عبد البر أخذ هذا المعنى بعض المتأخرين وهو علي بن محمد البستي فقال:

دعوني وأمري واختباري فإنني بصير بما أبدي وأبصر من أمري
إذا ما مضى يوم ولم أصطنع يدا ولم أقتبس علما فما هو من عمري

[٩٢] وقال أبو الأسود: ليس شيء أعز من العلم، الملوك حكام على الناس والعلماء حكام على الملوك ونظم بعضهم بقوله:

إن الأكابر يحكمون على الورى وعلى الأكابر تحكم العلماء

[٩٣] وقال فتح بن معبد الموصلي أحد الصوفية الزهاد: «أليس المريض إذا منع الطعام والشراب ثلاثة أيام يموت، فكذلك القلب إذا منع العلم والحكمة ثلاثة أيام يموت».

[٩٤] وقال الحسن: «من عمل بغير علم كان ما يفسد أكثر مما يصلح، والعامل بغير علم كالسائر على غير طريق».

[٩٥] وقال عمر بن الخطاب رضي الله عنه، قال رسول الله ﷺ: «ما اكتسب مكتسب مثل فضل علم، يهدي صاحبه إلى هدى أو يرده عن ردى، وما استقام دينه حتى يستقيم عمله» رواه الطبراني في الكبير. وعن علي رضي الله عنه

“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi cehennemden koruyunuz.” [Tahrim 66/6] âyeti hakkında diyor ki “Bu, ailenize hayrı öğretiniz, demektir.” Hâkim (en-Nisâbü’rî) bunu mevkuf olarak rivayet etmiş ve Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir. [Nisâbü’rî, 1990: 3826]

5 Bilgelerden biri şöyle diyor: İlim en üstün kazanç, en şerefli aidiyet, elde edilecek en değerli hazine, devşirilecek en hoş meyvedir. Hakikatlerin bilgisine onunla ulaşılır, Yaratıcı’nın rızasına onunla erilir. İlim sahibini asla mahvetmez, onu kazanan asla yoksul olmaz ve mertebeleri alçalmaz. O, zenginler için izzet, yoksullar için hazinedir.

10 [96] Deylemî, *Müsnedü’l-Firdevs*’te Ümmü Hani’den (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “İlim ve mal her ayıbı örter, cahillik ve yoksulluk ise her ayıbı açığa çıkarır.” [ed-Deylemî, 1986: 4200. İbn Abbâs’tan naklen] Musâb b. Zübeyr (ö. 71/690) oğluna şöyle diyor: İlim tahsil et. Sonuçta senin malın olursa ilim senin için güzellik olur; malın olmazsa ilim senin malın olur [İbn Abdülber, 1422:1/259]. Musâb b. Mervan çocuklarına şunu söylüyor: İlim öğrenin. Sonuçta, eğer beyefendi iseniz üstün olursunuz, orta hâlli iseniz beyefendi olursunuz, avamdan iseniz yaşarsınız. [Mâverdi, 2002: 48. Musâb yerine Abdülmelik diyor.]

20 [97] Sâlim b. Ebî’l-Ca’d el-Eşca’î’den (ö. 100/718) şöyle dediği naklediliyor: “Efendim beni üç yüz dirheme satın alıp âzat etti. Bunun üzerine dedim ki ‘Hangi işi meslek edineyim?’ ‘İlmi’ dedi. Bunun üzerine ilmi meslek edindim. İlim elde eder etmez,¹ Medine’nin emiri beni ziyarete geldi, ama ben ona izin vermedim. ‘Ona niçin izin vermedin?’ dersin şunu derim: Âlimler bildikleri zaman amel ederler, amel ettikleri zaman meşgul olurlar, meşgul olduklarında kaybolurlar, kayboldukları zaman (bir makam için) talep edilirler, talep edildiklerinde kaçarlardı, kaçtıklarında da güvende olurlar.” [İbn Kuteybe, Tarihsiz: 2/141] İşte bu, ilmiyle eşrafın üstüne yükselen bir köledir. Bunun benzeri, Humeyd et-Tavîl’den rivayet edilmiştir. Şöyle diyor: Çöl ehlinde bir adam Basra’ya geldi. Kendisini Hâlid b. Mehrân karşılayınca ona, “Ey Ebû Abdullah! Bana söyler misin, bu şehrin halkının efendisi kimdir?” diye sordu. O, “Hasan b. Ebî Hasan’dır” dedi. “O, mevlâ mı, yoksa bedevî mi” diye sorunca, “Mevlâ” dedi. “Kimin mevlâsı?” diye sorunca da “Ensarın” dedi. “Ne ile onlara efendi oldu?” diye sordu. O da, “Ona dinleri hakkında ihtiyaç duyular” dedi. Bunun üzerine bedevî şöyle dedi: “Bu, efendilik olarak ona yeter.” [Belevî, 1985: 1/23-24]

1 *Reddu’l-Muhtar*’da “bir sene geçince” ifadesi yer alıyor.

في قوله تعالى: ﴿... قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا...﴾^١. قال: «علموا أهليكم الخير» رواه الحاكم موقوفًا، وقال صحيح على شرطهما. وقال بعض الحكماء: العلم أفضل مكتسب، وأشرف منتسب، وأنفس ذخيرة تقتنى، وأطيب ثمرة تجتنى، ومنه يتوصل إلى معرفة الحقائق ويتوصل به إلى رضا الخالق، لا يضيع أبدا صاحبه، ولا يفتقر أبدا كاسبه، ولا تنحط مراتبه، وهو للأغنياء عزّ، وللفقراء كنز. ٥

[٩٦] وأخرج الديلمي في مسند الفردوس عن أم هانئ رضي الله عنها أن رسول الله ﷺ قال: «العلم والمال يستران كل عيب، والجهل والفقر يكشفان كل عيب». وقال مصعب بن الزبير لابنه: تعلم العلم، فإن يكن لك مال كان جمالا، وإن لم يكن لك مال كان مالا. وقال مصعب بن مروان لبنيه: تعلموا العلم، فإن كنتم سادة فكنتم، وإن كنتم وسطا سدتهم، وإن كنتم سوقة عشتم. ١٠

[٩٧] وعن سالم بن أبي الجعد أنه قال: «اشتراني مولاي بثلاثمائة درهم وأعتقني، فقلت بأي حرفة أحترف؟ فقال: بالعلم. قال: فاحترفت بالعلم، فما تمت لي حتى جاء أمير المدينة يزورني فلم آذن له. إن قلت لِمَ لَمْ يأذن له؟ قلت: العلماء إذا علموا عملوا، فإذا عملوا شغلوا، فإذا شغلوا فقدوا، وإذا فقدوا طلبوا، فإذا طلبوا هربوا، فإذا هربوا آمنوا». فهذا مولى قد فاق بعلمه الأشراف. ١٥

ومثل هذا يروى عن حميد الطويل قال: «قدم رجل من أهل البادية البصرة، فاستقبله خالد بن مهران، فقال له: يا أبا عبد الله أخبرني عن سيد أهل هذا المصر من هو؟ فقال له: الحسن بن أبي الحسن. قال: أعرابي هو أو مولى؟ قال: مولى. قال لمن؟ قال: للأنصار. قال: فبم سادهم؟ قال: احتاجوا إليه في دينهم. فقال البدوي: كفى بهذا سوءدا». ٢٠

[٩٨] وعن عبد الله بن وهب قال: «دخل عبد الملك المسجد الحرام، فرأى

[98] Abdullah b. Vehb'in şöyle dediği naklediliyor: "Abdûlmelik Mes-cid-i Haram'a girince ilim ve zikir halkaları gördü. Onlar hoşuna gitti. Sonra bir halkayı gösterip "Bu halka kime ait?" dedi. "Atâ'nın" denildi. Bir diğerine bakıp "Bu kimin?" dedi, "Meymun b. Mehrân'ın" denildi. Bir diğere bakıp "Bu kimin?" dedi. "Mekhûl'un" denildi. Başka birine bakıp "Bu kimin?" dedi. "Mücahid'in" denildi. Bunların hepsi, Yemen'den gelmiş Perslerin çocuklarıydılar. Hemen evine döndü ve Kureyş kabilelerine adam gönderip onları topladı. Onlara şunu dedi: Ey Kureyş topluluğu! Bizler, bildiğiniz durumdaydık; Allah, Muhammed'le (s.a.) ve bu dinle bize lu-tufta bulundu. Siz onu hakir gördünüz ve sonuçta Pers çocukları size galip geldiler. Ali b. Hasan'dan başka hiçbir onlara karşılık vermedi. O da şunu dedi: Eskiden beri onlar hâkim oldular ve bize muhtaç olmadılar. Biz onlara hâkim olduk, ama hiçbir zaman onlardan müstağni olmadık." [Age, 1/24]

[99] Mâlik b. Enes'in bir çocuğu vardı; girer çıkar, ilim meclislerinde onunla birlikte oturmazdı. Ona baktığı zaman şöyle derdi: "Şu beni mem-nun ediyor ki bu ilim miras bırakılmaz. Abdurrahmân b. Kâsım'dan başka hiçbir kimse babasına meclisinde halef olmamıştır." [Age, 1/28]

[100] Sâlih (b. Beşîr) el-Merrî 'den (ö. 172 veya 176/788 veya 792) nak-ledildiğine göre o, müminlerin emirinin huzuruna girmiş; o da onu hemen kendi minderine oturtmuş. Bunun üzerine Salih, "Hasan dedi ve Hasan doğru söyledi." deyip sustu. Müminlerin Emiri, ona "Hasan ne dedi?" diye sorunca şöyle cevap verdi: Hasan şunu dedi: 'İlim, şerefli olanın şerefini artırır ve köle ilimle seçkinlerin derecelerine ulaşır.' Şayet böyle olmasaydı, Salih Merrî kim oluyor ki müminlerin emirinin minderine otursun!

[101] Denilmiştir ki kim ilimle tek başına kalırsa, kimsesizlik/halvet ona yabancılik hissi vermez. Kim de kitaplarla hoş vakit geçirirse hiçbir rahatlığı kaçırmaz. Yine denilmiştir ki ilim gibi hiçbir sohbet arkadaşı, hilm gibi de hiçbir yardımcı yoktur. [Mâverdi, 2002: 92]

[102] Şâfiî (r.a.) diyor:

Ey Genç! Öğrenmeye çalış ağaç yaşken
Zihnin keskin ve idrâkin elverişliyen
Çünkü cahillik her yükseği alçaltır
Oysa ilim her aşağıdakini yükseltir

خلق العلم والذكر فأعجب بها، فأشار إلى حلقة فقال لمن هذه؟ ف قيل: لعطاء. ونظر إلى أخرى فقال: لمن هذه؟ ف قيل: لميمون بن مهران. ونظر إلى أخرى فقال: لمن هذه؟ ف قيل: لمكحول. ونظر إلى أخرى فقال: لمن هذه؟ ف قيل: لمجاهد. وكلهم من أبناء الفرس الذين من اليمن. فرجع إلى منزله، وبعث إلى أحياء قريش، فجمعهم وقال: يا معشر قريش، كنا فيما قد علمتم فمن الله علينا بمحمد ﷺ وبهذا الدين، فحقرتموه حتى غلبكم أبناء الفرس. فلم يرد عليه أحد إلا علي بن الحسن فإنه قال: ملكوا من أول الدهر فلم يحتاجوا إلينا، وملكناهم فما استغنيا عنهم ساعة».

[٩٩] «كان لمالك بن أنس ولد يدخل ويخرج ولا يجلس معه في مجالس العلم، فكان إذا نظر إليه يقول: هذا مما يطيب نفسي إن هذا العلم لا يورث وإن أحدا لا يخلف أباه في مجلسه إلا عبد الرحمن بن القاسم».

[١٠٠] وعن صالح المري أنه دخل على أمير المؤمنين فأجلسه على وسادته فقال صالح: قال الحسن وصدق الحسن وسكت صالح فقال له الأمير: أي شيء قال الحسن؟ فقال له: قال الحسن: العلم يزيد الشريف شرفا ويبلغ العبد به منازل الأخيار، وإلا فمن صالح المري حتى يجلس على وسادة أمير المؤمنين.

[١٠١] وقيل: من تفرد بالعلم لم توحشه خلوة، ومن تسلى بالكتب لم تفتته سلوة. وقيل: لا سمير كالعلم ولا ظهير كالعلم.

[١٠٢] وقال الشافعي رحمه الله :

تعلم يا فتى والعود رطبٌ وذهنك ثاقبٌ والفهم قابلٌ

فإن الجهل واضع كل عال وإن العلم رافع كل سافلٌ

وحسبك يا فتى شرفا ومجدا سكوت الحاضرين وأنت قائلٌ

Ey Genç! Şeref ve asalet olarak sana yeter
Hâzirûnun susması, sen konuşurken¹

[103] Bir başkası şöyle diyor:

İlim, asılları olmayan evler kurar
Cahillik ise şeref ve asaletin evini yıkar

[104] Başka biri de şöyle diyor:

İlim, sahibini süsler ve şereflendirir
Bunu bize haberler ve kitaplar getirmiştir
Asil soyu olmayan kavimleri ilim yükseltir
Öyleyse, asalet sahibi olan âlim nasıl olur
O hâlde, ilminle Allah'ın rızasını talep et sadece
İlmin dışındakiler oyun ve eğlenceden başka nedir?

[105] Başkası da şunu diyor:

Kavmin yücesi sayılır âlim olan kimse
Kavmi içinde soylu soplulu olmasa bile
Bir yere konuverse orada yaşar ilmiyle
Âlim garip değildir hiçbir ülkede

[106] Bir başkası diyor:

Âdemoğlunun ilmi, onu dünyasının üstüne çıkarır
İlim, kalıcı ve işe yarar olanların en faydalısıdır
Gönlünü ilim kazanmaya alıştı ki o azîzdur
Nefsine yerleşirse ondan tamah gidiverir
İlmin bağları sağlamdır; onlarla yükselirsin yükseldikçe
Terakki eder ilme tutunan her bir kimse
İlim, talibi için izzettir, kazananı için barınaktır
Dünyada da âhirette de ilimden yararlanılır

1 Şâfiî'nin Divanında bu beyidlere rastlanmamıştır.

[١٠٣] وقال غيره:

والجهل يهدم بيت المجد والكرم العلم يبني بيوتا لا أصول لها

[١٠٤] وقال غيره:

أنت إلينا بذا الأنباء والكتب العلم زين وتشريف لصاحبه
فكيف من كان ذا علم وله حسب والعلم يرفع أقواما بلا حسب
فما سوى العلم فهو اللهو واللعب فاطلب بعلمك وجه الله محتسبا

[١٠٥] وقال غيره:

وإن لم يكن في قومه بحسب يعد رفيع القوم من كان عالما
وما عالم في بلدة بغريب وإن حلّ أرضا عاش فيها بعلمه

[١٠٦] وقال غيره:

والعلم أنجع ما يبقى ويتتبع علم ابن آدم يعليه لعالمه
إن حلّ في النفس لم يبق بها طمع عود فؤادك كسب العلم فهو سنى
وكل مستمسك بالعلم مرتفع عراه موثوقة ترقى بها صعدا
بالعلم في كلتا الدارين يتنفع عزّ لطالبه حرز لكاسبه

[107] Ebü'l-Kâsım b. Ufûr şunu diyor:

İlim nereye giderse sen onunla birlikte git
Her kavrayış sahibi olan kimseyi keşfet

Nefislerin körlükten kurtulması ondadır
Aslı kesin buyruk olan dine o yardımdır

Gerçekten gördüm ki cehalet, sahibini rezil ediyor
İlim ise, kavimler içindeki sahibini yükseltiyor

Daha çirkin görünümlüsünü gördü mü gözlerin
Kendisinde ilim ve anlayış olmayan yaşlı kişiden?

Dopdolu karın sahibi olarak ömür boyu gelip gider
Ki onun bağırlarında et ve yağ iyice yığılmıştır

Miskine dininin durumu sorulursa eğer
Yüzünde âcizlik terlerinin döküldüğü görünür

Sen ilmi nakledenlere karış, seçkinlerine arkadaşlık et
Zira onlarla olmak süstür, onlarla arkadaşlık ganimet

Allah'a andolsun ki ilim olmasaydı hidayet açığa çıkmazdı
Meselelerin gaybından bize hiçbir alâmet görünür olmazdı

[108] Başkası da şöyle diyor:

Gencin nesebinden sahip olacağı şeylerin en güzeli
Artırıyor olmasıdır kendi ilmini ve edebini

Şayet ona muhtaç olursan o seni korur
Yok, ona muhtaç değilsen, sana süs olur

[109] Bir diğeri de şunu diyor:

Kalpdeki ilim, uzaydaki güneş gibidir
Kişi için ilim, kral için taç gibidir

İlmin ipine sarılarak elini güçlendir
Zira kalp için ilim, balık için su gibidir

[110] Başka biri de şunu demiş:

İlim güzel bir şeydir; sen onu talep eden ol
İlme nahivle başla, ondan sonra edebiyata dal

[١٠٧] قال أبو القاسم بن عصفور:

مع العلم فاسلك حيث ما سلك العلم	وعنه فكاشف كل من عنده فهم
ففيه جلاء للنفوس من العمى	وعون على الدين الذي أصله حتم
فإني رأيت الجهل يزري بأهله	وذو العلم في الأقوام يرفعه العلم
وهل أبصرت عينك أقبح منظرا	من أشيب لا علم لديه ولا فهم
يروح ويغدو الدهر صاحب بطنه	تركب في أحضانه اللحم والشحم
إذا سئل المسكين عن أمر دينه	بدت رحضاء العي في وجهه تسم
فخالط رواة العلم واصحب خيارهم	فخلطتهم زين وصحبتهم غنم
فو الله لولا العلم ما اتضح الهدى	ولا لاح من غيب الأمور لنا رسم

[١٠٨] وقال غيره :

أجمل شيء للفتى من نسبة	إكثاره من علمه وأدبه
إن كنت محتاجا إليه صانك	أو غير محتاج إليه زانك

[١٠٩] قال غيره :

العلم في الصدر مثل الشمس في الفلك	والعلم للمرء مثل التاج للملك
اشدد يديك بحبل العلم معتصما	فالعلم للقلب مثل الماء للسماك

[١١٠] قال غيره :

العلم شيء حسن	فكن له ذا طلب
وابدأه بالنحو وخذ	من بعده في الأدب

Şayet görmek istersen makam ve mensıb onurunu
Mâlik'in usulünü oku ve belle mezhebin fûrû'unu

Çünkü Mâlik'in kavli, bir zincirdir altından.
Bellediğinle amel et en yüksek rütbeyi kazan

5 [111] Bir başkası şöyle diyor:

İlim tahsil et, kişi âlim olarak doğmuyor
İlim sahibi, cahil olan kimse gibi olmuyor

Çünkü toplumun küçüğü, eğer âlim olursa
Büyüktür, meseleler ona sorulduğunda

10 Kavmin ilme sahip olmayan büyüğü
Meclisler onu sarmaladığında olur küçüğü

[112] Başkası şunu demiş:

İlim en güzel süstür; akıllı onunla donanır
İlimsiz yetiştirilip ondan yoksun kalana söyle:
15 Ne kadar farklıdır açılan sabah ile karanlık gece!

[113] Bir diğeri şunu demiş:

İlim güzelliştir, bitimi bulunmayan hazine
Akıllı ne güzel dosttur, arkadaşlık ettiğinde

20 Kişi bazen mal biriktirir ve az bir zaman sonra
Malı talan olup zillet ile kızgınlık kalır arkada

İlim sahibi, ebediyyen kendisine gıpta edilendir
Ne kaybetmekten ne de kaçırmaktan endişelenir

Ey ilim biriktiren! Biriktiriyorsun pek güzel bir hazine
Katiyyen onu denk tutamazsın, ne altınla ne de inciyle

25 [114] Diğer biri şöyle demiş:

Nefsini ilimlerle terbiye et ki yükselesin
Ve o bütünün evi olduğu hâlde bütününü göresin

فإن أردت أن ترى
فاقرأ أصول مالك
فإن قول مالك
واعمل بما حفظته
[١١١] وقال غيره:

تعلم فليس المرء يولد عالما
لأن صغير القوم إن كان عالما
وإن كبير القوم لا علم عنده
[١١٢] وقال غيره:

١٠ العلم أحسن حلي
فقل لمن في سواه
سَتَانْ مَا بَيِّنْ لَيْل
[١١٣] وقال غيره:

١٥ الْعِلْمُ زَيْنٌ وَكَنْزٌ لَا نَفَادَ لَهُ
قد يجمع المرء مالا ثم يسلبه
وَصَاحِبُ الْعِلْمِ مَغْبُوطٌ بِهِ أَبَدًا
يَا جَامِعَ الْعِلْمِ نِعَمَ الدُّخْرِ تَجْمَعُهُ
[١١٤] وقال غيره:

هَذَبِ النَّفْسَ بِالْعُلُومِ لِتَرْقَى
وَتَرَى الْكُلَّ وَهَوَ لِلْكَلِّ بَيْتٌ

جاها وعزّ منصب
واحفظ فروع المذهب
سلسلة من ذهب
تحظى بأعلى الرتب

وليس أخو علم كمن هو جاهل
كبير إذا ردّت إليه المسائل
صغير إذا التفت إليه المحافل

به اللبيب تحلى
ربى وعنه تخلقى
دجى وصبح تجلّى

نِعَمَ الْقَرِينُ إِذَا مَا عَاقِلٌ صَحْبًا
عما قليل ويبقى الذلّ والحربا
فلا يُحَاذِرُ فُوتًا لَا وَلَا هَرَبًا
لَا تَغْدِلَنَّ بِهِ ذُرًّا وَلَا ذَهَبًا

Nefis ancak cam şişe gibidir, akıl ise
 Lambadır; Allah'ın hikmeti yağıdır içinde
 Nefis ısıldadığı zaman işte sen bir dirisin
 Karanlığa boğulduğunda ise bir ölüsün sen

5 [115] Başkası şunu demiş:

İlim, senin biriktirmekte olduğun en değerli hazine
 Kim ilmi harcarsa, onun iftihar vesileleri silinmemekte
 İlme önem ver ve yönel onun maksatlarına
 Zira ilmin başı da ikbaldir (güzel talih) sonu da

10 [116] Bir başkası:

İlim bayağı olanı yüceliklere çıkarır
 Cahillik ise soylu soplulu genci alçaltır

[117] Başkası şöyle diyor:

15 Bilemiyor olduğunda öğren; zira ilim ancak öğrenenlerdedir
 Öğren; konuştuğunda genci ilim güzel elbiseden daha fazla süsler

[118] Başkası:

İlim sahipleri, mertebeler içinde rütbece en yüksek olandır
 Ona yakın yücelik izzeti, tören alaylarındadır
 O, yüksek zirvedir, kendisine sığınan kimseyi korur
 20 Ve o kişi emin olarak musibetler içinde yürür
 Onu talep eden, bütün ihtiyaçlarını talep etmiş olur
 Onu kazanan kimse bütün talepleri kazanmış olur
 Eğer kaçırdınsa dünya ve dünyanın hoş nimetlerini
 Boş ver! Çünkü ilim, gerçekte ilâhî vergilerin en iyisi

25 [119] Bir başkası:

İlim tahsil et; zira o olmasaydı
 Hak ve bâtıl ayan beyan ayrılmazdı
 İlmini kaçırmış yaşlı kişi, hiçbir şeye nâil değildir
 Nitekim onun hakkında cahil olduğu söylenmiştir

إِنَّمَا النَّفْسُ كَالزُّجَاجَةِ وَالْعَقْدُ لُ سِرَاجٍ وَحِكْمَةُ اللَّهِ زَيْتٌ
فَإِذَا أَشْرَقَتْ فَإِنَّكَ حَيٌّ وَإِذَا أَظْلَمَتْ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ

[١١٥] وقال غيره :

الْعِلْمُ أَنْفُسُ ذَخِرَ أَنْتَ ذَاخِرُهُ مَنْ بَدَلَ الْعِلْمَ لَمْ تَدْرُسْ مَقَاجِرُهُ
أَقْبِلْ عَلَى الْعِلْمِ وَاسْتَقْبِلْ مَقَاصِدَهُ فَأَوَّلُ الْعِلْمِ إِقْبَالٌ وَآخِرُهُ

[١١٦] وقال غيره :

الْعِلْمُ يَنْهَضُ بِالْخَبِيرِ إِلَى الْغَلَا وَالْجَهْلُ يُقْعِدُ بِالْفَتَى الْمُنْشَوِبِ

[١١٧] وقال غيره :

تَعْلَمُ إِذَا مَا كُنْتَ لَسْتَ بِعَالِمٍ فَمَا الْعِلْمُ إِلَّا عِنْدَ أَهْلِ التَّعْلُمِ
تَعْلَمُ فَإِنَّ الْعِلْمَ أَزِينٌ لِلْفَتَى مِنْ الْحُلَّةِ الْحَسَنَاءِ عِنْدَ التَّكَلُّمِ

[١١٨] وقال غيره :

ذَوُو الْعِلْمِ أَعْلَى رَتَبَةٍ فِي الْمَرَاتِبِ وَمِنْ دُونِهِ عِزُّ الْعُلَى فِي الْمَوَاقِبِ
هُوَ الذَّرْوَةُ السَّمَاءِ تَحْمِي مِنَ التَّجَا إِلَيْهَا وَيَمْشِي آمِنًا فِي النَّوَابِ
فَمَنْ رَامَهُ رَامَ الْمَآرِبِ كُلِّهَا وَمَنْ حَازَهُ قَدْ حَازَ كُلَّ الْمَطَالِبِ
فَإِنَّ فَاتَكَ الدُّنْيَا وَطِيبَ نَعِيمِهَا فَغَمَضْ فَإِنَّ الْعِلْمَ خَيْرُ الْمَوَاهِبِ

[١١٩] قال غيره :

تَعْلَمُ الْعِلْمَ فَلَوْلَاهُ مَا تَبَيَّنَ الْحَقُّ وَلَا الْبَاطِلُ
مَا نَالَ شَيْخٌ فَاتَهُ عِلْمُهُ فَقِيلَ فِيهِ أَنَّهُ جَاهِلٌ

İlim, eksiklikten münezzeh Rabb'ın niteliğidir
O hâlde akıllı olan, ona nasıl razı olmaz!

[120] Başkası şöyle demiş:

İlim apaçık nurdur, aydınlanılır onunla
Cehalet ona zarar verir; yazık cahil olana
Gençliğini geçirirsen Allah'a karşı takvâ uğrunda
Ve ilimleri tahsilde; izzet kazanırsın erdemlilerle bir arada

[121] Bir diğeri şöyle diyor:

İlimsiz çalışan hiçbir kimsenin rüşdü açığa çıkmaz
İlim; akıl, kalp ve dilde ziyası olan hakikattir

[122] Diğeri şunu demiş:

İlim şerefın kapısıdır; ilmin yerine geçen bir şey yoktur
Bana muhalefet eden herkesin kapısı saptır, samandır

c. İlim İçin Yolculuk, Onun Şerefını Gösterir

[123] İlim tahsil etmek için yolculuğun dinen talep ediliyor olması, onun şerefının göstergelerindendir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Müminlerin hepsi toptan sefere çıkacak değillerdir. Onlardan her topluluktan bir tafe, dini derinlemesine iyi öğrenmek ve döndükleri zaman kavimlerini uyarlamak üzere savaştan geri kalsa ya!” [Tevbe 9/122] Buhârî’de İbn Abbâs’tan (r.a.) naklediliyor. İbn Abbâs diyor ki Hur b. Kays ile ben, Hz. Mûsâ’nın (a.s.) arkadaşı hakkında tartışıyorduk. İbn Abbâs, “O arkadaşı, Hızır’dır.” dedi. Bu arada onlara Ubeyy b. Ka’b uğrayınca İbn Abbâs onu çağırıp şöyle dedi: “Bu arkadaşım ile ben, Hz. Mûsâ’nın, kendisine kavuşma yolunu sorduğu arkadaşı hakkında tartıştık. Sen, Resûlullah’ın (s.a.) onun durumuyla ilgili konuştuğunu duydun mu?” O da, “Evet, Resûlullah’ın (s.a.) şöyle dediğini duydum.” dedi: Hz. Mûsâ İsrâiloğullarından bir grubun içinde iken birden adamın biri gelip ona şöyle dedi: Senden daha âlim birini biliyor musun? Hz. Mûsâ, ‘Hayır’ dedi. Hemen Allah, Hz. Mûsâ’ya şunu vahyetti: Evet var; kulumuz Hızır. Hz. Mûsâ, ona ulaşmanın yolunu sordu. Allah, balığı alâmet kıldı. Ona şöyle denildi: Balığı kaybettiğin zaman dön, muhakkak onunla karşılaşacaksın. Bunun üzerine o, denizde balığı izliyordu.

العلم وصف الربّ سبحانه فكيف لا يرضى به العاقل

[١٢٠] وقال غيره:

العلم نورٌ مبينٌ يُستَضَاءُ بِهِ والجهل ضرٌّ له ويل لمن جهلا
أفّنٍ شبابك في تقوى الإله وفي درس العلوم تنل عزا مع الفضلا

[١٢١] وقال الآخر:

وكل ساع بغير علم فَرُشْدُهُ غير مستبان
والعلم حقٌّ له ضياءٌ في العقل والقلب واللسان

[١٢٢] وقال الآخر:

العلم باب للشرف وما من العلم خلف
وكل من خالفني بابه تَبَنٍّ وَعَلَفٌ

[١٢٣] ومما يدل على شرفه أن الرحلة في طلبه مطلوبة شرعا، قال الله

تعالى: ﴿...فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ...﴾^١. وفي

البخاري «عن ابن عباس رضي الله عنه قال: تماريت أنا والحر بن قيس في صاحب

موسى، قال ابن عباس: هو خضر، فمر بهما أبي بن كعب فدعاه ابن عباس

فقال: إني تماريت أنا وصاحبي هذا في صاحب موسى الذي سأل موسى

السيبل إلى لقيه، هل سمعت رسول الله ﷺ يذكر شأنه؟ قال: نعم، سمعت

رسول الله ﷺ يقول: بينما موسى في ملاء من بني إسرائيل إذ جاءه رجل

فقال: هل تعلم أحدا أعلم منك؟ فقال موسى: لا. فأوحى الله إلى موسى:

بلى، عبدنا خضر. فسأل موسى السبيل إلى لقيه، فجعل الله الحوت آية. وقيل

له: إذا فقدت الحوت فارجع فإنك ستلقاه. فكان يتبع أثر الحوت في البحر،

١ تنمة الآية: ﴿...وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾ التوبة: ١٢٢.

Mûsâ'ya genç adamı şöyle dedi: Gördün mü? Kayaya sığındığımız zaman doğrusu ben balığı unuttum ve onu sana söylememi herhâlde şeytan bana unutturdu. Balık şaşılacak bir şekilde denizdeki yolunu tutup gitmiş. Mûsâ, 'İşte aradığımız zaten buydu.' dedi ve hemen izlerini takip ederek gerisin geri döndüler ve (balığın kaybolduğu yerde) Hızır'ı buldular. Allah'ın, Kur'ân'da anlattıkları (Kehf, 18/60-65), işte o ikisinin durumuyla ilgilidir." [Buhârî, "İlim", 15]

[124] İbn Hacer şunları söylüyor: "Bu bölüm (bab), ilim tahsil etmek uğrunda meşakkate tahammülü teşvik etmeye tahsis edilmiştir. Çünkü gıpta edilen şeyde meşakkate tahammül etmek vardır. Nitekim Hz. Mûsâ'nın en yüksek efendilik konumuna ulaşmış olması, onun ilim talebine ve ilim için deniz yolculuğuna çıkmasına engel olmamıştır. Bu hadisten, inatlaşma olmadığı takdirde ilimde karşılıklı tartışmanın, anlaşmazlık durumunda ilim ehline başvurma, güvenilir (sıdk sahibi) bir kişinin haberiyle amel etmenin ve daha fazla ilim elde etmek için deniz yolculuğu yapmanın câiz olduğu anlaşılmaktadır." [İbn Hacer, 1379: 1/168-169]

[125] Üstad Ebû Yahyâ Zekeriyâ (ö. 926/1519), Buhârî'ye yazdığı hâşiyede, tevazunun gerekliliğini de bu söylenenlere eklemiştir. Çünkü Hz. Mûsâ, ilmi Allah'a ait kılmayınca Yüce Allah, onun ayıbını yüzüne vurdu ve ona kendisinden daha âlim olanı gösterdi. Ayrıca, daha altta olan birinin âlime hizmet etmesinde âlim için bir sakınca yoktur.

[126] Enes, Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Çin'de bile olsa ilmi talep ediniz. Çünkü ilim talep etmek her müslümana farzdır." Bu hadisi, İbn Adiyy *el-Kâmil*'de, Beyhakî *eş-Şu'ab* ve *el-Medhal*'de, İbn Abdülber *el-İlim*'de Ebû Âtike'nin rivayeti olarak nakletmişlerdir. Ebû Âtike, münkerü'l-hadistir. Beyhakî şöyle diyor: Bu hadis meşhurdur; senetleri ise zayıftır. [İbn Adiyy, 1988: 1/177; *Keşfu'l-Hafâ*, 1/154]

[127] Buhârî'de belirtildiğine göre, Câbir b. Abdullah, tek bir hadisi Abdullah b. Enis'ten (ö. 54 veya 74/673 veya 693) almak üzere bir aylık yol gitmiştir. [Buhârî, "İlim", 19]

[128] Rivayet edilir ki adamın biri yedi söz için bir bilge kişiye ulaşmak amacıyla yedi yüz fersah yol gitti. Ona varınca şöyle dedi: Allah'ın sana verdiği ilim için geldim. Gökler ve onlardan daha ağır olanı, yer-yüzü ve ondan daha geniş olanı, taş ve ondan daha katı olanı, cehennem

فقال لموسى فتاه: أرأيت إذ أؤينا إلى الصخرة، فإني نسيت الحوت وما أنسانيه إلا الشيطان أن أذكره، واتخذ سبيله في البحر عجبا، قال ذلك ما كنا نبغي، فارتدا على آثارهما قصصا، فوجدا خضرا. وكان من شأنهما ما قص الله في كتابه.

[١٢٤] قال ابن حجر: «هذا الباب معقود للترغيب في احتمال المشقة في طلب العلم، لأن ما يغتبط به لتحتمل المشقة فيه، ولأن موسى لم يمنعه بلوغه من السيادة المحل الأعلى من طلب العلم وركوب البحر لأجله. وفي الحديث جواز التجادل في العلم إذا كان بغير تعنت، والرجوع إلى أهل العلم عند التنازع، والعمل بخبر الواحد الصدوق، وركوب البحر للاستكثار منه».

[١٢٥] وزاد الشيخ زكرياء في حاشيته على البخاري وجوب التواضع، فإن الله تعالى عاتبه حين لم يرد العلم إليه، وأراه من هو أعلم منه، ولا بأس للعالم أن يخدمه المفضل.

[١٢٦] وروى أنس عن النبي ﷺ أنه قال: «اطلبوا العلم ولو بالصين، فإن طلب العلم فريضة على كل مسلم». وهذا الحديث أخرجه ابن عدي في الكامل، والبيهقي في الشعب والمدخل، وابن عبد البر في العلم، من رواية أبي عاتكة. وأبو عاتكة منكر الحديث. وقال البيهقي: هذا الحديث مشهور وأسانيده ضعيفة.

[١٢٧] وفي البخاري أيضا رحل جابر بن عبد الله مسيرة شهر إلى عبد الله بن أنيس في حديث واحد.

[١٢٨] وقد روي أن رجلا اتبع حكيما سبعمائة فرسخ في سبع كلمات، فلما قدم عليه قال: إني جئتكَ للذي أتاك الله من العلم، أخبرني عن السماوات وما أثقل منها، وعن الأرض وما أوسع منها، وعن الحجر وما أقسى منه، وعن النار

٥

١٠

١٥

٢٠

ve ondan daha yakıcı olanı, zemherir soğuşunu ve ondan daha soğuk olanı, deniz ve ondan daha zengin olanı, yetim ve ondan daha zelil olanı bana söyle. O şöyle cevap verdi: Suçsuz insana bühtanda bulunmak, göklerden daha ağırdır. Hak, yeryüzünden daha geniştir. Kanaatkâr kalp, denizden daha zengindir. Hırs ve haset, cehennemden daha yakıcıdır. Kişinin ihtiyacı, akrabası tarafından karşılanmadığı zaman, şiddetli soğuktan daha soğuktur. Kâfirin kalbi, taştan daha katıdır. Söz taşıyıcı (nemmam), durumu açığa çıktığında yetimden daha zelildir. [Rabîu'l-Ebrâr: 1/109]

[129] Ahmed, Kubeysa b. Mehârik'ten naklediyor; şöyle demiş: Resûlullah'a (s.a.) geldiğimde "Ya Kubeysa! Seni getiren nedir?" diye sordu. Ben de, 'Yaşımın büyüklüğü, kemiğimin incilmesi. Sana geldim ki kendisiyle Allah'ın beni faydalandıracağı şeyleri bana öğretesin.' dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: Ya Kubeysa! Uğradığın her ağaç, her taş ve her çamur mutlaka senin için istiğfar etmiştir! Ya Kubeysa! Sabah namazını kılınca üç defa "Subhanellahilazîm ve bi hamdihi" dersin körlük, cüzzam ve felçten korunursun. Ey Kubeysa! Şöyle de: Allahım! Ben senden katındakilerden vermeni istiyorum. Bana fazlından lutfet, bana rahmetinden saç ve bana bereketlerinden indir." [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19692]

[130] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ta Hz. Ali'den (r.a.) rivayet ediyor. Hz. Ali diyor ki: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "İlim talep etmek için ayakkabı giyen, mest giyen veya bir elbise giyinen hiçbir kul yoktur ki daha evinin eşliğini adımladığı yerde Allah onun günahlarını bağışlamasın." [Taberânî, 1415: 5722]

[131] Tirmizî, Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiş ve bu hadisin hasen olduğunu belirtmiştir: "Kim ilim talep etmek için yola çıkarsa, dönünceye kadar Allah yolundadır." [Tirmizî, "İlim", 19]

[132] Ebû Dâvûd'un Ebû Hüreyre 'den naklettiği hadisten Bezzâr şunu rivayet etmiştir: "Kim ilim talep ederken ölürse o şehittir." [Heysemî, *Keşfu'l-Estâr*, 138]

[133] Âcurrî, Ebû Hüreyre 'den (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "İlim talep eden kimseye, bu hâlinde iken ölüm gelirse, şehit olarak ölür." Âlimlerden biri diyor ki ilim talep edenle peygamberler arasında sadece bir derece vardır. Bunu Ebû Ömer, *Kitabu Fadli'l-İlm*'de belirtmiştir. [İbn Abdülber, 1422: 1/121]

وما أحرَّ منها، وعن الزمهرير وما أبرد منه، وعن البحر وما أغنى منه، وعن اليتيم وما أذل منه؟ قال: البهتان على البريء أثقل من السماوات، والحق أوسع من الأرضين، والقلب القانع أغنى من البحر، والحرص والحسد أحر من النار، والحاجة من القريب إذا لم تنجح أبرد من الزمهرير، وقلب الكافر أقسى من الحجر، والنمام إذا بان أمره أذل من اليتيم. ٥

[١٢٩] وروى أحمد عن قبيصة بن المخارق قال: أتيت النبي ﷺ فقال: «يا قبيصة ما جاء بك؟ قلت: كبر سني، ورقّ عظمي، فأتيك لتعلمني ما ينفعني الله به. فقال: يا قبيصة، ما مررت بحجر ولا شجر ولا مدر إلا استغفر لك. يا قبيصة إذا صليت الصبح فقل ثلاثا: سبحان الله العظيم وبحمده، تعافى من العمى والجذام والفالج. يا قبيصة، قل: اللهم إني أسألك مما عندك، وأفرض علي من فضلك، وانشر علي من رحمتك، وأنزل علي من بركاتك». ١٠

[١٣٠] وروى الطبراني في الأوسط عن علي بن أبي طالب قال: قال رسول الله ﷺ: «ما انتعل عبد قط، ولا تخفف ولا لبس ثوبا في طلب العلم إلا غفر الله له ذنوبه حيث يخطو عتبة داره» قوله تخفف أي لبس الخف.

[١٣١] وروى الترمذي وحسنه عن أنس بن مالك قال: قال النبي ﷺ: «من خرج في طلب العلم فهو في سبيل الله حتى يرجع». ١٥

[١٣٢] وروى البزار من حديث أبي داود عن أبي هريرة قال: «من مات وهو يطلب العلم فهو شهيد».

[١٣٣] وروى الآجري من حديث أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «إذا جاء الموت طالب العلم وهو على حاله مات شهيدا». وبعضهم يقول: وليس بينه وبين الأنبياء إلا درجة واحدة، وذكره أبو عمر في كتاب فضل العلم. ٢٠

[134] Abdullah b. Ömer'den (r.a.) (ö. 73/692 veya 84/703) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Seninle ilmin arasında ateşten denizler olsa bile ilme ulaşmak üzere o denizlere daliver. Çünkü her şeyin bir yolu vardır. Cennetin yolu ise ilimdir." Ebû Muhammed b. Museyyeb (ö. 91/709 veya 105/723) şöyle diyor: "Doğrusu ben bir hadisi elde etmek için günler ve gecelerce yürürdüm." İşte bu sayede o, çağının insanların efendisi oldu ve 'tâbiînin efendisi' diye adlandırıldı [İbn Abdülber, 1422: 1/ 396]. Mâlik diyor ki "On beş sene kalıp sabah evimden (Abdurrahmân) İbn Hürmüz'ün (ö. 110 veya 117/728 veya 735) evine gidiyor; başkasıyla uğraşmasına ve meşguliyetinin çokluğuna rağmen ben onun yanında öğle namazına kadar kalıyordum." İşte bu nedenle o çağının insanların üstünü oldu ve "hicret yurdunun imamı" diye adlandırıldı. [*İhtisârul-Mutaytiyye*, el yazması, Genel Kütüphane, Ribat, varak:1] İbn Kâsım tek başına vatanından kalkıp Mâlik'e gitti ve yirmi yıl orada kaldı, Mâlik ölünceye kadar dönmedi.

[135] Mâlik b. Dînâr (ö. 137/754) diyor ki "Allah Hz. Mûsâ'ya, 'Demirden iki nalin ve demir bir baston edin, sonra nalinlerin eskিয়েnceye ve bastonun kırılıncaya kadar ilim talep et' diye vahyetti." [İbn Abdülber, 1422: 1/ 399]

[136] Sahnûn'un örnek verdiklerindendir, şu beyit:

Akıl sahibine en uygun düşen, ihtiyacını gidermesidir
Kapıları çalmayı ısrarla sürdürene düşen ise girmesidir

[137] Biri de şöyle diyor:

Kim bir şeyi talep eder ve gayret gösterirse elde eder.
Kim de kapıyı çalar ve ısrar ederse içeri girer.

[138] Başkası da şöyle diyor:

De ki ele aldığı bir işte kim gayret gösterir
Ve sabıra yapışırsa mutlaka zafere erişir

[١٣٤] وعن عبد الله بن عمر رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «لو كان بينك وبين

العلم بحار من نار فخصها إليه فإن لكل شيء طريقا، وطريق الجنة العلم».

وقال ابن المسيّب: «إن كنت لأسير الأيام والليالي في طلب الحديث الواحد.

وبذلك ساد أهل عصره وكان يسمى سيّد التابعين». وقال مالك: «أقمت خمس

عشرة سنة أغدو من منزلي إلى منزل ابن هرمز، وأقيم عنده إلى صلاة الظهر مع

ملازمته لغيره، وكثرة عنايته. ولذلك فاق أهل عصره، وسمي إمام دار الهجرة».

وأقام ابن القاسم منفردا عن وطنه في رحلته إلى مالك عشرين سنة ولم يرجع

حتى مات مالك.

[١٣٥] وقال مالك بن دينار: «أوحى الله إلى موسى عليه السلام أن اتخذ

نعلين من حديد وعصا من حديد ثم اطلب العلم حتى يخلق نعلاك وتنكسر

عصاك».

[١٣٦] ومما كان يتمثل به سحنون:

أخلق بذى اللب أن يحظى بحاجته ومدمن القرع للأبواب أن يلجا

[١٣٧] وقال بعضهم:

من طلب شيئا وجدّ وجد، ومن قرع الباب ولجّ ولج.

[١٣٨] وقال الآخر :

وقل من جدّ في أمر يحاوله واستصحب الصبر إلا فاز بالظفر

İKİNCİ BÖLÜM

ÂLİMLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ VE ONLARA SAYGININ GEREKLİLİĞİ

[139] Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Rabbânîler olunuz.” [Âl-i İmrân 3/79] İbn Abbâs diyor ki “öğrenen fakihler’ olun, demektir. Yine o, rabbânîlerin, hilm sahipleri, âlimler ve fakihler olduğunu söylüyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Allah’a davet eden, imanla barışık (salih) amel işleyen ve ‘Kuşkusuz ben müslümanlardanım’ diyen kimseden daha güzel sözlü kim olabilir?” [Fussilet 41/33]

[140] Tirmizî’nin hasen ve sahih diye nitelediği ve Ebû Ümâme’den (r.a.) naklettiği rivayete göre, Resûlullah’a (s.a.) iki adam hatırlatıldı. Onlardan biri âbid diğeri ise âlimdi. Resûlullah buyurdu ki “Âlimin âbide üstünlüğü, benim sizin en alt derecede olanınıza üstünlüğüm gibidir.” Sonra şöyle dedi: “Doğrusu insanlara hayrı öğretene Yüce Allah rahmetiyle muamele eder, yer ve göklerin ehli, hatta yuvasındaki karınca, ona dua eder.” [Tirmizî, “İlim”, 19]

[141] Rivayet edilir ki “Gerçekten âlim için göklerdekilere ve yeryüzündekilere, hatta denizdeki balıklar bağışlanma dilerler.” [İbn Mâce, “Mukaddime”, 20] Bezzâr’ın Hz. Âişe’den özetle naklettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Hayrı öğreten için her şey, hatta denizdeki balıklar bile istiğfar eder.” [Heysemî, 1407: 1/124] Ebû Hasan şöyle diyor: Hangi makam şu kimsenin makamından daha yüksektir ki o kişi kendisiyle meşgul iken, göğün melekleri onun için istiğfar dilemekle meşguller. Ve diyor ki “Hadisteki “yusallûne: Allah rahmetiyle muamele ediyor diğer varlıklar ise dua ediyorlar” ifadesi, ona dua etmeğe devam ediyorlar demektir. Bu ise, meziyet olarak yeter. Zira Allah’ın tek bir salâtının sonu yoktur, nihayeti düşünülemez; onda dünya ve âhîret bakımından hayırlar vardır. [Tunbuktî, 1992: 22]

[142] Hayvanlara istiğfar etmelerinin ilham edilmesine gelince bu hususta (Ali b. Abdullah) Semhûdî (ö. 911/1505) şöyle diyor: “Çünkü hayvanların, kulların maslahatları ve yararları için yaratıldığı söylenmiştir.” Âlimler ise, hayvanlardan helâl ve haram olanları açıklamakta ve onlara güzel davranılmasını, onlara zarar verilmemesini tavsiye etmektedirler. O kadar ki onlardan öldürülmesi helâl olanların öldürülmesinin de ihsanla yapılmasını ve işken- ce etmenin yasak olduğunu açıklıyorlar. Onların istiğfarla meşgul olmaları,

الباب الثاني

في فضل العلماء وما يجب لهم من التعظيم وذم من لم يعظمهم وأضاعهم ولم يبال بهم

[١٣٩] قال تعالى: ﴿...كُونُوا رَبَّانِينَ...﴾^١. قال ابن عباس: فقهاء متعلمين.

و قال أيضا: حلماء، علماء، فقهاء وقال تعالى: ﴿...وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ...﴾^٢.

[١٤٠] وروى الترمذي وقال: حسن صحيح، عن أبي أمامة رضي الله عنه أنه ذكر

لرسول الله ﷺ رجلا، أحدهما عابد والآخر عالم، فقال: «فضل العالم على العابد كفضلي على أذنكم رجلا» ثم قال: «إن الله تعالى وأهل السماوات والأرض حتى النملة في جحرها يصلون على معلم الناس الخير».

[١٤١] وروى: «أنه ليستغفر للعالم من في السماوات ومن في الأرض حتى

الحيتان في البحر». ورواه البزار مختصرا عن عائشة قالت: قال رسول الله ﷺ: «معلم الخير يستغفر له كل شيء حتى الحيتان في البحر». قال أبو الحسن: وأي منصب أعلى من منصب من تشغل ملائكة السماء بالاستغفار له وهو مشغول بنفسه. وقوله: «يصلون أي يديمون الصلاة عليه، وكفى بهذا مزية، فإن صلاة واحدة

من الله تعالى لا نهاية لها ولا تعقل غايتها ففيها من الخيرات دنیا وأخرى»

[١٤٢] أما إلهام الحيوانات للاستغفار فقال السهمودي: «قيل لأنها

خلقت لمصالح العباد ومنافعهم والعلماء هم الذين يبينون ما يحل منها وما يحرم، ويوصون بالإحسان إليها، ونفي الضرر عنها، حتى أن ما يحل قتله منها يبينون الأمر فيه بإحسان القتل، والنهي عن المثلة، فكان اشتغالهم بذلك

bu nimetin şükrüne yaraşmaktadır. Semhûdî sözüne devam ediyor: Bunun anlaşılmasından ortaya çıkmaktadır ki Âdem'in çocukları, âlimleri hakkında istigfarda bulunmaya daha layıktırlar. Çünkü onlar ilme daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar ve ilmin yararlarından kendilerinin dışındaki hayvanlara nasip olmayanlar onlara nasip olmaktadır. İnsanların en aşağı rütbesi, kendilerini âlimlerin hidayete yönlendirmeleri hususunda dilsiz hayvanlara benzemeleridir; yoksa hayvanlar gibi de olamazlar; bilakis yolca daha da sapkın olurlar." [Semhûdî: 35] Bu, nefis bir söz!

[143] Tirmizî, Ebu'd-Derdâ'dan (ö. hicrî 30'lu yıllar) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Melekler, talep ettiklerinden hoşlandıklarından ötürü ilim talep eden için kanatlarını yere sererler." [Tirmizî, "Deavât", 99] Bir rivayette, "talep ettikleri" yerine "yaptıkları" ifadesi bulunmaktadır.

[144] Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö. 388/998) diyor ki "Bu hadis birkaç yönden yorumlanır. Birisi şudur: Meleklerin kanatlarını sermeleri, ilim talep edenin hakkına tâzim ve ilmine saygı göstermek amacıyla boyun eğme ve tevazu anlamındadır. Denilmiştir ki onun anlamı, kanatları üzerinde onu taşıyıp ilim talebi için yöneldiği yere ulaştırmak maksadıyla onun için kanatlarını yayıp sermeleridir. Şu da denilmiştir: Onun anlamı, ilim talep etme hususunda onun çabasını kolaylaştırmak ve yardım etmektir." [Ebâdî, 1415: 10/53]

[145] (Abdullah) İbn Ebî Zeyd (el-Kayrevânî, ö. 386/996) *Muhtasar*'ında şöyle diyor: "Üstadlarımdan biri dedi ki melekler kanatlarını sererler ifadesi, ilim talep edene dua ederken melekler eller yerine kanatlarını açarlar anlamındadır." Onu İbn Hârûn nakletmiştir. Bir başka görüşe göre, 'melekler ilim talep edeni dinlemek için kanatlarını uçmaktan alıkoyarlar' demektir; Resûlullah'tan (s.a.) nakledilen şu hadiste belirtildiği gibi: "Allah'ın evlerinden birinde toplanıp Kur'ân öğrenen, dikkatle kendi aralarında okuyarak mütalaa eden hiçbir topluluk yoktur ki mutlaka melekler onları kuşatmasın, Allah'ın rahmeti onları kaplamasın ve Allah kendi katındakiler arasında onları anmasın." Bunu Ebû Dâvûd, Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. [Başlangıç kısmı buradakinden farklıdır. Tamamen aynı ifadelerle nakleden: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15: 157]

[146] Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Hibbân (ö. 34/654) Ebu'd-Derdâ'dan, Ebû Ya'lâ Abdurrahmân b. Avf'tan (ö. 75/694) ve Ebû Nuaym de Muâz'dan Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Âlimin âbide üstünlüğü, dolunay bir gecede ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir." [Tirmizî, "İlim", 19; Ebû Dâvûd "İlim", 1] Karâfî, *Zehîre* adlı eserinde şöyle diyor: "Aya benzetilmesinde birtakım anlamlar vardır:

هو اللائق بشكر هذه النعمة. قال: وينشأ عن فهم هذا أن بني آدم أولى بذلك في حق علمائهم؛ لأنهم أحوج إلى العلم، ويعود عليهم من فوائده ما لا يعود على غيرهم من الحيوانات، فأقل رتبهم أن يتشبهوا بالحيوانات العجماوات في هديهم، وإلا فليسوا كالأنعام، بل هم أضل سبيلا»، وهو كلام نفيس.

٥ [١٤٣] وروى الترمذي عن أبي الدرداء رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «إن الملائكة لتضع أجنحتها لطالب العلم رضى بما يطلب». وفي رواية: «بما يصنع».

[١٤٤] قال: الخطابي: «يتأول هذا الحديث على وجوه أحدها: أن يكون وضعها الأجنحة بمعنى التواضع والخشوع تعظيما لحقه وتوقيرا لعلمه. وقيل: معناه بسط الجناح وفرشها له لتحمله عليها فتبلغه حيث يقصد من البقاع في طلبه. وقيل: معناه المعونة وتيسير السعي له في طلب العلم».

[١٤٥] وقال ابن أبي زيد في مختصره: «قال لي بعض شيوخى: يعنى تبسط أجنحتها بالدعاء للطالب بدلا عن الأيدي»، نقله ابن هارون. وقيل: تكفها عن الطيران للاستماع كما جاء في الحديث عنه ﷺ: «ما من قوم يجتمعون في بيت من بيوت الله يتعلمون القرآن ويتدارسونه بينهم إلا حفتهم الملائكة، وغشيتهم الرحمة وذكرهم الله فيمن عنده». أخرجه أبو داود عن أبي هريرة.

[١٤٦] وروى الترمذي أيضا وأبو داود والنسائي وابن حبان عن أبي الدرداء، وأبو يعلى عن عبد الرحمن بن عوف وأبو نعيم عن معاذ أن رسول الله ﷺ قال: «فضل العالم على العابد كفضل القمر ليلة البدر على سائر الكواكب».

٢٠ قال القرافي في ذخيرته: «التشبيه بالبدر فيه فوائد،

[147] Onlardan biri, âlimin ancak Hz. Peygamber'e (s.a.) tâbi olmak suretiyle olgunlaşacağıdır. Çünkü Hz. Peygamber, güneştir. Ay, ışığını güneşten elde ettiğinden dolayı, ne kadar fazla güneşe yönelirse o kadar ışığı güçlenir, artar ve sonuçta dolunay olurur. Aynı şekilde âlim de söz ve eylemlerinde ne kadar Hz. Peygamber'e (s.a.) yönelir ve ona uyarsa o kadar olgunluğu artar, ışığı güçlenir, saygınlığı artar ve yararı çoğalır.

[148] İkincisi, âlimin Hz. Peygamber'den (s.a.) bütünüyle yüz çevirdiğinde aklının tutulup kalbinin bozulmasıdır. Tıpkı, güneşle ayın arası perdelendiği zaman ayın tutulması gibi. Bu, gözle müşahade edilir. Öyleyse âlim, şeriatı gözetmesi suretiyle kendi değerini artırır ve şanını yüceltir.

[149] Üçüncüsü, dolunayla birlikte yıldızların, hiçbir izi kalmamış, silinmiş şey gibi olmalarıdır. Dolunayın ışığının yararı büyüktür, ışığı yaygındır, ışık hüzmeleri kara ve denizlerin her tarafına yayılır. İşte bu, tam da âlimin durumudur. Âbide gelince o, yıldız gibidir; onun ışığı, kendi yöresinin ötesine geçmez." [Karâfi, 2001: 1/25-26]

[150] Tirmizî ve İbn Abdülber, Ebû Saîd el-Hudrî'den naklediyor; Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Âlimin âbide üstünlüğü, benim ümmetime üstünlüğüm gibidir." [Tirmizî, "İlim", 19] Enes'in rivayetinde ise, şöyle: "... sizin en alt düzeyinizde bulunan bir adama üstünlüğüm gibidir." [Dârimî, "Mukaddime", 29]

[151] Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, *Sahih*'inde İbn Hibbân ve Beyhakî Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmişlerdir: "Âlimler, peygamberlerin vârisleridirler. Peygamberler ise, ne dinar ne de dirhem miras bıraktılar. Onlar, sadece ilmi miras bıraktılar. Kim ilmi alırsa çok bol bir nasip almış olur." [Ebû Dâvûd, "İlim", 1]. Şeyh Abdülazîm el-Münzirî, "Bu hadis hakkında çok ihtilaf edilmiştir." diyor [Münzirî, 1417: 1/52].

[152] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsaf*'ta Ebû Hüreyre'den naklettiğine göre o, pazara girip şöyle demiş: "Siz, işte buradasınız. Muhammed'in (s.a.) mirası ise, mescidde bölüştürülüyor!" Bunun üzerine insanlar pazarı bırakıp koşarak mescide gitmişler. Ebû Hüreyre de durmuş onları beklerken onlar dönüp gelmişler ve "Ey Ebû Hüreyre! Biz bir miras göremedik!" demişler. O, "Ne gördünüz?" diye sorunca demişler ki "Allah'ı zikreden ve Kur'ân'ı birlikte okuyup mütalaa eden bir topluluk gördük."

[١٤٧] أحدها: أن العالم إنما يكمل باتباعه للنبي ﷺ؛ لأن النبي ﷺ هو الشمس. فلما كان القمر يستفيد ضوءه من الشمس، وكلما كثرت مواجهته تقوى ضوءه، وازداد حتى يصير بدرا، فكذلك العالم كلما كثرت مواجهته ومتابعته للنبي ﷺ في أقواله وأفعاله توفى كماله، وتقوى ضوءه، وعظمت حرمة، وكثرت منفعة.

٥ [١٤٨] وثانيها: أن العالم متى أعرض عن النبي ﷺ بكليته، كسف باله، وفسد قلبه؛ كما أن القمر إذا حيل بينه وبين الشمس كسف، وهذا مشاهد مرئي. فإذا، بمحافضة العالم على الشريعة يعظم قدره، ويكبر شأنه.

[١٤٩] وثالثها: أن الكواكب مع البدر كالمطموس الذي لا أثر له. وضوء البدر عظيم المنفعة، منتشر الأضواء، مُنبعث الأشعة في الأقطار براً وبحرا. وهذا هو شأن العالم. وأما العابد كالكوكب لا يتعدى نور محلّه.

[١٥٠] وروى الترمذي وابن عبد البر عن أبي سعيد الخدري قال: قال رسول الله ﷺ: «فضل العالم على العابد كفضلي على أمتي». وفي رواية لأنس: «كفضلي على أذنكم رجلا».

[١٥١] وروى أبو داود والترمذي وابن ماجه وابن حبان في صحيحه والبيهقي أن رسول الله ﷺ قال: «العلماء ورثة الأنبياء، وإن الأنبياء لم يورثوا دينارا ولا درهما، وإنما ورثوا العلم، فمن أخذه أخذ بحظ وافر». قال الشيخ عبد العظيم المنذري: اختلف في هذا الحديث اختلافا كثيرا.

[١٥٢] وروى الطبراني في الأوسط عن أبي هريرة أنه دخل السوق فقال: «أنتم ها هنا وميراث محمد يقسم في المسجد! فذهب الناس سراجا إلى المسجد وتركوا السوق. ووقف أبو هريرة ينتظرهم. فرجعوا، فقالوا: يا أبا هريرة ما رأينا ميراثا! فقال: ما رأيتم؟ فقالوا: رأينا قوما يذكرون الله، ويتدارسون القرآن.

Bunun üzerine Ebû Hüreyre şunu demiş: “İşte bu, Muhammed’in (s.a.) mirasıdır.” [Taberânî, 1415: 2/115] Bu böyledir; çünkü âlimler, halkı Yüce Allah’a, O’nun yarattıkları ve yapıp ettikleri hakkında düşünmeye yöneltme, hakkı gerçekleştirip batılı ortadan kaldırma ve şer’i hükümleri açıklama konusunda peygamberlerin yerine geçmektedirler. Görmüyor musun, adam âlime gelip mesela ona, “Ey Falan!” diyor, “Karımla ilgili şöyle yemin ettim; bana Allah’ın indirdikleriyle fetva ver.” Peygamberlerin konumu da böyleydi. Yüce Allah’ın, “Süleyman, Dâvûd’a vâris oldu” [Neml 27/16] sözünün anlamı da budur. Tam da bundan dolayı âlimler şöyle demişler: Ehl-i Beyt için en önemli şey, salih bir niyetle ilim talep etmek, onu tahsil etmektir. Zira onların dedesinin (s.a.), kendilerine bıraktığı miras, odur. Onlara miras olarak ne dinar bırakıldı ne de dirhem. Onlara düşen, ilimde tam bir yarışma içine girmeleri; ona son derece önem vermeleridir. Çünkü insanlardan o mirasa en layık olanı yakınlarıdır. Onların kendilerini, son derece saygın ve değerli olmasına rağmen ilimden mahrum bırakmaları, onun hakkında çekimser davranmaları ve ondan yüz çevirmeleri onlara çirkin düşer. Onların bu mirası en fazla hak etmeleriyle birlikte kendilerini ondan mahrum bırakmaları ve ondan geri durmaları onlar için çirkindir. Onların öğretmenlerle birlikte iken edepli olma, onlara karşı tevazu gösterme ve onların önünde oturmaya ihtiyaç duymaları, kendilerini bundan engellememelidir. Çünkü tevazu, şerefli bir huydur; Efendimiz Muhammed (s.a.), onu ahlâk edindi, onu övdü, ona övgüler dizdi, özellikle de ilim ehline karşı. Zira ilim ehline karşı tevazu göstermek, gerçekte Resûlullah’a (s.a.) karşı tevazu göstermektir; çünkü onlar, onun (s.a.) halefleri ve vekilleridirler.

[153] Ebû Nuaym *Hilye*’de rivayet ediyor: “Ali b. Hasan (ö. 92/710), Zeyd b. Eslem’e gidip ondan hadis/ilim almak için onunla oturuyordu. Ona denildi ki sen insanların efendisi, en üstünüsün, bu köleye gidip onunla oturuyorsun. Şöyle cevap verdi: İlim, nerede ve kimden olursa olsun kendisine tâbi olunur.” [Ebû Nuaym, 1405: 3/138]

[154] (Muhammed b. Saîd) Bûsîrî’nin (ö. 696/1296) şu sözünü hatırla:

Senden sonra dalâletten korkmuyoruz; zira aramızda
Senin hidayet nurunun vârisleri olan ulemâ

فقال: ذلك هو ميراث محمد». وذلك لأن العلماء يتنزلون منزلة الأنبياء في هداية الخلق إلى الله تعالى، والتفكير في مصنوعاته، وفي تحقيق الحق وإبطال الباطل، وبيان الأحكام الشرعية. ألا ترى أن الرجل يأتي إلى العالم فيقول له: يا فلان، حلفت على امرأتي بكذا مثلاً فأفتني بما أنزل الله. وهكذا كان مقام الأنبياء، وهذا معنى قوله تعالى: ﴿وَوَرِثَ سُلَيْمُ بْنُ دَاوُدَ...﴾^١. ومن هنا قال العلماء: أهم الأشياء لآل البيت طلب العلم، وتحصيله بنية صالحة، إذ هو الذي ورثه جدهم ﷺ، ولم يورث ديناراً ولا درهماً. فحقهم أن يتنافسوا فيه كل المنافسة، ويعتنوا به غاية الاعتناء، إذ أولى الناس بالإرث الأقارب، وقبيح بهم أن يحرّموا أنفسهم من ذلك الإرث، ويزهدوا فيه، ويعرضوا عنه مع غاية رفعة وشرفه، وقبيح بهم أن يحرّموا أنفسهم من ذلك الإرث ويزهدوا فيه، وأحقّيتهم به، ولا يمنعهم من ذلك احتياجهم إلى التأدّب مع المعلمين، والتواضع لهم، والجلوس بين أيديهم، لأن التواضع خلق شريف، به تخلّق سيدنا محمد ﷺ ومدحه، وأثنى عليه لاسيما مع أهل العلم. فإن التواضع لهم تواضع في الحقيقة لرسول الله ﷺ، إذ هم خلفاؤه ونوابه.

١٥ [١٥٣] وروى أبو نعيم في الحلية «أن علي بن الحسن كان يذهب لزيد بن أسلم فيجلس إليه للأخذ عنه، ف قيل له: أنت سيّد الناس وأفضلهم، تذهب إلى هذا العبد فتجلس إليه. قال: العلم يتبع حيث كان وممن كان».

[١٥٤] وتذكّر قول البوصيري:

لم نخف بعدك الضلال وفينا وارثو نور هديك العلماء

[155] Resûlullah (s.a.) buyuruyor: “Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullarının nebileri gibidirler.”¹ İsmail b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 535/1140) ve başkası, Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Âlimin âbide üstünlüğü, yetmiş derecedir. Her derecenin arası, atın yetmiş yıl koşma mesafesidir. Bu, şundan dolayıdır ki şeytan insanlar için bid’atlar icat eder, âlim hemen onları insanlara gösterir ve onlardan nehyedip uzaklaştırır. Âbid ise, Rabbi’ne ibadetle meşgul olur, bid’atlara yönelmez ve onları tanımaz.” Bu hadisin son kısmı, ravilerce eklenmiş² benzemektedir. [Hâfız el-Münzirî de, böyle söylemektedir 1417: 1/57]

[156] İbn Hibbân *Sahih*’inde, (Muhammed b. Abdullah) el-Hâkim (ö. 405/1014) ki isnadının sahih olduğunu belirtir ve sağlam bir isnatla, lafzı kendisine ait olmak üzere Ahmed, Safvân b. Assâl el-Murâdî’den (ö. yaklaşık 40/660) rivayet etmişler; Safvân şöyle diyor: “Hz. Peygamber’e (s.a.) geldim, o da mescidde kırmızı elbisesine oturmuş hâlde idi, dedim ki Ya Resûlullah! İlim talep etmek için sana geldim. O da şöyle dedi: “Hoş geldin, ilim talibi. Doğrusu, ilim talep edeni melekler kanatlarıyla kuşatırlar. Sonra birbirlerinin üzerine binerler; o kadar ki dünya göğüne ulaşırlar. Bunu, onun talep ettiği şeye sevgilerinden dolayı yaparlar.” [Ahmed, 17398; Taberânî, 1983: 7347]

[157] Rivayet ediliyor ki Resûlullah (s.a.), mescide girdiğinde iki grup gördü. Onlardan biri, Yüce Allah’ı zikrediyorlardı, diğeri ise dinde derin kavrayış sahibi olmaya çabalıyorlardı. Bunun üzerine şöyle buyurdu: İki grup da hayır üzereler. Fakat onlardan biri, bana diğerinden daha sevimlidir. Şunlar, Yüce Allah’ı zikrediyor ve ondan istiyorlar. Allah dilerse onlara verir, dilerse vermez. Diğer gruba gelince onlar, ilim öğreniyorlar, onu cahile öğretiyorlar ve gafile hatırlatıyorlar. Ben, sadece muallim olarak gönderildim.” [İbn Mâce, “Mukaddime”, 17] Hemen, dinde derinleşmeye çalışanların arasına oturdu. İşinde Resûlullah’ın (s.a.) halefi (halifesi) olan kimse ne büyüktür!

[158] İsfahânî ve başkası, Ebû Ümâme’den (r.a.) rivayet ediyor; şöyle demiş: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Kıyamet günü âbide ‘Cennete gir.’ denilir. Âlime ise şöyle denilir: ‘Dur ve dilediğin kimseler için şefaatçi ol.’” [Münzirî, 1417: 133]

1 Demirî ve Askalânî, “Bu hadisin aslı yoktur.” diyorlar. Zerkeşî’nin görüşü de böyledir. Süyûtî ise, şükût etmiştir. Bk. Aliyyulkârî, 1406: 247.

2 Senet ya da metnine aslında olmayan sözler eklenerek rivayet edilen hadise, müdrec hadis denir (çev.).

[١٥٥] وقال ﷺ: «علماء أمتي كأنبياء بني إسرائيل». وروى الأصبهاني وغيره أن النبي ﷺ قال: «فضل العالم على العابد سبعون درجة، ما بين كل درجة حُضر الفرس سبعون عاما. وذلك أن الشيطان يُدَّع البدعة للناس فيبصرها العالم فينهى عنها، والعابد مقبل على عبادة ربّه لا يتوجّه لها ولا يعرفها». وعجز الحديث يشبه المُدرج. حضر الفرس عدوه. ٥

[١٥٦] وروى ابن حبان في صحيحه والحاكم، وقال صحيح الإسناد، وأحمد واللفظ له بإسناد جيد عن صفوان بن عسال المرادي قال: أتيت النبي ﷺ وهو في المسجد [متكئ] على بُرد له أحمر، فقلت: يا رسول الله إني جئت أطلب العلم، فقال: «مرحبا بطالب العلم. إن طالب العلم لتحقّه الملائكة بأجنحتها، ثم يركب بعضهم بعضا حتى يبلغوا السّماء الدنيا من محبّتهم لما يطلب». ١٠

[١٥٧] وروي أن النبي ﷺ دخل المسجد فوجد مجلسين، أحدهما يذكرون الله تعالى، والآخر يتفقّهون في الدين، فقال عليه السلام: «كلا المجلسين على خير، ولكن أحدهما أحب إليّ من الآخر. أما هؤلاء فيذكرون الله تعالى ويسألونه، إن شاء أعطاهم، وإن شاء منعهم، وأما المجلس الآخر فيتعلمون العلم يعلمون به الجاهل ويذكرون الغافل وإنما بعثت معلما»، فجلس إلى أصحاب الفقه. فأعظم بمن يكون خليفة رسول الله ﷺ في صناعته. ١٥

[١٥٨] وروى الأصبهاني وغيره عن أبي أمامة رضي الله عنه قال: «قال رسول الله ﷺ: يقال يوم القيامة للعبد: ادخل الجنة، ويقال للعالم: قف فاشفع لمن شئت». ٥

[159] Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1070) *Bağdat Tarihi*'nde ve zayıf bir isnatla İbn Mâce, Osman b. Affan'dan Resûlullah'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Kıyamet günü ilk şefa'at edecek olanlar peygamberlerdir, sonra âlimler sonra da şehitler." [İbn Mâce, "Züh'd", 37]
 5 "Resûlullah'ın (s.a.) tanıklığıyla Peygamberlik ile şehitlik arasında vasıta olan o ne mükemmel bir mertebe!" [Tunbuktî, 1992: 30]

[160] Beyhakî ve başkası, Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) Resûlullah'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Âlim ve âbid diriltince âbide "Cennete gir" denilir; âlime ise "Kendilerini güzel edeplendirmiş (eğitmiş) olman sebebiyle insanlara şefa'at etmen için bekle." denilir." [İbn Adıyy, 1988: 2/413]

[161] *Sevap* adlı eserinde Ebu's-Şeyh (Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer ö. 369/979) ve Deylemî, İbn Abbâs'tan Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir: "Âlim ile âbid sıratı bir araya geldiklerinde âbide "Cennete gir ve ibadetin sebebiyle nimetlen." denilir; âlime ise "Burada durup sevdiklerine şefa'at et. Elbette sen, sadece hakkında şefa'atçi kılındığın kimseye şefa'at edersin." denilir." [Deylemî, 1986: 1293].

[162] *Kitâbu'l-İlm*'de El-Murhibî (Ahmet b. Ali), İbn Abbâs'tan Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Kıyamet günü olunca
 20 Yüce Allah âbidler ile mücahitlere, "Cennete girin" der. Bunun üzerine âlimler derler ki "Ey Rabbimiz! Bizim ilmimiz sayesinde onlar ibadet ve cihâd ettiler." Azîz ve Celîl Allah, "Siz benim katımda bazı meleklerim gibisiniz. Şefa'at ediniz." buyurur ve onlar şefa'at eder sonra cennete girerler." [Gazzâlî, 1997: 1/17]

[163] Deylemî, İbn Ömer'in hadisinden merfu olarak şunu nakletmiştir: Âlime şöyle denilir: "Gökteki yıldızların sayısınca olsalar bile öğrencilerine şefa'atçi ol." [Deylemî, 1986: 8773]

[164] *el-Bahru'z-Zâhir*'de Ebu't-Tîb anlatıyor: İsmail b. Ebî Recâ'nın şöyle söylediği nakledilir: Uykuda Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'yi (ö. 187/802) gördüm. Ona, "Allah sana ne yaptı?" diye sordum. O şöyle cevap
 30 verdi: Allah beni bağışladı sonra şöyle buyurdu: Sana azap etmek isteseydim bu ilmi senin içine koymazdım.

[١٥٩] وأخرج الخطيب في تاريخه وابن ماجه بإسناد ضعيف عن عثمان بن عفان رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «أول من يشفع يوم القيامة الأنبياء ثم العلماء، ثم الشهداء» «فيا لها من مرتبة هي واسطة بين النبوة والشهادة بشهادة رسول الله ﷺ»

٥ [١٦٠] وروى البيهقي وغيره عن جابر بن عبد الله رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «يبعث العالم والعابد فيقال: للعابد ادخل الجنة، ويقال: للعالم اثبت حتى تشفع للناس بما أحسنت أدبهم».

[١٦١] وأخرج أبو الشيخ في الثواب والديلمي عن ابن عباس أن رسول الله ﷺ قال: «إذا اجتمع العالم و العابد على الصراط، قيل للعابد: ادخل الجنة وتنعم بعبادتك. وقيل للعالم: قف هنا فاشفع لمن أحببت، فإنك لا تشفع لأحد إلا شفعت فيه».

[١٦٢] وأخرج [المُزهبى] في العلم عن ابن عباس أن رسول الله ﷺ قال: «إذا كان يوم القيامة يقول الله تعالى للعابد والمجاهدين: ادخلوا الجنة. فيقول العلماء: يا ربنا بفضل علمنا تعبدوا وجاهدوا. فيقول الله عز وجل: أنتم عندي كبعض ملائكتي، اشفعوا، فيشفعون، ثم يدخلون الجنة».

[١٦٣] وأخرج الديلمي من حديث ابن عمر مرفوعا: يقال للعالم: «اشفع في تلامذتك ولو بلغت عدد نجوم السماء».

[١٦٤] وذكر أبو الطيب في البحر الزاخر: حُكِيَ أن إسماعيل بن أبي رجاء قال: رأيت محمد بن الحسن الشيباني في المنام، فقلت: ما فعل الله بك؟ قال: غفر لي، ثم قال: لو أردت أن أعذبك ما جعلت هذا العلم في جوفك.

[165] Taberânî *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’de Ebû Mûsâ’dan (el-Eş‘arî, ö. 44/664) Resûlullah’ın (s.a.) şöyle dediğini rivayet ediyor: Allah kıyamet günü kullarını diriltip şöyle buyurur: “Ey Âlimler topluluğu! İlmimi ve hilmimi, size azap etmek için içinize koymadım. Gidiniz; sizi bağışladım.” (Söz konusu kaynakta bulunamadı. Bunun kaynağı şu: Taberânî, 1415: 4264). Resûlullah (s.a.) buyuruyor: “Kim Kur’ân’ı okuyup onunla amel ederse Allah onu kendi ev halkından yetmiş kişiye şefaatçi kılar.”

[166] Sa‘lebe b. Hakem’den Taberânî, Resûlullah’ın (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Gerçekten Yüce Allah, âlimleri fark gözetmeksizin bir alanda toplar sonra onlara şöyle buyurur: Size ilmimi ve hilmimi, sadece hakkınızda hayır dilediğim için verdim. Sizi şahit tutuyorum ki ben yaptıklarınıza [hata ve günahlarınıza] rağmen sizi bağışladım.” [Taberânî, 1985: 591] Hafız Münzirî diyor ki “Yüce Allah’ın ‘Benim ilmim ve hilmim’ sözüne bak ve onda derinlemesine düşün! İlmi ve hilmi Aziz ve Celîl Allah’ın bizzat kendisine nispet etmesinden açıkça anlayacaksın ki burada kastedilen, bu zamanın insanların amelden ve ihlastan soyutlanmış ilmi değildir.” [Münzirî, 1417: 1/57] Resûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor: “Kime Kur’ân’ın dörtte biri verilirse peygamberliğin dörtte biri verilmiştir. Kime Kur’ân’ın yarısı verilirse, peygamberliğin yarısı verilmiştir. Kime Kur’ân’ın bütünü verilirse peygamberliğin tamamı verilmiştir; ancak şu var ki ona vahiy verilmemiştir.” [Bu hadis mevzudur. Bk. Elbanî, 1412: 476]

[167] Ebû Ya‘lâ ve Beyhakî, Enes’ten (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.) şöyle söylediğini rivayet etmişlerdir: “Size cömertlerin en cömerdini haber vereyim mi?” Dediler ki “Evet Ya Resûlullah!” Şöyle buyurdu: “Allah cömertlerin en cömertidir. Ben, Âdem’in en cömert çocuğuyum. Âdem’in çocuklarının benden sonra en cömerti ise, ilim elde edip onu neşretmiş kişidir ki o, kıyamet günü tek başına bir ümmet olarak dirilitilir. Diğeri de, Allah yolunda canını ortaya koyma cömertliğini göstererek sonuçta öldürülen kişidir.” [Heysemî, 1407: 1/166]

[168] Ebû Mansûr Deylemî, *Müsnedü’l-Firdevs*’te İbn Mes‘ûd’dan (r.a.) rivayet ediyor: “Kim Allah’ın rızasını arzu ederek insanlara öğretmek için ilimden bir bölüm öğrenirse Allah ona yetmiş nebinin ecrini verir.” [Taberânî, 1938: 7590]

[١٦٥] وروى الطبراني في الكبير عن أبي موسى رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: يبعث الله تعالى العباد يوم القيامة فيقول: يا معشر العلماء إنني لم أضع علمي وحلمي فيكم لأعذبكم، اذهبوا فقد غفرت لكم». وقال ﷺ: «من قرأ القرآن وعمل به شفعه الله سبعين من أهل بيته».

٥ [١٦٦] وروى الطبراني عن ثعلبة بن الحكم أن رسول الله ﷺ قال: «إن الله تعالى يجمع العلماء في صعيد واحد ثم يقول لهم إنني لم أوتكم علمي وحلمي إلا لخير أردته بكم، أشهدكم أنني قد غفرت لكم على ما كان منكم». قال الحافظ المنذري: «وانظر إلى قوله تعالى: ﴿علمي وحلمي﴾ وأمعن النظر فيه، يتضح لك بإضافته إليه عز وجل أنه ليس المراد علم أكثر أهل الزمان المجرد عن العمل به والإخلاص فيه». وقال ﷺ: «من أوتي ربع القرآن فقد أوتي ربع النبوة، ومن أوتي نصف القرآن فقد أوتي نصف النبوة، ومن أوتي القرآن كله فقد أوتي النبوة كلها إلا أنه لا يوحى إليه».

[١٦٧] وروى أبو يعلى والبيهقي عن أنس رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «ألا أخبركم بأجود الأجواد؟ قالوا: بلى يا رسول الله، قال: الله أجود الأجواد، وأنا أجود ولد آدم، وأجودهم من بعدي رجل علم علما فنشره يبعث يوم القيامة أمة وحده، ورجل جاد بنفسه في سبيل الله حتى قتل»

[١٦٨] وروى أبو منصور الديلمي في مسنده الفردوس عن ابن مسعود رضي الله عنه قال: «من تعلم بابا من العلم ليعلم الناس ابتغاء وجه الله أعطاه الله أجر سبعين نبيا».

[169] Taberânî, Ümâme'den Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hangi genç, ilim talebi ve ibadet içinde yetişip yaşlanırsa yüce Allah ona kıyamet günü yetmiş iki siddikın sevabını verir." [1983: 7590]

[170] Ebû Nuaym, Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediğini nakletmektedir: "Doğrusu fitne gelir; kulları kırıp geçirir. Ama âlim, ondan ilmi sayesinde kurtulur." [Ebû Nuaym, 1405: 8/41]

[171] Tirmizî, ki hasen kabul ediyor, İbn Mâce ve Beyhakî, Ebû Hüreyre'den rivayet ediyorlar: "Resûlullah'ı (s.a.) şöyle derken işittim: 'Zikrullah (Allah'ı zikretmek) ile âlim (öğreten) ve öğrenen olarak zikrullah'a yardımcı olanlar bulunmaksızın dünya ve içindekiler, Allah'ın rahmetinden uzak olurlar.'"¹ [Tirmizî, "Zühd", 14; İbn Mâce, "Zühd", 3] Hz. Peygamber (s.a.) buyuruyor ki "Kim sadık bir âlimle selâmlaşıp tokalaşırsa o, ancak gönderilmiş bir nebî ile selâmlaşıp tokalaşmıştır." [Fâsî: 1/160] Yine şu vârid olmuştur: "Kim bir âlime saygı gösterirse o, ancak Allah ve Resûlü'ne saygı göstermiştir. Kim de bir âlimi küçümserse bu, Allah ve Resûlü'nü hafife almaktır."² Hadiste şöyle deniliyor: "Kavmi içinde âlim, ümmeti içinde nebî gibidir." [Suyûtî, bunun aslının olmadığını söylüyor. 1404: 123] *el-Bustân* yazarı, Resûlullah'ın şöyle dediğini söylüyor: "Arş altında Allah'ın misk-i ezferden bir şehri var; kapısında bir melek şöyle nidâ etmektedir: Dikkat edin! Kim bir âlimi ziyaret ederse peygamberleri ziyaret etmiştir. Dikkat edin! Kim peygamberleri ziyaret ederse, beni ziyaret etmiştir. Dikkat edin! Kim beni ziyaret ederse, cennet onundur."³

[172] Hz. Peygamber'in (s.a.) şunu dediği rivayet ediliyor: "Anne babanın yüzlerine bakmak ibadettir, mushafa bakmak ibadettir. Kâbe'ye ve âlimin yüzüne bakmak da bunun gibidir." [Bazı farklı lafızlarla bk. Deylemî, 1986: 2645, 6863] Ebu'l-leys es-Semerkandî şöyle diyor: Şayet ilim meclisinde bulunmanın âlimin yüzüne bakmak dışında yararı olmasaydı, elbette yine de ona düşkün olmak ve rağbet etmek gerekirdi.

[173] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ta İbn Abbâs'tan Resûlullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ey Allahım! Benim halifelerime rahmet et. Dedik ki Ya Resûlullah! Kimler senin halifelerin? Şöyle cevap verdi: Benden sonra gelip hadislerimi rivayet eden, onları insanlara öğretenlerdir." [Taberânî, 1415: 5846]

1 Kaynak olarak gösterilen Tirmizî'deki metinde farklılık olup bu kısım "... ancak zikrullah ve zikrullah'a yardımcı olanlarla âlim veya öğrenenler..." şeklinde çevrilebilir (çev).

2 Kaynaklarda bu rivayet tespit edilememiştir; ancak münker isnatlarla buna yakın ifadeler vardır.

3 Bu rivayete, İbnü'l-Cevzî'nin *Bustânü'l-Vâizin* ve *Riyâdu's-Sâmiin*'inde, Semerkandî'nin *Bustânü'l-Ârifîn*'inde ve Nevevî'nin *Bustânü'l-Ârifîn*'inde rastlanmamıştır. Aclûnî'ye göre bu rivayet, mevzudur, yalanlanmıştır. Bk. *Keşfu'l-Hafâ*, 1/295.

[١٦٩] وروى الطبراني عن أمانة أن النبي ﷺ قال: «أيما ناشئ نشأ في طلب العلم والعبادة حتى يكبر أعطاه الله تعالى يوم القيامة ثواب اثنين وسبعين صديقا».

[١٧٠] وأخرج أبو نعيم أن النبي ﷺ قال: «إن الفتنة تجيء فتنسف العباد نسفا وينجو العالم منها بعلمه». قوله: «تنسف» أي تهلك.

[١٧١] وروى الترمذي وحسنه وابن ماجه والبيهقي عن أبي هريرة قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: «الدنيا ملعونة ملعون ما فيها إلا ذكر الله وما والاه عالما متعلما». وقال ﷺ: «من صافح عالما صادقا فإنما صافح نبيا مرسلا». وورد أيضا: «من عظم عالما فإنما عظم الله ورسوله، ومن تهاون بعالم فإنما ذلك استخفاف بالله وبرسوله». وفي الحديث: «العالم في قومه كالنبي في أمته». وذكر صاحب البستان أن النبي ﷺ قال: «إن لله مدينة تحت العرش من مسك أذفر على بابها ملك ينادي: ألا من زار عالما فقد زار الأنبياء، ألا من زار الأنبياء فقد زارني، ألا من زارني فله الجنة».

[١٧٢] وروي عن النبي ﷺ أنه قال: «النظر في وجوه الوالدين عبادة، والنظر في المصحف عبادة، وكذلك في الكعبة وفي وجه العالم». قال أبو الليث السمرقندي: فلو لم يكن في حضور مجلس العلم منفعة سوى النظر في وجه العالم لوجب أن يحرص عليه ويرغب.

[١٧٣] وروى الطبراني في الأوسط عن ابن عباس أن النبي ﷺ قال: «اللهم ارحم خلفائي. قلنا يا رسول الله: ومن خلفاؤك؟ قال: الذين يأتون بعدي يروون أحاديثي ويعلمونها الناس».

[174] *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*'te el-Hatîb (el-Bağdâdî), Ali'den rivayet ediyor: "Benim, ashabımın ve benden önceki nebîlerin halifelerini size bildireyim mi? Onlar, Kur'ân'la birlikte benden ve onlardan Allah hakkında ve O'na davete dair sözleri (hadis) taşıyanlardır." [Bağdâdî, Tarihsiz: 59]

5 [175] Ömer b. Hattâb'dan (r.a.) şöyle dediği naklediliyor: "Doğrusu, adam üzerinde Tihâme dağları gibi günahlar olduğu hâlde evinden çıkar, ilim dinleyince korkar ve günahlarından dönmek ister bunun üzerine evine günahsız olarak döner. Onun için âlimlerin meclislerinden ayrılmayınız. Gerçekten Yüce Allah, yeryüzünde âlimlerin meclislerinden daha değerlisini yaratmamıştır." [İbnü'l-Kayyim: 1/77]

[176] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de İbn Abbâs'tan (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Cennet bahçelerine uğradığınız zaman yararlanınız. Dediler ki Ya Resûlullah! Cennetin bahçeleri nedir? Buyurdu ki âlimlerin meclisleridir." [Taberânî, 1983: 11158]

15 [177] Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Âlimlerle oturup kalkınız; kalabalıktan dizlerinize (dizdize oturarak) onları sıkıştırınız. Zira rahmetim,¹ göz açıp kapayıncaya kadar bile onlardan ayrılmaz." [*Keşfu'l-Hafâ*, 1/394] Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (r.a) (ö. 283/896) şunu demiştir: Kim nebîlerin meclislerine bakmak isterse âlimlerin meclislerine baksın. Zira onlar, peygamberlerin ümmetleri içindeki halifeleridir, ilimlerinin vârisleridirler. Dolayısıyla onların meclisleri, peygamberliğin halifelığının meclisleridir." [Bağdâdî, 1421: 1/149]

[178] Hz. Peygamber (s.a.) buyuruyor: "Kim bir âlime yedi gün hizmet ederse Allah'a yedi bin sene hizmet etmiş demektir ve Allah ona her güne karşılık bin şehid ecir verir." Yine Hz. Peygamber buyuruyor: "Kiya-
25 met günü âlimlerin mürekkebi ile şehitlerin kanı tartılır biri diğerinden fazla olmaz." [Deylemî, 1986: 488'de farklı lafızlarla.] Başka bir rivayette; "âlimlerin mürekkebi, şehitlerin kanından daha ağır gelir." (Bağdâdî/b: 2/193'de farklı lafızlarla). Bilindiği üzere, şehitteki en üstün şey, kanıdır;
30 oysa âlimin en az şeyi mürekkebidir." [İbn Cemâa, 2002: 55]

1 Kudsi hadis olduğu belirtilmediğine göre bu ifade, izaha muhtaç. Nitekim kaynak olarak gösterilen *Keşfu'l-Hafâ*'da bu son cümle bulunmamaktadır (çev.).

[١٧٤] وأخرج الخطيب في شرف أصحاب الحديث عن علي: «ألا أدلكم على الخلفاء مني ومن أصحابي ومن الأنبياء قبلي، هم حملة القرآن والحديث عني وعنهم في الله وإليه».

[١٧٥] وعن عمر بن الخطاب رضي الله عنه أنه قال: «إن الرجل ليخرج من منزله وعليه من الذنوب مثل جبال تهامة، فإذا سمع العلم خاف واسترجع من ذنوبه، فينصرف إلى منزله وليس عليه ذنب. فلا تفارقوا مجالس العلماء، فإن الله تعالى لم يخلق على وجه الأرض أكرم من مجالس العلماء».

[١٧٦] وفي الطبراني الكبير عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله ﷺ قال: «إذا مررتم برياض الجنة فارتعوا، قالوا يا رسول الله: وما رياض الجنة؟ قال: مجالس العلماء».

[١٧٧] وقال عليه الصلاة والسلام: «جالسوا العلماء وزاحموهم بركبكم فإن رحمتي لا تفارقهم طرفة عين». وقال سهل بن عبد الله الشَّشْتَرِي رضي الله عنه: «من أراد النظر إلى مجالس الأنبياء فلينظر إلى مجالس العلماء فهم خلفاء الرسل في أممهم ووارثوهم في علمهم، فمجالسهم مجالس خلافة النبوة».

[١٧٨] وقال ﷺ: «من خدم عالما سبعة أيام فقد خدم الله سبعة آلاف سنة، وأعطاه الله بكل يوم ألف شهيد». وقال ﷺ: «يوزن يوم القيامة مداد العلماء ودم الشهداء فلا يفضل أحدهما الآخر». وفي رواية: «فيرجح مداد العلماء على دم الشهداء». ومعلوم «أن أعلى ما في الشهيد دمه، وأقل ما للعالم مداده».

[179] Kastallânî'nin (ö. 983/1575) *Mesâlikü'l-Hunefâ*'sında şu metin var:
 “Hz. Peygamber'in (s.a.) hadisinde şöyle buyuruluyor: Yüce Allah kıyamet
 günü mürekkepleri peşlerinden güzel koku saçarak hâlde hadis ehlini toplar; Al-
 lah Teâlâ'nın huzurunda dikilirler. Onlara şöyle der: Siz benim peygamberim
 Muhammed'e ne kadar çok salât ve selâm getirdiniz; onlarla gidiniz cennete.”

[180] *İhyâ*'da Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu belirtilir: “Kim bir
 âlime ikramda bulunursa yetmiş nebiye ikram etmiş olur. Kim de bir
 öğrenciye ikram ederse yetmiş şehide ikram etmiş olur.” İbn Mâce, Hz.
 Peygamber'in (s.a.) şöyle dediğini nakletmektedir: “Kur'an'ı taşıyanlara
 ikramda bulununuz; kim onlara ikramda bulunursa bana ikramda bulun-
 muş olur.” [*Keşfu'l-Hafâ*, 1/193] Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Asâkir, Câbir'den
 (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini nakletmişlerdir: “Âlimlere ikram
 ediniz; zira onlar nebîlerin vârisleridirler. Dolayısıyla onlara kim ikram
 ederse, muhakkak Allah ve Resûlü'ne ikram etmiş demektir.” [Bağdâdî/b:
 4/437] Hz. Peygamber (s.a.) buyurdu: “Doğrusu, Allah, âlimler sebebiyle
 yeryüzündekilerden belayı defeder.”

[181] Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “Cennetin ka-
 pısında bir ağaç ve onda bir pınar vardır; insanlar susuz oldukları hâlde âlim-
 ler ve ilim tahsil eden öğrenciler o kaynaktan süt ve ayran gibilerini içerler.”
 İbn Asâkir, Huzeyfe İbnü'l-Yeman'dan (r.a.) Resûlullah'ın şöyle dediğini nak-
 letmiştir: “Âlimlere tâbi olunuz; çünkü onlar dünyanın ve âhiretin lambala-
 rıdır.” [Dimeşk Tarihî'nde bulunamadı. Bk. Deylemî, 1986: 1/71] İmam
 Ahmed de Enes'ten Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini nakletmiştir: “Yeryü-
 zünde âlimlerin konumu, gökteki yıldızlar gibidir ki karada ve denizdeki
 karanlıklar içinde o yıldızlarla yol bulunur; yıldızlar kaybolduğu zaman reh-
 berler yollarını neredeyse kaybederler.” [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20: 52]

[182] Ebû Müslim Abdullah el-Havlânî (ö. 60 veya 62/679 veya 681)
 şöyle diyor: “Yeryüzünde âlimlerin durumu, gökteki yıldızlar gibidir. Yıl-
 dızlar göründükleri zaman insanlar yollarını bulurlar, onlara görünmedik-
 leri zaman ise şaşırır kalırlar.” [Nevevî, 1986: 1/36] Âlimlerden biri de
 şunu demiş: “Âlim, tatlı kaynak gibidir; yararı sürekli.” Denilmiştir ki
 âlim lamba gibidir; kim ona uğrarsa ondan ışık alır.” [Agy]

[183] Nevevî, *et-Tibyan* adlı kitabında şöyle diyor: “İki değerli imam
 Ebû Hanîfe ve Şâfiî (r.a.) şöyle demişlerdir: Eğer âlimler Allah'ın velileri
 olmasaydı, Allah'ın hiçbir velisi olmazdı.” [Nevevî, 1993: 13]

[١٧٩] ومن مسالك الحنفاء للقسطلاني ما نصه: «في الحديث عنه ﷺ: يحشر الله تعالى أصحاب الحديث يوم القيامة وحبرهم خلوف يفوح فيقفون بين يدي الله تعالى، فيقول لهم: طالما كنتم تصلون على نبيي محمد ﷺ انطلقوا بهم إلى الجنة».

٥ [١٨٠] وفي الإحياء أن النبي ﷺ قال: «من أكرم عالما فقد أكرم سبعين نبيا، ومن أكرم متعلما فقد أكرم سبعين شهيدا». وروى ابن ماجه عن النبي ﷺ أنه قال: «أكرموا حملة القرآن فمن أكرمهم فقد أكرمني». وأخرج الخطيب وابن عساكر عن جابر رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «أكرموا العلماء فإنهم ورثة الأنبياء، فمن أكرمهم فقد أكرم الله ورسوله» وقال ﷺ: «إن الله ليرفع البلاء عن أهل الأرض بسبب العلماء».

[١٨١] وروي عن النبي ﷺ أنه قال: «على باب الجنة شجرة فيها عين يشرب منها العلماء والمتعلمون مثل اللبن والحليب والناس عطاش». وأخرج ابن عساكر عن حذيفة ابن اليمان رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «اتبعوا العلماء فإنهم سرج الدنيا ومصايح الآخرة. وأخرج الإمام أحمد عن أنس أن النبي ﷺ قال: «إن مثل العلماء في الأرض كمثل النجوم في السماء يهتدى بها في ظلمات البر والبحر، فإذا انطمست النجوم أوشك أن تضل الهداة».

[١٨٢] وقال أبو مسلم الخولاني: «مثل العلماء في الأرض كمثل النجوم في السماء إذا بدت للناس اهتدوا وإذا خفيت عليهم تحيروا». وقال بعضهم: «العالم كالعين العذبة نفعها دائم. وقيل: العالم كالسراج من مر به اقتبس منه».

٢٠ [١٨٣] وقال النووي في كتاب التبيان: «قال الإمامان الجليلان أبو حنيفة والشافعي رضي الله عنهما: إن لم يكن العلماء أولياء الله فليس لله من ولي».

[184] *Sahîh-i Buhârî*'de [Rikâk, 38] Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği nakledilmektedir: "Yüce Allah şöyle buyurdu: Kim benim bir velime düşmanlık ederse ben ona harp ilan ederim." Hafız Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Ebdâl* kitabında naklettiğine göre İmam Ahmed'e "Yeryüzünde Yüce Allah'ın abdalları var mı?" diye sorulunca o, "Evet" demiş ve "Onlar kimlerdir?" denince de şöyle demiştir: Eğer Hadis ashabı, Allah'a kendini adanmış veli kullar (abdâl) değillerse, o zaman ben, Allah'ın bir tek böyle veli kulunu tanımıyorum." [Suyûtî: 2/435]

[185] Semhûdî [tarihsiz: 63] şöyle diyor: "Yüce Allah'ın sünnetinin kulları için geçerli olduğunu açıklaması, şu sebeptendir ki ilmi, âlimler azimle, kendilerini ona vererek ve zamanlarını onun yolunda harcayarak elde ediyorlar. Çünkü ilim beden rahatlığıyla kazanılmaz. Sonra bu onların hoşlarına gider de zamanlarını öğrenme ve öğretme ile doldururlar. Geçen ifadelerden açığa çıkmaktadır ki ilim, en üstün ibadetlerdendir. Onların bu konuda durumu, farz-ı ayn ile farz-ı kifâye arasında dönüp dolaşmaktadır. *Sahîh-i Buhârî*'de olduğu gibi hadis-i kudsîde şöyle buyuruluyor: "Kulum bana, kendisine farz kıldıklarımın daha sevimli hiçbir şeyle yaklaşamaz." [Buhârî, "Rikâk", 38] Bu yüzden âlimlerin vakitleri bu ibadetle doludur; dolayısıyla onların ibadeti (taatı) durmadan sürüp gitmektedir. Veli, Mevlâsı'na ibadeti (itaatı) aralıksız birbiri ardına sürüp giden ve sonuçta kendisini Allah'ın veli edindiği kimsedir. Yine veli, Allah'ın hukukunu ve kullarının hukukunu gücü yettiğince yerine getirendir ve onun en değerli kerameti, dosdoğru olmasıdır (istikamet). Hiçbir kimse Azîz ve Celîl Allah'ın kendilerine önceden inâyet buyurmasıyla birlikte âlim kullarına miras kıldığı ilim yolundan başka bir yolla bu keramete varamaz. Bu önceden inâyet buyurduğunun gerekçesi, şu hadistir: "Kimin hakkında Allah hayır dilerse onu dinde derin anlayış sahibi (fakîh) kılar" [Buhârî, "İlim", 13]

[186] Taberânî, *el-Mu'cemül-Kebîr*'de Ebû Ümâme'den (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Üç kişi vardır ki onları sadece münafik hafife alır: müslüman olarak saçını ağartmış olan kimse, ilim sahibi kişi ve adaletli yönetici." [Taberânî, 1983: 7819]

[187] Yine *el-Kebîr*'de Taberânî, Ebû Mâlik el-Eş'arî'den onun Resûlullah'ı (s.a.) şöyle derken işittiğini rivayet etmiştir: "Ümmetim hakkında sadece şu üç özellikten korkuyorum: i) Dünyalıklarının çoğalıp birbirlerine haset etmeleri; ii) onlar için Kur'an'ın açılıp da müminin te'vil etmeyi arzu etmesi,

[١٨٤] وفي الصحيح عن النبي ﷺ أنه قال: «إن الله تعالى قال: من عادى لي وليا فقد آذنته بالحرب». ونقل الحافظ السيوطي في كتاب الأبدال أنه قيل للإمام أحمد: «هل لله تعالى في الأرض أبدال؟ قال: نعم. قيل: من هم؟ قال: إن لم يكن أصحاب الحديث هم الأبدال فما أعرف لله بدلا».

٥ [١٨٥] قال السمهودي: «وبيانه أن سنة الله تعالى في عباده جارية، بأن العلماء إنما ينالون العلم بالدؤوب والعكوف عليه وصرف الأوقات فيه، إذ لا ينال العلم براحة الجسم، ثم يحلو لهم ذلك فيستغرقون أوقاتهم تعلمًا وتعليمًا. وقد اتضح بما سبق أنه من أفضل الطاعات، وأن حالهم في ذلك دائر بين فرض العين وفرض الكفاية. وفي الحديث القدسي كما في الصحيح: «وما تقرب إلي عبدي بشيء، أحب مما افترضته عليه». فأوقاتهم مستغرقة بهذه العبادة، فطاعتهم ما تزال متوالية، والولي من توالى طاعته لمولاه، فتولاه الله. وأيضًا فالولي القائم بحقوق الله، وحقوق عباده على حسب طاقته. وأكرم كراماته الاستقامة. ولا يصل أحد لذلك إلا من طريق العلم الذي أورثه الله عز وجل عباده العلماء مع سبق عنايته بهم لحديث: «من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين».

١٥

[١٨٦] وروى الطبراني في الكبير عن أبي أمامة رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «ثلاثة لا يستخف بهم إلا منافق: ذو الشيبة في الإسلام وذو العلم، وإمام مقسط».

[١٨٧] وروى في الكبير أيضا عن أبي مالك الأشعري أنه سمع رسول الله ﷺ يقول: «لا أخاف على أمتي إلا ثلاث خلال: أن يكثر لهم من الدنيا فيتحاسدون، وأن يفتح لهم الكتاب يأخذه المؤمن يتبغي تأويله

٢٠

oysa “Kitap’ın te’vilini sadece Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilirler ve onlar, hepsinin Allah katından olduğuna inandık, derler.” [Âl-i İmrân 3/7]; iii) ilim sahibini görüp de onu ihmal etmeleri, ona aldırmamalarıdır.” [Age, 3442]

5 [188] Deylemî, *Müsnedü’l-Firdevs*’te Enes’ten (r.a.) nakletmektedir; Enes diyor ki Resûlullah (s.a.) şöyle dedi: “Âlim, Allah’ın yeryüzündeki emindir/ güvencesindedir.” [Deylemî, 1986: 4204]¹ Yine Deylemî, Enes’ten naklediyor ki Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Âlim, yeryüzünde Allah’ın sultanıdır. Kim onun aleyhine konuşursa (onunla uğraşırsa) helâk olur. [Deylemî senedini zikretmemiş. Münâvî, 1356: 4/372] Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme el-Kudâ’î (ö. 454/1062) ve İbn Asâkir, Enes’ten (r.a.) Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir: “Âlimler, yarattıklarına karşı Allah’ın güvencesindedirler (eminleridir).” [Kudâ’î, 1986: 115; İbn Asâkir: 14/267]

15 [189] Hasan b. Süfyan (ö. 303/915) ve (Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr) Ukaylî (ö. 322/933), Enes’ten (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir: “Âlimler, sultanla içli dışlı olmadıkça ve dünyaya daldımadıkça resûllerin eminleri/temsilcileridirler.” [Zehebî, 1995: 8/84] İmam Ebü’l-Kâsım İbn Asâkir (r.a.) şunu söylüyor: “Ey kardeşim! Bil ki Allah beni ve seni rızasına muvaffak kılsın ve bizi kendisine derin saygı duyan, karşı gelmekten sakınanlardan eylesin; âlimlerin etleri zehirlidir. Allah’ın, onlara hakaret edenlerin maskelerini düşürme konusundaki âdeti bilinmektedir. Kim âlimler hakkında atıp tutar onları karalarsa, Allah, onu ölmeden önce kalbin ölümüne mübtelâ eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor [Nûr 24/63]: ‘Allah’ın buyruğuna aykırı hareket edenler, başlarına bir fitnenin gelmesinden veya can yakıcı bir azaba uğramaktan sakınsınlar.’” [Nevevî, 1993: 25-26]

[190] Mâlik b. Dînâr şunu diyor: İlim talep edene kim eziyet ederse ona melekler lanet ederler ve kıyamet günü Allah’ın gazabıyla karşılaşır. Her kim ona bir dirhemle de olsa yardım ederse ruhunu alacakları zaman melekler onu cennetle müjdelerler ve Allah onun için nurdan bir kapı açar. Bir rivayette ise şöyle deniliyor: Üç şey sebebiyle arş sarsılır: Dövüldüğünde yetim sebebiyle, zulmedildiğinde garip sebebiyle ve hor görüldüğünde âlim sebebiyle.

[191] Kudâ’î’nin *eş-Şihâb*’ında Hz. Peygamber’in (s.a.) hadisi var; şöyle buyuruyor: “Ümmetimin en hayırlıları âlimleridir. Âlimlerinin en hayırlıları, hâlim olanlarıdır. Allah sefih cahilin bir günahını bağışlamadan önce âlimin kırk günahını bağışlar. Merhametli âlim, kıyamet günü nuru aydınlatır hâlde gelir

1 İrakî, “Senedi zayıftır.” diyor. Münâvî, 1356: 4/370.

﴿...وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا...﴾^١، وأن يروا ذا علم فيضيعونه ولا يبالون به».

[١٨٨] وأخرج الديلمي في مسنده الفردوس عن أنس رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: «العالم أمين الله في الأرض». وأخرج أيضا عن أنس عن النبي ﷺ قال: «العالم سلطان الله في الأرض، فمن وقع فيه فقد هلك». وأخرج القضاعي وابن عساكر عن أنس رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «العلماء أمناء الله على خلقه».

[١٨٩] وأخرج الحسن بن سفيان والعقيلي عن أنس رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «العلماء أمناء الرسل ما لم يخالطوا السلطان ويدخلوا الدنيا». وقال الإمام أبو القاسم ابن عساكر رحمه الله: «اعلم يا أخي وفقني الله وإياك لمرضاته وجعلنا ممن يخشاه ويتقيه أن لحوم العلماء مسمومة، وعادة الله في هتك أستار متنقصيهم معلومة، وأن من أطلق لسانه في العلماء بالثلب ابتلاه الله قبل موته بموت القلب. ﴿... فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾^٢»

[١٩٠] وقال مالك بن دينار: من آذى طالب العلم لعنته الملائكة ويلقى الله يوم القيامة وهو عليه غضبان، ومن أعانه ولو بدرهم بشرته الملائكة عند قبض روحه بالجنة وفتح الله له بابا من النور. وفي الخبر: يهتز العرش لثلاث: لليتيم إذا ضرب، وللغريب إذا ظلم، وللعالَم إذا حقر.

[١٩١] وفي الشهاب للقضاعي حديث النبي ﷺ أنه قال: «خيار أمتي علماؤها، وخيار علمائها حلماؤها، ألا وإن الله يغفر للعالم أربعين ذنبا قبل أن يغفر للجاهل البذيء ذنبا واحدا، وإن العالم الرحيم يجيء يوم القيامة ونوره قد أضاء

١ آل عمران، الآية: ٧.

٢ النور: ٦٣.

ve ışık saçan yıldız gibi o nur içinde yürür.” [el-Kudâ’î, 1986: 1276] İbn Asâkir ve Deylemî, Câbir’den (r.a.) Hz. Peygamber’in şöyle dediğini nakletmişlerdir: “Cennet ehli âlimlere ihtiyaç duyar, tıpkı dünyada onlara muhtaç oldukları gibi. Bu, şundan dolayıdır ki onlar, her cuma Rableri’ni görürler, onlara şöyle buyurur: Benden dilediğiniz şeyleri temenni ediniz. Bunun üzerine onlar âlimlerin etrafını sarar ve sorarlar: Ne temenni edelim? Onlar da cevaben derler ki O’nun kerim yüzüne bakmayı temenni ediniz.” [İbn Asâkir: 50-51; Deylemî, 1986: 880]

[192] İbn Asâkir, Süleyman b. Abdurrahmân’dan (ö. 232/846) naklediyor; o şöyle diyor: “Bana şu ulaştı: Cennet ehli, dünyada âlimlere muhtaç oldukları gibi cennette de onlara ihtiyaç duyacaklar. Rableri katından kendilerine elçiler gelip derler ki ‘Rabbimizin isteyiniz.’ Derler ki “Biz ne isteyeceğimizi bilmiyoruz.” Sonra birbirlerine şöyle derler: Dünyada iken bir şey bize kapalı olduğunda kendilerine gittiğimiz âlimlere bizi götürünüz. Bunun üzerine âlimlere gelip şöyle derler: Rabbimizin elçileri bize geldiler ve istekte bulunmamızı emrediyorlar. Ama biz ne isteyeceğimizi bilmiyoruz. Allah âlimlere ilham eder ve onlara şöyle derler: Şöyle şöyle isteyin. Şunu şunu isteyin. Bunun üzerine isterler ve kendilerine istedikleri verilir.” [Tarihu Dimeşk: 24/141]

[193] *Buṣṣâ’l-Keib bi Likâi’l-Habîb* adlı kitabında Hâfız Suyûtî şunları zikrediyor: “Deylemî, *Müsnedü’l-Firdevs*’te İbn Abbâs’tan naklediyor; İbn Abbâs diyor ki Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: ‘Âlim öldüğü zaman Allah onun kabrinde ilmini şekillendirir, ona hoş vakit geçirtir, toprağın korkunçluğunu ondan giderir.’ İmam Ahmed de, *Zühd*’de Ka’b b. Mâlik’ten (ö. 53/672) naklediyor: Allah, Mûsâ’ya (a.s.) şunu vahyetti: İlim öğren ve onu insanlara öğret. Doğrusu ben, hayrı öğrenen ve öğretenin kabirlerini nurlandırırım ki mekânlarında yalnızlık hissetmesinler.” [Suyûtî, 1309: 59-60]

[194] *Buzûğu’l-Hilâl fi’l-Hisâli’l-Mûcibeti li’z-Zılâl* adlı diğer kitabında Suyûtî, Hz. Peygamber’den bir hadis zikretmektedir; şöyle buyuruyor: “Çocuklarınızı üç haslet üzere eğitiniz: Peygamberinizi sevmek, onun ehl-i beytini sevmek ve Kur’ân okuma. Doğrusu, Allah’ın gölgesinden başka bir gölgenin olmadığı günde Kur’ân’ın taşıyıcıları, Allah’ın nebileri ve seçkin kullarıyla birlikte O’nun gölgesindedirler.” Bunu Deylemî tahric etmiştir. [Bk. Münâvî, 1356: 1/225]

فيسير فيه كما يسير الكوكب الدري». وأخرج ابن عساكر والديلمي عن جابر رضي الله عنه أن النبي ﷺ قال: «إن أهل الجنة يحتاجون إلى العلماء كما يحتاجون إليهم في الدنيا. وذلك أنهم يرون ربهم في كل جمعة، فيقول لهم: تمنوا علي تمنوا ما شئتم. فيلتفون إلى العلماء فيقولون: ما نتمنى؟ فيقولون: تمنوا النظر إلى وجهه الكريم». ٥

[١٩٢] وأخرج ابن عساكر عن سليمان بن عبد الرحمن قال: «بلغني أن أهل الجنة يحتاجون إلى العلماء في الجنة كما يحتاجون إليهم في الدنيا، فتأتيهم الرسل من قبل ربهم، فيقولون: سلوا ربكم. فيقولون: ما ندري ما نسأل. ثم يقول بعضهم لبعض: اذهبوا بنا إلى العلماء الذين كانوا إذا أشكل علينا في الدنيا شيء آتيناهم. فيأتون العلماء، فيقولون: إنه قد أتانا رسل ربنا تأمرنا أن نسأل، فما ندري ما نسأل. فيفتح الله على العلماء، فيقولون لهم: سلوا كذا، سلوا كذا. فيسألون فيعطون». ١٠

[١٩٣] وذكر الحافظ السيوطي في كتابه المسمى ببشرى الكتيب بلقاء الحبيب ما نصه: «أخرج الديلمي في مسند الفردوس عن ابن عباس قال: قال رسول الله ﷺ: إذا مات العالم صور الله علمه في قبره يؤنسه ويدراً عنه هوام الأرض. وأخرج الإمام أحمد في الزهد عن كعب قال: أوحى الله إلى موسى عليه السلام: تعلم العلم، وعلمه الناس، فإني منور لمعلم الخير ومتعلمه قبورهم حتى لا يستوحشوا لمكانهم». ١٥

[١٩٤] وذكر في كتاب آخر سماه بزوغ الهلال في الخصال الموجبة للظلال حديثاً عن النبي ﷺ أنه قال: «أدبوا أولادكم على ثلاث خصال: حب نبيكم، وحب أهل بيته، وعلى قراءة القرآن، فإن حملة القرآن في ظل الله يوم لا ظل إلا ظله مع أنبيائه وأصفیائه» أخرجه الديلمي. ٢٠

[195] Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*'da İbn Abbâs'tan merfû olarak naklediyor: "Allahım! İlim öğretenleri bağışla, ömürlerini uzat, onları gölgende gölgelendir. Çünkü onlar, senin indirilmiş kitabını öğretiyorlar." [Bağdâdî: 12/399] Resûlullah (s.a.) buyuruyor: "İnsanların en üstünü, kendisine ihtiyaç duyulduğunda yararlı olan, kendisine ihtiyaç duyulmadığında da kendini zenginleştiren/müstağnî kılan âlimdir." [Gazzâlî, 1997: 1/31]

[196] Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "İnsanlar, madenlerdir. Sizin cahiliyye döneminde en hayırlılarınız, İslâm'a girip derin kavrayış sahibi olduklarında da en hayırlılarınızdır." [Bağdâdî, 1421: 1/86-87] Yine Hz. Peygamber (s.a.) buyuruyor: Allah, İbrahim'e (a.s.) şunu vahyetti: Ben çok bilenim, her bileni severim. İbn Abdülber, bunu muallak olarak zikretmiştir. Zeynuddin Abdurrahmân el-İrâkî (ö. 806/1403), ona ait bir sened elde edemedim, diyor.

[197] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de Ebû Ümâme'den Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini naklediyor: "Lokman, oğluna şöyle dedi: Ey oğulcuğum! Âlimlerin meclislerine devam et, bilge kişilerin sözünü dinle. Doğrusu Allah, ölü toprağı bol yağmurla dirilttiği gibi ölü kalbi de hikmet nuruyla diriltir." [Taberânî, 1983: 7810] Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği naklediliyor: "Yaşlı müslümana, Kur'ân hamili olup onda aşırılık göstermediği gibi ondan uzak da durmayan kişiye ve adaletli sultana ikramda bulunmak, Allah'a saygılı olmaktır." [Zehebî, 1995: 7/416]

[198] Hasen bir isnatla Ahmed b. Hanbel ve Taberânî, Ubâde b. Sâmî'ten (ö. 34 veya 35/654 veya 655) Resûlullah'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Büyüğümüze saygı göstermeyen, küçüğümüze merhamet etmeyen ve âlimimizin hakkını tanımayan kimse, ümmetimden değildir." [Ahmed b.Hanbel, 22807] Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin bir rivayetinde ise, "ümmetimden" yerine "bizden" ifadesi bulunmaktadır. [Nîsâbü'rî,1990: 421]

[199] Beyhakî, Ebû Ümâme'den (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Benden sonraki halifeye, Allah'a karşı takvâ sahibi olmasını tavsiye ediyorum. Yine ona müslümanların cemaatini, onların küçüklerine merhamet etmesini, âlimlerine saygılı olmasını, zarar vermek suretiyle onları zelil kılmamasını, onlardan güçlü olanın zayıf olanın hakkını yememesi için onlara kapısını kapamamasını salık veriyorum." [Beyhakî, 16421]

[١٩٥] وأخرج الخطيب في تاريخ بغداد عن ابن عباس مرفوعاً: «اللهم اغفر للمعلمين، وأطل أعمارهم، وأظلم تحت ظلك، فإنهم يعلمون كتابك المنزل». وقال ﷺ: «أفضل الناس العالم الذي إذا احتيج إليه نفع، وإن استغني عنه أغنى نفسه».

٥ [١٩٦] وقال ﷺ: «الناس معادن، خياركم في الجاهلية خياركم في الإسلام إذا فقهوا» وقال ﷺ: «أوحى الله إلى إبراهيم أني عليم أحب كل عليم». ذكره ابن عبد البر تعليقا. قال العراقي: ولم أظفر له بإسناد.

[١٩٧] وروى الطبراني في الكبير عن أبي أمامة أن رسول الله ﷺ قال: «إن لقمان قال لابنه: يا بني، عليك بمجالسة العلماء واسمع كلام الحكماء، فإن الله يحيي القلب الميت بنور الحكمة كما يحيي الأرض الميتة بوابل المطر». وعن ١٠ أبي موسى الأشعري أن رسول الله ﷺ قال: «إن من إجلال الله إكرام ذي الشيبة المسلم، وحامل القرآن غير الغالي فيه ولا الجافي عنه، وإكرام ذي السلطان المقسط».

[١٩٨] وروى أحمد بإسناد حسن، والطبراني عن عبادة بن الصامت أن ١٥ رسول الله ﷺ قال: «ليس من أمتي من لم يجل كبيرنا، ويرحم صغيرنا، ويعرف لعالمنا حقه». وفي رواية للحاكم «ليس منا».

[١٩٩] وأخرج البيهقي عن أبي أمامة رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «أوصي الخليفة من بعدي بتقوى الله، وأوصيه بجماعة المسلمين، أن يرحم صغيرهم، ويوقر عالمهم، وأن لا يضربهم فيذلهم، وأن لا يغلق بابه دونهم، فيأكل قلوبهم ٢٠ ضعيفهم».

[200] Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*’ta Ebû Hüreyre’den (r.a.) Resûlullah’ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: “İlim öğreniniz, ilim için sekîneyi (iç dinginliğini) öğreniniz ve kendisinden bilgi öğrendiğiniz kimselere karşı mütevazı olunuz.” [Taberânî, 1415: 6184]

5 [201] Ebû Ömer b. Abdülber, (Ebû Amr Âmir b. Şerahîl) Şa‘bî’den rivayet ediyor: “Zeyd b. Sabit bir cenaze namazı kıldı, sonra binmesi için kendisine katırı yaklaştırdı; hemen İbn Abbâs gelip üzengisini tuttu. Bunun üzerine Zeyd, şöyle dedi: Ey Resûlullah’ın amcasının oğlu, lutfen bırakınız. İbn Abbâs ona şöyle dedi: Âlimlere ve büyüklere böyle yapılır. Bazıları bu hadise şunu ekledi: Zeyd b. Sabit, üzengisini tutması nedeniyle İbn Ab-
10 bâs’a, elini öperek mukabelede bulundu ve şöyle dedi: Peygamberimiz’in ehl-i beytine böyle yapmamız emredildi.” [İbn Abdülber, 1422: 1/514]

[202] Şöyle deniliyordu: “Dört şey vardır ki şerefli insan, büyükenip onları yapmayı reddedemez: Oturduğu yerden babası için ayağa kalkması, misafirine hizmet etmesi, hizmetçisi olsa bile misafirinin atını ayakta karşılaması ve kendisinden ilmini almak için âlime hizmet etmesi.” [İbn Abdülber, 1422: 1/542]

[203] Ebû Hüreyre’den (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet ediliyor: “Doğrusu, Allah’ın daima hareket hâlinde olup zikir meclislerine katılan melekleri vardır. İçinde zikir yapılan bir meclis bulduklarında otururlar. O kadar ki onlarla gök arasını doldururlar. Dağılıncaya kadar onlarla birlikte orada oturmaya devam ederler. Dağıldıklarında melekler göğe çıkarlar. Aziz ve Celîl Allah, bildiği hâlde, onlara sorar: Nereden geldiniz? Şöyle cevap verirler: Kullarının yanından geldik ki onlar, sana hamd ediyor, senin teklîğini dile getiriyorlar (Lâilahe illallah diyorlar: tehlil), seni tekbir ediyorlar, seni takdis ediyorlar ve senden istiyorlar. Allah, “Ne istiyorlar?” der. “Ey Rabbimiz! Onlar senden cennetini istiyorlar” diye cevap verirler. Allah, “Cenneti görmüşler mi?” diye sorar; onlar, “Ey Rabbimiz! Hayır” diye karşılık verirler. Allah, “Ya onu görselerdi nasıl olurdu?” der. Onlar şöyle derler:
20 “Onlar senin korumanı istiyorlar.” Allah, “Neden korumamı istiyorlar?” diye sorar. Onlar, “Cehenneminden” derler. Allah, “Onu gördüler mi?” diye sorar. Onlar, “Ey Rabbimiz! Hayır.” derler. Allah, “Ya bir de görselerdi nasıl olurdu?” dedikten sonra şöyle buyurur: Onları bağışladım, kendilerine istediklerini verdim, korunmak istediklerinden onları korudum. Bunun üzerine melekler derler ki; Ey Rabbimiz! Onların içinde senin falan çok hatalı
30 kulun da vardı. Sadece oraya uğrayıp oturdu. Allah şöyle buyurur: O topluluğu bağışladım, onların içinde oturanı da.” [Müslim, “Zikir ve Dua”, 25]

[٢٠٠] وروى الطبراني في الأوسط عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «تعلموا العلم، وتعلموا للعلم السكينة، وتواضعوا لمن تتعلمون منه».

[٢٠١] وروى أبو عمر بن عبد البر عن الشعبي أنه قال: «صلى زيد بن ثابت على جنازة ثم قرّبت له بغلته ليركبها فجاء ابن عباس فأخذ بركابه، فقال زيد: خلّ عنك يا ابن عمّ رسول الله ﷺ. فقال له ابن عباس: هكذا يفعل بالعلماء والكبراء. وزاد بعضهم في هذا الحديث أن زيد بن ثابت كافأ ابن عباس على أخذه بركابه أن قبّل يده فقال: هكذا أمرنا أن نفعل بأهل بيت نبينا».

[٢٠٢] وكان يقال: «أربعة لا يأنف منهم الشريف قيامه عن مجلسه لأبيه، وخدمته لضيفه، وقيامه على فرسه وإن كان له عبيد، وخدمته للعالم ليأخذ منه علمه».

[٢٠٣] وعن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «إن لله ملائكة سيارة يتبعون مجالس الذكر، فإذا وجدوا مجلسا فيه ذكر جلسوا حتى يملأوا ما بينهم وبين السماء. فلا يزالون جلوسا معهم حتى يفترقوا. فإذا تفرقوا صعدوا إلى السماء، فيسألهم الله عز وجلّ وهو أعلم، فيقول: من أين جئتم؟ فيقولون: من عند عبادك، يحمدونك، ويهللونك، ويكبرونك، ويقدمونك، ويسألونك. قال: وما يسألون؟ قالوا: يا ربّ، يسألونك جنتك. فيقول: وهل رأوها؟ فيقولون: لا، أي ربّ. فيقول كيف لو رأوها؟ قالوا: ويستجيرونك. فيقول: ومما يستجيرونني؟ فيقولون: من نارك. قال: هل رأوها؟ فيقولون: لا، أي ربّ. فيقول: كيف لو رأوها؟ فيقول: قد غفرت لهم، وأعطيتهم ما سألوا، وأجرتهم مما استجاروا. فيقولون: يا ربّ، فيهم فلان عبدك الخطاء، إنما مرّ فقعده. فيقول: غفرت للقوم ولجليسهم».

[204] Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Âlim ve öğrenen hayırda ortaklardır. Geri kalan insanlar ise, ayak takımıdır, onlarda hayır yoktur.” Bunu Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’de ve Deylemî de *Müsned*’inde Ebu’d-Derdâ’dan nakletmişlerdir. [Taberânî, 1983: 7875] Hz. Peygamber (s.a.) buyuruyor: “Âlim ol veya öğrenen, yahut dinleyen ya da seven ol. Beşincisi olma helâk olursun. Beşincisi, ilme ve ilim ehline buğz edendir.” [Heysemî, 1407: 1/122] Bezzâr, bunu böylece güvenilir adamlarla rivayet etmiştir. Gazzâlî ise bunu *İhyâ*’da şöyle rivayet etmiştir: “Ya âlim ol, ya öğrenen veya dinleyen ol. Dördüncüsü olma, helâk olursun.” [Gazzâlî, 1997: 1/16]

[205] İbn Mâce’nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.), orta ve işaret parmaklarını bir araya getirdikten sonra şöyle buyurdu: “Âlim (öğreten) ve öğrenen ecirde ortaklardır: diğer insanlarda hayır yoktur.” [İbn Mâce, “Mukaddime”, 17] Diğer insanlardan maksat, âlim ve öğrenenin dışında kalanlardır.

[206] Ebu’l-Haccâc (Yûsuf b. Muhammed) el-Belevî (ö. 604/1207) bir şiirinde şöyle diyor:

İnsanlar üç gruptur: Onlardan biri, kalkana sahiptir

Diğeri kitaplarını ve yapraklarını okuyan ilim sahibidir

Üçüncü, altınını ve parasını gerekli yerde harcayan kişidir

Onların dışındakiler, yağı da çorbası da olmayan ayak takımıdır

[207] Enes’ten (r.a.) Resûlullah’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Sizden her birinizin kapısında iki melek vardır; çıktığı zaman şöyle derler: “Ya âlim (öğreten) ol, ya da öğrenen; üçüncüsü olma.” [İbn Abdülber, 1422: 1/140]

[208] Necmeddin (Ömer b. Muhammed) en-Neseî (ö. 537/1142):

Bil ve öğret hepsine ailenden

Ki kurtulasın onların ve senin cehlinden

Ya yayıyor ol ya da derleyen

Üçüncüsü olma, helâk olursun

[209] Tirmizî, İbn Mâce ve Beyhakî, İbn Abbâs’tan Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedirler: “Gerçekte kavrayışlı tek bir âlim (fakih), şeytana karşı bin âbiddenden daha güçlüdür.” [İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; Beyhakî, *Şu‘abü’l-İmân*, 1715]

[٢٠٤] وقال ﷺ: «العالم والمتعلم شريكان في الخير وسائر/ الناس همج لا خير فيهم». أخرجه الطبراني في الكبير والديلمي في مسنده عن أبي الدرداء. وقال ﷺ: «كن عالما أو متعلما أو مستمعا أو محبا ولا تكن الخامس فتهلك، والخامس هو المبغض للعلم وأهله». هكذا رواه البزار برجال ثقات، ورواه الغزالي في الإحياء: «كن عالما أو متعلما أو مستمعا ولا تكن الرابع فتهلك».

[٢٠٥] وروى ابن ماجه أن النبي ﷺ جمع بين إصبعين الوسطى والتي تلي الإبهام ثم قال: «العالم والمتعلم شريكان في الأجر، ولا خير في سائر الناس». أي في بقية الناس بعد العالم والمتعلم.

[٢٠٦] وأنشد بعضهم وهو أبو الحجاج البلوي

فواحد ذو درقه	الناس هم ثلاثة	١٠
كُتِبَ وَوَرَقُهُ	و ذو علوم دارس	
ذَهَبَ وَوَرَقُهُ	و منفق في واجب	
لا ودك لا مَرَقَهُ	وما سواهم همج	

[٢٠٧] وعن أنس رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «ليس منكم من أحد إلا على بابه ملكان، فإذا خرج قالوا: اغد عالما أو متعلما ولا تكن الثالث».

[٢٠٨] [لنجم] الدين النسفي

اغْلَمْ وَعَلِمَ جَمِيعُ أَهْلِكَ	لَتُنْجُ مِنْ جَهْلِهِمْ وَجَهْلِكَ
وَكُنْ لِنَشْرِ أَوْ اقْتِنَاسٍ	ولا تكن ثالثا فتهلك

[٢٠٩] وروى الترمذي وابن ماجه والبيهقي عن ابن عباس أن رسول الله ﷺ

قال: «لَفَقِيهِ وَاحِدٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ».

[210] Biri şöyle diyor:

Derin kavrayışlı ol; çünkü bu, sahibine güzelliştir
Şereftir, bütün övülecek şeylerin kaynağıdır

Takvâ sahibi tek bir kavrayışlı âlim var ya
Şeytana karşı bin âbiddeden daha güçlüdür

[211] İbn Abbâs şöyle diyor: “Şeytanlar İblîs’e şöyle dediler: Ey Efendimiz! Ne oluyor bize, görüyoruz ki sen, âbidin ölümüne sevindiğinden daha çok âlimin ölümüne seviniyorsun. Onlara, “Âlime zarar veremeyiz; ama âbide zarar verebiliriz.” diye cevap verdikten sonra, “Yürüyün” dedi. Onlar ibadet etmekte olan bir âbide gittiler. Ona İblîs dedi ki sana bir şey sormak istiyorum; Rabbin dünyayı yumurtanın içine koymaya güç yetirebilir mi? Ona şöyle cevap verdi: Bilmiyorum. İblîs onlara, “Görüyor musunuz, anında kâfir oldu.” dedi. Sonra ders halkasındaki bir âlime geldi ve ona “Sana bir şey sormak istiyorum” dedikten sonra âbide söylediğini ona da söyledi. Âlim, ona “Evet” deyince, İblîs, “Bu nasıl olur?” dedi. Âlim: Allah ona “ol” der, o olur. Ya dünya yumurtanın ölçüsüne incek kadar küçülür; ya da yumurta, dünyanın ölçüsüne gelecek kadar genişler.” [İbn Abdülber, 1422: 1/129. Tasarrufla] Bu kıssayı Ebû Abdullah Muhammed b. Yunus (ö. 451/1059) nakletmiş; yine aynı şekilde İbn Abdülber, *Fadlu'l-İlm* kitabında nakletmiştir. Bak! Şeyh Senûsî, *Şerhu's-Suğrâ*'da bu kıssayı, bu anlama muhalif biçimde zikretmiştir. Belki de mesele, müteaddittir.

[212] Ka'b şöyle diyor: Âlim bir mümin, İblîs ve ordularına karşı yüz bin âbid müminden daha güçlüdür. Çünkü Allah, âlimle haramdan korur. Ömer (r.a.) şöyle diyor: Gece namaz kılan (kaim) ve gündüz oruç tutan (saim) bin âbidin ölümü, Allah'ın helâl ve haramını bilen bir âlimin ölümünden ehvendir.” [İbn Abdülber, 1422: 1/128; Gazzâlî, 1997: 1/16] Ebu'd-Derdâ'dan naklediliyor: “Âlimin ölümü giderilemez bir musibet ve yeri doldurulamaz bir boşluktur. O, sönmüş bir yıldızdır. Bir kabilenin ölümü, bir âlimin ölümünden daha hafiftir.” [Tunbuktî, 1992: 22] Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şunu diyor: “Âlim, ibadetinde olan mücahitten daha üstündür. Zira âlim öldüğü zaman İslâm alanında öyle bir boşluk oluşur ki onu ancak âlimin halefi doldurabilir.” [Gazzâlî, 1997: 1/14]

[٢١٠] ولبعضهم:

تفقه فإن الفقه زين لأهله وفخر وعنوان لكل المحامد
وإن فقيها واحدا متورعا أشد على الشيطان من ألف عابد

[٢١١] وقال ابن عباس: «إن الشياطين قالوا لإبليس: يا سيدنا ما لنا نراك

٥ تفرح لموت العالم ما لا تفرح لموت العابد، فقال لهم: العالم لا نصيب منه،
والعابد نصيب منه. ثم قال: انطلقوا، فانطلقوا إلى عابد قائم في عبادته، فقال
له: إنني أريد أن أسألك، هل يقدر ربك أن يجعل الدنيا في بيضة؟ فقال: لا
أدري. فقال لهم ألا ترونه كفر من ساعته. ثم أتى إلى عالم في حلقة، فقال
له: إنني أريد أن أسألك، وقال له مثلما قال للعابد، فقال له: نعم قال: وكيف
ذلك؟ يقول له: كن فيكون إما أن تصغر الدنيا حتى ترجع قدر البيضة، وإما
١٠ بأن توسع البيضة حتى ترجع قدر الدنيا». نقل هذه القصة ابن يونس وكذا ابن
عبد البر في كتاب فضل العلم، وانظر الشيخ السنوسي في شرح الصغرى فقد
ذكرها على خلاف هذا الوجه، فلعل القضية تعددت.

[٢١٢] وقال كعب: مؤمن عالم أشد على إبليس وجنوده من مائة ألف

١٥ مؤمن عابد، لأن الله يعصم به من الحرام. وقال عمر رضي الله عنه: «موت ألف عابد
قائم الليل وصائم النهار أهون من موت عالم بصير بحلال الله وحرامه». وعن
أبي الدرداء: «موت العالم مصيبة لا تجبر وثمة لا تسدّ، وهو نجم طمس،
وموت قبيلة أيسر من موت عالم». وقال علي بن أبي طالب رضي الله عنه: «العالم
أفضل من القائم المجاهد، فإذا مات العالم ثلثت في الإسلام ثلثة لا يسدّها
٢٠ إلا خلف منه»

[213] “Görmüyorlar mı ki biz yeryüzünü uçlarından gitgide noksanlaştırmaktayız.” [Ra’d 13/41] âyeti hakkında İbn Ebî Şeybe (ö. 297/909) ve Muhammed İbn Cerîr’in (ö. 310/922) rivayet ettiklerine göre Mücahit şöyle diyor: “(Âyette sözü edilen noksanlaşma), âlimlerin ve fakihlerin ölümüdür.” Ben, bu ifade merfû olarak vâridir, diyorum. Nitekim İbn Mirdeveyh’in (ö. 410/1019), Ebû Hüreyre’den naklettiğine göre Resûlullah (s.a.), “Yeryüzünü uçlarından noksanlaştırmaktayız” âyeti hakkında demiştir ki “(Noksanlaşma), âlimlerin gitmesidir.” [Suyûtî, 2000: 4/126]

[214] Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826), İbn Ebî Şeybe, İbn Cerîr, İbn Munzir (ö. 319/931), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ve sahih olduğunu belirten Hâkim’in nakline göre İbn Abbâs bu âyet hakkında şunu demiştir: “O, yeryüzünün âlimlerinin ve fakihlerinin ölümüdür, yer ehlinin seçkinlerinin gitmesidir.” [Tunbuktî, 1992: 22] Bilge kişilerden biri şunu söylüyor: “Tuhaf durumlar geneldir/yaygındır, âhir zamanda ise daha da geneldir. Felâketler ezicidir; din alanında ise daha da ezicidir. Musibetler zordur; âlimlerin ölümü ise daha zordur.” [Agy]

[215] Şunu diyene maşallah!

İlim sahibi bir bilge öldüğünde İslâm’dan yana büyük bir boşluk oluşur.

Allah’ın hoşlandığı âbidin ölümü, gizli bir hikmetin kaçtığı noksanlıktır.

Hakla hükmetmeyi üstlenmiş âdil yöneticinin ölümü, noksanlık ve rahatsızlıktır.

Cömert bir bahadırın ölümü teleftir; çünkü onun bekası bolluktur, nimettir.

Cesur şövalyenin ölümü hezimettir; savaşta onun için millet tanıktır.

Al bu beş kişiyi; onlara ağlanır, diğerlerinin ölümü hafiflenme ve rahmettir.

[216] Başkası da şöyle diyor:

Andolsunki bedbahtlık, ne malın kaybıdır,

Ne ölen devedir, ne de ölen koyundur.

Fakat asıl bedbahtlık, bir âlimi kaybetmektir,

Ki onun ölümüyle birçok insan ölüverir.

[217] Ebû Hâris Leys b. Sa’d (ö. 175/791) şunu diyor: Bir âlim ölünce, insanlar çok kırılsalar bile mutlaka onun ilminin üçte ikisi gitmiş olur. Deylemî, Câbir’den (r.a.) naklediyor; o diyor ki Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

[٢١٣] وقد روى ابن أبي شيبة وابن جرير عن مجاهد في قوله تعالى: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا...﴾ قال: موت العلماء والفقهاء. قلت ورد هذا مرفوعاً. أخرج ابن مردويه عن أبي هريرة قال رسول الله ﷺ في قوله تعالى: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا...﴾ قال: ذهاب العلماء.

٥ [٢١٤] وأخرج عبد الرزاق وابن أبي شيبة وابن جرير وابن المنذر وابن أبي حاتم والحاكم وصححه عن ابن عباس في هذه الآية قال: «هو موت علمائها وفقهائها وذهاب خيار أهلها». وقال بعض الحكماء: «العجائب عامة، وفي آخر الزمان أعم، والنوائب طامة، وفي أمر الدين أطم، والمصائب عظيمة وموت العلماء أعظم».

[٢١٥] والله در القائل :

إذا ما مات ذو علم حكيم	١٠	لقد ثلمت من الإسلام ثلمة
وموت العابد المرضي نقص		تفوت به من الأسرار حكمة
وموت الحاكم العدل المولى		بحكم الحق ناقصة ووصمة
وموت فتى كثير الجود محق		لأن بقاءه خصب ونعمة
وموت الفارس الضرغام هزم		لقد شهدت له في الحرب أمة
فدونك خمسة يبكي عليهم	١٥	وموت الغير تخفيف ورحمة

[٢١٦] وقال الآخر:

لعمرك ما الرزية فقد مال	ولا شاة تموت ولا بعير
ولكن الرزية فقد حبر	يموت بموته بشر كثير

[٢١٧] وقال الليث بن سعد: ما هلك عالم قط إلا ذهب ثلث علمه ٢٠ ولو حرص الناس. وأخرج الديلمي عن جابر رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ:

“Yastığına dayanıp ilmi üzerinde düşünen âlimin bir saati, âbidin yetmiş yıllık ibadetinden daha hayırlıdır.” [Deylemî, 1986: 3504] Yine Deylemî, Enes’ten Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Allah katında, ilim talep eden kişi, Allah yolunda cihâd edenden daha üstündür.” [age.; 5 Mûnâvî, 1356: 4/263] Yine Deylemî, Enes’ten Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “İlim talep eden kişi, rahmeti ve İslâm’ın rûk-nünü talep edendir ve onun ecri peygamberlerle birlikte verilir.” [Deylemî, 1986: 3915] Çünkü o, peygamberlerin vârisidir, halifesidir. Yine Deylemî, Ebû Hüreyre ’den Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: 10 “Kıyamet günü, içi Kur’ân’la, farz ibadetlerle ve ilimle dolu olarak Allah’ın dirilteceği kimseye ne mutlu!” [age, 3932] Yine Deylemî, Ali’den (r.a.) Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “İlminden yararlanan bir âlim, bin âbiddeden daha hayırlıdır.” [age, 4100]

[218] Ebû Bekr Ahmed b. Abdân eş-Şîrâzî (ö. 388/998), Ali’den (r.a.) 15 Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu *el-Elkâb*’da nakletmiştir: “Allah’ı bi-lenin bir rek’at namazı, Allah’ı bilmez görünenin bin rek’at namazından daha hayırlıdır.” [Mûnâvî, 1356: 4/36] Bir başka hadiste: “Âlimin bir rek’at namazı, âlim olmayanın yetmiş rek’atından daha üstündür.” [Age, 4/38] Ahnef b. Kays (ö. 72/691) şöyle diyor: Âlimler, neredeyse rabler olayazdı-lar.¹” [İbn Abdülber, 1422: 1/256] 20

[219] Mâlik diyor ki; ilim ehlinin hakkını tanımanız ve onların iyili-ğini dilemeniz sizin boynunuzun borcudur. İçinde âlim bulunan bir köye uğrarsanız mutlaka o köye gelerek âlimi sormanız ve ondan yararlanmanız sizin görevinizdir.

[220] Sehl b. Abdullah diyor ki “Dört kişiye tâzim edilir ve her işte onlara incelikle davranılır: âlim, sultan, yaşlı ihtiyar ve baba.” Hasan da şöyle diyor: “Âlimler olmasaydı insanlar hayvanlar gibi olurlardı.” [Gazzâlî, 1997: 1/14] 25

[221] İbn Abbâs, “Allah âlimleri yedi yüz derece yükseltir ve her dere-ce, yerle gök arası kadardır.” diyor. [İbn Cemâa, 2002: 41’ de biraz farklı lafızlarla yer verilmiştir.] Hz. Mûsâ (a.s.), “İlâhî! İnsanların sana en sevimli-si kimdir?” diye sorunca Allah şöyle cevap verdi: “İlim talep eden âlimdir.” [Ebşihî: 1/32] 30

1 Âlimlerin değerini açıklarken aşırıya kaçan bir ifade! (çev.)

«ساعة من عالم متكئ على فراشه ينظر في علمه خير من عبادة العابد سبعين عاما». وأخرج أيضا عن أنس أن النبي ﷺ قال: «طالب العلم أفضل عند الله من المجاهد في سبيل الله». وأخرج أيضا عن أنس أنه النبي ﷺ قال: «طالب العلم طالب الرحمة وطالب ركن الإسلام ويعطى أجره مع النبيين». يعني لأنه وارثهم وخليفتهم. وأخرج أيضا عن أبي هريرة أن النبي ﷺ قال: «طوبى لمن بعثه الله يوم القيامة وجوفه محشو بالقرآن والفرائض والعلم». وأخرج أيضا عن علي رضي الله عنه أن النبي ﷺ قال: «عالم ينتفع بعلمه خير من ألف عابد».

[٢١٨] وأخرج الشيرازي في الألقاب عن علي رضي الله عنه أن النبي ﷺ قال: «ركعة من عالم بالله خير من ألف ركعة من متجاهل بالله». وفي حديث آخر: «ركعتان من عالم أفضل من سبعين ركعة من غير العالم». وقال الأحنف بن قيس: «كاد العلماء أن يكونوا أربابا».

[٢١٩] وقال مالك: عليكم بمعرفة حق أهل العلم والتماس برهم وواجب عليكم أن لا تمرؤا بقرية وفيها عالم إلا أتيتموها فتسألون عنه وتناولون منه.

[٢٢٠] وقال سهل بن عبد الله: أربعة يعظمون: «العالم والسلطان والشيخ الكبير والوالد، ويرفق بهم في الأمر كله». وقال الحسن: «لولا العلماء لكانت الناس كالبهائم».

[٢٢١] وقال ابن عباس: «يرفع الله العلماء بسبعمئة درجة، كل درجة ما بين السماء والأرض». وقال موسى عليه السلام: «إلهي من أحب الناس إليك؟ قال: عالم يطلب علما».

[222] Şu, Ali efendimize (Allah ondan razı olsun ve onu razı etsin) nispet edilen şiirlerdendir:

Temsil yönüyle insanlar denktirler;
Babaları Âdem ve anneleri Havva'dır.

5 Nesep sahiplerinden bir övünme olursa,
Gerçekte mensubiyetimiz, çamura ve suyadır.

Sadece ilim ehli övünebilir; çünkü onlar,
Hidayet isteyenler için hidayetin kılavuzlardır.

10 Kendin için ilim talep et ve edep kazan;
Zira insanlar ölüdürler; ilim ehli ise diridir.

Bilgili olduğunu iddia eden kimseye söyle;
Bir şey biliyorsan nice şeyler sana gizlidir.

[223] Bir başkası da şöyle diyor:

15 Maşallah ne kavim! Ne zaman ziyarete gelersen,
Hepsini hilimle dopdolu kişiler olarak görürsün.

İşte bunlar, parfüm gibidir; her biri güzel kokuludur,
Onların tümü, koklandığında en hoş kokuludur.

Takvâ bahçesinde birbirlerine ilim bardaklarını verirler;
Onların hepsi bunu içtikleri için susayıvermezler.

20 Bir araya geldiklerinde her fazileti getirirler;
Kavmin kimisinin ilmi kiminkinden daha fazlaşır.

Onlar benim efendilerimdir; onlara yaklaşmak isterim;
Kerim Mevlâ'dan onları hakkıyla anlamayı dilerim.

25 Şayet onlar olmasaydı, dünyada hoş olmazdı hayatın;
Sen cahillik gecesinde kör kişi gibi devamlı kalırdın.

[224] Başkası da şunu demiş:

Cehalet sahibi, cehliyle güçlü olsa,
Dünya âlemin gönlünde büyük olsa da,

30 İlim ehli insanların en yücesidir değerce
Ve en büyüktür, âlemlerin Rabbi'nin nezdinde.

[٢٢٢] ومما ينسب لسيدنا علي عليه السلام وأرضاه :

الناس من جهة التمثيل أكفاء أبوهم آدم والأم حواء
 فإن أتيت بفخر من ذوي نسب فإن نسبنا للطين والماء
 لا فخر إلا لأهل العلم إنهم على الهدى لمن استهدى أدلاء
 اطلب لنفسك علما واكتسب أدبا الناس موتى وأهل العلم أحياء
 وقل لمن يدّعي بالعلم معرفة عرفت شيئا وغابت عنك أشياء

[٢٢٣] وقال غيره :

ولله قوم كلما جئت زائرا وجدت نفوسا كلها ملئت حلما
 أولئك مثل الطيب كل له شذى ومجموعهم أذكى أريجا إذا شَمّا
 تعاطوا كؤوس العلم في روضة التّقَى فكلهم من ذلك الرّي لا يظما
 إذا اجتمعوا جاءوا بكلّ فضيلة ويزداد بعض القوم من بعضهم علما
 هم سادتي أبغي التقرب منهم وأرجو من المولى الكريم بهما
 فلولا هم ما طاب عيشك في الدّنا ولا زلت في ليل من الجهل كالأعمى

[٢٢٤] وقال غيره:

إذا ما اعتز ذو جهل بجهل وعظم في نفوس العالمين
 فأهل العلم أعلى الناس قدرا وأعظم عند رب العالمين

[225] Başka biri de şöyle demiş:

İlim sahipleri âlemlerin en doğru yolundadırlar.
 Olayların girdaplarında insanlar onlarla yol bulurlar.
 Onlar insanların Efendisi'nden ilmin vârisi oldular,
 Hidayet Peygamberi'nden. İlim, en hayırlı mirastır.
 Onlar dünyanın lambaları ve Rabbimiz'in izzetidir.
 İşte bu bir yemindir ki onu asla bozacak değilim.

[226] Başkası şunu demiş:

Üzerlerine sır ilminin bulutları dikilerek
 Kutsallaşan arkadaşlara selâm olsun.
 Hâlden hâle geçerek yüceliklere yükseldiler,
 Sonuçta ilim elbiselerini alıp giydiler.
 İyi bahtı talep için çabaladılar;
 Sonunda ilim nurlarının mahalline yerleşip aldılar.
 Bütün âlemlerde yücelikleri kabul edilmekte
 Ve ilimlerini vehimden korumaktadırlar.
 Onların elbiseleri ilimleriyle parlatılmıştır
 Ve her kalbin gizlediklerini giyinir onlar.
 Allah'ın rahmet bulutları onların üzerine coşmuştur
 Ve her birinin Levh'te sûreti vardır.

[227] İbn Seyyid şöyle demiş:

Cahiller, ölmeden önce ölüdürler.
 Âlimler ise, ölseler bile diridirler

[228] Başkası şöyle demiş:

Cahillikte ehli için ölümden önce ölüm vardır.
 Onların bedenleri, kabirlerden önce kabirdir.
 İlimle hayat bulmamış bir kişi ölüdür;
 Dirilişe kadar onun için bir diriliş yoktur.

[٢٢٥] وقال غيره:

أولو العلم أهدى العالمين طريقة بهم يهتدى في معضلات الحوادث
 هم الوارثون العلم من سيد الورى نبى الهدى والعلم خير الموارث
 فهم سرج الدنيا وعزة ربنا وتلك يمين لست فيها بحادث

[٢٢٦] وقال غيره:

سلام على صحب أقيمت عليهم سحائب علم السر حتى تقدسوا
 سموا للمعالي حالة بعد حالة فزدوا بأبراد العلوم وألبسوا
 سعوا في طلاب السعد حتى تبوأوا محلة أنوار العلوم وأقبسوا
 سناهم مطاع في العوالم كلها وعلمهم من خاطر الوهم يحرسوا
 سرايلهم مصقولة بعلومهم وكل فؤاد ما أسر سيلبسوا
 سحائب رحمة الله فاضت عليهم وكل له في اللوح رسم مؤسس

[٢٢٧] وقال ابن السيد :

الجاهلون فموتى قبل موتهم والعالمون وإن ماتوا فأحياء

[٢٢٨] وقال غيره :

وفي الجهل قبل الموت موت لأهله فأجسامهم قبل القبور قبور
 وإن امرء لم يحيى بالعلم ميت فليس له حتى النشور نشور

[229] Başka biri de şöyle demiş:

İlmin kardeşi, öldükten sonra zikri diri olandır;
Oysa, organları toprak altında çürümüş durumdadır.

Cahil, toprak üstünde yürüdüğü hâlde ölüdür.
Hayattan yoksun olduğu hâlde dirilerden sayılır.

[٢٢٩] وقال غيره :

أخو العلم حيّ ذكره بعد موته وأوصاله تحت التراب رميم
وذو الجهل ميت وهو ماش على الثّرا يعدّ من الأحياء وهو عديم

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SADECE ALLAH'IN RIZASI İÇİN İLİM TAHSİL ETMEK

[230] Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da bundan veririz, fakat onun âhirette hiçbir nasibi olmaz.” [Şûra 42/20] “Kim bu geçici dünyayı isterse burada ona, dilediğimiz kimseye istediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak buraya girer.” [İsrâ 17/ 18] “Şüphesiz Rabbin, izlemektedir.” [Fecr 89/14] “Oysa onlara, hanifler olarak ancak dini Allah'a özgü kılarak, O'na kulluk etmeleri, ... emredilmişti.” [Beyyine 98/5] “Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, ‘Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz.’ diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları alış veriş ne kadar kötüdür!” [Âl-i İmrân 3/187] “Derken, onların ardından yerlerine Kitap'a (Tevrat'a) vâris olan bir nesil geldi. Şu geçici dünyanın değersiz malını alır ve ‘(Nasıl olsa) biz bağışlanacağız’ derlerdi. Kendilerine benzeri bir mal gelse onu da alırlar. Allah hakkında, hakikat dışında bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan Kitap (Tevrat) üzerine söz alınmamış mıydı? Onun içindekileri okumamışlar mıydı? Hâlbuki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için âhiret yurdu daha hayırlıdır. Hiç düşünmüyor musunuz?” [A'râf 7/169] “Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz hâlde onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini onlara anlat.” [A'râf 7/175] (Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed) el-Vâhidî (ö. 468/1075), bu âyeti tefsir ederken şunu diyor: “Bu, ilim ehli aleyhine en şiddetli âyetlerdendir. Şöyle ki Allah, ona ism-i a'zam, kabul edilen dualar, ilim ve hikmet gibi şeyler verdiği hâlde onun bunlardan sıyrılarak dünyaya dayanıp onunla sevinmesi ve hevasına uyması sebebiyle nimetlerin değiştirilmesini hak ettiğini haber vermektedir. Bu iki durumdan, ancak Allah'ın koruduğu kimseler kurtulabilirler.”

[231] İbn Cerîr et-Taberî ve başkaları, Süleyman et-Teymî et-Tâbiî (ö. 43/663) vasıtasıyla tâbiînin güvenilir râvilerinden biri olan Yesâr'dan¹ şunu nakletmektedir: “Kendisine Bel'am denilen bir adam vardı.

1 Saîd b. Ebî'l-Hasan Yesar (ö. 100/718) olabilir.

الباب الثالث

في التحذير من قراءة العلم لغير وجه الله وما جاء في ذلك من الوعيد

[٢٣٠] قال الله تعالى: ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصيبٍ﴾^١ قال تعالى: ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلِيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا﴾^٢ وقال تعالى: ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَبَالُوْصَادٍ﴾^٣ وقال تعالى: ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ...﴾^٤ وقال تعالى: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ...﴾^٥ الآية. وقال تعالى: ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا...﴾^٦ الآية. وقال تعالى: ﴿وَأَنُلِّ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾^٧ قال الواحدي في تفسيره هذه الآية: «ومن أشد الآي على أهل العلم وذلك أن الله أخبر أنه آتاه من اسمه الأعظم والدعوات المستجابة والعلم والحكمة فاستوجب بالسكون إلى الدنيا واتباع الهوى تغيير النعم بالانسلاخ عنها، ومن ذا الذي يسلم من هاتين الحالتين إلا من عصم الله».

[٢٣١] وأخرج ابن جرير الطبري وغيره، من طريق سليمان التيمي التابعي عن يسار أحد ثقات التابعين «أن رجلا كان يقال له بَلْعَامُ،

١ الشورى: ٢٠.

٢ الإسراء: ١٨.

٣ الفجر: ١٤.

٤ البينة: ٥.

٥ آل عمران: ١٨٧.

٦ الأعراف: ١٦٩.

٧ الأعراف: ١٧٥.

Duası kabul edilen biriydi. Mûsâ, Bel'am ve kavminin bulunduğu yere İsrâiloğulları ile birlikte yönelince ondan çok korktular. Hemen Bel'am'a gelip "Onlara beddua et" dediler. Bunun üzerine, "Önce Rabbim'e danışayım" dedi ve Rabbine danıştı. Ona şöyle denildi: "Beddua etme; çünkü onlar benim kullarım ve onların peygamberi de kendileriyle birlikte." Hemen Bel'am'a hediye verdiler ve o da hediyeyi kabul etti. Sonra Bel'am'a tekrar başvurdular. O da, "Rabbim'e danışayım" dedi ve Rabbi'ne danıştı. Fakat ona hiçbir dönüş olmadı. Bunun üzerine şöyle dediler: "Şayet onlara beddua etmeni Rabbin hoş görmeseydi mutlaka birincide yaptığı gibi sana bunu yasak ederdi." O, Mûsâ ve ordusuna beddua etmeye başladı. Ancak dilinden kendi kavmine beddua akıp duruyordu. Kendi kavmine dua etmek istediğinde de, Mûsâ ve ordusuna fetih lutfetmesi için dua ediyordu. Bunun üzerine kendisini kınadılar. O da, şöyle dedi: "Dilimden bundan başkası akmıyor. Ama sizi bir işe yönelteceğim. Belki onlar, onunla helâk olurlar. Doğrusu Allah, zinaya çok öfkelenir. Eğer onlar zina ederlerse helâk olurlar. Siz kadınlarınızı çıkarın; onları karşılasınlar. Çünkü onlar yolcular; belki zina edip helâk olurlar." Onlar hemen bunu yaptılar. Kralın dünya güzeli bir kızı vardı. Babası ona, "Sana sahip olma imkânını sadece Mûsâ'ya ver." dedi. Derken onlar zina yapmaya hazırlandılar. Bir kabilenin reisi, bu kıza karşı arzu duyup ona sahip olmak istedi. Kız, "Bana sahip olma imkânını sadece Mûsâ'ya veririm." dedi. Reis, "Ben, şöyle şöyle bir konumdayım." deyince kız onu babasına gönderdi, babası da kıza onun hakkında izin verdi ve kız da sahip olma imkânını ona sağladı. Hârûn'un oğullarından biri, yanında mızrağı olduğu hâlde bu ikisine gelip onları yaraladı. Yüce Allah onu kudretiyle destekledi de o, her ikisini yan yana getirip mızrağının üzerinde yukarı kaldırdı; insanlar bu ikisini gördüler. Allah İsrâiloğullarına veba hastalığını musallat etti. Bu sebeple onlardan yetmiş bin kişi öldü. Bu, isnadı sağlam mürsel bir rivayettir." [Taberî, 1405: 9/124-126'dan tasarrufla]

[232] Baksana! Kavmine beddua etmek üzere Bel'am'ın dili nasıl değişip dönüştü! Bunun benzeri şudur: Rivayet edilir ki krallardan biri, adamın birinin öldürülmesini emretti. Veziri olan görevli ona şöyle dedi: "Kendi el yazınla bunu bana yazarsan emri yerine getiririm." O adam hapisteydi. Bunun üzerin kral, falancanın öldürülmesini yazmak istedi; ama Allah onun yazısını, falancanın serbest bırakılması şeklinde değiştirdi. Vezir, "Bu senin kanaatin mi?" diye sorunca kral, "Nedir o?" dedi.

كان مجاب الدعوة وأن موسى أقبل في بني إسرائيل يريد الأرض التي فيها بلعام وقومه فرعبوا منه رعبا شديدا، فأتوا بلعام، فقالوا ادع الله عليهم، فقال حتى أوامر ربي. فوامر ربه، فقليل له: لا تدع، فإنهم عبادي ونبيتهم معهم، فأهدوا له هدية، فقبلها، ثم راجعوه، فقال أوامر ربي: فوامر، فلم يرجع إليه شيء، فقالوا: لو كره ربك أن تدعو عليهم لنهاك كما نهاك في المرة الأولى. فأخذ يدعو عليهم، فيجري على لسانه الدعاء على قومه، فإذا أراد أن يدعو لقومه دعا أن يفتح لموسى وجيشه فلاموه، فقال ما يجري على لساني إلا هكذا. ولكن سأدلكم على أمر عسى أن يكون فيه هلاكهم، إن الله يبغض الزنى، وإنهم إن وقعوا هلكوا، فأخرجوا النساء، فلتستقبلنهم فإنهم قومٌ مسافرون، فعسى أن يزنا فيهلكوا. ففعلوا، وكان للملك بنت لها من الجمال ما الله أعلم به. فقال أبوها: لا تمكني من نفسك إلا موسى. فتوقَّعوا في الزنى. فراودها رأس سبط من الأسباط عن نفسها، فقالت: ما أنا ممكنة من نفسي إلا موسى. فقال: إن منزلتي من نفسي كذا وكذا، فأرسلته إلى أبيها فأذن لها فيه، فأمكنته. قال: ويأتيهما رجل من بني هارون والرمح معه فيطعنهما. قال: وأيده الله تعالى بقدرته فانتظمهما جميعا، ورفعهما على رمحه فرآهما الناس. قال: وسلط الله على بني إسرائيل الطاعون، فمات منهم سبعون ألفا، وهو مرسل جيد الإسناد» انتهى.

[٢٣٢] وانظر كيف تحول لسانه بالدعاء على قومه. ومثل هذا، يحكى أن أحد الملوك أمر بقتل رجل، فقال له المأمور وهو وزيره: حتى تكتب لي بذلك خط يدك. وكان ذلك الرجل محبوسا، فأراد أن يكتب بقتل فلان. فحوّل الله خطّه فكتب يطلق فلان. فقال الوزير: ذلك الظن بك. فقال: ما هو؟

Vezir, “Bana onu serbest bırakmamı emrettiniz.” deyince kral, “Onu bana göster.” dedi. Falancanın serbest bırakılacağını belirten yazısını görünce, “Kartı bana ver.” dedi ve ikinci defa o kişinin serbest bırakılmasını yazdı. Vezir yine, “Bu senin kanaatin mi?” diye sorunca, “Nedir o?” dedi. Vezir,
 5 “Bana onun serbest bırakılmasını emrettin.” diyerek bunu belirten yazısını kendisine gösterdi. Kral çok öfkeleni sonra bu yazıyı yırttı ve “Vallahi, o mutlaka öldürülmeli.” diye yazmak istedi. Ama “Vallahi, o mutlaka serbest bırakılmalı.” diye yazdı. Vezir kartı aldı ve krala teşekkür etmeye başladı. Kral, “Sana yazıklar olsun! Ne bu?” şeklinde çıkışınca vezir, “Onun mutlaka
 10 serbest bırakılması için yemin ettin.” diyerek bununla ilgili yazıyı kendisine gösterdi. Kral yazıyı paramparça etti ve şöyle dedi: “Benim isteğimin aksine, vallahi, o mutlaka serbest bırakılmalı, vallahi, o mutlaka serbest bırakılmalı.”

[233] Derim ki bunda kulun kendi fiillerini yarattığını iddia eden Mu'tezileye karşı kesin bir cevap vardır. “Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” [Tekvîr 81/29]

[234] Tirmizî'nin, Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Her kim bir ilmi Allah'tan başkası için tahsil ederse veya o ilimle Allah'tan başkasını murad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın.” Ebû İsâ, “Bu, hasen ve garip bir hadistir.”
 20 diyor. [Tirmizî, İlim, 6]

[235] Yine Tirmizî -ki lafız ona aittir-, Beyhakî ve *Kitâbu's-Sumt* adlı eserinde (Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed) İbn Ebî'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) Ka'b b. Mâlik'ten, onun da babasından rivayet ettiklerine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor: “Her kim, âlim geçinmek, sefihlerle tartışmak ve insanları kendine yöneltmek için ilim talep ederse Allah onu cehenneme sokar.” [Tirmizî, “İlim”, 6]

[236] Buhârî, Müslim ve Ahmed, Üsâme b. Zeyd'den (ö. 58/677) Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: “Kıyamet günü kişi getirilip cehenneme atılır da bağırsakları dışarı dökülür. Cehennemlikler hemen onun başında toplanıp şöyle derler: Ey falan! Nedir bu hâlin? Sen bize mârufu emrediyor ve bizi münkerden uzaklaştırıyor değil miydin? Buna cevaben şöyle der: Size marufu emrediyordum, oysa ben onu yapmıyordum. Sizi münkerden men ediyordum, ama kendim onu yapıyordum.”
 30 [Buhârî, “Bed'u'l-Halk”, 10]

قال: أمرتني بإطلاقه. قال: أرني. فرأى خطه يطلق فلان. فقال: هات البطاقة، فكتب مرة أخرى يطلق فلان. فقال الوزير: ذلك الظن بك. قال: وما هو؟ قال: أمرتني بإطلاقه. فأراه خطه بذلك فاغتاظ ثم قطع ذلك الكتاب، وأراد أن يكتب والله ليقتلن، فكتب والله ليطلقن. فأخذ الوزير البطاقة، وجعل يشكره. فقال: وما ذاك ويحك؟ قال: أقسمت ليطلقن. فأراه المكتوب بذلك، فمزق الكتاب، وقال: ٥
والله ليطلقن والله ليطلقن رغما على أنفي».

[٢٣٣] قلتُ: وفي هذا ردّ قاطع على المعتزلة حيث زعموا أن العبد يخلق أفعاله، ﴿وَمَا تَشَاؤُنْ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾^١.

[٢٣٤] وروى الترمذي عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما أن النبي ﷺ قال: «من تعلم علما لغير الله أو أراد به غير الله فليتبوأ مقعده من النار». قال أبو عيسى ١٠
هذا حديث حسن غريب.

[٢٣٥] وروى الترمذي أيضا، واللفظ له، والبيهقي، وابن أبي الدنيا في كتاب الصمت عن كعب بن مالك عن أبيه قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: «من طلب العلم ليجاري به العلماء، وليماري به السفهاء، ويصرف وجوه الناس إليه، أدخله ١٥
الله النار».

[٢٣٦] وروى البخاري ومسلم وأحمد عن أسامة بن زيد عن النبي ﷺ أنه قال: «يُجاء بالرجل يوم القيامة فيلقى في النار فتندلق أفتابه فيجتمع أهل النار عليه، فيقولون: يا فلان ما شأنك؟ ألسنتك تأمرنا بالمعروف، وتنهانا عن المنكر؟ فيقول: كنت آمركم بالمعروف ولا آتية، وأناهاكم عن المنكر وآتية».

[237] Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “Mi‘rac gecesi birtakım topluluklar gördüm; dudakları ateşten makaslarla kesiliyordu. “Ey Cibrîl! Kim bunlar?” dedim; Cibrîl, “Bunlar, senin ümmetinin hatipleridirler. Onlar Kitâp'ı okudukları hâlde kendilerini unutarak insanlara iyiliği emrederler. Akıllarını kullanmıyorlar mı?” dedi [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21: 158]

[238] Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-Kebîr*'de Velid b. Ukbe'den (ö. 61/680) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “Cennet ehlinde birtakım insanlar, cehennem ehlinde insanlara gidip şöyle derler: Cehenneme niçin girdiniz? Çünkü Allah'a andolsun ki biz cennete sadece sizden öğrendiklerimiz sebebiyle girdik. Onlar şöyle karşılık verirler: Doğrusu biz, söylüyorduk, ama yapmıyorduk.” [Taberânî, 1983: 405]

[239] İbn Mâce, *Sahîh*'inde İbn Hibbân ve Beyhakî, Câbir'den (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmektedirler: “İlmi, âlimlerle boy ölçüşüp böbürlenmek, sefihlerle münazara etmek ve meclisleri eğlendirmek (oralarda kendini göstermek) için öğrenmeyiniz. Kim bunu yaparsa, onun hakkı cehennemdir, cehennem.” [İbn Mâce, “Mukaddime”, 23]

[240] Tirmizî ve İbn Mâce, İbn Ömer'den (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: “Her kim, bir ilmi Allah'tan başkası için öğrenirse veya o ilimle Allah'tan başkasını murad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın.” [Tirmizî, “İlim”, 6]

[241] Ebû Dâvûd, Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu Ebû Hüreyre'den rivayet etmektedir: “Kim, kişilerin veya insanların kalplerini esir almak (büyüleyip kendine bağlamak) için kelâm etmeyi (tumturaklı konuşmayı) öğrenirse, Allah kıyamet günü ondan farz veya nafil (hiçbir şey) kabul etmeyecektir.” [Ebû Dâvûd, “Edeb”, 86] Yine buyuruyor ki “Kim bir ilim öğrenir de hidayeti artmazsa sadece Allah'tan uzaklaşması artar.”

[242] Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-Evsat*'ta Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Bu ümmetin âlimlerinin hâli şu iki adamın hâli gibidir: Adamın biri, kendisine Allah ilim vermiş, o da onu insanlara bolca vermiş ve buna karşılık hiçbir şey talep etmemiş, onunla hiçbir bedel almamıştır. Balıklar, yerdeki canlılar ve gökyüzündeki kuşlar onun için bağışlanma dilerler (istiğfar ederler). Diğer bir adam ise, kendisine Allah ilim vermiştir,

[٢٣٧] ورؤي عن النبي ﷺ أنه قال: «رأيت ليلة أُسري بي رجالا تقرض شفاههم بمقاريض من نار، فقلت: يا جبريل من هؤلاء؟ قال: هؤلاء خطباء من أمتك، يأمرون الناس بالبر، وينسون أنفسهم، وهم يتلون الكتاب أفلا يعقلون».

٥ [٢٣٨] وروى الطبراني في الكبير عن الوليد بن عقبة أن رسول الله ﷺ قال: «إن أناسا من أهل الجنة ينطلقون إلى أناس من أهل النار فيقولون بِم دخلتم النار؟ فوالله ما دخلنا الجنة إلا بما تعلّمنا منكم، فيقولون: إنا كنا نقول ولا نفعل»

١٠ [٢٣٩] وروى ابن ماجه وابن حبان في صحيحه والبيهقي عن جابر رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «لا تتعلموا العلم لتباهوا به العلماء، ولا تماروا به السفهاء، ولا تحبروا به المجالس فمن فعل فالنار النار».

[٢٤٠] وروى الترمذي وابن ماجه عن ابن عمر رضي الله عنهما أنّ رسول الله ﷺ قال: «من تعلم علما لغير الله أو أراد به غير الله فليتبوأ مقعده من النار».

١٥ [٢٤١] وروى أبو داود عن أبي هريرة أن النبي ﷺ قال: «من تعلم صرف الكلام ليسبي به قلوب الرجال أو الناس لم يقبل الله منه يوم القيامة صرفا ولا عدلا». وقال ﷺ: «من تعلم علما ولم يزد هدى لم يزد من الله إلا بعدا».

[٢٤٢] وروى الطبراني في الأوسط أن النبي ﷺ قال: «علماء هذه الأمة رجلان: رجل أتاه الله علما فبذله للناس ولم يأخذ عليه طمعا، ولم يشتر به ثمنا، فذلك يستغفر له الحيتان ودواب البر والطير في جو السماء. ورجل أتاه الله علما

٢٠

ama onu Allah'ın kullarına vermekte cimrilik eder, onunla arzu ettiğini elde eder ve onunla bir bedel satın alır. İşte ona kıyamet günü ateşten bir gem vurulur ve bir tellal şöyle nida eder: Bu, kendisine Allah'ın ilim verdiği, ama onu Allah'ın kullarına vermede cimrilik eden, ilme karşılık alan, 5 onunla bir ücret satın alan kimsedir. Hesabı bitinceye kadar böyle devam eder.” [Taberânî, 1415: 7187]

[243] Ebû Dâvûd, İbn Mâce, *Sahîh*'inde İbn Hibbân ve Buhârî ile Müslim'in şartına göre Hâkim, Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir: “Kim kendisiyle sadece Allah'ın 10 rızasını istemesi gereken bir ilmi salt onunla dünya malı elde etmek için öğrenirse kıyamet günü cennetin kokusunu hissedemez.” [Ebû Dâvûd, “İlim”, 12; İbn Mâce, “Mukaddime”, 23]

[244] Bir rivayette de ifade şöyledir: “Kim, kendisiyle âhirette yararlanacağı bir ilmi dünya malını elde etme düşüncesiyle öğrenirse cennetin 15 kokusunu koklayamaz.” [Bağdâdî, 1983:1/839] Resûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor: “Kıyamet günü en çetin azabı olan insan, bilgisinden yararlanmayan âlimdir.” Bunu, Taberânî *el-(Mu'cemü's-)Sagîr*'de (1405: 507), Beyhakî *Şu'abü'l-İmân*'da ve İbn Adiy *el-Kâmil*'de rivayet etmişlerdir. Demek istiyor ki âlim bilgisiyle amel etmezse, bilgisi olmaksızın isyan eden 20 kimseden daha büyük cürüm ve daha çirkin günah sahibidir. Bu yüzden “Münafıklar, cehennemın en alt katındadırlar.” [Nisâ 4/145] Çünkü onlar, Allah'ı bildikten sonra inkâra kalkıştılar. Bu râvilere göre hadisin lafzı şöyledir: “Kendisine bilgisi fayda vermemiş olan âlim...” Münzirî ve başkaları bu hadisi zayıf saymıştır. [Münzirî, 1417: 1/75]

[245] Ebû Nuaym'ın, Ebû Kebşe es-Selûlî tarikiyle *Hilye*'de rivayet ettiğine göre o şöyle diyor: Ebu'd-Derdâ'yı şöyle derken işittim: “Bilgisinden yararlanmayan âlim, kıyamet günü Allah katında en kötü konumda olanlardandır.” [Ebû Nuaym, 1405: 1/223]

[246] *Tarihu Bağdâd*'ında hasen isnadla Ebû Bekir el-Hatîb ve 30 (Hakîm) Tirmizî ile İbn Abdülber, Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu Câbir'den (r.a.) rivayet etmişlerdir: “Bilgi (ilim) iki türdür: Biri kalpte yerleşmiştir ki bu, yararlı bilgidir. Diğeri ise diledir ki o, kulların aleyhine Allah'ın delilidir.” [Bağdâdî: 4/346]

فبخل به عن عباد الله وأخذ عليه طمعا، واشترى به ثمنا، فذلك يلجم يوم القيامة بلجام من نار، وينادي مُنَادٍ: هذا الذي أتاه الله علما فبخل به عن عباد الله، وأخذ عليه طمعا، واشترى به ثمنا، وكذلك حتى يفرغ الحساب».

[٢٤٣] وروى أبو داود وابن ماجه وابن حبان في صحيحه، والحاكم على شرط البخاري ومسلم عن أبي هريرة أن رسول الله ﷺ قال: «من تعلم علما مما يتبغي به وجه الله لا يتعلمه إلا ليطلب به عرضا من الدنيا، لم يجد عرف الجنة يوم القيامة». والعرف: الريح.

[٢٤٤] وفي رواية «من تعلم علما ينتفع به في الآخرة يريد به عرضا من الدنيا لم يرح رائحة الجنة»، روي بفتح الياء وضمّها مع كسر الراء، ومعناه لم يجد رائحتها. وقال ﷺ: «أشد الناس عذابا يوم القيامة عالم لا ينتفع بعلمه»، رواه الطبراني في الصغير، والبيهقي في الشعب، وابن عدي في الكامل عن أبي هريرة، أي: فإن لم يعمل به فهو أعظم جرما وأقبح إثما ممن عصاه من غير علم. ولهذا كان المنافقون في الدرك الأسفل من النار، لكونهم جحدوا بعد العلم بالله، ثم إن لفظ الحديث عند هؤلاء: عالم لم ينفعه علمه. وقد ضعف هذا الحديث المنذري وغيره.

[٢٤٥] وروى أبو نعيم في الحلية من طريق أبي كبشة السلولي قال سمعت أبا الدرداء يقول: «إن من شر الناس عند الله منزلة يوم القيامة عالما لا ينتفع بعلمه»

[٢٤٦] وروى أبو بكر الخطيب في تاريخه بإسناد حسن، والترمذي وابن عبد البر عن جابر رضي الله عنه أن النبي ﷺ قال: «العلم علمان، علم ثابت في القلب، فذلك العلم النافع، وعلم في اللسان فذلك حجة الله على عباده».

Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*'te Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu Ebû Zer'den rivayet etmiştir: “Âlim, ilim ve amel cennettedir. Âlim, bildikleriyle amel etmezse ilim ve amel cennette, âlim ise cehennemde olur.” [Deylemî, 1986: 4198]

5 [247] Bezzâr'ın rivayet ettiğine göre Muâz b. Cebel şöyle diyor: Resûlullah'la (s.a.) karşılaşınca şöyle dedim: Ey Allah'ın Elçisi! İnsanların hangisi en şerlidir? Şöyle buyurdu (s.a.): “Allahım affet! Hayırlı olanı sor, şerli olanı sorma. İnsanların en şerlileri, insanlar arasındaki âlimlerin şerlileridir.” [Heysemî, 1407: 1/185]

10 [248] *ez-Züh'd*'de Ahmed ve Beyhakî, Mansûr b. Zâdân'dan (ö. 131/748) rivayet ettiklerine göre o şöyle diyor: “Rivayete göre cehenneme atılan kimse-lerden birinin kokusundan cehennemlikler rahatsız olurlar da ona şöyle derler: Sana yazıklar olsun ne yapıyordun ki içinde bulunduğumuz kötülük bize yetmiyormuş gibi bir de seninle ve senin kokunun pisiğiyle başımız
15 belaya girdi. Bunun üzerine o der ki ben âlim idim, ama bilgimden yararlanmadım.” [Şeybanî, 1408: 1/377]

[249] Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kıyamet günü azabı en çetin olan insan, bir peygamberi öldüren veya kendisini bir peygamberin öldürdüğü veya anne ve babasından birini öldüren, resim yapanlar¹ ve
20 ilmiyle kendisine Allah'ın yarar sağlamadığı âlim kişidir.” [Deylemî, 1986: 829]

[250] Yine Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyuruyor: “Bilip amel etmeye-
ne bir defa yazıklar (veyl) olsun. Bilmeyen ve öğrenmeyen kimseye ise iki
defa yazıklar olsun.”²

25 [251] Taberânî *el-Mu'cemü'l-Evsat* ve *el-Mu'cemü's-Sagîr*'de Ali b. Ebî Tâlib'den (r.a.) naklediyor: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Ümmetim hakkında hiçbir mümin veya müşrikten kaygı duymuyorum. Zira mümini imanı korur, müşriki ise küfrü kahreder. Fakat sizin hakkınızda münafık-
tan korkuyorum. O, sizin iyi bildiklerinizi söyler ve sizin kabul etmediği-
30 niz şeyleri yapar.” [Taberânî, 1415: 7065; 1405: 1024]

1 Resim yapma konusundaki rivayetler birlikte değerlendirildiğinde bu ifadenin zâhirine göre hükmetmek mümkün değildir. Resim yapmanın mutlak câiz olduğunu söyleyenler olduğu gibi yasak olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Farklı yorumlar için bk. İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, Akçağ yayınları, c.7, s.66 (çev.).

2 İbn Abdülber'in Câmî'indeki ibareyi (Hadis No. 562) esas alarak çeviriyi yaptık (çev.). Deylemî, bunu şu lafızla rivayet etmiş: “Bilmeyene yazıklar olsun. Bilip amel etmeyene de yazıklar olsun.” 1986: 7161.

وروى الديلمي في مسنده الفردوس عن أبي ذر رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «العالم والعلم والعمل في الجنة، فإذا لم يعمل العالم بما يعلم كان العلم والعمل في الجنة، وكان العالم في النار».

[٢٤٧] وروى البزار عن معاذ بن جبل قال: تعرّضت أو تصدّيت لرسول الله ﷺ فقلت: يا رسول الله، أي الناس شر؟ فقال عليه السلام: «اللهم عفوا، اسأل عن الخير ولا تسأل عن الشر، شرار الناس شرار العلماء في الناس».

[٢٤٨] وروى أحمد في الزهد والبيهقي عن منصور بن زاذان قال: «ثبت أن بعض من يُلقى في النار يتأذى أهل النار بريحه، فيقال له: ويلك ما كنت تعمل، أما يكفيننا ما نحن فيه من الشر حتى ابتلينا بك وبشئ ريحك؟ فيقول: كنت عالما فلم أنتفع بعلمي».

[٢٤٩] وقال ﷺ: «إن أشد الناس عذابا يوم القيامة من قتل نبيا، أو قتله نبي، أو قتل أحد والديه، والمصورون، وعالم لم ينفعه الله بعلمه».

[٢٥٠] وقال ﷺ: «ويل لمن علم ولم يعمل مرة، وويل لمن يعلم ولم يتعلم مرتين».

[٢٥١] وروى الطبراني في الأوسط والصغير عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: «إني لا أتخوف على أمتي مؤمنا، ولا مشركا. فأما المؤمن فيحجزه إيمانه، وأما المشرك فيقمعه كفره، ولكن أتخوف عليكم منافقا يقول ما تعرفون ويعمل ما تتكرون».

[252] *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’de İmrân b. Husayn’dan (ö. 52/672) Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Sizin için en fazla korkutugum, çok laf bilen (cerbezeli) münafıktır.” [Taberânî, 1983: 593]

[253] Beyhakî, Resûlullah’ın (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İlmiyle amel edene, malından ihtiyaç fazlasını infak edene ve sözünden ihtiyaç fazlasını tutana ne mutlu!” [Beyhakî, 1994: 7572]

[254] Resûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor: “Kim bildikleriyle amel ederse, Allah ona bilmediklerini kazandırır.” [Münâvî, 1356: 4/388] (Ebû’l-Kâsım b. Ahmed b. Muhammed) el-Berzelî (ö. 842 veya 844/1438 veya 1440) *Nevâzîl*’inde şunları söylüyor: “İzzuddin’e bu hadisin manası soruldu; o da şöyle cevapladı: Onun anlamı şudur: Kim şeriatın farzlarından, menduplarından bildiklerini yapar ve bildiği haramlarından, mekruhlarından kaçınırsa şeriatın bilmediklerini Allah, ilâhî ilimden ona kazandırır. Çünkü Allah şöyle buyuruyor: “Biz, uğrumuzda çalışıp çabalayanlara (cihad edenlere) yollarımızı gösteririz. Şüphesiz Allah, muhsinlerle beraberdir.” [Ankebut 29/69] Âriflerin büyüklerinden biri der ki Azîz ve Celîl olan Allah için yapılan her taatin kendine mahsus sevabı vardır. İlham da, Yüce Allah’ın salih amellere karşılık olarak verdikleri cümlesindendir; dolayısıyla müftüye, kadiya, imama ve müslümanların maslahatları ve diğer iyi işler hakkında düşünen kimselere Allah ilhamda bulunur.” Alıntı özetlenerek yapıldı.¹

[255] Ahmed b. Maîn anlatıyor: Ahmed b. Hanbel ile Ahmed b. Ebi’l-Hivârî (ö. 246/860) karşılaştılar. İbn Hanbel, İbn Ebi’l-Hivârî’ye “Üstadın Ebû Süleyman’dan dinlediğin bir hikâye anlat bize.” deyince o şöyle dedi: “Ey Ahmed! Hayrete düşmeden Sübhanallah (Allah, noksanlıktan beridir) de.” Ahmed b. Hanbel, taaccüp etmeden “Sübhanallah” dedi, ama onu uzattı. Bunun üzerine İbn Ebi’l-Hivârî şunu dedi: “Ebû Süleyman’ı şöyle derken işittim: Ruhlar (nefisler) günahları terketmek üzere kesin inancını oluşturunca melekut âleminde dolaşır ve -hiçbir âlim kendilerine bilgi ulaştırmaksızın- ilginç² hikmetlerle o kul(lar)a dönerler.” Ahmed b. Hanbel hemen üç defa kalkıp oturdu, “İslâm’a ilişkin bana bundan daha ilginç gelen hiçbir hikâye duymadım.” dedi ve “Kim bildikleriyle amel ederse ...” hadisini zikretti. Sonra İbn Ebi’l-Hivârî’ye, “Ey Ahmed! Sen de doğru söyledin, üstadın da doğru söylemiş.” dedi.

1 İlham, öznellik taşıdığından dolayı sadece sahibini ilgilendirir. Onun için ilham, İslâm’da bilgi kaynağı sayılmamaktadır (çev.).

2 İlginç diye çevirdiğimiz kelime, metinde yollar/yöntemler’ anlamına gelen ‘tarâik’tir. Başka kaynaklarda bu kelimenin yerinde ‘tarâif’ kelimesi verilmiş. Tercümeyle buna göre yaptık (çev.).

[٢٥٢] وروى في الكبير عن عمران بن حصين عن النبي ﷺ أنه قال: «إن أخوف ما أخاف عليكم كل منافق عليم اللسان».

[٢٥٣] وروى البيهقي أن رسول الله ﷺ قال: «طوبى لمن عمل بعلمه، وأنفق الفضل من ماله، وأمسك الفضل من قوله».

٥ [٢٥٤] وقال ﷺ: «من عمل بما يعلم، أورثه الله ما لم يعلم». قال البرزلي في نوازله: «سئل عز الدين عن معنى هذا الحديث، فأجاب بأن معناه من عمل بما يعلمه من واجبات الشرع ومندوباته واجتناب مكروهاته ومحرماته، أورثه الله من العلم الإلهي ما لم يعلمه من ذلك. لقوله تعالى: ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا...﴾^١. وذكر بعض الأكابر من العارفين أن لكل طاعة لله عز وجل نوعاً من الثواب يختص بها، وأن الإلهام من جملة ما جعله الله تعالى للأعمال الصالحة، فيلهم المعنى إلهاماً للمفتي، والقاضي، والإمام، ومن له النظر في مصالح المسلمين، وكذا سائر أعمال البر» انتهى باختصار.

[٢٥٥] وقال أحمد بن معين: التقى أحمد بن حنبل وأحمد بن أبي الحواري، فقال ابن حنبل لابن أبي الحواري: «حدثنا بحكاية سمعتها من أستاذك أبي سليمان». فقال: يا أحمد قل: سبحان الله بلا عجب. فقال أحمد: سبحان الله، وطولها بلا عجب. فقال ابن أبي الحواري، سمعت أبا سليمان يقول: إذا اعتقدت النفوس على ترك المعاصي جالت في الملكوت، وعادت إلى ذلك العبد بطرائق الحكمة من غير أن يؤدي إليها عالم علماً. فقام أحمد بن حنبل ثلاثاً، وجلس ثلاثاً، وقال: ما سمعت في الإسلام بحكاية أعجب إلي من هذه. ثم ذكر حديث «من عمل بما علم» ثم قال لابن أبي الحواري: صدقت يا أحمد وصدق شيخك.

١٥
٢٠

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Âlimlerden, kurrâlardan ve mücahitlerden bir grubun cehenneme atılmalarını Allah emreder. Onların her birine, ‘Sen sadece desinler diye yaptın’ denilir.” Bu hadis, uzun hâliyle nakledilmiştir.

[256] Taberânî ve *Hilye*’de Ebû Nuaym, Enes b. Mâlik’ten (r.a.) rivayet etmiştir ki Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Azap melekleri (zebâniler), putlara tapanlara koştuklarından daha hızlı olarak Kur’ân’ı taşıyanlara koşarlar. Onlar, ‘Put tapanlardan önce bizimle başlanıyor’ dediklerinde, onlara şöyle denilir: ‘Bilen kimse, bilmeyen kimse gibi değildir.’” [Ebû Nuaym, 1405: 8/286] Münâvî (ö. 1030/1620), *Câmiu’s-Sagîr Şerhi*’nde bu hadis hakkında konuşurken şöyle diyor: “Yani zebâniler, Kur’ân’ı taşıyanların fâsıklarını bulundukları yerden kapıp cehenneme atmak için daha hızlı hareket ederler. ‘Bilen kimse, bilmeyen kimse gibi değildir.’ sözüne gelince bu demektir ki günah ve muhalefet etme, muhalif olanın kadrinin/derecesinin bilgisine (bilinmesine) göre büyür. Buradaki ‘Kur’ân’ı taşıyanlar’dan maksat, amel etmeyen bilgili kimseler (âlimler)dir.” [Münâvî, 1356: 4/70]

[257] Mâlik, *Usûlu’l-Atabiyye*’de şöyle diyor: “Âlimler dört türdür: Birincisi o kişidir ki ilim öğrenir, o ilmi öğretir ve onunla amel eder. İşte o, Yüce Allah’ın şu âyetinde anlatılanıdır: “Allah’a ancak kullarından âlim olanlar derin saygı duyarlar.” [Fâtır 35/28] İkincisi o kişidir ki ilim öğrenir, onunla amel eder, ama onu öğretmez. Bu da Yüce Allah’ın şu âyetinde belirtilendir: “İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap’ta insanlara açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder.” [Bakara 2/159] Üçüncüsü o kişidir ki ilim öğrenmiş, onu başkalarına öğretmiş ve onu tavsiye etmiş, ama onunla amel etmemiştir. O da, Yüce Allah’ın şu âyetinde belirtilendir: “Siz Kitap’ı okuduğunuz hâlde insanlara iyiliği tavsiye edip kendinizi unutup musunuz? Akletmiyor musunuz?” [Bakara 2/44] Dördüncüsü o kişidir ki ilim öğrenmemiş, onunla amel de etmemiştir.¹ O da, Yüce Allah’ın şu sözündekidir: “İşte bunlar, hayvanlar gibidirler; hatta onlardan daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.” [A’râf 7/179] O, ebucehil karpuzu gibidir; tadı acıdır ve kokusu yoktur.

[258] Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “İki sınıf insan vardır ki onlar düzgün oldukları zaman halk da düzgün olur; onlar bozuldukları zaman halk da bozulur: Yöneticiler ve âlimler.” [Deylemî, 1986: 4/3784]

1 Buna zaten âlim denmez (çev.).

وقال ﷺ: «يأمر الله بطائفة من العلماء والقراء والمجاهدين إلى النار، ويقال لكل طائفة إنما عملت ليقال». وقد قيل الحديث بطوله.

[٢٥٦] وروى الطبراني وأبو نعيم في الحلية عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: «الزبانية أسرع إلى حملة القرآن منهم إلى عبدة الأوثان، فيقولون: يبدأ بنا قبل عبدة الأوثان، فيقال لهم: ليس من يعلم كمن لا يعلم»، قال المناوي في شرح الجامع الصغير لما تكلم على هذا الحديث أي أسرع اختطافا لفسقة حاملي القرآن من الموقف ليدخلوهم النار. قوله: «ليس من يعلم» أي فإن الذنب والمخالفة تعظم بمعرفة قدر المخالف. والمراد «بحملة القرآن» ما يشمل العلماء غير العاملين».

[٢٥٧] وقال مالك في العتبية: «العلماء أربعة: رجل تعلم علما وعلمه وعمل به، فهو قوله تعالى: ﴿...إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ...﴾^١. ورجل تعلم علما وعمل به ولم يعلمه، فهو قوله تعالى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ...﴾^٢ الآية. ورجل تعلم علما وعلمه وأمر به ولم يعمل به، هو قوله تعالى: ﴿اتَّامُزُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ...﴾^٣ الآية. ورجل لم يعلم علما ولا عمل به، هو قوله تعالى: ﴿...أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ...﴾^٤ وهو كالحنظلة طعمها مر ولا ريح لها».

[٢٥٨] روي عن النبي ﷺ أنه قال: «صنفان إذا صلحا صلح الخلق وإذا فسدوا فسد الخلق: الأمراء والعلماء».

١ فاطر، من الآية: ٢٨.

٢ البقرة: ١٥٩.

٣ البقرة: ٤٤.

٤ الأعراف: ١٧٩.

[259] Tirmizî, Ebû Berze el-Eslemî'den (ö. 65/684) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Kıyamet günü kul dört şeyden sorguya çekilmeden adım atamaz: Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nereye harcadığından ve ilmiyle hangi amellerde bulunduğundan." [Tirmizî, "Sıfetü'l-Kıyame", 1]

[260] Tirmizî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de Taberânî, Begavî (ö. 517/1123) ve Şu'ab'da Beyhakî, Suheyb er-Rûmî'den (ö. 38/658) naklediyor; Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Kim Kur'an'ın haramlarını helâl sayarsa o, Kur'an'a inanmamıştır." [Tirmizî, "Fedailü'l-Kur'an", 20]

[261] İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309), şu hadis metnini zikretmiştir: "Doğrusu Allah, halka ne kendi zatını ve sıfatlarını sorar, ne de kaza ve kaderini. Onlara sadece emir ve yasaklarını sorar. Öyleyse Rabbin'in seni talep ettiği şekilde sen de O'nu talep et." İbnü'l-Arabî şöyle diyor: "Kitabım koltuğumda olduğu hâlde meşayihden birinin huzuruna vardığımda şöyle dedi: "Beyefendi! Senin aleyhine çokça kanıt görüyorum. Çünkü o kitabın hiçbir harfi yoktur ki sen ondan sorgulanmayasın; artık ister azalt istersen çoğalt." Mekhûl (ö. 118/736?) diyor ki adamın biri Ebu'd-Derdâ'ya soru soruyordu; ona şöyle dedi: "Sorduğun her şeyle amel ediyor musun?" O, "Hayır" deyince de şöyle dedi: "Öyleyse sen, senin aleyhine Allah'ın kanıtını artırmaya çalışıyorsun." *Şerhu'r-Risâle*'de de (Ahmed b. Muhammed b. Abdullah) el-Kilşânî (et-Tunisî, ö. 863/1458) şöyle diyor: "Yüce Allah'ın Kitabı'nda ve Resûlullah'ın sünnetinde ilme saygıdan söz edildiği her yerde kastedilen ilim, kendisinden haşyet (Allah'a karşı derin saygı) beklenen yararlı ilimdir. Haşyetin varlığının kanıtı ise, Allah'ın emrine uygun davranmaktır. Dünyaya rağbet eden, dünya ehline yalakalık yapan, dünyalık kazanmak, toplamak, biriktirmek ve övünmek için gayret gösteren, dünyalığı fazla isteyen, öne çıkmayı, başta olmayı, akranlarına galip gelmeyi ve yarışmayı amaçlayan, kalbi katılaştıran, Rabb'inin öfkelenmediği durumlara düşen ve âhireti unutan âlime gelince, niteliği böyle olan kimse, peygamberlerin vârisleri âlimlerden olmaya ne kadar da uzaktır! Miras olan şey, miras bırakanın katında hangi nitelikte bulunuyor idiye işte ancak o nitelik sebebiyle vârise intikal eder. Niteliği bu olan kimsenin misali, kendini yakarak başkalarını aydınlatan mum gibidir."

[٢٥٩] وروى الترمذي عن أبي برزة الأسلمي أن النبي ﷺ قال: «لا تزول قدما

عبد يوم القيامة حتى يُسأل عن أربع، عن عمره فيما أفناه، وعن شبابه فيما أبلاه، وعن ماله من أين اكتسبه وفيما أنفق، وعن علمه ماذا عمل به».

[٢٦٠] وروى الترمذي والطبراني في الكبير، والبغوي والبيهقي في الشعب،

٥ عن صهيب قال: قال رسول الله ﷺ: «ما آمن بالقرآن من استحل محارمه».

[٢٦١] وذكر ابن عطاء الله حديثاً نصه: «إن الله لا يسأل الخلق عن ذاته

وصفاته ولا عن قضائه وقدره، وإنما يسألهم عن أمره ونهيه، فاطلب ربك من حيث يطلبك». وقال ابن العربي: دخلت على بعض المشايخ وكتابي في كمي

فقال: يا هذا استكثر عليك من الشهود، فإنه ليس منه حرف إلا وتسأل عنه،

١٠ فقلّ، أو كثر. وقال مكحول كان رجل يسأل أبا الدرداء، فقال له: كل ما تسأل

عنه تعمل به قال: لا. قال فما تصنع بالزيادة حجة الله عليك. وقال القلشاني في

شرح الرسالة: «وحيثما ورد تعظيم العلم في كتاب الله تعالى أو سنة رسول الله،

فالمراد به العلم النافع الذي هو مطلوب إليه الخشية. وشاهد الخشية موافقة

الأمر، وأما العالم تكون منه الرغبة في الدنيا، والتملق لأهلها، وصرف الهمة

١٥ لاكتسابها، والجمع، والادخار، والمباهاة، والاستكثار، وقصد التصدر، والرياسة،

ومغالبة الأقران، والمنافسة، وقسوة القلب، والوقوع فيما يسخط الرب، ونسيان

الآخرة. فما أبعد من هذه صفته، من أن يكون/من العلماء ورثة الأنبياء، وهل

يتنقل الشيء الموروث إلى الوارث إلا بالصفة التي كان بها عند الموروث. ومثل

من هذه صفته كالشمعة تضيء على غيرها وتحرق نفسها.

[262] Allah, bu nitelikteki kimseye öğrettiği bilgiyi (ilmi), onun aleyhi-
ne kanıt kılmıştır; O'nun katında ceza gelecektir. O bilgiden bedevinin ve
kentlinin yararlanıyor olması, seni aldatmasın. Zira Hz. Peygamber (s.a.),
şöyle buyuruyor: “Doğrusu Allah, bu dini facir (günahkâr, sefiğ) adamlar-
5 da destekler.” [Buhârî, “Cihâd ve Siyer”, 182] Dünyayı kazanmak için ilim
tahsil eden kimsenin misali, saçının tutamını yakut toka ile tutturmuş gibidir.
Araç ne kadar şerefli ve kendisine onun araç kılındığı şey ne kadar değer-
siz! Vakitleri ilim talep etmek için harcıyıp kırk yıl veya elli yıl ilim öğrenen,
ama onunla amel etmeyen kimsenin misali, bu süreyi temizlenerek
10 (gusûl ve abdest alarak), temizlenme işini sürekli tekrarlayarak geçirip de
tek bir namaz kılmayan kimse gibidir. Zira tıpkı temizlenmekten (abdest
almaktan) maksat namaz kılmak olduğu gibi, ilimden maksat da ameldir.

[263] İbn Rüşd, *Mukaddemâ'ta* şöyle diyor: İlim talibi (öğrenci), ilim
talebi konusundaki niyetini salt Yüce Allah'a ait kılmalıdır. Bir ameli yapanın
15 niyeti yoksa o amel yararlı olmaz. *Sahîh*'te şu hadis var: “Ameller,
ancak niyetlere göredir.” Resûlullah (a.s.) şöyle buyuruyor: “Müminin
niyeti, amelinden daha hayırlıdır.” Bunun peşinden İbn Rüşd birçok hadis
zikrediyor ve onlardan sonra şöyle diyor: Allah daha iyi bilir ya, bu
tehdit, bilgisinin (ilminin) aslı gösteriş ve desinler olan kimse içindir. İl-
minin aslı Yüce Allah için olup niyetini buna göre kesinleştiren kimseye
20 gelince, elinde olmayarak kalbine gelen, ama onu kontrol altına alamayan
düşünceler, Allah'ın izniyle ona zarar veremez. Mâlik'e, mescidin yolunda
görölmekten hoşlanıp pazarın yolunda görölmekten hoşlanmayan
adam sorulunca şöyle dedi: Bunun evveli ve aslı, Allah için olduğu zaman
inşallah bir sakınca yoktur. Sözünün sonunda şöyle dedi: Kim bu-
25 nu elde ederse, kendisini sürekli hayır işlemekten alıkoymasın, ödülünden
de ümidini kesmesin, gücü yettiğince kendinden şeytanı uzaklaştırsın ve
niyetini sürekli yeniden Allah'a özgü kılsın. Önceki bilginlerin biri şöyle
diyor: İlmi Allah'tan başkası için talep ettik ama o bizi Allah için yap-
maya çevirdi.” Kılşanî'nin özetlenen sözü sona erdi. “İlmi Allah'tan baş-
30 kası için talep ettik...” sözü, bir başka rivayette şöyledir: “İlmi Allah'tan
başkası için talep ettik ama o Allah'tan başkası için olmayı kabul etmedi.”
Gazzâlî diyor ki bu sözün anlamı şudur: “İlmin oluşması imkânsız oldu ve
neticede biz onu Allah için talep eder olduk.” Bunu, *Mizânu'l-A-*
35 *mel*'de söylemiş ve Şeyh Zerrûk, ondan *Tuhfetu'l-Mürîd*'de nakletmiştir.

[٢٦٢] فقد جعل الله العلم الذي علمه من هذا وصفه حجة عليه، وستأتي عقوبة لديه. ولا يغرنك أن يكون به انتفاع للبادي والحاضر، فقد قال ﷺ: «إن الله ليؤيد هذا الدين بالرجل الفاجر». ومثال من يتعلم العلم لاكتساب الدنيا كمثال من رفع العذرة بمعلقة من ياقوت. فما أشرف الوسيلة وما أحسن المتوسل إليه. ومثل من قطع الأوقات في طلب العلم، فمكث أربعين سنة أو خمسين يتعلم العلم، ولا يعمل به، كمثال من قطع هذه المدة يتطهر، ويجدد الطهارة، ولم يصل صلاة واحدة، إذ المقصود من العلم العمل، كما أن المقصود من الطهارة الصلاة.

[٢٦٣] وقال ابن رشد في المقدمات: يجب على طالب العلم أن يخلص النية لله تعالى في طلبه فإنه لا ينفع عمل لا نية لفاعله. وفي الصحيح: «إنما الأعمال بالنيات» وقال عليه السلام: «نية المؤمن أبلغ من عمله». ثم ذكر أحاديث كثيرة وقال بعدها: وهذا الوعيد والله أعلم لمن كان أصل علمه الرياء والسمعة. فأما من كان أصل عمله لله تعالى، وعلى ذلك عقد نيته فلا تضره إن شاء الله الخطرات التي تخطر في القلب ولا تملك. وسئل مالك عن الرجل يحب أن يلقى في طريق المسجد ولا يحب أن يلقى في طريق السوق. فقال: إذا كان أول ذلك وأصله لله فلا بأس به إن شاء الله إلى أن قال: فمن وجد ذلك فلا يسلكه عن التماذي في فعل الخير، ولا يؤيسه من الأجر وليدفع الشيطان عن نفسه ما استطاع ويجدد النية لله، وقد ورد عن بعض المتقدمين: طلبنا العلم لغير الله فردنا لله» انتهى. كلام الفلشاني باختصار. وقوله عن بعض المتقدمين: «طلبنا العلم إلى آخره» في رواية أخرى «طلبنا العلم لغير الله فأبى أن يكون إلا لله» قال الغزالي: معناه «امتنع حصوله حتى طلبناه لله» قاله في ميزان العمل، ونقله عنه الشيخ زروق في تحفة المريد.

“Denilmiştir ki bilakis ilmi Allah’tan başkası için talep etmek, onu Allah’tan başkası için kılmamaktadır; çünkü ilmin Allah’tan başkası için olması mümkün değildir. Hatta şeytan kulu ilim talep etmeye teşvik eder ki (Allah katında) onun aleyhine hüccet (kanıt) olsun, birçok günah işlesin. Ama o kul, talebelerle ve âlimlerle bir arada olmak suretiyle haram ve helâlin açık bilgisine sahip olur ve bu bilgi, kendisini Allah’ın helâl kıldıklarını haram ve haram kıldıklarını helâl kılmaktan uzaklaştırır. İşte o durumda şeytan, ilmin o kişinin yararına olduğunu gördüğü için onu ilimden uzaklaştırmayı arzu eder. Bu kul, ona “İlmi Allah’tan başkası için talep ettik; ama o Allah’tan başkası için olmayı kabul etmedi.” sözüyle karşılık verir. Şeyh Zerrûk (ö. 899/1493), *Şerhu’r-Risâle*’de bunu söyledikten sonra şunu demiştir: Onu düşün; gerçekten o, çok mükemmel.”

[264] Ben şunu diyorum: İnsanın ilimle şöhret bulması, riyâdan sayılmaz; çünkü ilmi başka bir maksatla değil de ona uymak için talep etmiştir. Allah’ı bilen âlimler şöyle diyorlar: “Âbidin tanınmamaya, uzlette olmaya çalışması gerekir, çünkü bu kurtuluşa daha yakındır. Âlimin ise, şöhrette ve görünürde olmak için gayret etmesi gerekir ki (başkalarına) faydalı olma imkânını elde etsin. Dahası âlimler, üstlenilmesi en büyük fitnelerden olan kadılık işini talep etmeyi işte bu amaçla mubah, hatta hoş gördüler. Ne var ki bu makam çok tehlikelidir. Belki orada hatalara düşülür ki Allah’ın başarılı kılarak yardım ettiği kimselerden başkası onları fark edemez. Çünkü nefis, aşırı biçimde kötülüğü emredicidir.¹ Dolayısıyla nefis belki, ilme (dolayısıyla, Allah’ın emrine) uygun hareket etmekten sapıp başta olmayı (yöneticiliği) talep etmeye yönelebilir. Çünkü acil hazlara yönelmek, nefsin şanındandır. İbn Ataullah diyor ki ilim talep etmekte olan kimsenin alâmeti, kendisine “Yarın öleceksin” denildiğinde bile içinde bulunduğu durumu terk etmemesidir. Hz. Ali b. Ebî Tâlib de (r.a.) şöyle diyor: “Ey ilim taşıyanlar! İlimle amel edin. Âlim, ancak bildikleriyle amel edendir. Öyle ilim taşıyan topluluklar olacak ki ilim onların boğazlarını geçmemiştir; bilgileri amellerine muhaliftir. İçleri de dışlarına zıttır. Halkalar hâlinde otururlar; birbirlerine karşı böbürlenirler. Hatta adam, başkasıyla oturduğu (onun meclisine katıldığı) için arkadaşına öfkelenir ve onu terk eder. Bunlar var ya, onların şu meclislerdeki amelleri, aziz ve celil Allah’a yükselmez.” [İbn Abdülber, 1422: 1/697] Bunu, Şeyh Dâvûd, *Şerhu’r-Risâle*’de nakletmiştir.

1 Bk. Yûsuf 12/53 (çev.).

«وقيل بل طلبه لغير الله لا يصيِّره لغيره لأنه لا يمكن أن يكون لغيره حتى أنَّ الشيطان يحضُّ العبد على طلب العلم لتقوم عليه الحجة ويقع في ذنوب كثيرة فبمخالطة الطلبة والعلماء يخرج له من ذلك بيان الحلال والحرام الذي يصرفه عن تحريم ما حلَّ الله وتحليل ما حرَّم الله. فعند ذلك يودُّ أن يردَّه عنه لما يرى من مصلحته، فيجيبه بقوله: طلبنا العلم لغير الله إلى آخره». قاله الشيخ زروق في شرح الرسالة وقال بعده: فتأمله فإنَّه جيّد».

[٢٦٤] قلت: وليس من الرياء أيضا اشتهاار الإنسان به لطلب الاقتداء به لا لغرض سواه. قال العلماء بالله: «ينبغي للعابد السَّعي في الخمول والعزلة لأنها أقرب إلى السلامة، وللعالم السَّعي في الشهرة والظهور تحصيلًا للإفادة حتى إنهم أباحوا بل استحبَّوا طلب خطَّة القضاء التي تولَّيْتُها من أعظم الفتن لهذا الغرض، إلا أن هذا مقام كثير الخطر، ربَّما يقع فيه الزلل ولا يميزه إلا من ساعده التوفيق، لأنَّ النفس أمارة بالسوء، فربَّما تعدل عن طلب الاقتداء إلى طلب الرئاسة لأنَّ من شأنها الركون إلى حظوظها العاجلة. قال ابن عطاء الله: علامة الذي يطلب العلم إذا قيل له: إذا غدا تموت لا يدع ما هو عليه. وقال علي بن أبي طالب عليه السلام: «يا حملة العلم اعملوا به، فإنما العالم من عمل بما علم، ووافق عمله علمه، فسيكون أقوام يحملون العلم لا يجاوز تراقيهم، يخالف علمهم عملهم، وتخالف سرائرهم علانيتهم، ويجلسون حلقًا، يباهي بعضهم بعضًا حتى إنَّ الرجل ليغضب على جلوسه أن يجلس إلى غيره ويدعه، أولئك لا تصعد أعمالهم في مجالسهم تلك إلى الله عز وجل». نقله الشيخ داود في شرح الرسالة.

[265] Yezîd b. Ebî Habîb el-Ezdî'den (ö. 128/745) nakledildiğine göre şöyle diyor: Resûlullah'a (s.a.) gizli şehvet soruldu; şöyle buyurdu: "O, ilim öğrenip kendisiyle oturulup kalkılmasını arzu eden adam(ın tavrı) dır." [İbn Abdülber, 1422: 1/661] Bunu İmam Ahmed, Zuhd'de Mus'ab b. Sa'd'den (ö. 103/721) mürsel olarak tahric etmiştir.

[266] *Müsnedü'l-Firdevs*'te Deylemî'nin Ebû Hüreyre'den rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Gizli şehvetten sakınınız! (O gizli şehvet), kendisiyle oturulmasını arzu eden âlim[in hâli]dir." "Yani o nedir?" denildi, o da dedi ki "Gizli şehvet kendisinden bilgi alınması için yanında oturulmasını arzu eden âlimin durumudur. Çünkü o, salt Allah'ın rızasına bağlı olma durumunu kaybetmiştir."

[267] Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/777) şöyle dediği rivayet ediliyor: "Ben, etrafında toplanılan ve kendisinden notlar alınan adama gıpta ederdim. Benim başıma gelince, ne fazlası ve ne de eksigi olmaksızın ihtiyaç miktarıyla yetinerek ondan kurtulmayı arzu ettim. Âlimin biri uykuda Ebû Hanîfe'yi gördü ve ona, "Allah sana ne yaptı?" diye sordu. O, "Beni bağışladı" deyince, "İlim sebebiyle mi?" diye sordu. Ebû Hanîfe, ona şunları söyledi: "Dur hele! Gerçekten ilmin birtakım şartları ve bazı âfetleri vardır. Onlardan kurtulan ise azdır." Bunun üzerine, "Öyleyse ne ile bağışlandın?" diye sorunca şöyle dedi: "İnsanların, Allah'tan başkasının bilmedikleri veya benim sahip olmadığım şeyleri benim hakkımda söylemeleri sebebiyle."

[268] Şair şöyle diyor:

Malın âfeti saçıp savurma ve yağmadır
İlmin âfeti ise kendini beğenme ve gazaptır

[269] Müslim ve Tirmizî'de olduğu gibi, şu ifadeler, Hz. Peygamber'in (s.a.) duasındandır: "Ey Allahım! Derin saygıyla ürpermeyen kalpten, kabul edilmeyen duadan, doymayan nefisten ve fayda vermeyen bilgidен (ilimden) ben sana sığınyorum. Bu dört şeyden sana sığınyorum." [Tirmizî, "Deavât", 69] Bu, uzunca bir hadisten bir kesittir. İbrahim b. Uyeyne'ye (ö. 199/814), "Hangi insanlar daha uzun süre pişmanlık duyarlar?" diye sorulunca şöyle cevap verdi: "Dünyadakini diyecek olursak, teşekkür etmeyen kimseye iyilik yapandır. Âhirettekine gelince o, kusurlu olan (ilmiyle amel etmeyen) âlimdir." [Gazzâlî, 1997: 1/59]

[٢٦٥] وعن يزيد بن أبي حبيب قال: سئل النبي ﷺ عن الشهوة الخفية. قال: «هو الرجل يتعلم العلم يحب أن يجلس إليه». أخرجه الإمام أحمد في الزهد عن مصعب ابن سعد مرسلًا.

[٢٦٦] وروى الديلمي في مسند الفردوس عن أبي هريرة أن النبي ﷺ قال: «احذروا الشهوة الخفية، العالم يحب أن يجلس إليه». أي أنه قيل: وما هي؟ قال: العالم يحب أن يجلس إليه للأخذ عنه، لأنه يفوته الإخلاص لوجه الله.

[٢٦٧] وروي عن سفيان الثوري أنه قال: «كنت أغبط الرجل يجتمع حوله ويكتب عنه. فلما ابتليت به وددت أن نجوت منه كفافا لا علي ولا لي». ورأى بعضهم أبا حنيفة في النوم فقال له: ما فعل الله بك؟ فقال: غفر لي. فقال له: بالعلم، فقال له: هيهات! إن للعلم شروطا وآفات قل من ينجو منها، فقال: وبماذا؟ فقال: بقول الناس في ما لم يعلمه إلا الله، أو ما لم أكن عليه.

[٢٦٨] قال الشاعر :

المال آفته التبذير والنهب والعلم آفته الإعجاب والغضب

[٢٦٩] ومن دعائه ﷺ كما في مسلم والترمذي: «اللهم إني أعوذ بك من قلب لا يخشع، ومن دعاء لا يسمع، ومن نفس لا تشيع ومن علم لا ينفع. أعوذ بك من هؤلاء الأربع». وهو قطعة من حديث طويل. وقيل لإبراهيم بن عيينة: «أي الناس أطول ندامة؟ فقال: أما في الدنيا فصانع المعروف فيمن لا يشكره، وأما في الآخرة فعالم مفرط».

[270] Gazzâlî, *İhyâ*'da bir âlimin şöyle dediğini söylemektedir: “Cehennemde bir vadi var; ona Felak denmektedir. O, Allah'ın Kitabı'nda zikredilmektedir. Cehennem her gün yedi kez o vadinin şerrinden Allah'a sığınır. Bu vadide bir kuyu var ki cehennem ve vadi, her gün yedi kere o kuyunun şerrinden Allah'a sığınır. O kuyuda bir yılan var. Cehennem, vadi ve kuyu, o yılanın şerrinden her gün yedi defa Allah'a sığınır. Allah onu, Kur'an'ı taşıyanlardan ve âlimlerden riyâkâr ve âsi olanlar için hazırlamıştır. Bunlar, yapmadıklarını söylerler, insanları kötülüklerden nehyederler ama kendileri onlardan uzak durmazlar, Allah'ın Kitabı'nı ve Resûlullah'ın (s.a.) sünnetini okurlar, ama onlarla amel etmezler.”¹ Hz. İsa'nın (a.s.) şöyle dediği zikredilmektedir: “İnsanlara ilim öğretip o ilimle amel etmeyen kimse, gizlice zina edip hamile kalınca rezil rüsva olan bir kadın gibidir. Aynen onun gibi, Allah o kimseyi kıyamet günü rüsva eder.” [Gazzâlî, 1997: 1/63]

[271] Ebu'd-Derdâ'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Doğrusu ben, kıyamet günü ‘Ey Uveymir! Ne bildin?’ denilmesinden korkmuyorum; fakat ‘Bildiklerin hakkında ne yaptın?’ denilmesinden korkuyorum.” Bunu, Beyhakî rivayet etmiş. [*Şu'abü'l-İmân*, 2/286] Hz. İsa'dan (a.s.) nakledildiğine göre şöyle diyor: “Başkasını aydınlatacak hâlde lambayı taşımak ne kazandırır? Kapkaranlık evin üzerinde lamba olması, ona ne fayda sağlar? Hikmetle konuşup onunla amel etmemeniz, size ne kazandırır?” Yine ondan (a.s.): “Ne kadar çok ağaç var! Ama hepsi meyve vermiyor. Ne kadar çok âlim var! Ama hepsi irşad edici değil. Ne kadar çok bilgi (ilim) var! Ama hepsi yararlı değil.” Bunu *İhyâ*'da nakletmiş. [Gazzâlî, 1997: 1/35] Aynı şekilde Ebu'l-Leys es-Semerikandî nakletmiştir. Rivayet edilir ki melekler üç kişiye hayret ederler: Bir köle ki efendisi cehenneme girdiği hâlde kendisi cennete girmiştir. Bir adam ki mal biriktirip ondan Yüce Allah'ın hukukunu engellemiş fakat vârisleri o malı Allah'a itaat için harcamışlar ve malı kazanan cehennemde olduğu hâlde onlar kurtulmuşlardır. Kötü bir âlim kişi ki kendisi cehennemde olduğu hâlde onun ilmi sayesinde insanlar kurtuluyorlar.”

[272] Şöyle denilmektedir: “Âlimler helâl mal biriktirmekle meşgul oldukları zaman avam halk şüpheli olanları yerler. Âlimler şüpheli şeyleri yiyor olduklarında halk, haram yiyenler olurlar. Âlimler haram yediklerinde ise halk kâfir olur.” [Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 2/170]

1 Nâşir, bu metni *İhyâ*'da bulamadığını söylüyor ve İbnü'l-Hâcc'ın *Medhal*'ine (1/16) ve *Kurtubî Tefsiri*'ne (1/19) bakılmasını öneriyor (çev).

[٢٧٠] وذكر الغزالي في الإحياء عن بعض أهل العلم أنه قال: «إنَّ في جهنم وادياً يقال له الفلق. وهو المذكور في كتاب الله، إن جهنم لتعوذ بالله كل يوم سبع مرَّات من شرِّ ذلك الوادي. وإنَّ في ذلك الوادي لجُباً، وإنَّ جهنم والوادي يتعوذان بالله كل يوم سبع مرَّات من شرِّ ذلك الجبِّ. وإنَّ في ذلك الجبِّ لحيَّة، إنَّ جهنم والوادي والجبُّ يتعوذون بالله كل يوم سبع مرات من شرِّ تلك الحية، أعدّها الله للمرائين، والعاصين من حملة القرآن، والعلماء الذين يقولون ما لا يفعلون، وينهون الناس ولا ينتهون، يقرأون كتاب الله وسنة رسول الله ﷺ ولا يعملون بهما». وذكر عن عيسى عليه السلام أنه قال: «مثل الذي يعلم الناس ولا يعمل، هو كمثل امرأة زَنَتْ في السر. فإذا حملت افتضحت، وكذلك هذا يفضحه الله يوم القيامة».

[٢٧١] وعن أبي الدرداء أنه قال: «إني لا أخاف أن يقال يوم القيامة يا عُوَيْمِرُ ماذا علمت، ولكن أخاف أن يقال ماذا عملت فيما علمت» رواه البيهقي. وحكي عن عيسى عليه السلام أنه قال: «ماذا يغني حمل السراج ويستضيء غيره، وماذا يغني عن البيت المظلم أن يكون السراج على ظهره، وماذا يغني عنكم أن تتكلموا بالحكمة ولا تعملوا بها». وعنه أيضاً: «ما أكثر الأشجار وليس كلها بمثمر. وما أكثر العلماء وليس كلهم بمرشد. وما أكثر العلوم وليس كلها بنافع». نقله في الإحياء، وكذلك أبو الليث السمرقندي. وذكر أنَّ الملائكة تتعجب من ثلاثة: رجل مملوك صالح يدخل الجنة ومولاه يدخل النار، ورجل جمع ما لا يمنع منه حقوق الله تعالى ينفقه ورثته في الطاعة فينجون به وكاسبه في النار، ورجل عالم سوء ينجو الناس بعلمه وهو في النار».

[٢٧٢] ويقال: «إذا اشتغل العلماء بجمع المال الحلال صارت العامة تأكل الشبهة. وإذا صارت العلماء تأكل الشبهة، صارت العوام تأكل الحرام. وإذا صارت العلماء تأكل الحرام، صارت العوام كفارا».

Bu sözle ilgili olarak Semerkandî şöyle diyor: “Yani, âlimler helâl olanı biriktirdikleri zaman halk, biriktirme konusunda âlimlere uyarlar; ama onlar biriktirmeyi güzel yapamayıp şüpheli şeylere düşüverirler. Âlimler şüpheli şeyi aldıklarında, sahip oldukları bilgiler sayesinde haramdan sakınırlar. Oysa cahiller şüpheli olan ile haramı birbirinden ayıramayıp harama düşüverirler. Âlimler haram olanlardan aldıkları zaman cahiller onlara tâbi olurlar ve onun helâl olduğunu zannederler. O durumda haramı helâl saydıkları için küfre düşerler. İşte sebep budur. Allah hepimizi korusun!”

[273] Gazzâlî, tefekkürden söz ettikten sonra şunları söylüyor: “Kişi bir şeyden korkarsa, ondan kaçır; bir şeyi uman kimse ise onu talep eder. Biz biliyoruz ki cehennemden kaçır kurtulmak, şüpheli şeylerden, haram olandan uzaklaşmak ve günahları terk etmekle olur. Oysa biz onlara dalmışır. Ve biliyoruz ki cenneti istemek nafîle ibadetleri çoğaltmakla olur, oysa biz henüz farzlarda kusurluyuz. İlmin ürünü olarak bizim için hâsıl olan şey, dünyaya aşırır düşkünlük ve ona çılgınca tamahkârlık gösterme hususunda bize uyulmasından başka bir şey değildir. Ve şöyle deniliyor: Eğer bu haram olsaydı ondan kaçınma konusunda elbette âlimler bizden daha önde olurlardı. Ne olur keşke avam gibi biz de öldüğümüzde günahlarımız da bizimle birlikte ölseydi. Maruz kaldığımız imtihan ne kadar da büyük! Allah’tan, bizi ıslah etmesini ve bizim sayemizde (başkalarını) ıslah etmesini, bizi öldürmeden önce tevbe etmeye muvaffak kılmasını diliyoruz.” [Gazzâlî, 1997: 4/433]

[274] Bir kitapta şöyle denilmektedir: Dünyaya meylettiği zaman âlime yaptığım şeylerin en hafifi, münacatının tadını ondan soyup almamdır. Hz. Peygamber’e (s.a.), “Hangi insan, en kötüdür?” diye sorulunca, “Bozulduğu zaman âlim” dedi. [İbn Abdülber, 1422: 1669] Denilir ki âlim bozulduğu zaman onun bozulması sebebiyle bütün âlem bozulur. Şöyle söylenir: “Cahilin hatasını cahilliği gizler; oysa âlimin hatası sebebiyle davul çalınır.” Sehl b. Abdullah’tan naklediliyor: “Âlimler dışında insanların tümü ölüdürler. İlmiyle amel eden âlimler hariç bütün âlimler sarhoşturlar. İhlâslı olanlar dışında bütün ilmiyle âmil olan âlimler aldanmışlardır. İhlâslı âlimler ise, büyük bir risk üzeredirler.” [Gazzâlî, 1997: 1/61]

[275] Süyûtî’nin *el-Câmiu’s-Sagîr*’indeki rivayette Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyuruyor: “Ümmetimin münafıklarının çoğu, kurrâlarıdır.” *el-Câmiu’s-Sagîr*’i şerheden Münâvî şöyle diyor: “Burada Hz. Peygamber, itikaddaki nifakı değil de amelde nifakı kastetmektedir ki o da riyâdır.” [Münâvî, 1356: 2/80]¹

1 Metindeki sorun, Münâvî’nin metninden hareketle çözüme kavuşturularak tercüme edildi. (çev.)

قال السمرقندي: «أي لأن العلماء إذا جمعوا الحلال صار العوام يقتدون بهم في الجمع، وهم لا يحسنون الجمع فيقعون في الشبهة، وإذا أخذ العلماء الشبهة وتحزّزوا بما معهم من العلم عن الحرام فالجهال لا يميزون بين الشبهة والحرام فيقعون فيه وإذا أخذ العلماء من الحرام، اقتدى بهم الجهال وظنوا أنه حلال، فعند ذلك وقع الكفر باستحلال الحرام. عصمنا الله أجمعين».

[٢٧٣] وقال الغزالي بعد كلام في التفكّر ما نصّه: «فأما من خاف من شيء هرب منه، ومن رجا شيئاً طلبه. وقد علمنا أن الهروب من النار بترك الشبهات والحرام وترك المعاصي ونحن منهمكون. وأن طلب الجنة بتكثير نوافل الطاعة ونحن مقصرون في الفرائض. فلم يحصل لنا من ثمرة العلم إلا أنه يُقتدى بنا في الحرص على الدنيا والتكالب عليها. ويقال: لو كان هذا حراما لكان العلماء أولى باجتنابه منّا. فيا ليتنا كالعوام إذا مئنا مائت ذنوبنا معنا. فما أعظم الفتنة التي تعرضنا لها. فنسأل الله أن يصلحنا ويصلح بنا ويوفّقنا للتوبة قبل أن يتوفّانا».

[٢٧٤] وورد في بعض الكتب: إنّ أهون ما أصنع بالعالم إذا مال إلى الدنيا أن أسلبه حلاوة مناجاته. وسُئل عليه السلام أي الناس أشرّ؟ قال: «العالم إذا أفسد». ويقال: إذا أفسد العالم فسد بفساده العالم كله. ويقال: «زلة الجاهل يخفيها الجاهل، وزلة العالم يضرب بها الطبل». وعن سهل بن عبد الله: «الناس كلهم مؤتى إلا العلماء، والعلماء كلهم سكارى إلا العاملون، والعاملون كلهم مغترون إلا المخلصون، والمخلصون على خطر عظيم».

[٢٧٥] وفي الجامع الصغير للسيوطي: أن النبي ﷺ قال: «أكثر منافقي أمّتي قرأؤها». قال شارحه المناوي: «أراد نفاق العمل وهو الرياء والاعتقاد».

[276] Sehl b. Abdullah diyor ki; “Üç grup insanla arkadaşlık etmekten sakın: “Gâfil tiranlar, câhil mutasavvıflar ve yaltaklanan kârilere.”¹ [Münâvî, 1356: 6/405]

[277] Ben de diyorum ki böyle söylenmesinin sebebi şudur: Çünkü onlardan her biri, kendi eylemiyle sapmış ve saptırmaktadır. Onun bu sözünün gerekçelerine gelince, onların her biri nefislerin meylettği bir konuda olmasına rağmen, gafil tiran, ölü kalplidir; yılandan zehrin dışında bir şey elde edilmez. Cahil sûfi, dini değiştirir, bid’atler ortaya koyar, duayla görünürlük kazanır ve hakikatin kokusunu koklasa bile haktan uzaktır. Yalakalık yapan kâri ise, bâtili hakka tercih eder ve onu te’vil ederek yönlendirir. Süfyân es-Sevrî’nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Denilmiştir ki facir âlim her fitneye uğramış olan kişinin fitnesidir.” [Ebşîh: 1/33]

[278] İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve Taberânî’nin, Enes’ten tahric ettiğine göre Resûlullah’a (s.a.) “İlimde derinleşmiş olanlar” [Âl-i İmrân 3/7] sorulunca şöyle buyurdu: “Dürüst, doğru sözlü, kalbi dosdoğru, karnını ve cinselliğini haramdan koruyan kimse var ya işte o, ilimde derinleşenlerdendir.” [Taberânî, 1983: 7658] Bunu, *ed-Dürri’l-Mensûr*’da nakletmiştir. Yezîd b. Meysere diyor ki kim ilmiyle Allah’ın rızasını dilerse Allah kendi rızasını ve kulların teveccühünü ona yöneltir. Kim de ilmiyle Allah’tan başkasını dilerse Allah, rızasını ve kulların yüzünü ondan uzaklaştırır.

[279] Bravo şunu söyleyene:

Asrımızda gördüm ki insanlar ilmi, öğretmek için talep etmiyorlar
Salt ilim sahiplerine karşı övünmeyi, zulüm ve haksızlığa hazırlığı amaçlıyorlar

[280] Şeyh Zerrûk (el Fâsî, ö. 899/1493), *Şerhu’l-Kurtubiyye*’de şunları söylüyor: “Süfyân es-Sevrî diyor ki sadece Allah’a karşı takvâ sahibi olmak için ilim öğrenilir. Âlim, başkalarından üstün kılınmıştır; çünkü onun sayesinde Allah’a karşı takvâ sahibi olunur. Seyyid Ebü’l-Abbâs el-Mursî şöyle diyor: Derin kavrayış sahibi âlim (fakih), kalbinin gözlerinden perdeyi yırtıp kaldıran kimsedir. Cüneyd diyor ki ilim Rabbini tanıman ve haddini aşmamandır. Bilgeler şöyle diyorlar: Kötü adamın bilgisinin artması, ebuçehil karpuzunun köküne fazla su vermek gibidir. Sulama arttıkça, acılığı artar.

1 Kâri: Tecvid kurallarına göre Kur’ân’ı güzel okuyan kişi (çev.).

[٢٧٦] وقال سهل بن عبد الله: «احذرُ صحبةَ ثلاثة أصناف من الناس: الجابرة الغافلون والمتصوفة الجاهلون والقراء المدهنون».

[٢٧٧] قلت: وذلك لأن كل واحدٍ منهم ضالّ مضلّ بفعله. ودواعي قوله مع كونه في محل تميل النفوس إليه فالجبار الغافل ميّت القلب، ولا يستفاد من الحية سوى السم. والصوفي الجاهل مغير للدين، قائم بالبدع، ظاهر بالدعاء وبعيد عن الحق وإن شَمَّ رائحة الحقيقة. والقارئ المدهن يرجح الحق بالباطل ويوجّهه بالتأويل. وروي عن سفيان الثوري أنه قال: «كان يقال: العالم الفاجر فتنة لكل مفتون».

[٢٧٨] وأخرج ابن جرير وابن أبي حاتم والطبراني عن أنس أن رسول الله ﷺ سئل عن الراسخين في العلم قال: «من برّت يمينه، وصدق لسانه، واستقام قلبه، وعف بطئه وفرجه، فذلك من الراسخين في العلم». نقله في الدر المنثور. وقال يزيد بن ميسرة من أراد بعلمه وجه الله أقبل الله بوجهه ووجوه العباد إليه. ومن أراد بعلمه غير الله صرف الله عنه وجهه ووجوه العباد.

[٢٧٩] والله در من قال :

١٥ إني رأيت الناس في عصرنا لا يطلبون العلم للتعليم
إلا مباحاة لأصحابه
وعدة للظلم والتغشيم

[٢٨٠] وقال الشيخ زروق في شرح القرطبية ما نصه: «وقال سفيان الثوري: إنما يتعلّم العلم ليتقى به الله تعالى، وإنما فضل العالم غيره لأنه يتقى الله به. وقال سيدي أبو العباس المرسى: الفقيه من أفقأ الحجاب عن عيني قلبه. وقال الجنيد: العلم أن تعرف ربك ولا تعدو قدرك. وقال الحكماء: زيادة العلم على الرجل سوء كزيادة الماء في أصول الحنظل، كلما ازداد ريثاً ازداد مرارة.

Fudayl (ö. 187/802) de şunu diyor: Âlim dinin tabibidir; dünya ise dinin hastalığıdır. Tabip, hastalığı kendine çekerse başkasını ne zaman iyileştirebilir?”

[281] Mâlik ve başkalarından rivayet edildiğine göre Abdullah b. Selâm (ö. 43/663), Ka'b'a; “İlmin ehli olan ilim erbabı (sahipleri) kimlerdir?” diye sorunca o şöyle dedi: “İlmiyle amel edenlerdir.” “Doğru söyledin” dedi. “Peki, ilim öğrendikten sonra âlimlerin göğüslerinden onu yok eden şey nedir?” diye sorunca da şu cevabı verdi: “Tamahtır.” [İbn Receb, 1408: 1/300]

[282] İbn Mâce, İbn Abbâs'tan Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Ümmetimden dinde ince kavrayış sahibi ve Kur'ân okuyan birtakım insanlar şöyle diyecekler: Yöneticilere (umerâ) gelip onların dünyasından nasipleniyoruz ve onların katında dinimiz (ilmimiz) sebebiyle izzet kazanıyoruz. Oysa bu olmaz. Tıpkı geven ağacından dikenden başka bir şey devşirilmediği gibi, aynı şekilde onlara yakın olmaktan da hiçbir ürün elde edilmez; sadece...” [İbn Mâce, “Mukaddime”, 23] Bu hadisin râvilerinden biri olan Muhammed b. Sabbâh şöyle diyor: Sanki Hz. Peygamber, “sadece hatalar (elde edilir)” demek istiyor.

[283] İskender'in kelimelerinden: Mutlu kişi (saîd) bizi tanımayan ve bizim de kendisini tanımadığımız kimsedir. Onu tanıdığımız zaman onun gününü uzatır ve uykusunu kaçıırız. Bu, Yezid b. Muaviye'nin naklettiklerine benziyor. Yezid, arkadaşlarına bir gün sordu: “İnsanlardan hayatı en rahat olan kimdir?” Cevaben, “Sensin, Ey Müminlerin Emiri!” dediler. “Durum öyle değil.” dedi. “Öyleyse o, Müminlerin Emiri Muâviye'dir.” dediler. Yine, “Öyle değil.” deyince, onlar “Öyleyse Müminlerin emiri ne der?” diye sordular. Şöyle cevap verdi: “Hayatı en rahat olan insan, güzel bir eşi olup kendisi ondan, o da kendisinden hoşnut, ikisinin de sağlıklı azığı bulunan, bizi tanımayan ve bizim de kendisini tanımadığımız bir adamdır.” Bu sözü edilen Yezid, çokça müstehcen şiire sahiptir. müslüman krallardan açıkça ilk şarap içen kişidir. Eğlencelere dalmış, Allah'ın haramlarını helâl saymıştır. Onun döneminde, Efendimiz Hüseyin (r.a.) katledildi, Medîne-i Müşerrefe'nin saygınlığının çiğnendiği Harre Olayı meydana geldi. Şehir üç gün yağmalandı ve üç gün Mescid-i Nebvî'de namaz kılınamadı. Kureyşli muhacirlerden, ensardan ve ileri gelen insanlardan öldürülen adamların sayısı bin yedi yüze ulaştı; diğer insanlardan çocuk ve kadınlar dışında on bin kişi öldürüldü. O olaydan sonra Bedir ashabından kimse kalmadı. Ona lanet okunup okunmayacağı konusunda ihtilaf edilmiştir.

وقال الفضيل: العالم طبيب الدين، والدنيا داء الدين، فإذا كان الطبيب يجزّ الداء إلى نفسه فمتى يبرئ غيره».

[٢٨١] وروي عن مالك وغيره أن عبد الله بن سلام قال لكعب: «من أرباب العلم الذين هم أهلهم؟ قال: الذين يعملون بعلمهم. قال: صدقت. قال: فما ينفي العلم من صدور العلماء بعد أن يعلموه. قال: الطمع».

[٢٨٢] وروى ابن ماجه عن ابن عباس أن النبي ﷺ قال: «إن أناسا من أمتي يتفقهون في الدين يقرأون القرآن، يقولون: نأتي الأمراء فنصيب من دنياهم، ونعتز لهم بدنيا، ولا يكون ذلك كما لا يجتنى من القتاد إلا الشوك، كذلك لا يجتنى من قريهم إلا...». قال محمد ابن الصباح أحد رواة الحديث: كأنه يعني: الخطايا.

[٢٨٣] ومن كلام الإسكندر: السعيد من لا يعرفنا ولا نعرفه، فإذا عرفنا أطلنا يومه وأطرننا نومه. ويشبه هذا ما روى يزيد بن معاوية قال لجلسائه يوما: من أنعم الناس عيشا؟ قالوا له: أنت يا أمير المؤمنين. قال: ليس الأمر كذلك. قالوا: فأمر المؤمنين معاوية. قال: ليس كذلك. قالوا: فما يقول أمير المؤمنين؟ قال: أنعم الناس عيشا رجل له امرأة حسناء قد رضيت به ورضي بها، لهما قوت هنّي لا يعرفنا ولا نعرفه. ويزيد المذكور كان كثير الشعر مُتَهَيِّكًا، وهو أول من شرب الخمر جهارا من ملوك الإسلام، واتخذ الملاهي، واستحل محارم الله وفي أيامه قتل سيدنا الحسيني (عليه السلام) وكانت وقعة الحرة التي استبيحت المدينة المشرفة فيها. ونُهبَت ثلاثة أيام وعطلت الصلاة في المسجد النبوي ثلاثة أيام. وبلغ عدد القتلى من قريش المهاجرين والأنصار ووجوه الناس ألف رجل وسبعمئة رجل ومن سائر الناس عشرة آلاف رجل سوى النساء والصبيان ولم يبق بعدها بدري. واختلف في جواز لعنه.

[284] İsmâil b. Ulye (ö. 193/808) zekâtların yönetimini üstlendiğinde Abdullah b. Mübârek'in ona hitaben söylediği şu söz ne kadar güzeldir:

Ey ilmi, kendisi için yoksulların mallarını avlayan bir şahin yapan
Dini alıp götüren bir hile ile dünyanın kendisi için tuzak kurdun

5 Mecnunlara deva olduktan sonra dünyanın mecnunu oldun
Nerede İbn Sirin ve İbn Avn'den geçmişte yaptığın rivayetlerin?

Ve eserleriyle ilim ve sultanların kapılarını terk etmeyi öğrenmen?
Zorlandım, çarem yok diyorsun sen, çamurda kaydı eşeği ilmin

[285] İbn Mes'ûd'un, şöyle dediği naklediliyor: "Ne dersiniz! İçinde
10 küçüklerinizin büyüdüğü ve büyüklerinizin ihtiyarladığı bir fitneye girersiniz ve o fitne kendine bir sünnet edinir ve şayet bir gün o fitne değiştirilirse 'Bu münkerdir' (kabul edilemez şeydir) denilir." "Bu durum ne zaman?" denilince şöyle cevap verdi: "Güvenilir (emin) olanlarınız azaldığı, yöneticileriniz (umerâ) çoğaldığı, fakihleriniz azalıp kârileriniz çoğaldığı, dinden
15 başka şey için derin kavrayış sahibi olmaya çabalandığı (tefakkuh), kendisiyle amel etmekten başka amaçla ilim öğrenildiği ve âhiret ameliyle dünya elde edilmeye çalışıldığı zaman." [İbn Abdülber, 1422: 1/654. Tasarrufla] Bunu Abdürrezzâk, mevkuf olarak rivayet etmiştir. [*Musannef*, 20742]

[286] Şeyh Zerrûk el-Fâsî'nin (ö. 899/1493) *el-İ'âne* kitabının sonundan bir alıntı: "Olgunlaşmanın (kemal) ancak ilimle ve ilmi korumanın
20 da sadece amel ile olduğu açık bir gerçektir. Hz. Îsâ'dan (a.s.) naklediliyor: Kim bilir ve onunla amel ederse en büyük melekût âleminde 'büyük' diye anılır. Yine ondan naklediliyor: Gidişi âhirete doğru olduğu hâlde dünyaya yönelen ve kendisine zarar veren şeyleri yarar verenlerden daha fazla arzu
25 eden kimse, nasıl ilim ehlinden olabilir? İlmi, kendisiyle amel etmek için değil de (başkalarına) sözünü etmek için talep eden kimse, nasıl ilim ehlin-den olabilir?" [Zerrûk, 1979:104]

[287] Biri şu şiiri söylemiş:

Dinle ubeydin (kulcuğun) sözünü, ilim ancak amel ettiğinde fayda verir
30 İlîm amelsiz fayda verse elbette şeytan Cüneyd'in benzeri olurverir¹

1 Şeytanın ilim sahibi olduğu yaygın bir kanaat olarak insanlar arasında dolaşıyor. Oysa Kur'an'da ve Sahih Sünnet'te buna dair bir bilgi yoktur (çev.).

[٢٨٤] وما أحسن قوله، وهو عبد الله ابن المبارك يخاطب إسماعيل بن عُلَية

حين ولي على الصدقات :

يا جاعل العلم له بازيا يصطاد أموال المساكين

احتلتَ للعالم ولذاتها بحيلة تذهب بالدين

فصرت مجنوناً بها بعدما كنتَ دواءً للمجانين

أين رواياتك فيما مضى عن ابن عون وابن سيرين

و درسك العلم بآثاره وترك أبواب السلاطين

تقول أكرهتُ فما حيلتي زلّ حمائر العلم في الطين

[٢٨٥] وعن ابن مسعود أنه قال: «كيف بكم إذا ألبستم فتنة يربو فيها الصغير،

ويهزم الكبير، وتتخذ سنة. فإن غُيّرت يوماً قيل هذا منكر. قيل ومتى ذلك؟ قال:

إذا قلّ أمناؤكم وكثر أمراؤكم، وقلّ فقهاؤكم وكثر قراؤكم وثُقُفَّه لغير الدين،

وثُغِّلَمَ لغير العمل، والتمست الدنيا بعمل الآخرة». رواه عبد الرزاق موقوفاً.

[٢٨٦] ومن آخر كتاب الإعانة للشيخ زروق: «وقد صحَّ أنه لا كمال إلا

بالعلم، ولا حِصْنٌ للعلم إلا العمل. وعن عيسى عليه السلام: من علم وعمل

ذكر في الملكوت الأعظم عظيماً. وعنه أيضاً أنه قال: كيف يكون من أهل العلم

من مسيره إلى الآخرة، وهو مقبل على دنياه، وما يضرّه أشهى إليه مما ينفعه.

فكيف يكون من أهل العلم من طلب العلم ليتحدث به ولم يطلبه ليعمل به».

[٢٨٧] وأنشد بعضهم :

العلم لا ينفع إلا إذا عملت اسمع كلام العبيد

لو ينفع العلم بلا عمل لكان إبليس نظير الجنيد

[288] Âriflerden biri şöyle diyor: “Yararlı bilgi, seni dünyanın hakkında zahid kılan, âhiretine seni teşvik eden, korkunu artıran, seni Mevlâna itaate yöneltip götüren, hevanın tasasından seni arındıran bilgidir.”[Münâvî, 1356: 5/478] Biri de şöyle diyor: Yararlı bilgiler, hedefleri/gayretleri yükselten, hevaları engelleyen, şekki gideren bilgilerdir.

[289] Adamın biri, İbrahim b. Edhem’e sordu: “Allah, ‘Bana dua edin, icabet edeyim’ (Mümin (Ğafir) 40/60) buyuruyor. Nedir hâlimiz, dua ediyoruz, ama kabul edilmiyor!” İbrahim şöyle cevap verdi: “Beş şeyden dolayı.” “Nedir onlar?” diye sorunca da şöyle dedi:

- Allah’ı tanıdınız; ama O’nun hakkını yerine getirmediniz.
- Kur’ân’ı okudunuz, ama onun içindekilerle amel etmediniz.
- ‘Resûlullah’ı seviyoruz’, dediniz; ama onun sünnetini terk ettiniz.
- ‘İblisi lanetliyoruz’ dediniz ve ona itaat ettiniz.
- Kendi ayıplarınızı bırakıp insanların ayıplarını gördünüz.” [İbn Abdülber, 1422: 1/691]

[290] Fudayl’den naklediliyor: “Eğer ilim ehli kendilerine ikramda bulunsalardı, ilmin hakkını gözetip korusalardı, ilmi Allah’ın koyduğu yere koysalardı, o durumda tiranların (ceberrutların) boyunları onların önünde eğilir ve bütün insanlar onlara tâbi olur, insanlar için onlar peygamberlerin konumunda olurlardı. Fakat onlar dünya ehli için kendilerini düşürdüler, dolayısıyla hor ve zelil oldular. Oysa biz Allah’a aیت ve biz O’na döneceğiz [bkz Bakara 2/156] Bu ne büyük bir musibet!” [Ebşihî: 1/33]

[291] Kâdî Allâme Ali b. Abdülazîz el-Cürcânî’nin (ö. 392/1001), şu güzel şiiri:

Şayet ilim ehli ilmi korusalardı o da onları koruyuverirdi
İlme kendi içlerinde tazim etselerdi, o da onları yüceltirdi
Fakat ilmi küçümsediler de kendileri alçaldılar ve kirlettiler
Tamahlarıyla, ilmin hayat verdiğini; hatta ona kötülük ettiler.

[292] Âriflerden biri şöyle diyor: Bilen kimse amel etsin, cahil olan ise sorsun. Bugün amel günüdür hesap günü değil. Yarın ise hesap vardır, amel değil. İlim amelin rehberidir (imamıdır); amel ona tâbidir.

[٢٨٨] وقال بعض العارفين: «العلم النافع ما زهّدك في دنياك، ورغبك في آخراك، وزاد في خوفك، وهداك وبعثك على طاعة مولاك، وصفك من كدر هواك». وقال بعضهم أيضا: العلوم النافعة ما كانت للهمم رافعة، للأهواء قامعة، وللشكوك صارفة دافعة.

[٢٨٩] وقال رجل لإبراهيم بن أدهم «قال الله عز وجل: ﴿...ادْعُوْنِي اسْتَجِبْ لَكُمْ...﴾ فما بالناس ندعو فلا يستجاب لنا! فقال إبراهيم: من أجل خمسة أشياء. قال: فما هي؟ قال:

- عرفتم الله فلم تؤدوا حقّه،
- وقرأتم القرآن فلم تعملوا بما فيه،
- وقلتم نحب الرسول وتركتم سنته،
- قلتم نلعن إبليس وأطعتموه،
- وتركتم عيوبكم وأخذتم عيوب الناس».

[٢٩٠] وعن الفضيل: «لو أن أهل العلم أكرموا أنفسهم، ورعوا للعلم حقّه، وصانوه وأنزلوه حيث أنزله الله، إذا لخضعت لهم رقاب الجبابرة، وانقادت لهم جميع الناس، وكانوا لهم بمنزلة الأنبياء، ولكنهم حطّوا أنفسهم لأبناء الدنيا، فهانوا وذلّوا، فإننا لله وإنا إليه راجعون، أعظم بها مصيبة».

[٢٩١] وللقاضي العلامة علي بن عبد العزيز الجرجاني وقد أحسن :

ولو أن أهل العلم صانوه صانهم ولو عظّموه في النفوس لعظما
ولكن أهانوه فهانوا ودنسوا مُحيّاه بالأطماع حتى تجهما

[٢٩٢] وقال بعض العارفين: من علم فليعمل، ومن جهل فليسأل، فاليوم عمل ولا حساب، وغدا حساب ولا عمل، والعلم إمام العمل والعمل تابعه.

Ana caddede yürümeyen, dosdoğru yola bizzat girmeyen kimse nasıl başkasına nasihat eder, öğüt verir? Nasihat etse, öğüt verse ne çıkar! Onun öğüdü fayda vermez, nasihatı kabul edilmez. Beğenilen ve şeriatın bildirip teşvik ettiği niteliklere vâiz ve nasihat eden kişi bizzat sahip olmadığı zaman ne kadar da az yararlanılır o vâizin öğüdünden ve o nasihatçinin nasihatinden! Mev'iza, kalpten çıkarsa kalbe etki eder. Marufu kendisi yapmadığı hâlde başkasına emreden ve kendisi yaptığı hâlde münkerden başkasını nehyeden kimse için Allah şiddetli azap hazırlamıştır. Bir şeyi tavsiye ettiğinde mutlaka onu ilk yapan olmak, bir şeyi yasakladığında da mutlaka onu ilk terk eden olmak, Hz. Peygamber'in (a.s.) niteliklerindendir. Yüce Allah buyuruyor: "Siz Kitap'ı okuyup durduğunuz hâlde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?" [Bakara 2/44] Bu âyetin, Yahudiler hakkında indirildiği nakledilmiştir. Deniliyor ki çünkü onlar sadaka vermeye başkalarını teşvik ediyor ve kendileri cimrilik ediyorlardı. (Bu âyetteki) "Siz Kitap'ı okuyup durduğunuz hâlde" ifadesindeki kitap ile Tevrat kastedilmektedir. Onların niteliklerine sahip olan ve onların yaptıklarının benzerini yapanlar için bu âyette şiddetli bir tehdit bulunmaktadır. Yüce Allah'ın "aklınızı kullanmıyor musunuz?" ifadesi ise, büyük bir azarlamadır, yerici bir teşhir etmedir. Bunun anlamı şudur: İşlediklerinizin çirkinliğini ve yaptıklarınızın iğrençliğini anlamıyor musunuz? Sanki o, sizi akılları giderilmiş hâle getirmiş. Çünkü akıl, bunu kabul etmez.

[293] Bezzâr, Ebû Berze'den Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İnsanlara iyiliği öğretip kendini unutanın misali, (gaz lambasındaki) fitil gibidir; kendini yakarak insanları aydınlatır." [Heysemî, 1407: 1/184] Taberânî'nin rivayetinde ise, "...kendini yakarak insanları aydınlatan lamba..." şeklindedir. [Taberânî, 1983: 1681] Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyuruyor: "Kim insanlara lider olmak için gayret ederse başkalarına öğretmeden önce kendisine öğretmesi gerekir. O, diliyle eğitmekten önce ahlakıyla eğitmelidir. Nefsine muallimlik ve müeddiplik yapan, insanlara muallim ve müeddiplik olandan daha fazla saygıyı hak eder."

[294] Rivayet edilir ki adamın biri, Muhammed b. Vâsi'in (ö. 123 veya 127/740 veya 744) yakınında otururdu. İbn Vâsi', bir gün onu arkadaşlarına vaaz eder ve onları azarlarken işitti. Şöyle diyordu: "Ne oluyor bana! Görüyorum ki kalpler(iniz) haşyet (Allah'a derin saygı) duymuyor!

ومن لم يمش على الجادة ولا سلك بنفسه سبيل الاستقامة كيف ينصح سواه ويعظ غيره، وإن نصح أو وعظ لا تنفع موعظته ولا تقبل نصيحته، فقلما ينتفع بوعظ الواعظ، ونصح الناصح، إذا لم يكن متصفا في نفسه بالصفات الحميدة المرضية والتي ندب إليها [الشرع] حضّ عليها. فالموعظة إذا خرجت من القلب وقعت في القلب. وقد علّق الشارع الوعيد الشديد على من أمر بالمعروف ولم يفعله، ونهى عن المنكر وفعله. ومن صفاته عليه السلام أنه كان لا يأمر بشيء إلا وكان أول آخذ به، ولا ينهى عن شيء إلا وكان أول تارك له، وقال تعالى: ﴿اتَّامِرُوا النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَسْؤُنْ أَنْفُسَكُمْ...﴾^١ روي أن هذه الآية نزلت في اليهود، قيل: لأنهم كانوا يحضّون على الصدقة ويبخلون. وقوله تعالى ﴿وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ...﴾ يعني التوراة. وفي هذه الآية وعيد شديد لمن اتّصف بصفاتهم، وفعل مثل فعلهم. وقوله تعالى: ﴿...أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ هذا توبيخ عظيم وتشنيع ذميم. والمعنى أفلا تنفطّون لقبيح ما ارتكبتم، وشنيع ما تعاطيتم، كأنه جعلكم مسلوبى العقول، لأن العقل يأبى هذا.

[٢٩٣] وروى البزار عن أبي برزة أن النبي ﷺ قال: «مثل الذي يعلم الناس الخير وينسى نفسه مثل الفتيلة تضىء على الناس وتحرق نفسها». وفي رواية للطبراني: «كمثل السراج يضىء للناس ويحرق نفسه». وقال عليه السلام: «من أراد أن ينصب نفسه للناس إماما فعليه بتعليم نفسه قبل تعليم غيره، وليكن تأديبه بسيرته قبل تأديبه بلسانه، ومعلم نفسه ومؤدبها أحق بالإجلال من معلم الناس ومؤدبهم».

[٢٩٤] وقد روي أن رجلا كان يجلس قريبا من محمد بن واسع فسمعه ابن واسع يوما يعظ أصحابه ويوبّخهم، وهو يقول: ما لي أرى القلوب لا تخشع،

١ تنمة الآية: ﴿وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾. البقرة: ٤٣.

Ne bu hâlim! Görüyorum ki gözler(iniz) yaş akıtmıyor, deriler(iniz) ürpermiyor.” Bunun üzerine İbn Vâsi‘ ona şunu dedi: “Ey Abdullah! Bu topluluğa sadece senin tarafından bir şeyler söylendiğini görüyorum. Gerçekten söz, kalpten çıktığı zaman kalbe yerleşir.” Hamdûn Kassâr’a (ö. 271/884) denildi ki “Ne dersin, selef-i salihînin sözü, neden bizim sözümüzden daha yararlı oluyor?” Şöyle karşılık verdi: “Çünkü onlar İslâm’ın izzeti, nefislerin kurtuluşu ve Rahmân’ın rızası için konuştular. Oysa biz, nefsin izzeti, dünyayı elde etmek ve takipçilerin kabul etmesi için konuşuyoruz.”

[295] Rivayet edilir ki Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705), bir gün hutbe okudu; vaaz yerine varınca da çok güzel yaptı. Bunun üzerine oradakilerden bir adam kalkıp ona yöneldi ve şunları dedi: Ey melikler gerçekten sizler emrediyorsunuz ama siz emrettiklerinize uymuyorsunuz, nehyediyorsunuz ama siz kendiniz vazgeçmiyorsunuz. Bu durumda biz sizin kendinizdeki siretinize mi uyalım yoksa dillerinizdeki emrinize mi itaat edelim? Eğer ‘bizdeki siretimize uyun’ dersiniz o takdirde Allah’tan kaçıp kurtulma ne zaman, nasıl ve nerede? Yarın O’nun huzurunda delil nedir? Yok eğer emrimize itaat edin ve nasihatimizi kabullenin dersiniz, kendini aldatan kimse nasıl nasihat eder? Eğer nerede bulursanız hikmeti alın ve kimden iştirerseniz nasihati kabullenin dersiniz o zaman biz neye binaen işlerimizin yönetimini sizin boynunuza yükledik, kanlarımız ve mallarımız hakkında hükmü (yönetme yetkisini) size havale ettik?

[296] Bu anlamda şu şiir söylenmiş:

Ey başkasına öğreten adam! Keşke bu öğretim kendin için olsa!
Hasta ve bitkine ilaç yazıyorsun ki onunla iyileşsin; sen hastasın oysa
Görüyoruz ki akıllarımızı rüştle ıslaha kalkışıyorsun, rüşdün olmadığı hâlde asla!
Nefsinden başla! Onu sapıklığından uzaklaştır; vazgeçerse işte sen hakîmsin ha!
Benzerini yaptığın huydan başkasını nehyetme; bunu yaparsan büyük bir ardır sana!

[297] Bustî şunu demiş:

Gencin ilmi, kalbinin hidayetini, siretinin adaletini ve ahlâkının güzelliğini artırmazsa
Ona bildir ki Allah onu mahrumiyete boğan ve hüznünü artıran bir fitneyi geçirir başına

وما لي أرى العيون لا تدمع، والجلود لا تقشعر. فقال له ابن واسع: يا عبد الله ما أرى القوم أوتوا إلا من قِبَلِكَ، إن الذكر إذا خرج من القلب استقرّ في القلب. وقيل لحمدون القصار: ما بال كلام السلف الصالح أنفع من كلامنا؟ قال: لأنهم تكلموا لعز الإسلام، ونجاة النفوس ورضا الرحمن، وتكلم لعز النفس وطلب الدنيا وقبول الخلف. ٥

[٢٩٥] و رُوي أن عبد الملك بن مروان خطب يوماً. فلما انتهى إلى موضع الوعظ فأحسن كل الإحسان، فقام إليه رجل من الحاضرين فقال: إنكم أيها الملوك تأمرون ولا تأتمرون، وتنهون ولا تنتهون، أفنقتدي بسيرتكم في أنفسكم أم نطيع أمركم بألستكم؟ فإن قلتُم اقتدوا بسيرتنا في أنفسنا، فأنتي وكيف وأين المصير من الله، وما الحجة غدا بين يديه؟ وإن قلتُم أطيعوا أمرنا واقبلوا نصيحتنا، فكيف ينصح من يغش نفسه؟ وإن قلتُم خذوا الحكمة حيث وجدتموها، واقبلوا الموعدة ممن سمعتموها، فعلام قلدناكم أزمّة أمورنا، وحكمناكم في دماننا وأموالنا؟

[٢٩٦] وأنشدوا في المعنى:

يا أيها الرجل المعلم غيره هلا لنفسك كان ذا التعليم
تصف الدواء لذي السقام وذي الضنا كيما يصح به وأنت سقيم
ونراك تصلح بالرشاد عقولنا أبدا وأنت من الرشاد عديم
أبدأ بنفسك فانها عن غيها فإذا انتهت عنه فأنت حكيم
لا تنه عن خلق وتأتي مثله عار عليك إذا فعلت عظيم

[٢٩٧] وقال البستي :

إذا لم يزد علم الفتى قلبه هدى وسيرته عدلاً وأخلاقه حسناً
فبشره أن الله أولاه فتنه تغشيه حرماناً وتوسيعه حزناً

[298] Başkası da şunu demiş:

Vâizin öğütleri, önce kendi kalbi onları bellemedikçe kabul edilmez asla!
Ey kavmim! Toplulukta söylediklerine muhalif bir vâizden daha zâlim kim ola!
Ki dünya âleme iyiliğini gösterir, tenhada kalınca muhalif olur Rahmân'a.

5 [299] Ebû Atâhiye şunu diyor:

Ey insanlara vaaz eden! Senin de yaptığın işlerini ayıplarsan suçlarlar seni
Tıpkı, örtmediği avreti insanlara görüldüğü hâlde çıplağa elbise giydiren gibi
Biliyorsun şirkten sonra en büyük günah, her nefsin kendi kötülüklerine
körlüğüdür
10 İnsanlarda gördüğü ayıpları tanıyıp kendisinde bulunan kusuru görme-
mesidir

[300] Yine Atâhiye'nin:

Bir işi ayıplarsan onu yapma sen
Akıl sahibi, kaçınır ayıpladıklarından

15 [301] Başkası şunu diyor:

Ne çirkindir bir vâizin zühd tavsiyesi ki
İnsanlara zühd öğütler, zahid olmaz kendisi
Şayet sadık olsaydı zühdü öğütlemesinde
Evi mescid oluverirdi gündüz ve gece
20 Dünyayı reddediyorsa nedir hâli
İnsanlardan istiyor bağış ve ihsanı
Oysa rızık kadere göre bölüştürülmüştür
O rızık için beyaz da siyah da çalışır durur

[302] Bir başkası şunu demiş:

25 Kişiyi yaptığından dolayı levmetme,
Senin benzeriyle ilgin olduğu hâlde

[٢٩٨] وقال غيره:

مواظ الواعظ لن تُقبَلَا حتى يعيها قلبه أولاً
يا قوم من أظلم من واعظٍ خالف ما قد قاله في الملا
أظهر للعالم إحسانه وخالف الرحمن لما خلا

[٢٩٩] ولأبي العتاهية :

يا واعظ الناس قد أصبحت مُتَّهما إذ عبتَ منهم أمورا أنت تأتيها
كالملبس الثوب من عُري وعورته للناس بادية ما إن يواربها
وأعظم الإثم بعد الشرك تعلمه في كل نفس عماها عن مساويها
عرفانها بعيوب الناس تُبصرها منهم ولا تبصر العيب الذي فيها

[٣٠٠] وله أيضا:

إذا عبتَ أمرا فلا تأتيه وذو اللب مجتنب ما يعيب

[٣٠١] وقال غيره :

ما أقبح التزهيد من واعظٍ يزهد الناس ولا يزهدُ
لو كان في تزيده صادقاً أضحى وأمسى بيته المسجد
إن رفض الدنيا فما باله يستمنح الناس ويسترفد
الرزق مقسوم على قدر يسعى له الأبيض والأسود

[٣٠٢] وقال غيره:

لا تُلِّم المرء على فعله وأنت منسوبٌ إلى مثله

[303] Diğeri şunu demiş:

İlim, kendisiyle amel etmediğinde aleyhine delil olur
Ve cahili olduğun şeylerle de sayılmazsın mazur

5 Sana ilim ihsan buyurulmuş olduysa eğer
Kişinin sözünü ancak yaptıkları tasdik eder

[304] Ebû Hâzim (Seleme b. Dinâr, ö. 140/757), Süleyman b. Abdül-
melik b. Mervân halifelîği üstlendiğinde huzuruna girince aralarında şöyle
bir diyalog geçti:

– Ey Ebû Hâzim, ne oluyor bize? Niçin ölümden hoşlanmıyoruz?

10 – Çünkü dünyanızı imar ettiniz ve âhiretinizi harap ettiniz. Dolayısıyla
siz, bayındırlıktan harabeliğe geçmekten hoşlanmıyorsunuz.

– Peki söyle bana Allah'ın huzuruna gelmek nasıldır?

15 – Ey Müminlerin Emiri! Muhsin (Allah'ı görüyormuşçasına kulluk
eden, her yaptığıı iyi ve güzel yapan) kişi, uzakta olup da ailesine gelen
kişi gibi Allah'ın huzuruna gelir. Kötülük yapana gelince o, korkarak ve
üzülerek efendisine gelen kaçkın köle gibi Allah'ın huzuruna gelir.

– Hangi amel daha üstündür?

– Farzları yerine getirmek ve haramlardan kaçınmaktır.

– Hangi dua daha faziletlidir?

20 – Kalbi yanık kişinin, kendisine iyilik yapmış olana duasıdır.

– Hangi sadaka daha tamdır?

– Sağının verdiği solunun bilmediğidir.

– Hangi söz daha faziletlidir?

– Kendisinden korkulan kimsenin yanında söylenen hak sözdür.

25 – Hangi insan daha âdildir?

– Allah'a itaatle amel eden ve insanlara onu gösterendir.

[٣٠٣] وقال الآخر:

إذا العلم لم تعمل به كان حجةً عليك ولم تُعذر بما أنت جاهلُهُ
فإن كنت قد أوتيت علماً فإنما يُصدّق قول المرء ما هو فاعلُهُ

[٣٠٤] ودخل أبو حازم على سليمان بن عبد الملك بن مروان حين ولي

الخلافة،

فقال: «يا أبا حازم، ما لنا نكره الموت؟

قال: لأنكم عمرتم دنياكم، وخربتُم آخرتكم، فإنكم تكرهون النقلة من العمران إلى الخراب.

قال: فأخبرني كيف القدوم على الله؟

فقال: يا أمير المؤمنين، أما المحسنُ فيقدم على الله كالغائب يقدم على أهله،
وأما المسيء فيقدم على الله كالعبد الأبق لسيدّه، يأتي مولاه خائفاً محزوناً.

قال: فأبي الأعمال أفضل؟

قال: أداء الفرائض، واجتناب المحارم.

قال: فأبي الدعاء أفضل؟

قال: دعاء الملهوف لمن أحسن إليه.

قال: فأبي الصدقة أوفى؟

قال: أن لا تعلم يُسراه ما أنفقت يمينه.

قال: فأبي القول أفضل؟

قال: كلمة حق عند من يُخاف.

قال: فأبي الناس أعدل؟

قال: من عمل بطاعة الله ودل الناس عليها.

– Hangi insan en cahildir?

– Dünya karşılığında âhiretini satandır.

– Bana veciz biçimde öğüt ver!

– Seni nehyettiği yerde görmemesi veya sana emrettiği yerde seni bul-
5 ması suretiyle Rabbi’ni noksanlıklardan tenzih et ve O’na saygılı ol.

Bunun üzerine Halife (r.a.) ağladı. Arkadaşlarından bir adam ona, “Mü-
minlerin emirini ağlattın.” veya “Onu üzdün.” yahut buna benzer bir söz
söyleyince de şöyle dedi: “Allah, bunu insanlara mutlaka açıklamaları ve
onu gizlememeleri için peygamberlerden söz aldı.” dedi ve sonra çıkıp gitti.
10 Halife ona ziynet eşyası gönderdi, ama o hemen geri çevirdi ve şunu dedi:
“Onu sizin için hoş görmüyorum; böyleyken onu sizden nasıl alırım?”

[305] İmam (Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülmelik) İlyurî (el-Gir-
natî ö. 832/1428) *Bürde Şerhi*’nde şunu söylüyor: “Eğer dersin ki ‘Âlime
ilimden bir mesele sorulduğunda, o konuda Allah’ın hükmünü bilmesine
15 rağmen kendi özelinde o hükme göre amel etmeyen bir âsi olduğu hâlde, bu
sorun oluştuğunda ne yapılmalıdır?’ Şunu derim: ‘O hususta Allah’ın hük-
müyle fetva vermesi gerekir. Şayet o konuda kendisinin yapmakta olduğuyla
fetva verirse aldatmış, yanıltmış ve böylece hem eyleminde hem de sözünde
Allah’a muhalefet etmiş, büyük bir günaha ondan daha büyük bir günah
20 eklemiş olur. Zira şeriata iftira etmiş, şeriata sahibi hakkında yalan uydur-
muş, kötülüğü büyük bir masiyet işlemiş olur ve insanlar arasında o masiyeti
işlemek yaygınlaşır; dolayısıyla onun sebebiyle birçok insan sapıverir.”

[306] “Sözü geçen hadisler, öncü bilginlerin (imamların) ki Allah
onlardan razı olsun ve bizi onlardan yararlandırınsın, sözleri aslında hak-
25 tır, onlarda hiçbir kuşku yoktur. Fakat onların genelleştirilmesi gerekmez.
Onlar, sadece âriflerin yoluna ve saliklerin yöntemine işaret etmektedir.
Şöyle ki onları genelleştirmek, ilmin ve ilim ehlinin terkedilmesine, ilmi
taşıyanlar hakkında kötü zanna yol açar. Çünkü onların belirttiği niteli-
ğe sahip olanlar çok azdır, onlar binlerce asır içinde sayılı bireylerdir. Fu-
30 dayl (ö. 187/802), Cüneyd (ö. 297/909), Ebü’l-Hasan es-Seriy (ö. 251
veya 253 veya 256/865 veya 867 veya 870), Ma’ruf el-Kerhî (ö. 200/815)
ve Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830) gibi. Onlara veren, yardım
eden, onları güçlendiren Allah bütün noksanlıklardan münezzehtir.

قال: أي الناس أجهل؟

قال: من باع آخرته بدينه.

قال: أو عظمي وأوجز.

قال: نزه ربك وعظمه أن يراك حيث نهاك، أو يفقدك حيث أمرك،

٥ فبكى الأمير عليه السلام، فقال رجل من جلسائه: أبكيت أمير المؤمنين أو أحزنته أو كلمة تشبه هذا. فقال: قد أخذ الله الميثاق على الأنبياء لبيئته للناس ولا يكتمونهم، ثم خرج. فبعث إليه بحلي فردّه. وقال: لا أرضاه لكم فكيف أخذه منكم».

[٣٠٥] قال: الإمام الإليري في شرح البردة: «فإن قلت فما يصنع العالم إذا سُئِلَ عن مسألة من العلم وهو يعلم حكم الله فيها. إلا أنه عاص لا يعمل بذلك الحكم في خاصّة نفسه إذا نزلت تلك النازلة. قلت يجب عليه الفتوى بحكم الله فيها، وإن أفتى بما هو عامل به فيها فقد غشّ، وخادع، وخالف حكم الله في قوله وفعله، وأضاف معصية عظيمة إلى معصية أخرى أعظم منها، حيث افتات على الشرع وكذب على الشارع، وتعاطى معصية يعظم شرها، ويسري في الناس العمل بها، فيضل بها خلق كثير».

١٥ [٣٠٦] «وما تقدم من الأحاديث وكلام الأئمة رضي الله عنهم ونفعنا بهم حق في نفسه لا شك فيه، ولكن لا ينبغي أن يؤخذ على عمومهم وإنما هو إشارة إلى طريق العارفين ومنهج السالكين، فإن حملة على عمومهم يؤدي إلى هجران العلم وأهله، وسوء الظن بحملته، لأنه لا يوجد على الوصف الذي ذكره إلا القليل النادر، وهم أفراد معدودون في القرون ذوات آلاف الآلاف كالفضيل والجنيد والسري ومعروف والداراني. فسبحان من أعطاهم وأعانهم وقوّاهم

Onların dışındakilerin aşağılanması ve yerilmesi câiz değildir.” [Belğîsî, 1309: 1/98] Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Mevvâk (ö. 897/1491), *Sünenü'l-Mühtedîn* adlı kitabında [s. 81. Tasarrufla] bir şeyler söyledikten sonra şunu diyor: “Kısacası, kişi bildiğiyle amel ederse Allah’a iki kez itaat etmiş olur; bilmez ve amel etmezse Allah’a karşı iki günah işlemiştir; bilip de bildiğinin gereğince amel etmezse, Allah’a bir taat etmiş ve bir de günah işlemiş olur. Şihâbuddin şöyle diyor: Bundan ortaya çıkıyor ki bilgi (ilim) bir nimettir, onunla amel etmek ise bir başka nimettir. Kul o ikisini Rabbi’nden ayrı ayrı ister, şöyle dua eder: Ey Allahım! Bana hakkı hak olarak göster ve ona tâbi olmayı bana nasip et. Bâtılı da bana bâtil olarak göster ve ondan kaçınmam için bana yardım et.”

[307] Ben de derim ki Ebû Mansûr ed-Deylemî’nin İbn Abbâs’tan naklettiği hadis, buna delalet etmektedir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Âlimin günahı bir günahdır; cahilin günahı ise iki günahdır.” [Deylemî, 1986: 3165] Bir rivayette buna şu eklenmiş: “Âlim, işlediği günah ameli için azap görür; cahil ise hem işlediği günah eylem için hem de öğrenmediği için azap görür.” [Münâvî, 1356: 3/565]

[308] Veli salih İmam Seyyid Muhammed es-Senûsî, *Kübrâ* şerhinde şunu der: “İlimden yararlanmak, Allah’ın yardımıyla; ilimle amel arasında aklî bir bağ yoktur. Çünkü bu, ilmin gerekliliğini ve şerefini geçersiz hâle getirmez.¹ Âlimi muhalif davranmaya götüren şey ilim değil ki onun şerefine halel getirsin. Taklit de mukallidi uygun davranmaya iten şey değil ki onun şerefli olduğu iddia edilsin. Aksine gerçekte ilim, şayet (Allah’ın) başarılı kılma durumu kendisine eşlik ederse âlimi uygun davranışa taşır. Sonra organlarıyla muhalif davranan bu âlim, uygun davranan mukallitten durum itibarıyla daha iyidir. Çünkü âlimlerin çoğunluğu, mukallidin imanının sahih olmadığına kanidir; dolayısıyla onun ameli yoktur. Gerçekten, ilimle birlikte az amel, ilimsiz çok amelden daha üstündür. Esasen, ilimden yoksun amelin hiçbir etkisi yoktur.

1 Burada bilgi ile eylem arasındaki ilişki ıskalanır gibi gözükmektedir. Ezberlenen bilgiler (hazır malumat kalıpları) ile anlamlı öğrenmeler olan bilgi arasındaki büyük fark dikkate alınmaksızın bir genelleme yapılmaktadır. Oysa, kişinin kendine mal ettiği anlamlı öğrenme ürünü bilgiler, onun tutum ve davranışlarını belirleyici role sahipken, ezber bilgilerin böyle bir etkisi söz konusu değildir. (Bu konuda bk. M. Ş. Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, Nobel yayını, Ankara, 2011, s. 171 vd.; M. Ş. Aydın *Din Eğitimi Bilimi*, Kimlik yayını, Kayseri, 2017, s.126 vd.) (çev.)

ولا يجوز أن يحتقر من سواهم ولا أن يُذَمَّ من عداهم» فقد قال المواق في سنن المهتدين بعد كلام ما نصّه: «وبالجملة فإن عمل المرء بما علم فقد أطاع الله طاعتين، وإن لم يعلم ولم يعمل فقد عصى الله معصيتين وإن علم ولم يعمل بمقتضى علمه فقد أطاع الله سبحانه طاعة وعصاه معصية. قال شهاب الدين: ه

فقد حصل من هذا أن العلم نعمة والعمل به نعمة أخرى يسألهما العبدُ من ربّه مفرقين فيقول: اللهم أرني الحق حقًا وارزقني اتباعه، وأرني الباطل باطلاً وأعني على اجتنابه».

[٣٠٧] قلت: ويدل لهذا ما أخرجه أبو منصور الديلمي عن ابن عباس أن النبي ﷺ قال: «ذنب العالم ذنب واحد، وذنب الجاهل ذنبان». زاد في رواية: «العالم يعذب على ارتكابه الذنب والجاهل يعذب على ارتكابه الذنب وترك التعلم» ١٠

[٣٠٨] وقال الإمام الولي الصالح سيدي محمد السنوسي في شرح كبراه: «الانتفاع بالعلم بيد الله وليس بين العلم والعمل ربط عقليّ، لأن هذا لا يقدر في وجوب العلم ولا في شرفه. وليس العلم هو الذي حمل العالم على المخالفة حتى يُقدَح في شرفه ولا التقليد هو الذي حمل المقلد على الموافقة حتى يُدعى شرفه، بل إنما يحمل العلم في الحقيقة لو صاحبه التوفيق على الموافقة، ثم هذا العالم المخالف بالجوارح أحسن حالا من المقلد الموافق؛ لأن المقلد قال الجمهور بعدم صحة إيمانه، فلا يكون له عملٌ. ولقليلُ العمل مع العلم أفضل من كثير العمل بلا علم، بل لا أثر للعمل الخالي عن العلم أصلا.

Hıristiyan rahipler ve onlar gibi olan cahiller, dünyada kendilerine çok şiddetli baskı uyguladılar. Bununla birlikte âhirette onlara bunun hiçbir yararı olmayacaktır. Sonra biz, muttakilerin rehberi olan Allah dostları (evliya) meşayihin, müslümanların imamı olan âlimlerin çoğunun sahip oldukları güzellikleri, amelleri ve onların ilimlerini, sonra her cahil ve bidatçının dinden işine geldiği gibi alma arzusu kesilinceye kadar o ilimleri öğreterek, yazarak ve her bozguncuyla mücadele ederek çevreye yaymalarını sayıverssek, mutlaka onların en basit bir soylu davranışında müslümanların çoğunun amellerinin tümü kaybolur (görünmez hâle gelir). Ancak, ilim ehlinin hakikat üzere olmalarının izzeti var ya işte bu, müslümanların geçmişteki imamlarının menkıbelerini bilmeyen kişide, ilimde derinleşmiş âlimleri zikretme bağlamında (Allah onlardan razı olsun ve onlarla bizi yararlandırınsın), halktan kendini ibadete vermiş olanlardan söz etme cesareti oluşturmıştır.

[309] Bil ki ilimle uğraşmak, her hâlükârda tembellikten ve cahillikten daha üstündür. Çünkü cahilliğin zararları çoktur. Zira cahil, kendisine kapalı görünen kötülüklerin hakikatlerini anlayamaz, onda saklı olan etkenleri bilemez. Aksine, masiyetleri taat olarak görür ve onların taatları ve Allah'a yaklaştıran ibadetler olduğuna inanması sebebiyle yanlış yapar. Bu ise, dünya ve âhirette azabı gerektiren büyük bir musibettir. Bozuk niyetlerle ilim okumaktan nehyetme ve bundan sakındırma konusunda üstadların söylediklerinin hepsiyle onların kast ettikleri şey, okumayı terk etmek ve ondan yüz çevirmek değildir. Farz-ı ayn veya farz-ı kifaye olarak ilim müslümanlardan talep edilmiş olduğu hâlde bu nasıl olabilir ki? Bu nedenle, onların bundan maksatları, ilim tahsil etme konusunda niyeti ıslah etmek ve ilimde ihlası elde etmek amacıyla yoğun çaba göstermek için dikkatleri çekmektir, uyarmaktır.”

وقد شدد رهبان النصارى ومن في معناهم من الجهلة على أنفسهم في الدنيا تشديدا عظيما، ومع ذلك لا ينفعم شيئا في الآخرة. ثم لو جننا بَعْدَ المحاسن والأعمال التي اتصف بها أكثر العلماء من أئمة المسلمين، ومشايخ الأولياء الذين هم قدوة المتقين، وما لهم من العلوم، ثم بثها تعليما وتأليفا وجهادا لكل مبطل، حتى انقطع من كل جاهل ومبتدع التشوق إلى الاختلاس من الدين، لغاب في ٥ أدنى مكرمة لهم جميع أعمال عامة المسلمين. لكن مشاهدة المتشبهين بأهل العلم، وليسوا منهم، وعزة وجود أهل العلم على الحقيقة، هي التي جسّرت الجاهل بمناقب من مضى من أئمة المسلمين على ذكر مترهّبي العامة في معرض ذكر العلماء الراسخين في العلم رضي الله عنهم ونفعنا بهم.

١٠ [٣٠٩] واعلم أن الاشتغال بالعلم أفضل من البطالة والجهل على كل حال لكثرة مفاسد الجهل، لأن الجاهل لا يطلع على حقائق ما هو متلبس به من المساوئ، ولا يعرف ما هو منغمس فيه من الدعاوي، بل يرى المعاصي طاعات، ويغلط باعتقادها طاعات وقربات، وهذه داهية كبرى، موجبة للعقاب دنیا وأخرى. وكل ما ذكره الشيوخ في النهي عن قراءة العلم بالنيات الفاسدة والتحذير من ذلك، فليس مرادهم به ترك قراءته والإعراض عنه، كيف وهو مطلوب على جهة ١٥ التعيين أو الكفاية، وإنما مرادهم بذلك التنبيه والإيقاظ لإصلاح النية في قراءته والاجتهاد في تحصيل الإخلاص فيه».

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖĞRETMENİN AHLÂKÎ DEĞERLERİ (ÂDÂBİ)

[310] Öğretmenin (muallimin) ahlâkî değerleri çoktur. Şeyh Dâvûd Mısırî (ö. 902/1496), *Şerhu'r-Risâle*'nin sonunda şöyle diyor: “Bu ahlâkî değerlerin en önemlilerinden başlıcaları şunlardır: Öğretmenin ilmiyle yüce Allah'ın rızasını amaçlaması ve şeriatın belirtip kendilerine insanları yönlendirdiği güzel nitelikleri, beğenilen dostlukları, Allah'ın razı olduğu huyları ahlâk edinmesidir: Zühd, cömertlik, hayâsızlık sınırına varmaksızın güler yüzlülük, hilm, sabır ve bayağı kazançtan, ayaklarına gitmek ve kendileri için ayağa kalkmak suretiyle dünya uşaklarına tazim etmekten uzak durmak gibi. Şunlar da öğretmenin ahlâkî değerlerindendir:

- Allah'a derin saygı ve içtenlikle itaat, ruh dinginliği, vakar, ilmiyle amel eden âlimler ve salih yoksullardan dindarlara mütevazı olma ve bunların benzerlerini özümseyip sürdürmek.
- Bir mesele öğretmek veya hayırlı bir işe kendilerini yöneltmek gibi istenilen veya dinî bir yarar ve benzeri amaçlar dışında avama olabildiğince mesafeli durmak.
- Gülmekten, çok şaka yapmaktan özellikle de ilim müzakere edilirken kaçınmak.
- Kirleri ve kötü kokuları gidermek suretiyle temiz olmaya gayret etmek, sakalı taramak ve benzerleri gibi gizli ve açık şer'î ahlâk ilkelelerini sürekli yerine getirmek.

Yine şunlar, öğretmenin en önemli ahlâkî değerlerindendir:

1. Kalbî Hastalıklardan Korunma

[311] Riyâdan, hasetten, kendini beğenmekten, kendinden derecelerce aşağıda olsalar bile insanları hor ve hakir görmeden kaçınmak. Bunlar, bayağı nefislere ve ölü kalplere sahip olanların duçar olacakları hastalıklardır. Allah, bizi bunlardan korusun. Denilmiştir ki riyâyı yok etmenin yolu, kendisine halkın gerçekten yarar sağlayamadığı gibi zarar da veremediğini bilmektir. Böylece onları gözetmekle meşgul olmamak suretiyle kişi kendini yormaz, dinine zarar vermez, amelini boşa çıkarmaz, Allah'ın öfkesini kazanmaz, rızasını kaçırmaz.

الباب الرابع

في آداب المعلمين

[٣١٠] وهي كثيرة. قال الشيخ داود المصري في آخر شرح الرسالة: «ومن

أهمها: أن يقصد بعلمه وجه الله تعالى. وأن يتخلق بالصفات الجميلة، والخلال

الحميدة، والشَّيم المرضية، التي وَرَدَ الشرعُ بها، وحثَّ عليها، وأرشد إليها، من

الزهد والسخاء وطلاقة البشر من غير خروج إلى حد الخلاعة، والحلم والصبر

والتَّزَه عن دنيِّ الاكتساب، وعن تعظيم أبناء الدنيا بالمشي إليهم، والقيام لهم.

• ومنها: ملازمة الورع والخشوع، والسكينة والوقار والتواضع لأهل الديانة

من العلماء العاملين، والفقراء الصالحين، ونحو ذلك.

• ومنها: مجانبة العوام ما أمكن إلا لمنفعة دينية، أو مرجوة من تعليم مسألة،

أو إرشاد إلى فعل خير ونحو ذلك.

• ومنها: اجتناب الضحك، والإكثار من المزاح، لاسيما عند التذاكر في

العلم.

• ومنها: ملازمة الآداب الشرعية الظاهرة والخفية، كالتنظيف بإزالة الأوساخ،

وإزالة الروائح الكريهة، وتسريح اللحية، ونحو ذلك.

[٣١١] ومن أهمها أيضا: اجتناب الرياء والحسد والإعجاب واحتقار الناس

وإن كانوا دونه بدرجات. وهذه أمراض يبتلى بها أصحاب الأنفس الخسيسة،

والقلوب الميَّتة، أعاذنا الله من ذلك. قالوا: وطريقة نفي الرياء، أن يعلم أن الخلق

لا ينفعون، ولا يضرّونه حقيقة، فلا يتشاغل بمراعاتهم، فيتعب نفسه ويضر دينه/

ويحبط عمله، ويرتكب سخط الله تعالى، ويفوته رضاه.

[312] Kendini beğenmeyi yok etmenin yolu da, ilmin Allah'tan bir lutuf olduğunu, kendisinin Allah'a rağmen hiçbir şeye sahip olmadığını, aldıklarının da verdiklerinin de Allah'ın olduğunu ve sahip olduğu her şeyin belirli bir süresinin olduğunu bilmektir. İcat edemediği, mâliki olmadığı ve devam

[313] İnsanları hor görmenin yok edilmesinin yöntemi ise, Allah'ın bizi edeplendirdiği şu âyetlerle edeplenmektir: "...Öyleyse kendinizi günahlardan arınmış, tertemiz görmeyin. Allah, kimin en fazla takvâ sahibi olduğunu en iyi bilendir." [Necm 53/32] "Doğrusu Allah katında sizin en üstün olanınız, en fazla takvâ sahibi olanınızdır." [Hucurat 50/13] Kendinden aşağıda gördüğü kimse, belki kendisinden daha fazla Allah'a karşı takvâ sahibidir, daha temiz kalplidir, daha hâlis niyetlidir, daha temiz amele sahiptir. Üstelik ne ile hayatının son bulacağını da bilmemektedir. Her tür hastalıktan kurtulmayı Allah'tan diliyoruz.

2. Allah'ın Murâkabesini Unutmama

[314] Kur'ân okumaya, nafile namazlara, oruca ve bu ikisinden başka ibadetlere devam ederek gizli ve aşikâr Allah'ı göz önünde bulundurma (murakabe etme).

3. Herkesten Öğrenmeyi İçtenlikle Sürdürme

[315] Yaşça, soyca veya şöretçe kendinden aşağıda olan kimseden ilim öğrenmekten rahatsızlık duymamak. Saîd b. Cubeyr şöyle diyor: Kişi öğrendiği müddetçe âlimdir. Öğrenmeyi bıraktığı ve kendinin artık bundan müstağni olduğunu zannettiği anda o, olabilecek en cahildir. Kadı Abdulvehhâb b. Ali (ö. 462/1069) şöyle diyor: Şunlar âlimin huylarındandır: Zamanını tanıması, kendi durumuyla ilgilenmesi, dilini koruması, arkadaşlarına karşı dikkatli olması. Öteden beri insanlara sadece tanıdıkları eziyet etmiştir. Aldanan kişi, insanların övgüsüyle aldanmış olandır. Cahil ise, kendisi hakkında bildiklerinin aksi yönde öven kimseleri doğrulayandır." Üstad Dâvûd'un sözü burada sona erdi.

[316] Derim ki bu üstad Dâvûd, "Öteden beri insanlara sadece tanıdıkları eziyet etmiştir." sözünde haklıdır ve şairin şu sözü ona işaret etmektedir:

[٣١٢] وطريقة نفي الإعجاب، أن يعلم أن العلم فضل من الله، وهو معه عارية، فإن لله ما أخذ، وله ما أعطى، وكل شيء عنده بأجل مسمى، فينبغي أن لا يعجب بشيء لم يخترعه، وليس مالكا له، ولا هو على يقين من دوامه.

٥ [٣١٣] وطريقة نفي الاحتقار، التأديب بما أدبنا الله به قال تعالى: ﴿فَلَا تَزْكُوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى﴾^١. وقال تعالى: ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىكُمْ...﴾^٢ فربما يكون هذا الذي يراه دونه أتقى منه لله عز وجل، وأظهر قلبا، وأخلص نية، وأزكى عملا، ثم لا يدري بِمَ يُحْتَمُّ له. نسأل الله العافية من كل داء.

١٠ [٣١٤] ومن أهمها: دوام مراقبته لله عز وجل في سره وعلايته، محافظا على قراءة القرآن، ونوافل الصلاة والصيام، وغيرهما.

[٣١٥] ومنها: أن لا يستتكف عن التعلم ممن هو دونه، في سنّ أو نسب أو شهرة، فقد قال سعيد بن جبیر: لا يزال الرجل عالما ما تعلم، فإذا ترك التعلم، وظنّ أنه قد استغنى فهو أجهل ما يكون. قال القاضي عبد الوهاب: ومن شيم العالم، أن يكون عارفا بزمانه، مقبلا على شأنه، حافظا للسانه، محترزا من إخوانه. فلم يؤذ الناس قديماً إلا معارفهم. والمغرور من اغتر بمدهم، والجاهل من صدقهم على خلاف ما يعرف من نفسه». انتهى كلام الشيخ داود.

[٣١٦] قلت: وقد صدق هذا الشيخ في قوله: «لم يؤذ الناس قديماً إلا معارفهم»، ويدل على ذلك قول الشاعر:

١ النجم: ٣٢.

٢ الحجرات: ١٣.

Allah hayrını versin her bir kimsenin ki aramızda yoktur
 Onunla herhangi bir muhabbet ve o bizi tanımamaktadır
 Bana ne bir sıkıntı ulaştı, ne de bir eza dokundu insanlardan
 Dokunduysa, sadece benim kendisini tanıdığım delikanlıdan

5 [317] Bir başkası şunu demiş:

Tanımadığın kimsenin az olur sana eziyeti
 Asıl sana ülfet etmiş arkadaştan koru kendini
 Seçtiğin kimsenin sevgisine olma kesin kani
 Kendisini seçtiğin nice arkadaş harcar seni

10 [318] Bir başkası ise şöyle der:

Allah seni korusun seçtiğin kimsenin kötülüğünden
 Güvendiğin ve tanıdığın kimsenin zarar vermesinden
 İnsanların hepsi öldürler senin katında
 Kendilerine güvendiğin tanıdıkların müstesna
 15 Arkadaş veya yakından kendini koru!
 Başkaları hakkında istediğin gibi ol daima.

[319] Üstad, “Aldanan (mağrur), insanların övgüsüyle aldanmış olandır.” sözünde de haklıdır.

[320] Şair şöyle diyor:

20 Ey kendisini ölçüsüzce övücüsünün aldattığı cahil!
 Seni övenin cahilliği, kendini bilmene galip gelmesin
 O över ve konuşur yoksun olarak ilimden ve bilgiden
 Oysa sen kendi rütbelerinin mahsulünü en bilensin

[321] Üstad’ın “Kendinden yaşça, soyca veya şöretçe aşağıda olan
 25 kimseden ilim öğrenmekten rahatsızlık duymamak da öğretmenin
 âdâbındandır.” sözüne gelince, Süfyân b. Uyeyne’nin (r.a.) şöyle dediği
 rivayet olunmuştur: İlim talep etmeye insanların en fazla ihtiyaç duya-
 nı, onların en âlimidir. Çünkü onun hatası, en çirkindir. [İbn Abdül-
 ber, 1422: 1/407] Buhârî’de, Hz. Ömer’in şöyle dediği rivayet edilmiş-
 30 tir: “Başkan (veya önde gelen kişi) olmadan önce dinde derin kavrayış
 sahibi olunuz.” [Buhârî, “İlim”, 15] İbn Hacer bu sözle ilgili şöyle der:

جزى الله خيرا كل من ليس بيننا
ولا بينه وُدٌ ولا يتعرَّفُ
فما نالني همٌّ ولا مسني أذى
من الناس إلا من فتى كنت أعرف!

[٣١٧] وقال الآخر:

قلما يؤذك من لا يعرفك
فتحفّظ من صديق يألُفك
لا تثق بالود ممن تصطفي
كم صديق تصطفيه يُتلفك

٥

[٣١٨] وقال الآخر :

كفاك الله شرَّ من اصطفيّا
وضرَّ من اعتمدت ومن عرفتا
جميع الناس موتى عندك إلا
معارفك الذين لهم ركنّا
تحفظ من صديق أو قريب
وكن في الغير [دهرك] كيف شئت

[٣١٩] وصدق أيضا في قوله: والمغرور من اغتر بمدحهم.

١٠

[٣٢٠] قال الشاعر:

يا جاهلا غره إفراط مادحه
لا يغلبن جهل من اطراك علمك بك
أثنى وقال بلا علم ومعرفة
وأنت أعلم بالمحصول من رُبِّك

[٣٢١] وقوله: «وَمِنْهَا، أَنْ لَا يَسْتَكْفِ عَنِ التَّعْلَمِ» إلخ. رُوِيَ عن سفيان بن

عيين رضي الله عنه أنه قال: أحوج الناس إلى طلب العلم أعلمهم، لأن الخطأ منه أقبح.

١٥

وفي البخاري عن عمر رضي الله عنه أنه قال: «تفقهوا قبل أن تسودوا». وقال ابن حجر:

“İnsanların bakışlarının yöneldiği itibarlı veya önde gelen kişiler olmadan önce, küçükken ilim öğreniniz. Şayet bundan önce ilim tahsil etmezseniz, büyüdükten sonra ilim öğrenmekten utanırsınız. Dolayısıyla cahiller olarak kalıp ilmi sizden daha küçük olanlarınızdan alırsınız.” [İbn Hacer, 1379: 1/166]

5 [322] Ebû Ya‘lâ, *Müsned*’inde Câbir’den (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “İnsanların en âlimi, insanların ilmini kendi ilmine katandır. Her ilim sahibi, açıtır.” [Ebû Ya‘lâ: 1404:2183]

[323] Hz. Ömer de şöyle diyor: “Âlimlerin mütekebbirlerinden olmaktan sakının ki ilminiz, cahilliğinizle (kötü amellerinizle) birlikte ol-
10 masın.” [Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’z-Zühd*]

[324] Ebû Hâzim şöyle diyor: “Geçmişte âlim, ilim bakımından ken-
dinden daha iyisiyle karşılaştığı zaman ondan öğrenir; kendi benzeri olanla
karşılaştığında onunla müzakere eder; kendinden daha aşağıda olanla kar-
şılaştığında ise ona karşı büyüklenmezdi. Zamanımızda ise durum şöyle
15 oldu: Âlim, kendinden üstün biriyle karşılaştığında ilişkiyi kurmaz; o ka-
dar ki ona ihtiyacı yokmuş gibi kendini ondan saklar. Kendi benzeriyle
karşılaştığında onunla müzakere etmez ve kendinden aşağıda olanla karşı-
laştığında ise, ona karşı büyüklenir.” [Karâfi, 2001: 1/34]

[325] Bir şiirde şöyle demişler:

20 Âlim ol ve razı ol ayakkabıları dizmeye
Olgunlaşmadan önce olma baş köşede
Techizat olmaksızın öne çıkarsan
O dizme işini laf dizme hâline sokarsın

[326] Derim ki: “İlmi, sadece noksanlıktan uzak olan Allah kuşa-
25 tır. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kişi, ilim peşinde olduğu
müddetçe âlimdir bildiğini zannettiği zaman cahil oluverir.” [Gazzâlî,
1997: 1/59] Rivayet edilir ki Mukâtil b. Süleyman, bir gün kendisin-
de ilmin gururu olduğu hâlde şöyle dedi: Bana arşın altından yerin en
aşağısına kadar sorun. Bunun üzerine adamın biri ona yönelip şö-
30 le dedi: Sana arşın altından da, yerin en altından da sormayacağız. Sa-
na sadece yeryüzünde olanı soracağız. Onu da Allah, Kitabı’nda dile
getirmiş; Ashab-ı Kehf’in köpeğini bize haber vermektedir. Onun ren-
gi neydi? Böylece onu susturdu. Bir başka âlim de aynı şekilde konuştu:

«تعلموا صغاراً قبل أن تصيروا رؤساء منظوراً إليكم، فإن لم تتعلموا قبل ذلك، استحييتم أن تتعلموا بعد الكبر، فبقيتم جهّالاً، تأخذون العلم من أصاغركم».

[٣٢٢] وأخرج أبو يعلى في مسنده عن جابر رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «أعلم الناس من يجمع علم الناس إلى علمه. وكل صاحب علم غرثان».

[٣٢٣] وقال عمر أيضاً: «إياكم أن تكونوا من جبابرة العلماء فلا يقوم علمكم بجهلكم».

[٣٢٤] وقال أبو حازم: «كان العالم فيما مضى إذا لقي من هو خير منه في العلم يأخذ عنه، وإذا لقي من هو مثله ذاكره، وإذا لقي من هو دونه لم يتكبر عليه. ثم صار الأمر في زماننا إذا لقي من هو فوقه انقطع عنه حتى يورّي من نفسه، أنه غير محتاج إليه، وإذا لقي من هو مثله لم يذاكره، ومن هو دونه تكبر عليه».

[٣٢٥] وأنشدوا:

كن عالماً وارض بصفّ التعلّال ولا تكن في الصدر قبل الكمال
فإن تصدرت بلا آلة صيّرت ذاك الصّفّ صفّ المقال

[٣٢٦] قلتُ: «ولا يحيط بالعلم إلا الله سبحانه. قال عليه الصلاة والسلام:

«لا يزال الرجل عالماً ما طلب العلم، فإذا ظنّ أنه قد علم فقد جهل». يُروى أن مقاتل بن سليمان قال يوماً وقد دخلته أبهة العلم: اسألوني عما تحت العرش إلى أسفل الثرى. فقام إليه رجل فقال: ما نسألك عما تحت العرش، ولا أسفل الثرى، ولا نسألك إلا عما كان في الأرض، وذكره الله في كتابه: أخبرنا عن كلب أصحاب الكهف، ما كان لونه؟ فأفحمه. وقال عالم آخر كذلك:

Arştan ferşe kadar bana sorun! Bunun üzerine adamın biri ona şöyle dedi: Sana karıncanın bağırsaklarını soruyorum. Bağırsakları karıncanın üst yarısında mı, yoksa alt yarısında mı? Bilmiyorum, dedi ve böylece onu susturmuş oldu.” [Belevî, 1985: 1/14]

- 5 [327] Kâmil şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), kendinden söz ederek naklediyor: Bir gün okyanusta gemiye binmişken rüzgâr kuvvetle esmeye başlamış. Bunun üzerine Şeyh, “Ey deniz! Sakin ol. Çünkü senin üstünde bir ilim denizi var.” demiş. Denizden bir yaratık karşısına çıkıp ona şöyle demiş: “Sözünü duyduk. Öyleyse söyle bakalım; kadının kocası, başka
10 bir yaratığa dönüşürse o kadın dirilerin iddetini mi, yoksa ölülerin iddetini mi bekler?” Şeyh, ne söyleyeceğini bilememiş. O yaratık ona, “Eğer beni kendine şeyh edinirsen cevabı sana öğretirim” deyince, “Evet” diye cevap vermiş. O da, şöyle demiş: “Eğer koca, bir hayvana dönüşürse kadın dirilerin iddetini bekler, yok eğer cansız bir varlığa dönüşürse o takdirde ölülerin
15 iddetini bekler.” Şeyh, bu hikâyeyi, cinlerden, insanlardan, meleklerden ve hayvanlardan olan üstadlarının hayat hikâyelerinde nakletmiştir.

4. Dili İyi Kullanma

- [328] Öğretmenin (muallimin) ahlâkî değerlerinden (âdâb) biri de, onun ifadesini süslemesi, huzurundakilerin anlamayacağı garip¹ kelimeleri
20 kullanmaması; aksine kendisinden yararlanmanın daha fazla olması için ifadesini oradakilerin en zayıfının düzeyine göre biçimlendirmesidir.

- [329] Huzurundakiler anlamadığı veya onlara zor olduğu zaman sözünü tekrar etmesi de, öğretmenin ahlâkî değerlerindendir. Buhârî’de Enes’ten (r.a.) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.), bir söz söylediğinde, onun iyi anlaşılması için üç kez tekrarladı. [Buhârî, “İlim”, 30] Hz. Peygamber’in (s.a.) şu sözüne bak: “Dikkat edin! Yalan sözden sakının.” [Buhârî, “Şehâdât”, 10] Bu sözü o kadar tekrar etti ki ashap, “Keşke sussa” deyiverdi. Yine onun (s.a.) “Dikkat edin! Size tebliğ ettim mi?” sözü. Bunu üç defa tekrar etmiştir. [Buhârî, “Ahkam”, 24] “Topukların ateşte vay
30 hâline!” [Buhârî, “İlim”, 30] sözü de böyle.

5. Öğrencilerin İyi Anlamaları İçin Önlem Alma

[330] Mesele önemli olduğundan insanların ona bütün varlıklarıyla yönelmeleri ve haber verilecek şeyin önemini kavramaları için muallimin onlara soru sorup akıllarını hazır hâle getirmesi de ahlâkî değerlerindendir.

1 Metinde bu kelimenin yerinde ‘Batıya ait’ anlamında ‘garbiyye’ kelimesi var; matbaa hatası olsa gerek. Bu nedenle oradaki ‘garbiyye’ kelimesini ‘garibe’ diye çevirdik (çev.).

اسألوني من العرش إلى الفرش. فقال له رجل: أسألك عن أمعاء النملة، أفي نصفها الأعلى هو أو في نصفها الأسفل؟ فقال: لا أدري. وأفحمه».

[٣٢٧] وذكر الشيخ الكامل محيي الدين بن العربي عن نفسه، أنه كان راكبا يوما في سفينة في البحر المحيط، فهاجت الريح، فقال: اسكن يا بحر، فإن عليك بحرا من العلم. فطلعت له هائشة من البحر، وقالت له: قد سمعنا قولك، فما تقول فيما إذا مسخ زوج المرأة، هل تعتد عدة الأحياء أم الأموات؟ فما درى الشيخ ما يقول: فقالت له الهائشة: تجعلني شيخة لك وأنا أعلمك الجواب. قال: نعم. فقالت: إن مسخ حيوانا اعتدت عدة الأحياء، وإن مسخ جمادا اعتدت عدة الأموات». ذكر هذه الحكاية في ترجمة مشايخه من الجن والإنس والملائكة والحيوانات. ١٠

[٣٢٨] ومنها: أن يزين عبارته، وأن لا يأتي بالألفاظ الغريبة التي لا يفهمها الحاضرون، بل تكون عبارته على قدر أضعفهم فهما، ليكثر الانتفاع به.

[٣٢٩] ومنها: أن يعيد الكلام إذا لم يفهمه الحاضرون، أو يكون صعبا. / ففي البخاري عن أنس رضي الله عنه أن النبي ﷺ كان إذا تكلم بكلمة أعادها ثلاثا لتفهم عنه. وانظر إلى قوله ﷺ: «ألا وقول الزور». فما زال يكررها حتى قال الصحابة ليته سكت». وقوله: «ألا هل بلغت» قالها ثلاثا. وقوله: «ويل للأعقاب من النار».

[٣٣٠] ومنها أيضا: إذا كان الأمر عظيما، أن يستفهم الناس، ويستحضر عقولهم، ليقبلوا عليه بكليتهم، و يستشعروا عظم ما يخبرهم به.

En büyük muallim ve en nazik nasihatçinin (s.a.) şu sözüne baksana! “Bugün hangi gün?” Râvi diyor ki biz susup kaldık; o kadar ki onu bilinen isminden başka bir isimle adlandıracağını sandık. Bunun üzerine, “Nahr günü değil mi?” dedi. Biz de, “Evet” dedik. Sözüne devam etti: “Gerçekten sizin kanlarınız, mallarınız ve namuslarınız sizlere haramdır; tıpkı bu gününüzün haram olduğu gibi...” [Buhârî, “İlim”, 9] “... tıpkı bu gününüzün haram olduğu gibi” ve devamındaki kısımda yer alan benzetmenin nedeni, dinleyenler nezdinde onun açık seçik olmasıdır. Çünkü o şehrin, ayın ve günün haram kılınması, onların zihinlerinde mevcuttu, onlara göre belirliydi. Ama canları, malları ve namusları böyle değildi. Zira cahiliyye döneminde bunları mubah sayıyorlardı.

[331] Konu ehemmiyetli olduğu zaman muallimin, insanların dikkatle dinlemesini istemesi de, öğretmenliğin ahlâkî değerlerindendir. Tıpkı, Resûlullah’ın (s.a.) Veda haccında yaptığı gibi. Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.), Cabir’e “İnsanların susup dinlemelerini talep et” dedi ve onlara şöyle seslendi: “Benden sonra geri dönüp birbirinizin boynunu vuran kâfirler olmayınız.” [Buhârî, “İlim”, 43]

6. İçeriği Öğrencilerin Kapasitesine Göre Ayarlama

[332] Dinleyenler arasında üstesinden gelecek kimseler yoksa veya üstesinden gelecekler var ama dinlemekten sıkılacaklarsa muallimin, garip rivayetleri ve sözleri pek fazla nakletmemesi, yine ahlâkî değerlerindendir. Çünkü bunları söylemesi, o kimse için kayıptır ve boş yere kendisini yormuş olur. Şöyle denilmiştir: Nice yakutlar gibi söz vardır ki bazı vakitlerde piyasası olmaz (iş görmez). İbn Abbâs (r.a.), şöyle diyor: “İnsanlara bildikleri kadarıyla hitap ediniz. Allah ve Resûlü’nün yalanlanmalarını arzu eder misiniz?” [Buhârî, “İlim”, 49] Bir başka rivayette, [arzu eder misiniz kısmı] “... ister misiniz?” Hz. Peygamber (s.a.) buyurdu: “İnsanlara akılları ölçüsünce hitap etmekle emrolundum.” [Münâvî, 1356: 3/378] Yine Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “İlmin afeti, unutmaktır ve onu ehli olmayana söylemek suretiyle zayi etmektir.” [Dârimî, “Mukaddime”, 51]

[333] Şair diyor ki;

Sefih birine hikmet taşıdığın zaman
İhtiyaç karşılamayan bir mal taşımış olursun

ألا ترى إلى قول المعلم الأكبر الناصح الأبرار عليه السلام: «أي يوم هذا؟ قال الراوي: فسكتنا، حتى ظننا أنه سيسمّيه بغير اسمه. فقال: أليس يوم النحر؟ فقلنا: بلى». إلى قوله: «إن دماءكم، وأموالكم، وأعراضكم، عليكم حرام كحرمة يومكم هذا» إلى آخره. ومناط التشبيه في قوله كحرمة يومكم هذا وما بعده، ظهوره عند السامعين، لأنّ تحريم البلد والشهر واليوم كان ثابتاً في نفوسهم، مقررّاً عندهم، بخلاف الأنفس والأموال والأعراض، فكانوا في الجاهلية يستبشرونها.

[٣٣١] ومنها: أن يستنصت الناس إذا كان الأمر مهمّاً، كما فعل رسول الله ﷺ في حجة الوداع. فقد روي أنه قال لجابر: «استنصت الناس» وقال لهم: «لا ترجعوا بعدي كفّاراً يضرب بعضكم رقاب بعض».

[٣٣٢] ومنها: أن لا يكثّر من حكاية الأقوال والنقول الغريبة، إن لم يكن في السامعين من يطيق ذلك أو يكون؛ إلا أنه يملّ من سماع ذلك، فيضيع عليه ذكر ذلك، وتتعب نفسه من غير فائدة. فقد قيل: ربّ كلام كالواقيت، كسد في بعض المواقيت. وقال ابن عباس رضي الله عنه: «حدّثوا الناس بقدر ما يعرفون، أتحبون أن يكذب الله ورسوله». وفي رواية أخرى: «أتريدون». وقال ﷺ: «أمّرت أن أخاطب الناس على قدر عقولهم». وقال ﷺ: «آفة العلم النسيان، وإضاعته أن يحدث به غير أهله».

[٣٣٣] وقال الشاعر

وإذا حملت إلى سفينة حكمةً فقد حملت بضاعةً لا تُنْفَقُ

[334] Başkası da şöyle demiş:

Hikmetle dopdolu nice kelâm vardır
Ki anlamazların pazarında müşterisiz kalır

Kim senin sözünü bir gün kavramazsa
Bana kalırsa, onunla konuşma asla!

[335] Başkası da şunu demiş:

Kim ki mücevherlerini geceleyin arz eder
Köre, mutlaka ticaretinde kaybeder

7. Muhatabların Onurunu Kırıcı Olmama

[336] Muallimin, ileri gelenler (ekâbir) için düzenleyeceği öğretimini, müzakere şekline dönüştürmesi, ahlâkî değerlerindendir. Ebû Saîd Abdülmelîk el-Esma'î (ö. 216/831) diyor ki (Hârûn) Reşid (ö. 193/808) bir gün bana şöyle dedi: “Ey Abdülmelik! Topluluk içinde bize öğretme. Başbaşa kalınca da hemen bize hatırlatmaya kalkışma. Biz sana soru soruncaya kadar bizi kendi hâlimize bırak. Cevabını verince de biz senden talepte bulununca ya kadar bir şeyler ilave etmeye çalışma.” [Mâverdî, 2002: 131] Muhatabına uymak ve ona karşı edepli davranmış olmak için kasıtlı olarak konuşmasında dil hatası yapanlardan biri Şa'bî'dir (r.a.). O, ilim ve Arapça bakımından olması gereken yerdeydi. Bir gün Haccâc'ın huzuruna girdi. Haccâc, fesahatte örnek gösterilen biriydi. Şa'bî'ye, “Ücretin (hiben) kaçtır?” dedi (Gramer hatası yaparak bu sözü, “Kem atâuk” diyecek yerde “Kem atâek” şeklinde söyledi.) Şa'bî, “İki bin (elfeyni)” diye cevap verdi (O da “Elfani” demesi gerekirken, hatalı biçimde “Elfeyni” dedi). Haccâc, “Sana yazıklar olsun! Ücretin (hiben) kaçtır (bu defa gramere uygun olarak: ‘Kem atâuk’)?” deyince, “İki bin (gramere uygun biçimde: elfani)” diye cevapladı. Haccâc, “Senin gibi birinin hata etmeyeceği yerde sen niçin hata yaptın?” deyince Şa'bî şöyle cevap verdi: “Emir, konuşmasında hata yaptığından dolayı ben de hatalı konuştum. O, dilbilgisi bakımından düzgün konuşunca ben de düzgün konuştum. Emir, konuşmasında dilbilgisi hatası yapacak değil ki ben ona karşı düzeltiyim. O durumda, onu hatası sebebiyle azarlamış ve söz üstünlüğüyle ona karşı küstahlık yapmış olurum.” [Mâverdî, 2002: 131] Bu, Haccâc'ın çok hoşuna gitti ve ona servet bahşetti. Alim/öğretmen, dinle bağdaşmayan hususlarda büyüklere rıza göstermekten sakınsın. Zira bu hususta, birçok derin bilgi sahibi âlimlerin ayakları kaymıştır.

[٣٣٤] وقال الآخر

كم من كلام قد تعمّر حكمة نال الكساد بسوق من لا يفهم
ومن لم يكن يوما لقولك واعيا فالرأي عندي معه لا تتكلم

[٣٣٥] وقال الآخر:

ومن يعرض جواهره بليل على أعمى فقد خسر التجاره

[٣٣٦] ومنها: أن يخرج تعليمه للأكابر مخرج المذاكرة. قال الأصمعي

قال لي الرشيد يوماً: «يا عبد الملك! لا تعلمنا في ملأ، ولا تسرع إلى تذكيرنا في خلأ، واتركنا حتى نبتدئك بالسؤال، فإذا بلغت الجواب، فلا تزدد حتى نستدعي ذلك منك». وممن لحن متعمداً إتباعاً للمخاطب، وأدبا معه: الشعبي

١٠ عليه السلام، وكان من العلم والعريّة حيث كان، دخل يوماً على الحجاج، وكان الحجاج يضرب به المثل في الفصاحة، فقال: كم عطاءك؟ قال: ألفين. قال:

ويحك، كم عطاؤك؟ قال: ألفان. قال: فلم لحنْتَ فيما لم يلحن فيه مثلك؟ قال: لحن الأمير فلحنْتُ، وأعرّب فأعرّبْتُ، ولم يكن ليلحن الأمير فأعرّب أنا عليه، فأكون كالمقرع له بلحنه، والمستطيل عليه بفضل القول. فأعجبه

١٥ ذلك ووهب له مالا. وليحذر مطاوعة الكبراء فيما يجانب الدين، ففي ذلك زلّت أقدام كثير من العلماء الراسخين.

8. Öğrencinin Bilgi Düzeyini Bir Mesele Sorarak Belirleme

[337] Muallimin, öğrencilerin bilgilerinin düzeyini ölçmek için onlara bir problem sorması, ahlâkî değerlerdendir. Muâz b. Cebel'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben, Resûlullah'ın (s.a.) binitinde terkisinde idim. Hz. Peygamber (s.a.), "Ey Muâz! Biliyor musun? Allah'ın insanlar üzerindeki hakkı nedir?" diye sordu. Ben de, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" diye cevaplayınca şöyle buyurdu: "Allah'ın insanlar üzerindeki hakkı, O'na kulluk etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Biliyor musun Muâz, insanlar bunu yaptıklarında onların Allah'taki hakları nedir?" Ben, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedim. Şöyle buyurdu: "İnsanların Allah'taki hakları, kendilerine azap etmemesidir." Dedim ki "Ya Resûlallah! Bunu insanlara müjde vereyim mi?" "Bırak onları, çalışsınlar." diye cevap verdi. [Ahmed b. Hanbel, Müsned, 36,:320]

[338] *Buhârî*'de ve diğerlerinde Abdullah b. Ömer'den Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Ağaçlardan biri vardır ki onun yaprakları dökülmez. O tıpkı müslüman kişi gibidir. Söyleyin bana, nedir o? Abdullah b. Ömer diyor ki bunun üzerine insanlar çöllerdeki ağaçları düşünmeye başladılar. Benim aklıma da hurma ağacı geliverdi ama çekindim söylemeye. Oradakiler dediler ki nedir o Ya Resûlallah? O hurmadır, dedi." [Buhârî, "İlim", 4] İbn Ömer diyor ki içimden geçeni Ömer'e anlattım. O da şöyle dedi: Senin onu söylemiş olman, bana falan falan şeylerden daha sevimlidir.

[339] Nu'mân b. Murre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "İçki içen, hırsızlık ve zina yapan hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu, haklarında âyet indirilmeden önceydi. Dediler ki Allah ve Resûlü daha iyi bilir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: Onlar iğrenç işlerdir (fevahiş) ve onlar hakkında ceza vardır. Hırsızlığın en kötüsü, namazdan çalan kimseninkidir. Onlar sordular: Ya Resûlallah! İnsan namazından nasıl çalar? Şöyle cevap verdi: Namazın ne rükûunu tam yapar, ne de secdesini" [Mâlik, *en-Nidâ li's-Salâh*, 363]

9. Şefkat ve Merhametle Muamele Etme

[340] Öğretmenin, öğrenciye karşı çok şefkatli olması, onu kendi çocuğunun yerine koyması, onu kötü ahlâktan açıktan açığa değil de üstü kapalı bir yolla (ta'riz) ve azarlayarak değil de merhamet yolunu izleyerek engellemesi de ahlâkî değerlerdendir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.), "Sizden birisine ne oluyor ki Allah'ın Kitabı'nda olmayan birtakım şartlar ileri sürüyor!" sözünde ve benzerlerinde olduğu gibi hiç kimseyi belirleyip özel olarak uyaramazdı.

[٣٣٧] ومنها: أن يطرح على المتعلمين مسألة ليختبر مقدار علمهم بها. فقد روي عن معاذ ابن جبل رضي الله عنه أنه قال: كنت ردّف النبي ﷺ فقال: «يا معاذ هل تدري ما حق الله على الناس؟ قال: قلت: الله ورسوله أعلم. قال: حقه عليهم أن يعبدوه ولا يشركوا به شيئاً. أتدري يا معاذ ما حق الناس على الله إذا فعلوا ذلك؟ قال: قلت: الله ورسوله أعلم. قال: حق الناس على الله أن لا يعذبهم، قال: قلت: يا رسول الله، ألا أبشّر الناس. قال: دعهم يعملون».

[٣٣٨] وفي البخاري وغيره عن عبد الله بن عمر أن النبي ﷺ قال: «إن من الشجر شجرة لا يسقط ورقها، وأنها مثل الرجل المسلم، أخبروني ما هي؟ قال: فوقع الناس في شجر البوادي، ووقع في نفسي أنها النخلة قال: فاستحييت. فقالوا: يا رسول الله ما هي؟ قال: هي النخلة». قال ابن عمر: فحدثت عمر بالذي وقع في نفسي، فقال: لأن تكون قلتها، أحب إلي من كذا وكذا.

[٣٣٩] وروى النعمان بن مرة أن النبي ﷺ قال: «ما ترون في الشارب والسارق والزاني؟ وذلك قبل أن ينزل فيهم. قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: هن فواحش وفيهن عقوبة، وأساء السرقة الذي يسرق صلاته. قالوا: يا رسول الله وكيف يسرق صلاته؟ قال: لا يتم ركوعها ولا سجودها».

[٣٤٠] ومنها: أن يكون شقيقاً على المتعلم، وأن ينزله منزلة ابنه، وأن يزره عن أخلاق السوء بطريق التعريض لا بطريق التصريح، وبطريق الرحمة لا بطريق التوبيخ، لأن النبي ﷺ كان لا يعين أحداً كما في قوله: ما بال أحدكم يشترط شروطاً ليست في كتاب الله، إلى غير ذلك.

[341] Yine muallim, öğrencisinin aklında bir katılık veya anlama zorluğu görülünce onu ümitsizliğe düşürmeyip tam aksine ona Hz. Peygamber'in (s.a.), ashabına davrandığı gibi davranır. Zira Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Sana uyan müminlere karşı mütevâzî davran (onlara kol kanat ger)." [Şuarâ 26/215] "Allah'ın sana lutfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın; eğer onlara karşı sert ve kırıcı davransaydın, seni bırakır giderler, senden koparlardı." [Âl-i İmrân 3/159]

[342] Muallim, sözünü anlayacaklarını zann-ı galiple kestirdiği hiçbir öğretimi onlar için terk etmemelidir. Çünkü bu, ilim verdiği kimsenin onu gücü yettiğince insanlara açıklamaları için kendisinden Allah'ın aldığı söze (ahit) ve nasihate dâhildir. Zira Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, o kitabın içindekilerini insanlara mutlaka açıklayacaklarına ve gizlemeyeceklerine dair söz almıştı." [Âl-i İmrân 3/187]

10. Bilgiçlik Taslamama

[343] Muallimin, teenni ile (telaşsız ve acele etmeksizin) davranması ve "Bilmiyorum" sözünü çokça söylemesi de, ahlâkî değerlerindendir. Nitekim hicret yurdunun imamı (büyük bilgini), "Bilmiyorum" diyordu. Ona otuz küsur mesele sorulmuştu; dördüne cevap verdi ve geri kalanlar hakkında "Bilmiyorum" dedi. O böyleyse, bizim gibi posanın posası olanların durumu nedir? O imam, şöyle diyordu: Âlimin kalkanı, "bilmiyorum" sözüdür. Eğer bu kalkanı ıskalarsa can alıcı yerlerinden isabet alır. [Karâfî, 2001: 1/35] Birisi bu anlamı şu sözünüle şiirleştirmiştir:

Âlimin kalkanı, "Bilmiyorum" sözüdür.

Onu ıskalarsa, belâlısına imkân verir.

[344] Adamın biri, bu imama bir gün bir mesele sordu ve "Bu mesele hafiftir." dedi. Bunun üzerine imam öfkeleni ve şöyle dedi: "İlimde hafif olan bir şey yoktur. Sen Yüce Allah'ın şu sözünü duymadın mı? 'Biz sana sorumluluğu ağır bir söz vahyedeceğiz.' [Müzzemmil 73/5]" [Nevevî, 1986:1/69]

[345] Şa'bî'ye bir mesele sorulunca şöyle dedi: "Onun hakkında hiçbir bilgim yok." Bunun üzerine ona "Mahcubiyet duymuyor musun?" denilince de şöyle cevap verdi: "'Ey Rabbimiz! ... Bizim Senin öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur.' [Bakara 2/32] dedikleri zaman meleklerin mahcubiyet duymadıkları şeyden ben de mahcubiyet duymuyorum." [Ebşihî: 1/32-33]

[٣٤١] ولا يَنْقُطْ إِذَا ظَهَرَتْ مِنْهُ صَلَابَةٌ فِي عَقْلِهِ، وَبَعْدَهُ عَنِ الْفَهْمِ، بَلْ يَسِيرُ مَعَهُ سِيرَةُ النَّبِيِّ ﷺ مَعَ أَصْحَابِهِ، إِذْ يَقُولُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾^١. وَقَوْلُهُ سَبْحَانَهُ: ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ...﴾^٢ الْآيَةُ.

[٣٤٢] وَلَا يَتْرِكْ لَهُمْ وَجْهًا مِنْ وَجْهِهِ التَّعْلِيمِ يَغْلِبُ عَلَى ظَنِّهِ أَنَّهُمْ يَفْهَمُونَ مِنْهُ مَقَالَتَهُ. فَإِنْ ذَلِكَ مِنَ النَّصِيحَةِ وَمِنَ الْعَهْدِ الَّذِي أَخَذَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى مَنْ أَتَاهُ شَيْئًا مِنَ الْعِلْمِ، أَنْ يَبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ جَهْدَهُ، حَيْثُ يَقُولُ: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ...﴾^٣.

[٣٤٣] وَمِنْهَا: التَّائِي وَالْإِكْثَارُ مِنْ قَوْلٍ لَا أُدْرِي، فَإِذَا كَانَ إِمَامُ دَارِ الْهَجْرَةِ يَقُولُ لَا أُدْرِي، وَقَدْ سُئِلَ عَنْ نَيْفٍ وَثَلَاثِينَ مَسْأَلَةً، فَأَجَابَ عَنْ أَرْبَعٍ، وَقَالَ فِي الْبَاقِي لَا أُدْرِي، فَمَا بَالُ حَثَالَةِ الْحَثَالَةِ أَمْثَالِنَا. وَكَانَ يَقُولُ: جُنَّةُ الْعَالَمِ لَا أُدْرِي. فَإِنْ أَخْطَأَهَا أَصِيبَتْ مَقَاتِلُهُ. وَنَظَمَ بَعْضُهُمْ هَذَا الْمَعْنَى بِقَوْلِهِ :

وَجَنَّةُ الْعَالَمِ لَا أُدْرِي فَإِنْ أَخْطَأَهَا مَكَّنَ مِنْهُ الْمَمْتَحَنُ

[٣٤٤] وَسَأَلَهُ رَجُلٌ يَوْمًا عَنْ مَسْأَلَةٍ. وَقَالَ: «إِنَّهَا خَفِيفَةٌ. فَغَضِبَ وَقَالَ: لَيْسَ فِي الْعِلْمِ خَفِيفٌ. أَمَا سَمِعْتَ قَوْلَهُ تَعَالَى: ﴿إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا﴾^٤».

[٣٤٥] وَسُئِلَ الشَّعْبِيُّ عَنْ مَسْأَلَةٍ فَقَالَ: «لَا عِلْمَ لِي بِهَا. فَقِيلَ لَهُ: أَلَا تَسْتَحْيِي؟ فَقَالَ لَا أَسْتَحْيِي مِمَّا لَمْ تَسْتَحْيِ مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ حِينَ قَالَتْ: ﴿...لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا...﴾^٥».

١ الشعراء: ٢١٥.

٢ آل عمران: ١٥٩.

٣ آل عمران: ١٨٧.

٤ المزمّل: ٥.

٥ البقرة: ٣٢.

[346] Hz. Peygamber (s.a.) buyuruyor ki “Sizin fetva vermeye en cüretliniz, cehenneme atılmaya en cüretli olanınızdır.” [Aclûnî, 1405: 113] İbn Ebî Leylâ (ö. 82 veya 83/701 veya 702) şöyle diyor: “Yüz yirmi sahabiye eriştim. Onlardan hiçbir kimse yoktu ki kendisine bir şey sorulduğunda onu başkasına havale etmesin.” [İbn Abdülber, 1422: 2/120]

[347] Mâlik (r.a.) şöyle diyor: “Siddîk, kendisine bir şey sorulunca “Bilmiyorum” derdi. Bugün birileriniz, büyükenerek “Bilmiyorum” demeyi reddediyor.” [İbn Abdülber, 1422: 2/839] Abd b. Humeyd (ö. 249/863) ve İbn Cerîr’in rivayetine göre Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: “Kur’ân’ın tevilini bilme konusunda derinleşmiş âlimlerin ilmi, “Ona inandık, bu âyetlerin hepsi Rabbimizin katındandır.” [Âl-i İmrân 3/7] demeleri noktasına varmıştır. Deylemî’nin İbn Ömer’den (r.a.) rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “İlim üçtür: Konuşan bir kitap, sürüp giden kabul görmüş bir sünnet ve “Bilmiyorum”, yani cevap verenin kendisine soru sorana “Bilmiyorum” demesi.” [Taberânî, 1415: 1001]

[348] Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyuruyor: “Dört şey vardır ki onlar için uzun yolculuklara çıkılsa azdır: Sadece Rabbini uman bir kul, sadece günahından korkan kul, öğrenmekten utanmayan cahil, bilmediği şeyler sorulduğunda “Bilmiyorum” demekten utanmayan âlim.” [Muhammed b. Yahyâ, İman, 19. Ayrıca bk. İbn Abdülber, 1422: 1/76]

[349] Ebû Dâvûd, Hâkim, Beyhakî ve İbn Asâkir’in Ebû Hüreyre’den rivayetine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Üzeyr, peygamber mi değil mi, bilmiyorum. Tubbe’, lanetlenmiş mi, yoksa lanetlenmemiş mi bilmiyorum. Zulkarneyn, peygamber mi değil mi, bilmiyorum.” [Hâkim, *Müstedrek*, H. No, 2174.]

[350] Şu da, bu türdendir: “Resûlullah’a (s.a.) en hayırlı ve şerli yer sorulunca şöyle buyurdu: “Bilmiyorum.” Derken Cebraîl (a.s.) geldi; hemen ona sordu. O da “Bilmiyorum” dedi. Nihayet Aziz ve Celil Allah ona bildirdi: Yerlerin en hayırlısı mescidlerdir, en şerlileri ise pazarlardır.” Bunu İbn Hibbân (1599), Ebû Ya’la, Bezzâr ve Taberânî (1415: 7140), Cubeyr b. Mut’im’den (ö. 59/678) rivayet etmişlerdir.

[٣٤٦] وقال ﷺ: «أجرؤكم على الفتوى أجرؤكم على النار». وقال ابن أبي ليلى: «أدركت عشرين ومائة من الصحابة ما منهم أحد سُئل عن شيء إلا أحال على غيره».

[٣٤٧] وقال مالك ﷺ: «كان الصديق يسأل عن الشيء فيقول: لا أدري، وأحدكم اليوم يأنف أن يقول: لا أدري». وأخرج عبد بن حميد وابن جرير عن عمر بن عبد العزيز قال: «انتهى علم الراسخين في العلم بتأويل القرآن إلى أن قالوا: ﴿أَمَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا...﴾^١. وأخرج الديلمي عن ابن عمر رضي الله عنهما أن النبي ﷺ قال: «العلم ثلاثة: كتاب ناطق، وسنة ماضية، ولا أدري؛ أي: قول المجيب لمن سألَه لا أدري».

[٣٤٨] وقال عليه الصلاة والسلام: «أربع لو شُدت إليهنّ الرحال كان قليلا: لا يرجو عبد إلا ربّه، ولا يخاف إلا ذنبه، ولا يستحيي الجاهل أن يتعلم، ولا يستحيي العالم إذا سُئل عما لا يعلم أن يقول لا أعلم».

[٣٤٩] وأخرج أبو داود والحاكم والبيهقي وابن عساكر عن أبي هريرة أن رسول الله ﷺ قال: «ما أدري أعزيز نبيّ أم لا، وما أدري أتبّع ملعون أم لا، وما أدري أذو القرنين نبي أم لا».

[٣٥٠] ومن ذلك، «لما سُئل رسول الله ﷺ عن خير البقاع وشرها: فقال ﷺ: «لا أدري. حتى نزل جبريل عليه السلام. فسأله فقال: لا أدري. إلى أن أعلمه الله عز وجل أن خير البقاع المساجد وشرها الأسواق». رواه ابن حبان عن ابن عمر وأحمد وأبو يعلى والبزار والطبراني عن جبير بن مطعم.

١ الآية كاملة: ﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا﴾ آل عمران: ٧.

[351] “İbn Ömer’e (r.a.) on mesele sorulmuş; birine cevap verip dokuz hakkında sükût edivermişti. İbn Abbâs da (r.a.) dokuzuna cevap verip biri hakkında sükût etmişti.” [Gazzâlî, 1997: 1/68] Her biri hidayet üzereydi. Meselelerin, soranların ve ihtiyaç vakitlerinin farklılığına göre maksatlar farklılaşmaktadır.

[352] Enes b. Mâlik (r.a.), kendisine bir mesele sorulunca, şöyle derdi: “Mevlâmız (dostumuz) Hasan Basrî’ye sorun; çünkü o korudu biz unuttuk.” Bunu aynı şekilde, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 368/978), *Kâtul-Kulûb*’da zikretmiş; başkası ilavede bulunmuştur. Dediler ki “Ey Ebû Hamza! Biz sana soruyoruz, sen “Mevlâmız Hasan’a sorun.” diyorsun.” O da şöyle cevap verdi: “Mevlâmız Hasan’a sorun; çünkü o da dinledi biz de, ama o korudu biz unuttuk.” Mevlâmız demesinin biricik sebebi, onun ensarla dostluğunun olmasıdır. İbn Abbâs şöyle diyordu: “Cabir b. Zeyd’e sorun. Zira Basra ehli onun fetvalarına uysa onlara yeter.” O, tâbiînün salih kişilerindendi. İbn Ömer de (r.a.), “İbn Müseyyeb’e sorun” derdi.” [Gazzâlî, 1997: 1/69. Tasarrufla.] Muhammed İbn Vaddah (ö. 286/899) anlatıyor: “Sehnun’a şöyle dendi: Âlim, bildiği hususlarda “Bilmiyorum” diyebilir mi? O şöyle cevap verdi: Hakkında Kitap(‘tan açık bir delil) veya sabit bir sünnet bulunan mesele ise bu ona câiz olmaz. Ama bu re’y (içtihad) türünden bir şey ise, o takdirde “Bilmiyorum” diyebilir; çünkü o, isabet mi etmiş, yoksa hata mı yapmış olduğunu bilemez.” [Zehebî, 1987: 17/248] Karâfî, *Zehîna*’da fazilet sahibi birinden şunu nakletmiştir: “Bilmiyorum dersin bilinceye kadar sana öğretilir. Biliyorum dersin sana sorulur ve nihayetinde sen bilemezsin. Öyleyse, ‘bilmiyorum’ demek, ilme vesile iken, ‘biliyorum’ demek, cahilliğe vesile oluyor. Bu nedenle Ebû’d-Derdâ (r.a.) diyor ki kişinin bildiği konularda ‘biliyorum’ ve bilmediği hususlarda da ‘bilmiyorum’ demesi, ilmin yarısıdır.” [Karâfî, 2001: 1/35.]

[353] Mesrûk b. el-Ecda‘ el-Hemedânî’den (ö. 63/682) nakledildiğine göre İbn Mes‘ud şöyle demiştir: Sizden kim bir şey bilirse onu söylesin. Kim de bilmezse, bilmediği şey için “Allah en (iyi) bilendir” desin. Allah, Peygamber’ine (s.a.) şöyle buyuruyor: “De ki bu tebliğ görevine karşılık sizden hiçbir şey istemiyorum. Ben kendiliğinden bir şey iddia eden (veya: olduğundan başka türlü görünmeye çabalayan) kimselerden değilim.” [Sâd 38/86]

[٣٥١] «وكان ابن عمر رضي الله عنهما يُسأل عن عشر مسائل، فيجيب عن واحدة ويسكت عن تسع. وكان ابن عباس رضي الله عنهما يجيب عن تسع ويسكت عن واحدة». وكلٌّ على هدى، والأغراض تختلف باختلاف المسائل والسائلين، وأوقات الاحتياج.

٥ [٣٥٢] وكان أنس بن مالك رضي الله عنه، إذا سُئل عن مسألة يقول: سلوا مولانا الحسن، يعني البصري، فإنه قد حفظ ونسينا. هكذا أورده أبو طالب المكي في القوت. زاد غيره، قالوا: يا أبا حمزة نسألك فتقول: سلوا الحسن مولانا، قال: سلوا مولانا الحسن، فإنه سمع وسمعنا، وحفظ ونسينا. وإنما قال مولانا لكون ولائه للأنصار، وكان ابن عباس يقول: سلوا جابر بن زيد، فلو نزل أهل البصرة على فتياه لَوَسَعَهُمْ، وكان من صالح التابعين. وكان ابن عمر رضي الله عنهما يقول: سلوا ابن المسيب». وقال ابن وضاح: «قيل لسحنون: أيسع العالم أن يقول لا أدري فيما يدري، فقال: أما ما فيه كتاب قائم، أو سنة ثابتة فلا يسعه ذلك. وأما ما كان من هذا الرأي، فإنه يسعه ذلك، لأنه لا يدري أم مصيب هو أم مخطئ». ونقل القرافي في الذخيرة عن بعض الفضلاء: «إذا قلت لا أدري غَلِمْتَ حتى تدري، وإن قلت أدري سُلْتُ حتى لا تدري. فصار حينئذ لا أدري وسيلة إلى العلم، وأدري وسيلة إلى الجهل، ولذلك قال أبو الدرداء رضي الله عنه: قول الرجل فيما يعلم ولا يعلم نصف العلم».

[٣٥٣] وعن مسروق عن عبد الله بن مسعود أنه قال: من علم منكم شيئاً فليقل، ومن لا يعلم فليقل لما لا يعلم الله أعلم. وقد قال الله لنبيه: ﴿قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ﴾^١.

[354] İbn Avn (ö. 151/768) şöyle diyor: Kâsım b. Muhammed'in (ö. 102-112/720-730) yanındaydım, adamın biri gelip ona bir şey sordu. Kâsım, "Onu iyi bilmiyorum" dedi. Bunun üzerine adam, "Ben meseleyi sana getirdim, senden başkasını tanımıyorum" dedi. Kâsım, şöyle karşılık
5 verdi: "Benim sakalımın uzunluğuna ve etrafımda insanların çok olmasına bakma. Allah'a andolsun ki onu iyi bilmiyorum." Bunun üzerine, yanında oturan Kureyşli bir ihtiyar şöyle dedi: "Ey kardeşimin oğlu! Bu hâlinde sebat et. Allah'a andolsun ki bugün senden daha asilini hiçbir mecliste görmedim." Kâsım, hemen şöyle dedi: "Allah'a andolsun ki dilimin kesilmesi,
10 bilmediğim hususlarda konuşmamdan daha iyidir."

[355] Şa'bî'nin nakline göre Hz. Ali (r.a.), şöyle diyerek onların huzuruna çıktı: "İnsanın içini ne kadar da çok rahatlatıcıdır!" Bunun üzerine ona denildi ki "Nedir o?" Şöyle cevap verdi: "Senin, bilmediğin şey hakkında 'Allah en (iyi) bilendir' demendir." [Mâverî, 2002: 117]

[356] Hz. Ebû Bekir'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah'ın Kitabı hakkında, bilmeden (ilimsiz) konuşsam hangi gök beni gölgelendirir ve hangi yer beni taşır?" [Münâvî, 1356: 13/271] Hz. Ali'den de benzeri rivayet edilmiştir.

[357] Şair de şöyle diyor:

20 Bilmiyorsan, sorulanı sana
Ona dair senin bilgin yoksa

Anlamadan hakkında konuşma
Zira hata, ilim ehlini sokar zarara

De, bu durum seni âciz bırakırsa
25 "Bilgim yok sorduğun şey hakkında."

İşte bu, ilmin şartıdır ulemâ katında
Devamlı böyle söylemiştir hükemâ

[358] Başka şair de şöyle diyor:

30 Konuştuğum zaman bir mecliste
Sözüm bildiklerimle erer nihayete

İlmimi karıştırmadım başka şeye
Fakat susuverdim, bilgim sona erince

[٣٥٤] وقال ابن عون: كنت عند القاسم بن محمد فجاءه رجل فسأله عن شيء، فقال القاسم: لا أحسنه. فجعل الرجل يقول: إنني رفعتُ إليك لا أعرف غيرك. فقال القاسم: لا تنظر لطول لحيتي، وكثرة الناس حولي، والله لا أحسنه. فقال شيخ من قريش جالس إلى جنبه: يا ابن أخي الزمها فوالله ما رأيت في مجلس أنبل منك اليوم. فقال القاسم: والله لأن يقطع لساني أحب إليّ من أتكلم بما لا أعلم.

[٣٥٥] وذكر الشعبي عن علي عليه السلام أنه خرج عليهم وهو يقول: «ما أبردها على الكبد، فقليل له: وما ذاك؟ قال: أن تقول لشيء لا تعلمه الله أعلم».

[٣٥٦] وروى عن أبي بكر الصديق رضي الله عنه أنه قال: «أي سماء تُظِلّني وأي أرض تُقِلّني إذا قلتُ في كتاب الله بغير علم». وروى عن علي مثله.

[٣٥٧] وقال الشاعر :

فإن جهلت ما سئلت عنه	ولم يكن عندك علم منه
فلا تقل فيه بغير فهم	إن الخطأ مزر بأهل العلم
وقل إذا أعياك ذاك الأمر	مالي بما تسأل عنه خُبر
فذاك شرط العلم عند العلما	كذاك ما زالت تقول الحكما

[٣٥٨] وقال الآخر:

إذا ما تحدّثت في مجلس	تَنَاهَى حديثي إلى ما علمت
ولم أعد علمي إلى غيره	ولكن إذا ما تناهى سكت

[359] Başkası da şöyle diyor:

Meseleden söz et, eğer iyice bilersen
Sakın ha, bilmediğin meseleden

Kim ki önde görünmeye pek tutkulu olursa
“Bilmiyorum”dan hoşlanmazsa, vurulur hayatî yerlerinden

[360] Hasan, öğrendiği şeyler için kırk yıl (Medine’de) ikamet etti ama öğrendiklerinden söz etmedi.

11. Müzakereye Açık Olma

[361] Öğretmenin ahlâkî değerlerinden biri de, müzakere etmesidir. Abdurrahmân b. Ebî Leyla’nın şöyle dediği nakledilmiştir: “Hadisin ihyâsı, onun müzakere edilmesidir.” [Bağdâdî, 1983:1/238]

[362] Rivayete göre Süfyân-ı Sevrî, “Askalan’a gelince üç gün kaldı. Ancak, kendisine bir şey sormak için hiçbir kimse gelmedi. Bunun üzerine şöyle dedi: Bu şehirden çıkmak yaraşır. Bu, içinde ilmin ölmekte olduğu bir şehirdir.” [Bağdâdî, 1983: 2/279]

[363] Muallim, kendisiyle müzakere ettiği kimseleri hor hakir görmelidir. Ebü’l-Âliye, Süfyân-ı Sevrî ve İbrahim b. Edhem iki-üç kişiye, az sayıda kişiden oluşan gruba konuşurlardı. Sayıları çoğalınca, bırakıp ayrılırlardı. Sehl, beş veya altı kişiden on kişiye kadar olan grupla otururdu. Cüneyd, on küsur kişiyle konuşurdu. Onun meclisindekilerin sayısı yirmiyi bulmadı. [Gazzâlî,1997: 1/67, 78]

[364] Bilgelerden biri şöyle diyor: Âlimlerle çokça müzakere yapan kimse, bildiklerini unutmaz ve bilmediklerini elde eder.

[365] Şair de şöyle diyor:

İlim sahibi müzakere etmediği zaman ilmini
Hiçbir bilgi elde edemez ve unutur bildiklerini
Her mezhepteki kitapları toplayan niceleri var
Ki günler geçtikçe kitap toplamasıyla körlüğü artar

[366] Müzakere, öğrenme ve anlamayı amaçlayan kimselerle yapılmalıdır; yoksa inadına tartışma maksadını taşıyan kimselerle değil. Allah için, Karâfî ne güzel söylemiş:

[٣٥٩] وقال الآخر:

إذا ما قتلت الأمر علما فقل به وإياك والأمر الذي أنت جاهلُهُ
فمن كان يهوى أن يرى متصدرا ويكره لا أدري أصيبت مقاتلُهُ
[٣٦٠] ولما تعلّم الحسن أقام أربعين سنة لم يتكلم به.

[٣٦١] ومنها: المذاكرة، فقد روي عن عبد الرحمن بن أبي ليلى أنه قال:
«إحياء الحديث مذاكرته».

[٣٦٢] ويُروى أن سفيان الثوري «لما قدم عسقلان مكث ثلاثا. فلم يأت
أحد إليه يسأله عن شيء. فقال: يحق الخروج من هذا البلد، هذا بلدٌ يموت فيه
العلم».

[٣٦٣] ولا يحتقر من يتذاكر معه، فقد كان أبو العالية وسفيان الثوري وإبراهيم
بن أدهم يتكلمون على الاثنين والثلاثة والنفر اليسير، فإذا كثروا انصرفوا. وكان
سهل يجلس إلى خمسة أو ستة إلى العشرة. وكان الجنيد يتكلم على بضع عشرة
وما تم أهل مجلسه [عشرين]، انتهى من الإحياء والقوت.

[٣٦٤] «وقال بعض الحكماء: من أكثر المذاكرة مع العلماء لم ينسَ ما علم
واستفاد ما لم يعلم.

[٣٦٥] وقال الشاعر :

إذا لم يذاكر ذو العلوم بعلمه ولم يستفد علماً نسي ما تعلّمَا
فكم جامع للكتب في كل مذهب يزيد مع الأيام في جمعها عمى

[٣٦٦] ولتكن المذاكرة مع من يقصد التعلم والفهم، لا مع من يقصد
التّعنت. والله درّ القرافي حيث قال :

Ne zaman ki ilim meclislerinde oturursun ve ışıldar
 Senin iç dünyanda ilginç bilgiler

Sakın hasetçiyle müzakereden; kim bilir
 Sen öfkelenirken o, yararlanır ve inkâr eder

5 [367] Başkası da şöyle diyor:

Gerçekten zorluk, senin cahile bilgi öğretmendir
 Zira o cahilliğinden, kendini senden daha anlayışlı sanar

[368] Ebû Abbâs en-Nâşi' (ö. 293/905) de şöyle diyor:

10 Eğer denenirsem bir cahille ki saldırgan
 Ve muhal olan bir durumu doğru sanan
 Onun hakkında benim önceliğim sükûttur
 Belki susmak, kötüye karşı bir cevap olur

[369] Bir başkası şöyle demiş:

15 Öğretmeye elverişli olur, sadece ve sadece
 Kendisine efendilik yaraşan edep sahibi

12. Her Bilgiyi, Ehli Olan Herkese Kazandırma

[370] Muallimin, ilim/bilgi emanetine vefa gösterme ahlâkına sahip olması, onun ahlâkî değerlerindendir. “Dolayısıyla muallim, ehli olmayana bilgi vermemeli ve ehli olandan da onu engellememelidir. Çünkü bilgi, 20 şerli kişinin şerrini hayırlı olanın da hayrını artırır.” [Karâfi, 2001: 1/35]

[371] (Ebû Abdullah Hâris b. Esed) el-Muhâsibî (ö. 243/857) diyor ki “Bilgi (ilim) yağmur gibidir. Yağmur tamamen tatlı olarak gökten iner ve tatlı olanın tatlılığını, acı olanın da acılığını artırır.” [Muhasibî, 1970: 459] Gazzâlî de şöyle diyor: “Şerli kimselere bilgi öğretmek, yol kesen kimseye 25 kılıç satmak gibidir.” [Gazzâlî, 1997:1/ 78]

[372] Karâfi de diyor ki “Bu kaidenin aslı, şu hadistir: ‘Hikmeti/ilmi, ehli olmayana vermeyiniz; yoksa hikmete haksızlık etmiş olursunuz. Hikmeti ehli olandan da önlemeyiniz; önlerseniz onlara zulmetmiş olursunuz.’” [Karâfi, 2001: 1/36. Hadisin kaynağı: Hâkim, *Müstedrek*, H. No, 7707]

وإذا جلست إلى العلوم وأشرقت في جو باطنك العلوم الشَّردُ

فاحذر مذاكرة الحسود فرِّبما تغطاظ أنت ويستفيد ويعجد

[٣٦٧] وقال الآخر:

وإن عَناء أن تعلِّم جاهلا فيحسب جهلا أنه منك أفهم

[٣٦٨] وقال أبو العباس الناشئ :

وإذا بليتُ بجاهل متحامل حسب المحال من الأمور صوابا

أوليته مني السكوت وربِّما كان السكوت عن القبيح جوابا

[٣٦٩] وقال آخر :

وإنما يصلح للإفاده ذو أدب تُرجى له السياده

[٣٧٠] ومنها: التخلق بالوفاء بأمانة العلم «فلا يعطيه لغير أهله ولا يمنعه عن

أهله. فإن العلم يزيد للنفس الشريرة شرًا وللخيرة خيرا».

[٣٧١] قال المحاسبي: «العلم كالغيث ينزل من السماء كلّ حلوٍّ فيزيد الحلوّ

حلاوة والمرّ مرارة». وقال الغزالي: «تعليم العلم لأهل الشر كبائع السيف من

قاطع الطريق»

[٣٧٢] وقال القرافي: «الأصل في هذه القاعدة الحديث: «لا تعطوا الحكمة

لغير أهلها فتظلموها ولا تمنعوها أهلها فتظلموهم».

[373] Ebû Hâmid şöyle diyor: “İlmi (bilgiyi), ehli olandan uzak tutmakla yapılan zulüm, ehli olmayana onu vermekten daha az değildir.” [Benzeri için bk. Münâvî, 1356: 5/504] Hz. Îsâdan (a.s.) şu nakledilmiştir: “İnciyi domuzların ayaklarının arasına atmayınız. Demek istiyor ki ilmi cahillere vermeyiniz.” [Belevî, 1985: 1/20]

[374] Fazilet sahibi biri, bu anlamı şu şiiriyle dile getirmiş:

Hikmeti/ilmi kim engellerse ehlinden

İnsanlar içinde onlara olur zulmeden

Veya hikmeti ehlinden başkasına verirse

Onlar hakkında hükmetmiş olur zulümle

[375] Başkası şunu diyor:

Kim, cahillere bilgi verirse onu zayi eder

Hak edenlerden onu engelleyen de zulmeder

[376] (İmam) Şâfiî şöyle diyor:

Başıboş dolaşan hayvanların arasına inci mi serperim?

Koyun çobanı olan kadını yakutla mı süslerim?

[377] Öğrencinin biri, bir âlime soru sordu; ama âlim ona cevap vermedi. Âlime, “Sen onu ilimden engelledin mi?” denilince şöyle cevap verdi: “Her toprağın bir fidanı vardır ve her binanın da bir temeli vardır.” [Mâverî, 2002:129] Bu yüzden (Muhammed b. İbrahim) İbn Abbâd (ö. 792/1389), *Şerhu'l-Hikem*'de şöyle der: “Muallimin, kendisinden ilim öğrenen kimsenin ahvalini araştırması ve ilmini sadece kendisinde hayır ve salâh emareleri görünen kimselere vermesi gerekir.” [İbn Abbâd, 1970: 2/136] Daha sonra da şunu söylüyor: “Yüce Allah'ın “Mallarınızı aklı ermezlere vermeyiniz.” [Nisâ 4/5] âyetinde şuna dikkat çekme vardır: Bilgiyi (ilmi), ifsad edecek ve onunla zorbalık yapacak kimselerden korumak, daha doğru ve daha uygun olandır.” [İbn Abbâd, 1970: 2/137]

[378] Âlimin biri şunu diyor: “Süfyân es-Sevrî'yi üzgün gördüm ve bunu ona sordum. Şöyle cevap verdi: “Biz sadece dünya uşakları için ticaret metayı olduk.” “Bu nasıl olur?” diye sorduğumda da şöyle dedi: “Onlardan birisi, biz(im derslerimiz)e devam ediyor; sonuçta bizi tanıyıp bizden (bilgi) taşıyınca zekât memuru veya koruma memuru veya kâhya ya da vergi tahsildarı yapılıyor. Başlıyor, “Süfyân es-Sevri bize nakletti ...” demeye.” [İbn Abbâd, 1970: 2/145]

[٣٧٣] وقال أبو حامد: «ليس الظلم في كف العلم عن أهله بأقل منه في بثه لغير أهله. وعن عيسى عليه السلام: لا تطرحوا الدرّ بين أرجل الخنازير يعني العلم للجهال».

[٣٧٤] وقد نظم هذا المعنى بعض الفضلاء بقوله :

من منع الحكمة من أهلها أصبح في الناس لهم ظالما
أو وضع الحكمة في غيرهم أصبح في الحكم لهم غاشما

[٣٧٥] وقال غيره:

ومن منح الجهال علما أضاعه ومن منع المستوجبين فقد ظلم

[٣٧٦] وقال الشافعي:

أأنثر درا بين سارحة النعم وانظم ياقوتا لرعاية الغنم؟

[٣٧٧] وسأل تلميذ عالما فلم يجبه، ف قيل له أمنعته. قال: «لكل تربة غرس، ولكل بناء أس». ولهذا قال ابن عباد في شرح الحكم: «وعلى المعلم أن يتفقد أحوال من يتعلم منه، فلا يبذل علمه إلا لمن يتوسم فيه الخير والصلاح». ثم قال: «وفي قوله تعالى: ﴿وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ...﴾^١ تنبيه على أن حفظ العلم ممن يفسده ويسيطر به أولى وأحرى».

[٣٧٨] قال بعضهم: «رأيت سفيان الثوري حزينا، فسألته عن ذلك، فقال: ما صرنا إلا متجرا لأبناء الدنيا. قلت: وكيف ذلك؟ قال: يلزمنا أحدهم، حتى إذا عرف بنا، وحمل عنا، جعل عاملا أو حاجبا أو قهرمانا أو جاييا، فيقول حدثنا سفيان الثوري».

[379] Bir âlime bir şey soruldu ve o cevap vermedi. Soruyu soran hemen şöyle dedi: “Sen Resûlullah’ın (s.a.) şu sözünü işitmedin mi: ‘Kim yararlı bir bilgiyi saklarsa kıyamet günü ateşten bir gemle gemlenmiş olarak gelir.’” O da buna cevabında şunu dedi: “Gemi bırak ve geç git. Şayet anlayan kimse gelir ve ben onu saklarsam bana gem vurulsun.” [Münâvî, 1356: 6/212] Zira Yüce Allah şöyle buyurdu: “Mallarınızı aklı ermezlere vermeyiniz.” [Nisâ 4/5]. Sonra Karâfî şöyle diyor: “Karışık bir soru: Eğer ilim talep etme hususunda insanlarda gösterişcilik (riyâ), desinlercilik (sum’a) ve kötü hâl baskın olursa onların muallimi, bu günahla onlara yardım eden durumundadır. Günaha yardım etmek ise, günahıdır. Bu durumda öğretme, galip olana itibarla mutlak haram olur. Cevabı: Bu, karışık bir soru olup hakkında âlimlerin fetvaları farklılaşmıştır. Onlardan kimileri diyor ki biz bu görüşe itibar edersek, ilim ve öğretme konusu biter, dolayısıyla şeriatın sonu gelir ve düzen bozulur. Bu ise, hakikatin nurunu söndürmeye ve halkı saptırmaya yol açar. Sonuçta yer-yüzünü küfür kaplar. Bu bozuklukların, riyâdan daha büyük olduğu bilinmektedir. Zira riyâ, bazen meydana gelir, bazen gelmez. Fakat biz, riyânın meydana geldiğinden emin olsak bile her birini tek tek bilemeyiz. Oysa Yüce Allah, insanların içlerinden haberdardır. Ayrıca ilim, muhakkak bir kurbettir (Allah’a yaklaştıran ibadettir) ve sözü edilen bu günahlar ise, geçici durumlardır. Âlimlerden kimileri de şöyle diyor: Aksine o, kesin belirli olamaz. Dolayısıyla ancak, bu günahlardan uzak olduğu/olacağı galip zanla tahmin edilen kimselere ilim öğretmek câiz olur. ‘Vesileleri maksatlara ilhak etme (katma)’ kaidesine¹ uygun davranmak için böyle denmektedir.” [Karâfî, 2001: 1/37]

[380] Şair şöyle demiş:

İlmi koru, kadrini bil ve gözet hakkını
Sadece her insafı davranana ver onu

1 Maksada bakarak, o maksada götüren vesileye de aynı hükmü verme kuralı. Yani, dinen yasak olan bir şeye vesile olan mubah işlemi de yasak kılmak (sedd-i zera’i). Bu gibi sözlerle, belli kişilerin eğitimden mahrum bırakılması kastedilirse, bunu İslâm açısından onaylamak mümkün görünmemektedir. Zira İslâm, ilimle insanın arınıp gelişeceğini öngörmektedir [Fâtır 35/28]. Kimi kötü sayılan insanların bildiren (eğitim ve öğretimden) mahrum bırakılmasını öngörmek, eğitimin varlık sebebini, peygamberlerin gönderiliş amacını görmezden gelmektir. Her insan, eğitilerek kendisini geliştirecek, eksiklerini gidererek daha nitelikli birey olma imkânını elde edecektir. Elbette, kimilerin eğitiminin diğerlerine göre daha zor veya daha kolay olabilmesi, bu gerçeği değiştirmez. Bu nedenle öğretmen, ‘niyeti iyi değil’, ‘ahlâksız’ diye hiçbir öğrenciyi okutmaktan geri durmamalıdır. Sevgili Peygamberimiz’in, kendi amcasını şehit eden Vahşi’ye bile defalarca tebliğde bulunması ve sonuçta onun da iman etmesi, bu konuda ilginç bir örnektir. Bu konuda önemli olan kime, neyi, ne kadarıyla, ne zaman, niçin ve nasıl öğreteceğimizi iyi bilip becermek; öğretimi öğrenciye göre düzenlemektir. Kılıcı, yol kesiciye değil, eğitimli askere vereceksin. Çok lezzetli kebabı bebeğe değil, yetişkine yedireceksin. Hatta her yetişkine de değil, sağlığı uygun olanlara yedirmelisin (çev.).

[٣٧٩] وسئل بعض العلماء عن شيء فلم يجب فقال السائل: «أما سمعت قول رسول الله ﷺ: «من كتم علما نافعا جاء يوم القيامة ملجما بلجام من نار»». فقال في جوابه: اترك اللجام واذهب، فإن جاء من يفقه وكتمته فليلجمني». فقد قال تعالى: ﴿وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ﴾. ثم قال القرافي: «سؤال مشكل: إذا كان الغالب على الناس في طلب العلم الرياء والسمعة، وسوء الحال، فالمعلم لهم معين على هذه المعصية، والإعانة على المعصية معصية، فيحرم حينئذ التعليم على الإطلاق، نظرا للغالب. جوابه: هذا سؤال مشكل اضطربت فيه فتاوى العلماء، فمنهم من يقول: لو اعتبرنا هذا لانقطعت مادة العلم والتعليم، فينقطع الشرع، ويفسد النظام، فيؤدي ذلك إلى إطفاء نور الحق، وإضلال الخلق، حتى يطبق الأرض الكفر. ومعلوم أن هذه المفسد أعظم من الرياء، الذي قد يقع وقد لا يقع، فإننا وإن قطعنا بوقوعه، لكن لا نعلم كل واحد على انفراده، فإن الله تعالى مطلع على السرائر، ولأن العلم قربة محققة، وهذه المعاصي أمور عارضة. ومنهم من يقول: بل لا يتعين ذلك، ولا يجوز التعليم إلا لمن غلب على الظن سلامته من هذه المعاصي، طردا لقاعدة إلحاق الوسائل بالمقاصد».

[٣٨٠] قال الشاعر: ١٥

صن العلم واعرف قدره وارع حقّه ولا تلقه إلا إلى كل مُنصِف

[381] İlim/bilgi hakkında kesinleşen şeylerden biri de, daha önce geçtiği gibi öğretmenin, ilmi ehlinden engellememesi ve onu saklamamasıdır. Bu konuda Kitap ve Sünnet'te büyük tehdit vardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder.” [Bakara 2/159] “Hakkı bâtılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin.” [Bakara 2/42]

[382] Ebû Dâvûd, hasen kabul ederek Tirmizî, İbn Mâce, *Sahîh*'inde İbn Hibbân ve Beyhakî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kime bir bilgi sorulur ve o da onu saklarsa kıyamet günü ateşten bir gemle gemlenir.” [Tirmizî, “İlim”, 3] Ebû Dâvûd'un rivayetinde “Allah ona ateşten bir gem vurur” şeklindedir. İbn Mâce'nin rivayetinde ise şöyle buyurmuştur: “Bir bilgiye sahip olup da onu gizleyen hiç kimse yoktur ki kıyamet gününde ateşten bir gemle gemlenmiş olarak gelsin”

[383] *Sahîh*'inde İbn Hibbân ile “sahih ve üzerinde hiçbir şaibe olmayan hadistir” diyen Hâkim'in İbn Ömer'den (r.a.) rivayet ettiklerine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kim bir bilgiyi saklarsa Allah ona kıyamet günü ateşten bir gem vurur.” [İbn Hibbân, 96.; Hâkim, 346] Taberânî'nin *el-Evsat*'ta, İbn Adiyy'in *el-Kâmil*'de Ebû Hüreyre'den rivayet ettiklerine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “İlim öğrenip de sonra onu anlatmayan kimse, hazine biriktirip de ondan infak etmeyen kimse gibidir.” [Taberânî, 1415: 1/164]

[384] *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de Taberânî'nin Alkâme b. Saîd b. Abdurrahmân b. Ebzî'den, onun da babasından ve onun da dedesinden rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: “Resûlullah (s.a.) bir gün cemaate hitap etti birtakım müslümanları hayırla anıp övdü sonra şöyle buyurdu: “Birtakım topluluklara ne oluyor da komşularının anlamalarını sağlamıyorlar, onlara ilim öğretmiyorlar, onlara öğüt vermiyorlar, onlara iyiliği tavsiye etmiyor ve kötülükten nehyetmiyorlar? Birtakım topluluklara da ne oluyor ki komşularından öğrenmiyorlar, anlamaya çalışmıyorlar ve öğüt almıyorlar. Andolsun ki ya bir toplum komşularına ilim öğretir, onların kavramalarını sağlar, onlara öğüt verir, onlara iyiliği tavsiye edip kötülükten nehyeder ve yine mutlaka bir toplum da komşularından ilim öğrenir, kavramaya çalışır, öğüt alır ya da onların cezalarının acele verilmesine çabalarım.”

[٣٨١] ومما يتأكد في حقّه، أن لا يمنعه عن أهله كما تقدم ولا يكتمه. فقد ورد في ذلك وعيد عظيم في الكتاب والسنة. قال تعالى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى...﴾ الآية. وقال تعالى: ﴿وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾^٢.

٥ [٣٨٢] وقال عليه السلام فيما رواه أبو داود، والترمذي وحسنه، وابن ماجه، وابن حبان في صحيحه، والبيهقي عن أبي هريرة: «من سئل عن علم فكتمه ألجم يوم القيامة بلجام من نار». وفي رواية أبي داود: «ألجمه الله بلجام من نار» وفي رواية ابن ماجه قال: «ما من رجل يحفظ علما فيكتمه إلا أتى يوم القيامة ملجوما بلجام من نار».

١٠ [٣٨٣] وروى ابن حبان في صحيحه والحاكم وقال حديث صحيح لا غبار عليه، عن ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله ﷺ قال: «من كتم علما ألجمه الله يوم القيامة بلجام من نار»، وروى الطبراني في الأوسط، وابن عدي في الكامل عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «مثل الذي يتعلم العلم ثم لا يحدث به كمثل الذي يكنز الكنز ثم لا ينفق منه».

١٥ [٣٨٤] وروى الطبراني في الكبير عن علقمة بن سعيد بن عبد الرحمن ابن أبزى عن أبيه عن جدّه قال: «خطب رسول الله ﷺ ذات يوم، فأثنى على طوائف من المسلمين خيرا، ثم قال: «ما بال أقوام لا يفقهون جيرانهم، ولا يعلمونهم، ولا يعطونهم، ولا يأمرونهم ولا ينهونهم؟ وما بال أقوام لا يتعلمون من جيرانهم، ولا يتفقهون، ولا يتعظون؟ والله ليعلمن قوم جيرانهم، ويفقهونهم، ويعطونهم، ويأمرونهم، وينهونهم. وليعلمن قوم من جيرانهم، ويتفقهون، ويتعظون، أو لأعاجلنهم بالعقوبة.

١ البقرة: ١٥٨.

٢ البقرة: ٤١.

Sonra indi ve şöyle sordu: “Bunlarla kastedilenin kim olduğunu düşünüyorsunuz?” Cevaben şunu söyledi: “Eş’ariler kastediliyor. Onlar dini iyi kavramış kişiler ve onların Miyah¹ halkından ve bedevilerden kaba saba komşuları var.” Bu, Eş’ariler’e ulaşıncı hemen Resûlullah’a gelip şöyle dediler: “Ey Allah’ın Elçisi! Bir topluluğu hayırla andınız; bizi ise şerle andınız. Nedir bizim durumumuz?” Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: “Andolsun ki ya bir topluluk komşularına ilim öğretir, onlara öğüt verir, iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırır ya da mutlaka onlara dünyada cezalarının acilen verilmesine çabalarım. Bir topluluk da andolsun ki ya komşularından ilim öğrenir, öğüt alır ve derin kavrayış sahibi olmaya çalışır ya da mutlaka dünyada iken onların cezalarının hemen verilmesine çalışırım.” Bunun üzerine Eş’ariler sordular: “Ey Allah’ın Resûlü! Biz, başkalarını kavrayışlı hâle getirebilir miyiz?” Resûlullah da (s.a.) onlara sözünü tekrarladı. Eş’ariler “Biz, başkalarını kavrayışlı hâle getirebilir miyiz?” diye sorularını tekrarladılar. Resûlullah, yine aynı sözü söyledi. Bunun üzerine onlar “Bize bir sene mühlet ver.” dediler. Resûlullah da (s.a.), komşularını derin kavrayış sahibi kılmaları ve onlara öğretmeleri için kendilerine bir sene süre verdi ve sonra şu âyeti okudu: “İsrâiloğullarından inkâr edenler, Dâvûd’un ve Meryem oğlu İsmâ’nın diliyle lanetlendiler. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü.” [Maide 5/79]

[385] Ebû Nuaym’ın İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayetine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “İlim konusunda birbirinize karşı samimi olun, birbirinizden bilgi saklamayın. Gerçekten, sizin birinizin ilmi hakkında suçlu olması, malı hakkında suçlu olmasından daha beterdir. Ve doğrusu Allah, size bunun hesabını sorar.” [Ebû Nuaym, 1405: 9/20] Bunu Taberânî, *el-Mu‘cemül-Kebîr*’de “birbirinizden bilgi saklamayın” kısmını düşürerek nakletti. [Taberânî, 1983: 11701] Mâlik’in şöyle dediği nakledilmiştir: “Peygamberler sorguya çekildikleri gibi âlimlerin de kıyamet gününde sorgulanacakları haberi bana ulaştı. Bilgiyi tebliğ etmekten sorgulanmayı kast ediyor.” [Ebû Nuaym, 1405: 6/319]

[386] İbn Asâkir (17/6-7), Muâz b. Cebel’den (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Bidatlar ortaya çıktığı ve bu ümmetin sonu, evvelini lanetlediği zaman, ilmi olan kimse bilgisini yaysın. Çünkü o gün ilmi gizleyen, tıpkı Muhammed’e (s.a.) Allah’ın indirdiklerini gizleyen gibidir.”

1 Miyah, bir yerleşim yerinin adı kabul edilerek çevrildi. Sulak arazi/vâha anlamına da alınabilir. Yerleşim yeri olarak Miyah adını bulamadık; ama Mevha adını tespit edebildik (çev.)

ثم نزل فقال: من ترَوْنه عني بهؤلاء؟ قال: الأشعرين، هم قوم فقهاء، ولهم جيران جفافة من أهل المياه والأعراب. فبلغ ذلك الأشعرين، فأتوا رسول الله ﷺ فقالوا: يا رسول الله، ذكرتَ قوماً بخير، وذكرتنا بشرّاً، فما بالنا؟ فقال: ليُعلمنَّ قوم جيرانهم، وليعظنَّهم، وليأمرنهم، ولينهونهم، أو لأعاجلنهم بالعقوبة في الدنيا، وليتعلمن قوّم من جيرانهم، ويتعظون، ويُنَفِّهون، أو لأعاجلنهم بالعقوبة في الدنيا. فقالوا: يا رسول الله: أنفطنَ غيرنا؟ فأعاد قوله عليهم. فأعادوا قولهم: أنفطنَ غيرنا؟ فقال ذلك أيضاً. فقالوا: أمهلنا سنة. فأمهلهم سنة ليفقَّهوه، ويعلموهم. ثم قرأ النبي ﷺ هذه الآية: ﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ...﴾ «الآية.

١٠ [٣٨٥] وروى أبو نعيم عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله ﷺ قال: «تناصحوا في العلم ولا يكتم بعضكم بعضاً. فإن جناية أحدكم في علمه أشد من جنايته في ماله، وإن الله مُسَائِلُكُمْ». ورواه الطبراني في الكبير بإسقاط: «ولا يكتم بعضكم بعضاً». وزُوي عن مالك ﷺ أنه كان يقول: بلغني أن العلماء يُسألون يوم القيامة كما يُسأل الأنبياء. يعني عن تبليغه.

١٥ [٣٨٦] وأخرج ابن عساكر عن معاذ بن جبل رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «إذا ظهرت البدع وَلَعَنَ آخر هذه الأمة أولها، فمن كان عنده علم فليشره فإن كاتم العلم يومئذ ككاتم ما أنزل الله على محمد».

[387] İbn Ömer (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Kendisinden söz edilmeyen bilgi, kendisinden hiç infak edilmeyen hazine gibidir." [İbn Asâkir, 17/6-7]

[388] Hz. Ali'den (r.a.) naklediliyor: "İlmi yayma görevi âlimlere verilmeyen cahile ilim talep etme (öğrenme) sorumluluğu verilmemiştir. Çünkü ilim, cahillikten önce vardı." [İbn Abdülber, 1422: 1/492]

[389] Ebû Zeyd (Abdurrahmân)'ın (ö. 234/848) rivayetine göre İbn Kâsım şunu diyor: "Mâlik'e veda ettiğimizde bize şöyle derdi: Allah'a karşı derin saygı içinde olun (takvâ), bu bilgiyi yayın, onu öğretin ve onu gizlemeyin" [İbn Abdülber, 1422: 1/492]

[390] Şair de şöyle demiş:

Öğret ilmi sana ilim için gelen kimselere
Duasını ganimet bil hayatta olduğun müddetçe
Yoksul ve zengin ilim talep ettiğinde
Birbirinin dengi olsun senin nezdinde

13. Mütevâzı Olma

[391] Öğretmenin mütevâzı olması, ilimde iddialı olmayı bırakması da ahlâkî değerlerdendir. Zira bunun hakkında da uyarı vardır. Bezzâr, *el-(Mu'cemü'l-)Evsar*'ta Taberânî ve Ebû Ya'la'nın Ömer b. Hattâb'dan (r.a.) rivayetine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "İslâm iyice görünür olur; o kadar ki tacirler sık sık deniz yolculuğu yaparlar, hatta (fetihler sebebiyle) atlar Allah yolunda (önlerinde kara parçası kalmadığından denize) dalıverirler. Sonra Kur'ân okuyan bir topluluk (kavim) çıkar. Onlar, 'Kim bizden daha bilgilidir?', 'Kim bizden daha iyi okumaktadır?', 'Kim bizden daha kavrayışlıdır?' derler." Resûlullah (s.a.) bundan sonra ashabına sordu: "Bunlarda bir hayır var mıdır?" Onlar, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" deyince, Resûlullah şöyle buyurdu: "İşte bunlar sizdendir ve onlar cehennemin yakıtıdır." [Taberânî, 1415: 6242]

[392] Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de Abdullah b. Abbâs'tan (r.a.) rivayetine göre Resûlullah (s.a.) Mekke'de bir gece kalkıp üç defa "Allahım! Tebliğ ettim mi?" dedi. Hz. Ömer b. Hattâb hemen kalktı ve iç geçirerek şöyle dedi: "Allahım! Evet. Büyük istekle (hırsıyla) yaptın, yaman çaba gösterdin ve samimiyetle yaptın." Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

[٣٨٧] وروى ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله ﷺ قال: «علم لا يقال به ككنز لا ينفق منه».

[٣٨٨] وروي عن علي رضي الله عنه: «لم يؤخذ على الجاهل عهد بطلب العلم حتى أخذ على العلماء عهد ببذل العلم، لأن العلم كان قبل الجهل».

[٣٨٩] وروى أبو زيد عن ابن القاسم قال: «كُنَّا إِذَا وَدَعْنَا مَالَكًا يَقُولُ لَنَا: اتَّقُوا اللَّهَ وَانْشَرُوا هَذَا الْعِلْمَ وَعَلِّمُوهُ وَلَا تَكْتُمُوهُ».

[٣٩٠] وقال الشاعر :

عَلَّمَ الْعِلْمَ مَنْ أَتَاكَ لَعْلَمَ وَاعْتَنَمَ مِنْهُ مَا حَيَّتَ الدَّعَاءَ
وَلَيْكِنْ عِنْدَكَ الْفَقِيرُ إِذَا مَا طَلَبَ الْعِلْمَ وَالْغَنَى سَوَاءَ

[٣٩١] ومنها: التواضع، وترك الدعوى في العلم، ففيه وعيد أيضا. روى البزار، والطبراني في الأوسط، وأبو يعلى، عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «يظهر الإسلام حتى تختلف التجار في البحر، وحتى تخوض الخيل في سبيل الله، ثم يظهر قوم يقرأون القرآن، يقولون من أعلم منا؟ من أقرأ منا؟ من أفقه منا؟ ثم قال لأصحابه، هل في أولئك من خير؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: «أولئك منكم، وأولئك هم وقود النار».

[٣٩٢] وروى الطبراني في الكبير عن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله ﷺ قام ليلة بمكة من الليل فقال: «اللَّهُمَّ هَلْ بَلَغَتْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ». فقام عمر بن الخطاب وكان أَوَاهًا فقال: اللَّهُمَّ نَعَمْ. وحرصتَ وجاهدتَ، ونصحتَ، فقال:

“Gerçekten iman galip gelip küfrü kendi yerlerine geri püskürtecek; hatta mutlaka İslâm için denizlere dalınacaktır. Andolsun öyle bir zaman gelecek ki insanlar Kur’ân öğrenecekler, onu okuyacaklar sonra şöyle diyecekler: ‘Biz okuduk ve biz bildik. Kimmiş bizden daha hayırlı olan kimse!’” As-hap sordu: “Ey Allah’ın Resûlü! Kim bunlar?” Resûlullah (s.a.) buyurdu ki “Bunlar, cehennemin yakıtları olanlardır.” [Taberânî, 1983: 13019]

[393] Taberânî’nin Mücahid’den naklettiğine göre İbn Ömer şöyle diyor: Sadece Hz. Peygamber’den (s.a.) biliyorum, o şöyle buyurdu: “Kim ki ‘Ben gerçekten biliyorum (âlimim)’ derse, işte o cahilin kendisidir.” [Ta-berânî, 1415: 6846]

[394] Şeyh Zerrûk [1982: 133], öğütlerinden birinde belli bir kelâm-dan sonra şunları söylüyor: “Aman ha! İddialı olmaktan veya ‘Ben ger-çekten biliyorum (âlimim)’, ‘Ben senden daha iyiyim’, ‘Ben senden daha iyi okuyorum’ demekten sakınınız. Çünkü bu söz nedeniyle şu üçü helâk oldu: Bu sözü ilk söyleyen lanetli iblistir ve helâk oldu. Yüce Allah, ondan hikâye ederek şöyle buyurdu: “Ben, ondan (Âdem’den) daha hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan.” [Ârâf 7/12] İkincisi hasım Fira-vun’dur; o da şöyle dedi: “Ben sizin en yüce rabbinizim.” [Nâzi’ât 79/24] Üçüncüsü Karun da, “Bu mal-mülk bana sahip olduğum ilim sayesinde verildi.” [Kasas 28/78] dedi.”

[395] Seyyid Abdurrahmân er-Rufâ’î’nin sözlerinden: “Ayak basılacak yanağı (mütevâzı) olmayan kimsenin öpülecek eli (saygınlığı) olmaz.” Öğ-rencilerine şöyle derdi: Kuyruk olun; baş olmayın. Çünkü darbe (musibet) ilk önce başa gelir. (Abdurrahmân b. Affân) el-Cezûlî (ö. 741/744), *Şer-hu’r-Risâle*’de şunları söylüyor: “Kibir, en fazla âlimlere koşuverir; çünkü onlar, cahilleri değersiz görürler. Rivayete göre Resûlullah (s.a.) şöyle bu-yurmuştur: ‘Her insanın mutlaka iki zinciri vardır; bir zincir göğse, biri de yere doğrudur. İnsan mütevâzı olduğu zaman Allah onu gökteki zincirle yükseltir; büyüklendiğinde de Allah onu yerdeki zincirle alçaltır.’”

[396] Şa’bî şöyle diyor: İlim üç karıştır. İlimden bir karış elde eden kimse, büyüklenir ve kendisinin o olduğunu zanneder. İki karış ilim elde eden kimsenin nazarında kendisi küçülür ve kendisinin o olduğunu zan-neder. Üçüncüye gelince, ne yazık ki onu hiç kimse elde edemez. [Münâvî, 1356: 4/387]

«ليظهرن الإيمان حتى يردّ الكفر إلى موطنه، ولتخاض البحار بالإسلام، وليأتين زمان على الناس يتعلمون القرآن، يتعلمونه ويقرأونه ثم يقولون قد قرأنا وعلمنا، فمن الذي هو خير منا. فقالوا: يا رسول الله: ومن أولئك؟ قال: أولئك هم وقود النار».

٥ [٣٩٣] وروى الطبراني عن مجاهد عن ابن عمر لا أعلمه إلا عن النبي ﷺ أنه قال: «من قال إني عالم فهو جاهل».

[٣٩٤] وقال الشيخ زروق في بعض وصاياه بعد كلام ما نصه: «وإياكم والدعوى أو يقول أنني عالم، أو أنا خير منك أو أنا أقرأ منك؛ فإنه هلك لهذه الكلمة ثلاثة: أول من قالها اللعين إبليس فهلك، قال تعالى حاكيا عنه ﴿أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ﴾^١. والثاني، فرعون الخصيم قال: ﴿أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى﴾^٢. والثالث قارون قال: ﴿أَنَا أَوْتِيْتُهُ عَلَى عِلْمٍ عِنْدِي﴾^٣».

[٣٩٥] ومن كلام سيدي عبد الرحمن الرفاعي: من لا خدّ له يداس، لا كفّ له يُباس. وكان يقول لتلامذته: كونوا ذنباً ولا تكونوا رأساً، فإن الضربة أول ما تقع في الرأس. وقال الجزولي في شرح الرسالة ما نصه: «وأكثر ما يسرع الكبر إلى العلماء لأنهم يحتقرون الجهّال، وقد جاء في الخبر أن رسول الله ﷺ قال: «ما من آدمي إلا وله سلسلتان، سلسلة إلى السماء وسلسلة إلى الأرض، فإذا تواضع رفعه الله بالسلسلة التي في السماء وإذا تكبر وضعه الله بالسلسلة التي في الأرض».

[٣٩٦] قال الشعبي: العلم ثلاثة أشبار، فمن نال منه شبرا شمع بأنفه، وظنّ أنه أنه. ومن نال شبرين، صغرت نفسه عنده، وظنّ أنه أنه. وأما الثالث، فهيهات لا يناله أحد.

[397] Mâverî ise şunu diyor: “Alışveriş hakkında bir kitap yazdım. Gücüm yettiğinde insanların yazdıklarını onda topladım ve onda sona varınca alışverişi en iyi bilen insan olduğumu zannettim. Derken, sohbet meclisimde iken bana iki bedevi gelip ikisinin, dört meseleyi kapsayan bir-
 5 takım şartlara göre anlaştıkları bir alışverişi sordular. O meselelerden hiç birinin cevabını bilemedim. Düşünerek başımı eğip sustum. Sonra onlara dedim ki ‘Sizin için cevabım yok.’ Arkadaşlarımdan çoğunun kendisinden ilerde olduğu birisine geldiler ve o, hemen her ikisini de ikna edecek biçimde onlara cevap verdi. Onlar, onun ilmini överek dönüp gittiler.”
 10 [Münâvî, 1356: 4/387]

[398] Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde şunları söylüyor: “Allahım! Söz (söyleme) fitnesinden sana sığınırız, tıpkı amel fitnesinden sana sığındığımız gibi. İyi ve güzel yap(a)madığımız şeyleri isteksizce (zoraki) üstlenmekten sana sığınırız; tıpkı ihsanla yaptığımız şeylerle böbürlenmek-
 15 ten sana sığındığımız gibi. Âcizlik ve kuşatılmışlığın, sıkıştırılmışlığın şerrinden sana sığındığımız gibi uzun dilliliğin ve çokça hatalı konuşmanın şerrinden de sana sığınırız.” [Câhiz, 1960: 1/3] Ve şöyle denilmiştir: İlmin-den dolayı müstakil olman, senin ilminin üstünlüğündendir.

Eğitimle İlgili Bazı Meseleler

1. Öğretim Ücreti ve İcazet

[399] Kadı Ebû Osman el-Akabânî'ye (ö. 811/1408) soruldu: “İlim öğretmeye karşılık ücret alınır mı? Öğretmenin, ilim öğretme konusunda hocasından izin alması gerekir mi? Gerekli takdirde, bu hususta salt bir sözlü izin yeter mi veya mutlaka bir icazet yazılması, şahit tutulması ge-
 25 rekir mi, yoksa gerekmez mi?” Şöyle cevap verdi: “*Müdevvene*'de Mâlik, ilim öğretmeye karşılık ücret almayı hoş karşılamamıştır. İlim kitaplarının satışı hakkındaki ihtilaflardan hareketle öğretim ücretinin yasaklanması ve mubah kılınması görüşleri dile getirilmiştir. Âlimlerin rızıklarının noksanlığı nedeniyle ilim zayi olmasın diye, *Müdevvene*'nin görüşü, (uygulamada
 30 değil de) nakilde öne çıkarılmıştır. Zira ücret almaları yasaklanırsa maişet talebi, âlimleri öğretimden alıkoyar.

[٣٩٧] قال الماوردي: «ألفت كتابا في البيوع، جمعت فيه ما استطعت من كتب الناس، وبلغت فيه الغاية، فظننت أنني أشد الناس قياما بمعرفة البيوع، فأتاني في مجلسي أعرابيان، فسألاني عن بيع عقده على شروط تضمنت أربع مسائل، فلم أعرف لواحدة منهن جوابا، فأطرقت مفكرا، ثم قلت لهما: ما عندي لكما جوابا. فأتيا من كان يتقدمه في العلم كثير من أصحابي فأجابهما مسرعا بما أفنعهما، وانصرفا مادحين لعلمه».

[٣٩٨] قال الجاحظ في كتاب البيان: «اللهم إنا نعوذ بك من فتنة القول، كما نعوذ بك من فتنة العمل، ونعوذ بك من التكلف لما لا نحسن، كما نعوذ بك من العجب بما نحسن، ونعوذ بك من شر السلاطة والهذر، كما نعوذ بك من شر العي والحصر». وقيل: من فضل علمك استقلالك لعلمك.

مسائل

[٣٩٩] الأولى: «سئل القاضي أبو عثمان العقباني عن أخذ الأجرة على تعليم العلم، وهل يفتقر المعلم في تعليم العلم إلى إذن شيخه أم لا؟ وعلى الافتقار، هل يكفي في ذلك مجرد القول، أو لابد من كتب الإجازة والإشهاد أم لا؟ فأجاب: كره مالك في المدونة الإجازة على تعليم العلم. وقيل بالمنع، وقيل بالإباحة، حسبما اختلف في بيع كتبه. ومذهب المدونة مقدّم في النقل، لئلا يضيع العلم لضعف أرزاق العلماء. فإن مُنعوا الإجازة شغلهم طلب المعيشة عن التعليم.

[400] Öğretimin icazet yazımına bağlanmasına gelince, onu hiçbir kimse söylememiştir. O, sadece fetva vermek gibidir; icazete bağlı değildir. Aksine, ilmi ve dini bilinen kimsenin öğretmesi ve fetva vermesi câizdir. Öğrenci, hocayı öğretime ve fetva vermeye başlamış ve insanların da kendisine saygı duyduklarını gördüğü zaman, ondan ilim alabilir. Onun hakkında soru sorma imkânı bulursa, sorsun. O kimsenin din âlimi olduğu kendisine haber verilirse, ona soru sorabilir. Bu hususta tek kişinin haberinin yetip yetmeyeceğine ilişkin iki görüş var. Hoca, dinen ve ilmen öğretmeye ve fetvaya ehil olduğunu bilirse, bu konuda bilinenlere göre konu(m)ların muhtelif olmaları hasebiyle bu, ona farz-ı ayn veya farz-ı kifaye olur. Kendinin bunu yerine getirebilecek yeterlikte olmadığını bilirse, ona girişmesi helâl olmaz. Bu işe ehil olup da hocalarından birisi kendisini bundan engellerse, o kimsenin bu hocaya itaat etmesi helâl olmaz. Bu işi yapamayacak durumda olup da kendisine hocası bunu yapma izni verirse o kimsenin de, o hocasına itaat etmesi helâl olmaz; ona muhalefet etmesi gerekir. İcazet, ancak haberlerin ve mütevatir metinlerin ve başka şeylerin rivayetinde istenir ve faydalı da olur. İlme gelince, hiçbir kimse fetva verme ve öğretim için izin gerektiğini söylememiştir. Evet, bir ilim meselesini ilmi ve dini bilinen kimsenin dışında bir kimseden almak, hiçbir kimseye helâl olmaz ve bunu bilmenin yolu da biraz önce sunduğumuz yoldur.” [Venşerîsî, 1981: 11/16-17]

[401] *el-İtkân*’da Süyûtî şunları söylüyor: “Okutma ve anlatmaya girişmenin câiz olması için hocadan icazet alma, şart değildir. Kim kendinin buna ehliyetli olduğunu bilirse, kimse ona izin vermese bile bunu yapabilir. Okutma, fetva verme ve her ilim hakkında ilk selef âlimler bu görüştedirler; birtakım aklı ermeyenlerin, icazetin şart olduğunu vehmetmelerinin hilâfına. İnsanlar icazet üzerinde anlaştılar; çünkü mübtedî ve benzerleri, kendisinden ilim almak istedikleri kişinin ehliyetini genellikle bilemezler. Onların konumları buna müsait değildir. Oysa ilim almadan önce hocanın ehliyetini araştırmak şarttır. Bu nedenle icazet, icazet veren hocanın o kişinin ehil olduğuna şahitlik etmesi gibi kabul edildi.” [Süyûtî, 1973: 1/103]

[٤٠٠] وأما توقف التعليم على كتب الإجازة فلم يقله أحد، وإنما هو كالفتيا، لا تتوقف على إجازة، بل من عرف منه العلم والدين جاز أن يعلم ويفتي. والمتعلم إذا رأى الشيخ متصدياً للتعليم والفتيا، والناس يعظمونه، جاز له أن يأخذ عنه، وإن كان متمكناً من السؤال عنه، فليسأل، فإن أخبر أنه عالم دين، جاز له أن يسأله. وهل يكفي في ذلك خبر الواحد قولان إذا علم الشيخ أنه أهل لذلك ديناً وعلماً، وجب عليه وجوب عين، أو وجوب كفاية، على حسب اختلاف المواضع، على ما عرف في ذلك. وإن علم من نفسه أنه قاصر عن ذلك، لم يحل له التعرض له، ومن كان أهلاً لذلك، ومنعه بعض أشياخه، لم يحل له مطاوعة ذلك الشيخ، ومن كان قاصراً، وأجاز له الشيخ ذلك، لم يحل له مطاوعته، وتجب عليه مخالفته. وإنما تطلب الإجازة، وتنفع في رواية الأخبار، والإنشاءات المتواترة، وغيرها. وأما العلم، فلم يقل أحد بافتقار الفتيا والتعليم لإذن. نعم، لا يحل لأحد أن يأخذ مسألة علم إلا ممن عُرف علمه ودينه، وطريق معرفته ما قدمناه».

[٤٠١] وقال السيوطي في الإتيان: «الإجازة من الشيخ غير شرط في جواز التصدي للإقراء والإفادة، فمن علم من نفسه الأهلية، جاز له ذلك وإن لم يجزه أحد. وعلى ذلك السلف الأولون في كل علم، وفي الإقراء، والإفتاء، خلافاً لما يتوهمه الأغبياء من اعتقاد كونها شرطاً، وإنما اصطلح الناس على الإجازة، لأن أهلية الشخص لا يعلمها غالباً من يريد الأخذ عنه من المبتدئين ونحوهم، لقصور مقامهم عن ذلك، والبحث عن الأهلية قبل الأخذ شرط، فجعلت الإجازة كالشهادة من الشيخ المجيز بالأهلية»

[402] Ben diyorum ki icazetin dayanağına Resûlullah'ın (s.a.) şu sözü genel olarak işaret etmektedir: “Ubey, İbn Mes'ûd ve başkalarından Kur'ân okumalarını isteyiniz.” [Buhârî, “Fazâilü's-Sahâbe”, 26]¹ Böylece Resûlullah (s.a.), kendisinde ehliyet bulunanları göstermiş oldu. Bu, Resûlullah'ın (s.a.) onlara şahitlik etmesidir. İşte icazetin yararı budur. Allah en iyi bilendir.

2. Her Yerde Dindar Fakih Bulundurmak

[403] *İhyâ'*'da Gazzâlî, tövbe bölümünde şunları söylüyor: “İnsanlara dinlerini öğretmek üzere, her köye ve her mahalleye dindar bir fakih tayin etmek, genel olarak âlimlere ve özel olarak sultanlara farz-ı ayndır. Çünkü halk, sadece cahiller olarak doğuyorlar. Mutlaka onlara, dinin aslına ve furuuna ilişkin da'veti tebliğ etmek gerekmektedir. Sonra şöyle dedi: Çaresiz hastalık, doktorun olmamasıdır. Doktorlar, âlimlerdir. Bu çağlarda onlar, yok edici hastalığa ve dünya sevgisine yakalandılar. Onlar tarafından nasihat yapılmadı. Keşke onlar nasihat etmediklerinde aldatmasalardı, ıslah etmediklerinde de bozgunculuk (ifsat) etmeselerdi ve keşke onlar susup konuşmasalardı.” [Gazzâlî, 1997: 4/44]

3. Camide Ders Halkası Oluşturmak

[404] Üstad (Ahmed b. Abdurrahmân) Halûlû (ö. 875/1470), Burzulî'nin *İhtisâr'*ında İbn Sehl'den, fetva ve ilim müzakeresi için halka oluşturanlara ilişkin hükümleri arasında, namaz kılanların hakkı nedeniyle bunların engellenip engellenmeyecekleri hususunu dile getirmiş. Şöyle diyor: O mescid, salt namaz için yapılmış olsa bile o ilim müzakeresi için halka oluşturanların engellenmesi câiz değildir. Bu görüş, Mâlik ve başka imamların ve İbn Sehl'in uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Ne var ki bu ders halkası oluşturma izni, ancak kavrayışına, ilmine ve dindarlığına güvenilen, tam anlamadığı hususlarda ve bilmediği konularda fetva vermeyeceğine dair kendisine güven duyulan kimseler hakkındadır. Bu durumda namaz vakitlerinin dışında, namaz kılanlara zarar vermeyecek şekilde onun halka oluşturma mubahtır.

[405] Ben de şunu derim: Hocamız merhum Ebu'l-Hasen el-Batarnî (r.h. ö. 793 h.), cuma günü Zeytûne Câmii'nde altmış kadar fetva halkasına yettiğini bize anlatmıştı. Dedi ki kişi, tanıdığı kimselerle oturuyor; meseleleri görüşüyorlardı. Onların içinde halkası en büyük olan ise Cemaat Kadısı İbn Kaddâh (ö. 736/1335) idi.”

1 Burada hadis şöyle başlıyor: Şu dört kişiden Kur'ân okumalarını isteyiniz: ...

[٤٠٢] قلتُ: وقد يشير إلى مستندها في الجملة قوله ﷺ: «استقروا القرآن من أبيّ وابن مسعود وغيرهما» فدل على من فيه الأهلية. وهي شهادة منه عليه السلام لهم، وتلك فائدتها والله أعلم.

[٤٠٣] الثانية: قال في الإحياء في باب التوبة: «فرض عين على العلماء كافة، وعلى السلاطين خاصة، أن يرتبوا في كل قرية، وفي كل محلة، فقيها متدينا، يعلم الناس دينهم، فإن الخلق لا يولدون إلا جهّالاً، فلا بد من تبليغ الدعوة لهم، في الأصل والفرع، ثم قال: والداء الغضال فقد الطيب، وإن الأطباء هم العلماء، وقد مرضوا في هذه الأعصار بالداء المهلك وحب الدنيا، فلم يتأت منهم نُصحٌ، وليتهم إذ لم ينصحوا لم يغشوا، وإذا لم يصلحوا لم يفسدوا وليتهم سكثوا ولم ينطقوا». انظره مستوفى. ١٠

[٤٠٤] الثالثة: ذكر الشيخ حلولو في اختصار البرزلي عن ابن سهل في أحكامه في المتحلقين للفتيا، ومذاكرة العلم، هل يمنعون لحق المصلين؟ فقال: لا يجوز منعهم، وإن لم يُبَيَّنْ إلا للصلاة. وجاء هذا من فعل الأئمة مالك وغيره وابن سهل. وهذا إنما هو فيمن يوثق بفهمه، وعلمه، ودينه، ويؤمن عليه فيما لا يحسنه، والفتيا فيما لا يعلمه، فحيث يُباح له التحليق في غير أوقات الصلاة، حيث لا يضر المصلين. ١٥

[٤٠٥] قلتُ: حدثنا شيخنا أبو الحسن البطرني رحمه الله، أنه أدرك بجامع الزيتونة نحو الستين حلقة يوم الجمعة للفتيا، قال: يجلس الرجل مع من يعرف، ويتدّكرون المسائل. وأعظمهم حلقة قاضي الجماعة ابن قدامح.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÖĞRENCİNİN AHLÂKÎ DEĞERLERİ (ÂDÂBİ)

[406] Ebu'l-Leys es-Semerkandî, kendi senediyle Enes b. Mâlik'ten (r.a.) naklettiğine göre o diyor ki Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Kim Allah'ın cehennemden âzat ettiklerine bakmak arzu ederse ilim öğrenenlere (öğrencilere) baksın. Muhammed'in canı elinde olan (Allah'a) andolsun, âlimin kapısına gidip gelen hiçbir öğrenci yoktur ki Allah, onun için her adımına bir senelik ibadet (sevabı) yazmasın ve yine onun için her adıma karşılık cennette bir şehir kurmasın. O öğrenci yerde yürürken yer onun için bağışlanma diler (istiğfar eder); o kişi bağışlanmış olarak akşamlar ve sabahlar.” [Aclûnî, 1405:2355. İbn Hacer'in Süyûtî'den naklen, bu rivayetin mevzu olduğunu söylüyor.] Ebû Nuaym da, kitabı *Hilye*'de Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Her kim ki dinini öğrenerek sabahlar ve akşamlarsa o cennettedir.” [Hilye'de buna rastlanmadı. Bk. Münâvî, 1356: 4/184]

[407] Bundan önceki bölümde ahlâkî değerlerin (âdâbın) bir kısmı geçti. Onlara, öğrenciye özgü olan birtakım durumlar eklenecektir:

1. Öğretmene Saygı

[408] O değerlerden biri, “öğrencinin, öğretmenine saygı duyan bir gözle bakması ve onun kendi toplumsal tabakasındakilerinin çoğunluğundan üstün olduğuna inanmasıdır. Çünkü bu, öğrencinin öğretmeninden yararlanmasına ve ondan duyduklarının zihnine iyice yerleşmesine daha fazla katkı sağlar.” [Nevevî, 1986: 1/62] Âlimlerden biri şöyle diyor: Kim, hocasının hatasını başkasının doğrusundan daha üstün görmezse ondan yararlanamaz.¹ İmam Şâfiî de (r.a.) diyor ki ‘Mâlik'in (r.a.) huzurunda kendisine saygımdan dolayı kitabın yapraklarının düşüş seslerini duymasın diye onları alabildiğine nezaketle çevirirdim.’ Rebi' de şöyle diyor: Allah'a andolsun ki kendisine saygımdan dolayı İmam Şâfiî bana bakarken su içmeye kalkışmazdım.” [Nevevî, 1986: 1/62]

1 Öğrencinin, öğretmeni hakkında daima hüsnüzan beslemesi gerekmektedir birlikte, İslâm'a göre öğretmene saygılı olmak, öğrencinin hakikat aşkına, hakikatı yakalama görevini yerine getirmesine engel olmamalıdır (çev).

الباب الخامس في آداب المتعلمين

[٤٠٦] أخرج أبو الليث السمرقندي بسنده عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال: قال

رسول الله ﷺ: «من أحب أن ينظر إلى عَتَقَاءِ اللَّهِ من النار، فلينظر إلى المتعلمين،

والذي نفس محمد بيده ما من متعلم يختلف إلى باب العالم إلا كتب الله له ٥

بكل قدم عبادة سنة، وبنى له بكل قدم مدينة في الجنة، ويمشي على الأرض،

والأرض تستغفر له، ويُمسي ويصبح مغفورا له. وأخرج أبو نعيم في الحلية عن

أبي سعيد الخدري رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «من غدا أو راح وهو في تعلم

دينه فهو في الجنة».

[٤٠٧] وتقدم بعض الآداب في الباب التي قبل هذه، ويزاد على ذلك أمور ١٠

خاصة بالمتعلم.

[٤٠٨] وهي: «أن ينظر إلى معلمه بعين الاحترام، ويعتقد رجحانه على أكثر

أهل طبقتة، فهو أقرب إلى انتفاعه به، ورسوخ ما يسمعه منه في ذهنه». قال

بعضهم: ومن لم ير خطأ شيخه أفضل من صواب غيره لم ينتفع به. وقال الإمام

الشافعي رحمته الله: «كنت أتصفّح الورقة بين يدي مالك رضي الله عنه تصفحاً رفيقاً هيبة له، ١٥

لئلا يسمع وَقَعَهَا. وقال الربيع: والله ما اجتأأت أن أشرب الماء والشافعي ينظر

إليَّ هيبةً له».

2. Öğretmene Ayrıcalıklı Muamele

[409] Öğrencinin ahlâkî değerlerinden biri, “öğretmenine özel olarak selâm vermesi ve onu selâmla ayrıcalıklı kılması; onun önünde oturması; onun yanında kesinlikle birisine eliyle işaret etmemesi, onun huzurunda eliyle çekiştirmemesi; ona asla “Falanca senin söylediğinin aksini söylemişti” dememesi; onun huzurunda hiç kimsenin dedikodusunu asla yapmaması; onun yanında hiçbir kimseyle fısıldaşmaması, onun elbisesinden tutmaması ve üşengeçlik gösterdiğinde ona karşı ısrarcı olmamasıdır.” [Nevevî, 1986: 1/62]

3. Dersteki Kişilere Saygı

[410] Öğrencinin ahlâkî değerlerinden biri de, arkadaşlarına ve ders meclisinde bulunanlara karşı edepli davranmasıdır. Öğrenci, öğretmen gibi değil de öğrenci gibi oturur.” [Nevevî, 1986: 1/62] Bu ise, onun dizleri üzerine çökmesi veya elini baldırının üstüne koymaksızın tehiyyata oturan yahut ayaklarını toplayıp elbisesinin içine alarak oturan gibi ve benzeri şekilde oturmasıdır. Öğrenci, sol elini sırtının arkasına koyup ona dayanarak oturmaktan kaçınmalıdır. Hadise göre o, gazaba uğrayanların oturuşudur. [Ebû Dâvûd, “Edeb”, 23]

[411] Âlimlerden biri (Hemdan el-İsfehânî) şöyle diyor: Ben, (Ebû Abdullah) Şüreyk (b. Abdullah)’ın (ö. 177/793) yanında idim; (Halife Muhammed b. Abdullah) el-Mehdî’nin (ö. 169/785) çocuklarından biri gelip duvara yaslandı ve ona bir hadis sordu. Ama Şüreyk, ona yönelmedi. Bize yöneldi sonra döndü. O da hemen aynı şekilde döndü ve “Halife’nin çocuklarını hafife mi alıyorsun?” deyince Şüreyk ona şöyle cevap verdi: “Hayır. Ancak Allah’ın katında ilim, benim onu aşağı düşüremeyeceğim kadar değerlidir.” Bunun üzerine halifenin oğlu hemen dizleri üzerine çöktü. Şüreyk de ona, “Hah işte ilim, böyle talep edilir.” dedi. [Nevevî, 1986: 1/63]

[412] Nakledilir ki (Halife) Me’mûn, çocukları Mu’tasım ve Vâsık’a nahiv öğretme sorumluluğunu nahiv âlimi Ferrâ’ya yükledi. Bir gün Ferrâ, ihtiyacını karşılamak üzere kalkınca Mu’tasım ve Vâsık, kendisine takdim etmek için hemen onun ayakkabılarına koştular; hangisinin takdim edeceği konusunda anlaşmazlığa düştüler. Sonuçta her birinin, iki ayakkabıdan bir tekini takdim etmesi üzerinde anlaştılar ve ona ayakkabılarını böyle takdim ettiler. Me’mûn’un her şeyle ilgili casusu vardı; bu haberi anında ona ulaştırdı. Me’mûn, hemen Ferrâ’yı çağırdı ve huzuruna girince ona şöyle dedi: ‘İnsanların en azizi kimdir?’ Ferrâ, ‘Müminlerin Emiri’nden daha değerli bir insan tanımıyorum.’ dedi. Me’mûn, ‘Peki! Ayağa kalktığında ayakkabılarını kendisine takdim etmek üzere iki emirin anlaşmazlığa düşüp sonunda her birinin ayakkabının tekini takdim etmesi şeklinde anlaştıkları kimdir?’ diye sorunca

[٤٠٩] ومنها: «أن يسلم على المعلم خاصة ويخصه بالتحية، وأن يجلس أمامه ولا يشيرن عنده بيده ولا يغمزنّ عنده بيده، ولا يقولنّ له: قال فلان خلاف قولك. ولا يغبّبنّ عنده أحدًا، ولا يسارّ أحدًا في مجلسه، ولا يأخذ بثوبه، ولا يلحّ عليه إذا كسل».

° [٤١٠] ومنها: أن «يتأدب مع رفقة وحاضري المجلس، ويقعد قعدة المتعلم لا قعدة المعلم»، وذلك أن يجثو على ركبتيه أو كالمتشهد، غير أنه لا يضع يده على فخذه، أو كالمحتبي ونحو ذلك. وليحذر من جعل يده اليسرى خلف ظهره معتمدًا عليها، ففي الحديث أنها قعدة المغضوب عليهم.

١٠ [٤١١] قال بعضهم: «كنتُ عند شريك فجاءه بعض أولاد المهدي فاستند إلى الحائط وسأل عن حديث، فلم يلتفت إليه. وأقبل علينا ثم عاد، فعاد بمثل ذلك. فقال له: أتستخف بأولاد الخلفاء؟ فقال شريك له: لا، ولكن العلم أجلّ عند الله أن أضعه. فجثي على ركبتيه، فقال شريك ﷺ: هكذا يطلب العلم».

١٥ [٤١٢] وقد حُكي أن المأمون وُكِّلَ الفراء النحوي بتعليم ولديه المعتصم والواثق النحو، فنهض الفراء يومًا إلى بعض حوائج فابتدر المعتصم والواثق إلى نعله [ليقدماه] إليه، فتنازعا أيهما يقدمها. فاصطلحا على أن يقدم كل واحد منهما فردة. فقدماهما له. وكان المأمون له على كل شيء صاحب عين، فرفع له هذا الخبر، فاستدعى الفراء، فلما أن دخل عليه قال له المأمون: من أعز الناس؟ قال: ما أعرف أعز الناس من أمير المؤمنين. قال: بلى، من إذا نهض تنازع على تقديم نعله أميران، حتى رضي كل واحد منهما بتقديم فردة.

Ferrâ: ‘Ey Muminlerin Emiri! Gerçekten onları bundan engellemek istedim; fakat onları, hakkında birbirinin önüne geçmeğe çalıştıkları soylu bir davranıştan engellemiş ve tutkulu oldukları saygın bir haslet yüzünden ruhlarını incitmiş olacağımdan korktum. Rivayet edilir ki: deden İbn Abbâs, Hz. Hasan ve Hüseyin için üzenlerini tutmuş. Onlar, İbn Abbâs’ın yanından ayrılınca, orada bulunan birisi sormuş: Kendilerinden daha yaşlı olduğun hâlde bu iki tıfıl gencin üzengisini mi tutuyorsun? İbn Abbâs hemen şu cevabı vermiş: Sus be cahil! Fazilet ehline nezaket göstermeyi, ancak fazilet ehli bilir.’ Bunun üzerine Me’mûn, ‘Şayet onları bundan engelleseydin, gerçekten seni kınayarak ve paylayarak canını acıttırdım. Yaptıkları şey, onların şerefini düşürmedi; tam aksine onların değerini yükseltti. Bu davranışlarıyla, onların ince görüşlülüğünün emaresi, benim için açık seçik ortaya çıkmış oldu. Şu üç hususta, büyük olsa bile kişinin büyüklüğünün sözü olmaz: Birincisi, onun sultanı için mütevâzı olması; ikincisi, anne ve babasına mütevâzı olması ve üçüncüsü ise öğretmenine karşı mütevâzı olması. O ikisine bu yaptıklarına karşılık yirmi bin dinar verdim. Onları güzel eğittiğin için de sana verilmek üzere on bin dirhem emrettim.’ demiştir.

[413] Bir hikmetli sözde şöyle deniyor: İlmini tuz ve edebini un eyle (Yani bilgine nispetle edebini artır, öne çıkar). Kim üstündeki kimseye dönerse¹ altında olanlar ona buğzederler. Kötü edeple birlikte asla şeref olmaz.

4. Öğretmenin Yanında Davranışlarına Özen Gösterme

[414] Öğrencilik âdâbından biri de, “öğrencinin, ihtiyaç olmaksızın sesini iyice yükseltmemesi, gerek olmadığı hâlde çokça konuşmaması ve yine ihtiyaç duyulmaksızın sağa sola yönelmemesi; aksine hocasına kulak vererek ona yönelmesidir.” [Nevevî, 1986: 1/63] Çünkü o hoca, Resûlullah’ın (s.a.) halifesidir; dolayısıyla ona gösterilmesi gereken saygının, onun halifelerine de gösterilmesi gerekir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler! Sesinizi Peygamber’in sesinden daha fazla yükseltmeyin, kendi aranızda konuştuğunuz gibi Peygamber ile yüksek sesle, bağırıp çağırarak konuşmayın. Yoksa farkında olmadan yaptığınız iyi işleriniz(in sevabı) yok olup gider.” [Hucurât 49/2] Şu söz rivayet edilmiştir: “İnsanlara, seni gözleriyle izledikleri müddetçe anlat.” [Bağdâdî, 1983: 2/342]

1 Burada baskı hatası olabilir. Nitekim Ebubekir Tartûşî’nin (ö. 502/1108) *Sirâcu’l-Mülûk*’unda ‘dönerse’ diye çevirdiğimiz ‘âde kelimesinin yerinde ‘âdâ denmektedir. Buna göre, ‘dönerse’ yerine ‘düşmanlık ederse’ diye çevirmek gerekir ki bu daha isabetli görünüyor. (çev.)

قال: يا أمير المؤمنين، لقد أردت منعهما من ذلك، لكن خشيت أن أدفعهما عن مكرمة سبقا إليها، وكسرا نفسيهما لخلعة شريفة حرصا عليها. وقد يروى عن جدك ابن العباس أنه أمسك للحسن والحسين رضي الله عنهما ركابيهما، وقد خرجا من عنده، فقال له بعض من حضر: أتمسك لهذين ٥ الحديثين ركابيهما وأنت أسنُّ منهما؟! فقال له: اسكت يا جاهل، لا يعرف الفضل لأهل الفضل إلا أهل الفضل. فقال له المأمون: لو منعتهما من ذلك لأوجعتك لوما وعتابًا، وما وضع ما فعلاه من شرفهما، بل رفع من قدرهما، وقد تبينت لي مخيلة الفراسة بفعلهما فليس كبر الرجل وإن كان كبيراً عن ثلاث: الأولى تواضعه لسلطانه، والثانية تواضعه لوالديه، والثالثة تواضعه لمعلمه. وقد عوضتهما عمّا فعلاه عشرين ألف دينار. وقد أمرت لك بعشرة ١٠ آلاف درهم على حسن أدبك لهما.

[٤١٣] وفي بعض الحكم: اجعل علمك ملحاً، وأدبك دقيقاً. ومن عاد من فوقه، أبغضه من تحته. فلا شرف مع سوء الأدب.

[٤١٤] ومنها: أن «لا يرفع صوته رفعا بليغا من غير حاجة، ولا يكثر من الكلام لغير حاجة، ولا يلتفت بلا حاجة، بل يُقبل على الشيخ مصغياً له» لأنه ١٥ خليفة رسول الله ﷺ. فكل ما يجب له من التعظيم، يجب لخلفائه. قال الله عز وجل: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ﴾ الآية. ورؤي: «حدث الناس ما رمقوك بأبصارهم».

[415] Öğrencilik âdâbından biri ise, “öğrencinin, bir meseleyi açıklamaya veya bir soruyu cevaplamaya hocasından önce kalkışmamasıdır. Ancak öğrencinin üstünlüğünü ortaya çıkarmak maksadıyla hocasının bunu tercih ettiğini bilmesi müstesnadır. Ayrıca, hocasının kafası başka bir şeyle meşgul iken veya usandığında, uyukladığında ve istekli olmadığında öğrencinin ona dersini okumaması, hocasının hoş karşılayacağını durumundan anlaması dışında uygun olmayan yerde ona soru sormaması ve hocasına karşı sorusunda rahatsız edecek kadar fazla ısrar etmemesi” âdâbdandır. [Nevevî, 1986: 1/62] Öğrenci, hocasıyla birlikte yürüdüğü zaman onun sağında olur ve yolda ona soru sormaz. Hocası evine vardığı zaman öğrenci, evin kapısının tam karşısında durmaz. Bunun sebebi öğrencinin, hocasının görmesini arzu etmediği kimsenin çıkışıyla onun karşılaşmasının hoş görülmemesidir. Öğrenci, hocasıyla birlikte merdiven çıkarsa, onun arkasında kalır; indiğinde ise hocanın sürçmesi ihtimali olduğundan dolayı öğrenci hocanın önüne geçer ki sürçtüğünde ona dayanıversin.¹

5. Öğretmenle Vakarlı Diyalog

[416] Öğrencinin, hocaya sadece anlamak amacıyla başvurması; dolaşısıyla hocayla münazara ettiğinde sükûnetle ve vakarla hareket etmesi, ahlâkî değerlerdendir. Deylemî'nin Hz. Ali'den (r.a.) nakline göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Biriniz, kardeşine vardığında, anlama amacıyla ona soru sorsun, onu zora sokmak/inatlaşmak için sormasın.” [Bk. Münâvî, 1356: 1/418] “Vardığında” sözü, “din hakkında ona soru sormak için geldiğinde” demektir. Taberânî'nin, *Mekârimu'l-Ahlâk*'ta İbn Ömer'den naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Harcamada ölçülü olmak, geçimin yarısıdır. İnsanlara muhabbetli olmak, aklın yarısıdır. Güzel soru sormak ise, ilmin yarısıdır.” [Taberânî, 1415: 6744]

[417] Öğrencinin, soru soran birine hocasının verdiği cevaba muarız olmaması, âdâbdandır. Çünkü bu, soru soranın kafasını karıştırmak ve kendisine soru sorulana hafife almaktır. Oysa öğrenci, hocasına saygısı ölçüsünce ondan yararlanabilir. Mâlik (r.a.) demiştir ki “Âlimle oturduğun zaman, konuşmaktan daha çok dinlemeye tutkulu ol.” [İbn Abdülber, 1422: 1/521]

1 Öğrencinin oturuş biçiminden hocasıyla beraberliğindeki diğer tutum ve davranışlara kadar burada söylenenler, zaman, mekân ve kültürlere kayıtlı hususlar olduğundan, bu unsurlar değiştikçe onlar da değişebilir. Önemli olan söz konusu davranış kalıplarının özünün korunmasıdır: Öğretmene karşı saygılı olmak, onu üzecek tutum ve davranışlardan uzak durmak (çev.).

[٤١٥] ومنها، أن «لا يسبقه إلى شرح مسألة، أو جواب سؤال، إلا أن يعلم من الشيخ إيثار ذلك ليستدل به على فضيلة المتعلم، ولا يقرأ عليه عند اشتغال قلب الشيخ، ومللته، ونعاسه، واستنفاره، ولا يسأله عن شيء في غير موضعه، إلا أن يعلم من حاله أنه لا يكرهه، ولا يلح عليه في السؤال إلحاحاً مضجراً». وإذا مشى معه كان عن يمين الشيخ، ولا يسأله في الطريق. وإذا وصل الشيخ إلى منزله فلا يقف قبالة بابه، كراهة أن يصادف خروج من يكره الشيخ اطلاعه عليه. وإذا صعد معه سلماً تأخر عن الشيخ، وإذا نزل سبقه المتعلم لاحتمال أن تزلّ رجل الشيخ فيعمده.

[٤١٦] ومنها: أن لا يراجع الشيخ إلا تفهماً، فإن ناظره فبالسكينة والوقار، فقد أخرج الديلمي عن علي عليه السلام أن رسول الله ﷺ قال: «إذا تعدى أحدكم إلى أخيه، فليسأله تفهماً ولا يسأله تعتاً». قوله: تعدى أي: تعدى إليه ليسأله في الدين. وأخرج الطبراني في مكارم الأخلاق والبيهقي عن ابن عمر أن النبي ﷺ قال: «الاقتصاد في النفقة نصف المعيشة، والتودد إلى الناس نصف العقل، وحسن السؤال نصف العلم».

[٤١٧] ومنها: أن لا يعارضه في جواب سائل يسأله، فإن ذلك تلبيس على السائل، وازدراء بالمسؤول. وبقدر إجلاله للشيخ يكون نفعه منه. فقد قال مالك رحمته الله: «إذا جالست العالم فكن على أن تسمع أحرص منك على أن تقول».

İbn Abdülber diyor ki: Lokman'ın (a.s.) bir hikmetli sözünde şunlar yer almaktadır: “Âlimlerle tartışma; onların gözünde çok hafif kalırsın da seni reddederler.¹ Sefihlerle de mücadele etme, sana karşı aptalca davranırlar. Lâkin sen, ilimce senin fevkinde olanlara ve senin altında olanlara karşı kendini tutmalısın. Âlimlere sabredip onların ilminden incelikle iktibasta bulunan kimse, mutlaka onlara katılır.” [İbn Abdülber, 1422: 1/441] Âlimlerin ilim öğrettikleri kimseler tarafından cahil olarak görülmeleri ve öne çıkardıkları kimselerce küçümsenmeleri, onların musibetlerindendir. Susturmak ve zora sokmak amacıyla ona karşı çıkmaz. Nitekim İbn Bathâ şöyle diyor:

Her gün atıcılığı öğretiyorum ona,
Pazusu güçlendiği zaman atar bana.

Kendisine kafiye bilgisi öğrettiğim niceleri var ki
Kafiyeli konuştuğu zaman hemen beni hicvetti.

[418] Hadis-i şerifte şöyle deniliyor: “Sizi dedikodudan ve çok sormaktan sakındırıyorum.” [Buhârî, “Rikâk”, 22. Değişik ifadelerle.] Muhatabı zor durumda bırakmak için sormak kastediliyor. Bir başka hadiste ise şöyle buyuruyor: “Çok soru sormaktan sakının; sizden öncekiler çok sorup peygamberlerine karşı gelmeleri sebebiyle helâk oldular.” [Hadis kaynaklarda bu şekilde bulunamamıştır. Farklı ifadelerle bir rivâyet için bk. Müslim, “Hacc”, 412]²

[419] Öğrencinin ders meclisinde tükürmemesi, sümkürmemesi, hocasının huzurunda esnememesi, ayak ayak üstüne koymaması, avuç içini çenesine koymaması, başını koluna dayamaması âdâbdandır. Çünkü bu, tembelliğin delilidir.

Tenbih: Öğretmene Saygı

[420] Üstadımız fakih allâme zamanının Sibeveyh'i Seyyid Muhammed b. Fakih Allâme Seyyid Tâhir el-Fâsî'nin, Şeyh Zerrûktan naklen el yazısını buldum: “Doğrusu, her kim üstadını hafife alıp hakir görürse Allah onu üç cezaya mübtela eder: Birincisi, üstadından bellediklerini unutmasıdır. İkincisi, son nefesini verirken dilinin dolanması ve üçüncüsü ise, dünyadan imansız olarak çıkmasıdır.” [Belğîsî, 1309: 2/127]

1 Bu cümledeki 'fetuhdâ' kelimesinin yerinde başka kaynaklarda 'fetehtëne' kelimesi yer alıyor. Biz buna göre çevirdik (çev.).

2 Burada kastedilen, boş, gereksiz, anlamsız, kötü maksatlı ve sırf sormuş olmak için sorulan sorulardır. Öğrencinin, konuyu daha iyi kavramak için sorduğu sorular, son derece önemlidir, teşvik edilmiştir; dolayısıyla söz konusu olumsuz değerlendirmeye dâhil değildir. Bu konunun 10. maddesinde yazarak buna yer vermektedir (çev.).

قال ابن عبد البر: وفي حكمة لقمان: «لا تجادل العلماء فتُهدي عليهم فيرفضوك، ولا تجادل السفهاء فيجهلوا عليك، ولكن تصبر نفسك لمن هو فوقك في العلم، ولمن هو دونك. فإنما يلحق بالعلماء من صَبِرَ لَهُم واقتبس من علمهم في رفق». ومن مصائب العلماء أن يستجهلهم من علّموه، أو يستذلّهم من قدّموه. ولا يعترض عليه تبكيّتا له وتعنيّتا، كما قال ابن البطحاء :

أعلّمه الرماية كل يوم فلمّا اشتدّ ساعده رماني
وكم علّمته علم القوافي فلمّا قال قافيةً هجاني

[٤١٨] وفي الحديث: «أنهاكم عن قيل وقال، وكثرة السؤال» يعني سؤال تعنّت. وفي حديث آخر: «إياكم وكثرة السؤال، فإنما هلك من قبلكم بكثرة سؤالهم، واختلافهم على أنبيائهم».

[٤١٩] ومنها: أن لا يبصق في المجلس ولا يتمخط، ولا يتشاوب بحضرة الشيخ، ولا يضع رجلا على رجل، ولا يضع كفه على ذقنه، ولا يعمد رأسه بساعده، فإن ذلك دليل على الكسل.

تنبيه:

[٤٢٠] وجدت بخط شيخنا الفقيه العلامة سييويه وقته سيدي محمد بن الفقيه العلامة سيدي طاهر الفاسي نقلا عن الشيخ زروق: «أن من استحقق أستاذه ابتلاه الله بثلاث عقوبات: الأولى أن ينسى ما حفظ منه. الثانية: أن يكلّ لسانه عند النزاع. الثالثة: أن يخرج من الدنيا بغير إيمان».

[421] Üstad Seyyid Abdülvehhâb eş-Şa‘rânî (ö. 973/1565) şunu diyor: “Âlimlere ikramda bulunmamız, onlara değer vermemiz, onlara saygılı olmamız ve sahip olduğumuz şeylerin hepsini onlara versek veya bütün ömür boyunca onlara hizmet etsek bile onları ödüllendirmeye gücümüzün yetmeyeceğini düşünmemiz, Resûlullah (s.a.) tarafından bize genel bir sorumluluk olarak verildi. Günümüzde ilim talebelerinin ve sûfiyye yolundaki müridlerin çoğu, bu sorumluluğu ihlal etmiştir. O kadar ki neredeyse onlardan öğretmeninin hakkını yerine getiren birini hemen hemen göremezsin. Bu ise, din konusunda büyük bir hastalıktır, ilmin ve âlimlere değer verip saygılı olmayı bize emreden zatın (s.a.) emrinin hafife alındığını ilan etmektedir. Nitekim onlardan biri üstadıyla alay edip duruyordu da sonunda üstadı ona müdahane eder, onu pohpohlar duruma geldi ki artık kendisi hakkında konuşup durmasın. Güç ve kuvvet sadece ve sadece Allah sayesinde vardır (Lâ Havle velâ kuvvete illa billahî'l-aliyyî'l-azim).

[422] İmam Nevevî'den bize ulaşan rivayete göre bir gün hocası Kemal İrbilî, birlikte yemek yemek için onu davet eder. O, “Efendim beni bundan bağışlayın; çünkü meşru bir özrüm var.” der ve hocası da onu kendi hâline bırakır. Bunun üzerine arkadaşlarından biri ona bunu sorunca o şöyle cevap verir: Bilincinde olmadan gözüm ondan önce bir lokmaya takılır da onu yerim diye korkuyorum. İmam Nevevî (r.a.), ders için, hocasının huzurunda okumak için evden çıktığında yolda hocası adına imkânının elverdiğince sadaka verir ve şöyle derdi: Allahım! Öğretmenimin ayıbını benden gizle. O kadar ki gözüm onun hiçbir noksanını görmesin ve hiçbir kimse onun noksanını bana iletmesin.

[423] Sonra, hocana karşı biraz kötü edebin yüzünden onun faydalarından mahrum kalabilirsin. Bu da, ya onun sana buğzundan dolayı o yararları senden gizlemesiyle olur ya da anlamları sana açıklamada dili tutulur, dolayısıyla onun kelâmından kendisine güveneceğin hiçbir şey elde edemezsin. Nitekim hocanın huzuruna edepli bir kişi geldiği zaman, hocaya karşı sadakat ve edebi açığa çıktığı için onunla birlikte iken hocanın dili çözülür. Bu nedenle öğrencinin, tıpkı krallara hitap ettiği gibi hocasına saygıyla, başını öne eğerek ve gözünü yumarak hitap etmesi gerektiği bilinmektedir.” [Şa‘rânî, 1998: 24-25]

[٤٢١] وقال الشيخ سيدي عبد الوهاب الشعراني رحمته الله: «أخذ علينا العهد

العام من رسول الله ﷺ أن نكرم العلماء، ونُجَلِّهم، ونوقِّرهم، ولا نرى لنا قدرة على مكافأتهم ولو أعطيناهم جميع ما نملك، أو خدمناهم العمر كله. وهذا العهد قد أخلّ به غالب طلبة العلم، والمريدين في طريق الصوفية الآن، حتى لا تكاد ترى أحداً منهم يقوم بواجب حقّ معلّمه، وهذا داء عظيم في الدين، يُؤذَنُ باستهانة العلم. وبأمر من أمرنا بإجلال العلماء رحمته الله، فصار أحدهم يسخرُ على شيخه، حتى يصير شيخه يداهنه ويلاطفه ليسكت عنه فلا حول ولا قوة إلا بالله.

[٤٢٢] وقد بلغنا عن الإمام النووي أنه دعاه يوما شيخه الكمال الإربلي

ليأكل معه. فقال: يا سيدي اعفني من ذلك، فإن لي عذرا شرعيا، فتركه. فسأله بعض إخوانه عن ذلك. فقال: أخاف أن تسبق عيني إلى لقمة فآكلها وأنا لا أشعر. وكان رحمته الله إذا خرج للدرس، ليقراً على شيخه، تصدّق عنه في الطريق بما تيسر، ويقول: اللهم استر عني عيب معلّمي، حتى لا تقع عيني له على نقيصة، ولا يبلغني ذلك عنه من أحد.

[٤٢٣] ثم من قلة سوء أدبك مع الشيخ أن تحرّم فوائده إما بكتمها عنك

بغضاً فيك، أو لسانه ينعقد عن إيضاح المعاني لك، فلا تتحصل من كلامه على شيء تعتمد عليه. فإذا أتاه شخص من المتأدبين انطلق لسانه معه لظهور صدقه وأدبه معه. فعلم أنه ينبغي للطالب أن يخاطب شيخه بالإجلال، والإطراق، وغضّ البصر كما يخاطب الملوكة.

6. Derse Devam

[424] Öğrencinin ilim meclisine devam etmesi ve ağır bir zaruret olmadıkça oradan ayrılmaması ve orada hiç kimseyle konuşmaması öğrencinin ahlâkî değerlerindendir. Şöyle denilmiştir:

- 5 İlmî ihlal eder ve onun değerini azaltır,
O kimse ki derste arkadaşları için ayağa kalkar.

7. Soru Sorma

- [425] “Öğrencinin, kendisine kapalı olan hususları sormaktan utanmaması; aksine onu en mükemmel biçimde açıklamasını istemesi, ahlâkî değerlerdendir. Şöyle denilmiştir: Kimin soru sorarken yüzü yumuşak olursa başkalarıyla bir araya geldiğinde noksanlığı ortaya çıkar.” [Nevevî, 1986: 1/64] *el-Fakîh ve'l-Mutefekkih*'te Hatîb (el-Bağdâdî) ve *Hilye*'de Ebû Nuaym, Dâvûd b Süleyman el-Gâzî'nin rivayetini naklediyor. Onun, Ali b. Mûsâdan, onun da babaları Hz. Ali b. Ebî Tâlib'den rivayetine göre o şöyle demiş: “İlim birtakım hazinelerden ibarettir ve onun anahtarları sorudur. Onun için soru sorun. Nitekim soru ile dört kişi ödüllendirilir: Soran, âlim, dinleyen ve onu seven.” [Bağdâdî, 1421: 2/61; Ebû Nuaym, 1405: 3/363]

- [426] Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyuruyor: “İlmine rağmen âlimin susması ve cahilliğine rağmen cahilin susması (soru sormaması) uygun olmaz.” [Deylemî, 1986:7748] Bunu İbnü's-Sünnî (ö. 364/974) ve Ebû Nuaym, *Riyâzetü'l-Mute'allimîn* adlı kitabında, İbn Merdeveyh *Tefsîr*'inde ve Ebu's-Şeyh (Abdullah b. Muhammed, ö. 369/979) *es-Sevab*'da nakletmiştir.

- [427] İnsanın bilmediklerini sorması farzdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Eğer bilmiyorsanız ilim ehline sorun” [Enbiya 21/7] Cevap vermek, kendilerine Allah'ın öğrettikleri kimselere farz-ı kifâyedir. Nitekim Yüce Allah Âdem'e (a.s.) şöyle buyurdu: “Ey Âdem! Eşyanın isimlerini onlara (meleklerle) söyle/bildir.” [Bakara 2/33] Bilmedikleri hakkında susmak farzdır. Nitekim melekler şöyle dediler: “Bizim, Senin öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur.” [Bakara 2/32] Allah'ın sana öğretmediklerini kendisine öğrettiği kimseye uyman da, bunun gibidir (farzdır). Nitekim Allah, Âdem'e secde etmelerini meleklerle emretti, onlar da hemen secde edip kendilerine ikramda bulunan şerefli kullardan oldular. [Bakara 2/34] Şeytan kabul etmedi; ona şöyle denildi: Kıyamet gününe kadar lanet olsun sana!” [Hicr 15/35]

[٤٢٤] ومنها: أن يلازم مجلس العلم ولا يقوم منه إلا من ضرورة فادحة، ولا يكلم أحدا فيه. فقد قيل:

أخَلّ بالعلم وأزرى به من قام في الدرس لأصحابه

[٤٢٥] ومنها: أن «لا يستحيي من السؤال عما أشكل عليه، بل يستوضحه أكمل استيضاح. فقد قيل: من رَقَّ وجهه عند السؤال، ظهر نقصه عند اجتماع الرجال». وأخرج الخطيب في كتاب الفقيه والمتفقه، وأبو نعيم في الحلية من رواية داود ابن سليمان الغازي عن علي بن موسى عن آبائه عن علي بن أبي طالب أنه قال: «العلم خزائن ومفاتيحه السؤال، فاسألوا، فإنه يؤجر فيه أربعة: السائل والعالم والمستمع والمحب له».

[٤٢٦] وقال ﷺ: «لا ينبغي للعالم أن يسكت على علمه، ولا للجاهل أن يسكت على جهله». رواه ابن السني وأبو نعيم في كتابيهما رياضة المتعلمين وابن مردويه في تفسيره. وأبو الشيخ في الثواب.

[٤٢٧] وسؤال الإنسان عما لا يعلم فرض. قال تعالى: ﴿فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾^١. وردّ الجواب على من علمه الله فرض كفاية، كما قال تعالى لآدم عليه الصلاة والسلام: ﴿...أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ...﴾^٢. والسكوت عما لا يعلم فرض كما قالت الملائكة: ﴿...لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا...﴾^٣. وكذلك أن تخضع لمن علمه الله ما لم يعلمه لك كما أمر الله الملائكة أن يسجدوا لآدم، فسجدوا وكانوا عبادا مكرمين، وأبى إبليس، ف قيل له إن عليك اللعنة إلى يوم الدين.

١ النحل: ٤٣ الأنبياء: ٧.

٢ البقرة: ٣٣.

٣ البقرة: ٣٢.

[428] Hayâ, her hususta beğenilen bir niteliktir. Hatta o, hadiste belirtildiği gibi, imanın şubelerinden bir şubedir. Sadece ilimde hayâ müstesna; çünkü o yerilmiştir. Şair şöyle diyor:

Gerçekten tamamıyla ve her zaman hayırdır hayâ,

5 Kişinin kendisiyle ilim talebinin arasında engel olmadıkça.

[İbn Abdülber, 1422: 1/92]

[429] Mücâhid'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İlmi ne utanan kişi elde edebilir ne de büyüklenen." [İbn Abdülber, 1422: 1/536; Nevevî, 1986: 1/54] Hz. Âişe (r.a.) "Ensarın kadınları ne iyi kadınlardır. Onların hayâları, dinde derin kavrayış sahibi olmalarını engellemedi." [Müslim, "Hayz", 61]

10

[430] Söyleyen maşallah ne güzel demiş:

Bir memlekette eğer olursan cahil,

Ve ilmi elde etmek istiyorsan sor;

Çünkü soru, körlüğün şifasıdır.

15

Birinci meselde denildiği gibi. [İbn Abdülber, 1422: 1/376]

[431] Bir başkası şöyle diyor:

Eğer cahil ilimle şifa isterse, o şifa verir.

Eskiden beri hastalık ilaçla yok edilir.

[432] Beşşâr b. Burd de şöyle demiş:

20

Körlüğün şifası, soru sormanın uzamasıdır.

Körlüğün devamı, cahilliğe rağmen sükûtun uzamasıdır.

Öyleyse sen aklına takılanları sormaya devam etmelisin.

Ancak aklın kardeşi diye adlandırıldın ki akılla araştırasın.

25

[433] Katâde'nin Abdullah b. Büreyde'den (ö. 115/733) rivayetine göre Muâviye b. Ebî Süfyân soyağacı bilgini Değfel'i çağırıp ona Arapçaya, insanların neseplerine ve yıldızlara dair sorular sordu. Âlim bir adam olduğunu görünce sordu: "Değfel! Bunları nereden belledin?" Cevaben dedi ki "Onları keskin görüşlü bir kalp ve çok soran bir lisanla belledim." [İbn Abdülber, 1422: 1/378] Şair şunu demiş:

[٤٢٨] والحياء صفة حميدة في كل شيء، بل هو شعبة من شعب الإيمان

كما في الحديث، إلا في العلم فإنه مذموم. قال الشاعر:

إن الحياء لخير كله أبداً ما لم يحل بين نفس المرء والطلب

[٤٢٩] وروي عن مجاهد أنه قال: «لا ينال العلم مستحي ولا مستكبر».

هـ وقالت عائشة رضي الله عنها: «نعم النساء نساء الأنصار، لم يمنعهن الحياء أن يتفقهن في الدين».

[٤٣٠] وقال القائل والله درّه:

إذا كنت في بلد جاهلاً وللعلم ملتئمًا فاسأل
فإن السؤال شفاء العمى كما قيل في المثل الأول

١٠ [٤٣١] وقال آخر:

والعلم يشفي إذا استشفى الجهول به وبالدواء قديما يحسم الداء

[٤٣٢] وقال بشار بن برد:

شفاء العمى طول السؤال وإنما دوام العمى طول السكوت على الجهل
فكن سائلاً عمّا عناك فإنما دعيت أخا عقل لتبحث بالعقل

١٥ [٤٣٣] وروي «عن قتادة عن عبد الله بن بريدة أن معاوية بن أبي سفيان دعا

دُعُفَلا النسابة فسأله عن العريية وعن أنساب الناس وعن النجوم، فإذا رجل عالم، فقال: يا دغفل، من أين حفظت هذا؟ قال: حفظته بقلب عقول، ولسان سؤال»، وقال الشاعر:

Fakihe sor, onun gibi fakih olursun
Kim fikhı bilmeye çalışırsa başarır

[434] Başkası da şöyle diyor:

5 Âcizliğin çaresi, güzel soru sormaktır
Soru sor ki ilim elde edesin ve aldırma da
İlim talep et. Utanmak ve büyüklenmek
İlmin engellerindendir; onlarla kazanılmaz

[435] Başkası şöyle diyor:

10 Oğulcuğum! Yanındakine ilim sor
Ve düşünerek ilim araştırmayı sürdür
Asla ilimden gafil olma, göz açıp kapayıncaya kadar
İlim bir gün terk edildiğinde o terk edip kaçır

[436] Başkası da şöyle demiş:

15 Kitabı koru; onu mendil kılmayasın
Onu korumak, dersi tatil etmek olmasın
Bilmediğin hususlarda fakihine sorasın
Belki bugünden sonra mesul olursun

[437] Başkası da şunu söylemiş:

20 Nice utanma, nice âcizlik ve nice yığınla pişmanlık var
Ki bunların hepsi, insan için tembellikten doğmuştur
Tembellikten sakın, şüpheleri araştırmak hususunda
Bildığın şeyler ve de sana ayıksı olanlar hakkında sor

Fayda¹

8. Hocaya Muhalefet Etmek

25 [438] “Öğrencinin bazı meselelerde hocasına muhalefet etmesi, eğer muhalefedinin bir gerekçesi ve hocasının dışındaki âlimlerin kabul ettiği bir delili varsa, hocasına karşı terbiyesizlik (sû-i edep) değildir.

1 Yazar, “Faide: fayda” başlığını atmış; biz de aynen çevirdik. “Not” kelimesiyle de ifade edilebilir. (çev.)

وسل الفقيه تكن فقيها مثله من يسع في علم بفقه يظفر

[٤٣٤] وقال الآخر:

شفاء داء العي حسن السؤال فاسأل تنل علماً وقل لا تبأل
واطلب فالاستحياء والكبر من موانع العلم فما إن ينال

[٤٣٥] وقال الآخر:

بُنِّي عن العلم سل من حضر وواصل دراسته بالنظر
ولا تغفلن عنه لمح البصر إذا هجر العلم يوماً هجر

[٤٣٦] وقال الآخر :

ضن الكتاب ولا تجعله منديلاً ولا يكن صونه للدرس تعطيلاً
وسل فقيهك فيما أنت جاهله فربما كنت بعد اليوم مسؤولاً

[٤٣٧] وقال الآخر :

كم من حياء وكم عجز وكم ندم جئ تولد للإنسان من كسل
إياك عن كسل في البحث عن شبه ما قد علمت وما قد شذ عنك سل

فائدة

[٤٣٨] مخالفة التلميذ للشيخ في بعض المسائل، إذا كان لها وجه وعليها

دليل قائم يقبله غير الشيخ من العلماء، ليس من سوء الأدب مع الشيخ،

Ancak, bununla birlikte hocasına karşı sürekli saygı göstermeye, uygun biçimde değer vermeye devam eder. Nitekim İbn Abbâs, kendilerinden ilim almış olduğu Hz. Ömer'e, Hz. Ali'ye ve Zeyd b. Sâbir'e (r.a.) muhalefet etmiştir. Tâbiünden birçokları, ilmi sadece sahabîlerden aldıkları hâlde onlardan bazılarına muhalefet etmişlerdir. İmam Mâlik de hocalarından birçoğuna muhalefet etmiştir. Şâfiî, İbn Kâsım ve Eşheb, birçok meselede Mâlik'e muhalif olmuşlardır. Oysa Mâlik, Şâfiî'nin hocalarının en büyüğüdür ve Şâfiî şöyle demiştir: Mâlik'ten daha fazla bana iyilikte bulunan hiçbir kimse yoktur. Neredeyse kendinden ilim alınan herkese, birtakım meselelerde bazı öğrencileri muhalefet etmiştir. Bu tutum, hocalara karşı öğrencilerin âdeti olarak, günümüze kadar devam etmiştir. Bunu, bizim hocalarımızda da kendi hocalarına karşı müşahede ettik. Allah hepsine rahmet etsin. Hocanın da niteliklerini belirttiğimiz şekilde olduğu zaman bu muhalefetten rahatsız olması yakışık almaz." [İbn Ezrak: 2/717]

Gırnata Cemaat Kadısı Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Ezrak'ın (ö. 896/1490) sözü burada sona erdi.

9. Öğretmen Seçme

[439] Öğrencinin ahlâkî değerlerden biri de, "ilmi, sadece ehliyetli, dindarlığı zâhir, bilgisi tahakkuk etmiş ve kötülüklerden sakınımlılığı meşhur olan kimselerden almasıdır. Mâlik, İbn Sîrîn ve daha başka selef âlimler demişlerdir ki "Gerçekten bu ilim dindir; onun için dininizi kimden aldığınıza dikkat edin." [Müslim, Mukaddime] Hocanın ehliyetli sayılması için o ilim dalında çok bilgili olması yetmez; bilakis bununla birlikte o ilim dalının dışındaki şer'î ilimlerin bilgisine de sahip olması gerekir. Çünkü o ilimler, birbiriyle irtibatlıdır." [Nevevî, 1986: 1/62] Özellikle de Arapçayı, sonra fıkıh usulünü bilmesi gerekir. Zira Kitap ve Sünnet'in Arapça ilmine dayandığı hususunda ulemanın icma ettiği nakledilmektedir. Çünkü Kitap da Sünnet de Arapçadır. Ukbe b. Âmir'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İlmi, zannedenlerden önce öğrenin. Buhârî diyor ki "zannedenler"den maksat, zanla konuşan kimselerdir." [Buhârî, "Ferâiz", 2] Bunun anlamı, *Şerhu'r-Risâle*'de Üstad Dâvûd'un şu sözleridir: "İlmi, muhakkik ve takvâ sahibi olan ilim ehlinde öğrenin. Bunlar çekip gitmeden ve ilim konusunda nefislerinin eğilimleriyle ve zanlarıyla konuşan topluluk gelmeden önce bunu gerçekleştirin."

ولكن مع ملازمة التوقير الدائم والإجلال الملائم. فقد خالف ابن عباس عمر وعلياً وزيد بن ثابت رضي الله عنهم. وكان قد أخذ عنهم، وخالف كثير من التابعين بعض الصحابة، وإنما أخذوا العلم عنهم. وخالف مالك كثيراً من أشياخه. وخالف الشافعي وابن القاسم وأشهب مالكا في كثير من المسائل. وكان مالك أكبر أساتيد الشافعي، وقال لا أحداً أؤمن عليّ من مالك. وكاد كل من أخذ العلم أن يخالفه بعض تلامذته في عدة من مسائل. ولم يزل ذلك دأب التلاميذ مع الأساتيد إلى زماننا هذا. وقد شاهدنا ذلك في أشياخنا مع أشياخهم رحم الله الجميع. ولا ينبغي للشيخ أن يتبرم من هذه المخالفة إذا كانت على الوجه الذي وصفنا. انتهى كلام قاضي الجماعة بغرناطة محمد بن علي بن محمد الأزرق.

١٠ [٤٣٩] ومنها: أن «لا يأخذ العلم إلا عمّن كانت أهليته، وظهرت ديانتها، وتحققت معرفته واشتهرت صيانتها. فقد قال مالك وابن سيرين وغيرهما من السلف: «إن هذا العلم دين فانظروا عمّن تأخذون دينكم»، ولا يكفي في أهليته كونه كثير العلم بذلك الفن، بل ينبغي مع ذلك أن يكون له معرفة بغيره من العلوم الشرعية، فإنها مرتبطة ببعضها»، لاسيما العربية، ثم أصول الفقه، فإنه نقل إجماع العلماء على توقّف الكتاب والسنة على علم العربية، إذ الكتاب والسنة عريان. وعن عقبة بن عامر رضي الله عنه أنه قال: «تعلموا العلم قبل الظانين. قال البخاري: يعني الذين يتكلمون بالظن». ومعناه ما قال الشيخ داود في شرح الرسالة: «تعلموا العلم من أهله المحققين الورعين قبل ذهابهم، ومجيء قوم يتكلمون في العلم بما تميل إليه نفوسهم وظنونهم».

10. Öğrenmekten Utanmama

[440] Öğrencinin, ilimce kendinden büyük ama yaşça kendinden küçük olanlardan ilim öğrenmekten çekinmemesi veya yaşlandıktan sonra ilim tahsil etmekten utanmaması da ahlâkî değerlerdendir. İnsanın yaşlılığında ilim öğrenmekten utanması cahilliğin hilelerindendir. İlim erdem olduğuna göre, yaşlıların ona rağbet etmesi, daha uygun olandır. Elbette yaşlının öğrenci olması, cahil olmasından daha münasıptır. Bilgenin biri, ilim elde etmeyi düşünen, ama utanması kendisini bundan alıkoyan bir yaşlıyı gördü ve ona şöyle dedi: Sen, ömrün sonunda, başında olduğundan daha iyi durumda olmaktan utanıyorsun. Birinin şöyle bir şiiri var:

Gecelerin geçmesi ifade etmediği zaman
İnsanda fazileti, onu çocuk diye adlandır sen.

Yıllar sana fayda vermez, onların adedini saydığın,
Ama onlarda ilim ve fazilet edinmediğin zaman.

Görüyorum ki zaman, kötü tasarrufta bulunup meyletmekte
Her cehalet sahibine; sanki cahillik var kendisinde de.

[441] Şöyle denilmiştir: Küçüğün ilmi küçümsenir ve cehaleti mazurdur. Geçimini sağlama çabası kimi ilimden alıkoyarsa o mazurdur. Ancak, tatil günlerinde ilimle ilgilensin; çünkü kim kendisi için boş zaman bırakmazsa, o dünyanın kuludur. Hadis-i şerifte şu ifade var: “Dinar ve dirhem kulu olan, sürünür.” [Buhârî, “Rikâk”, 10] İlmin heybeti, ilme engel olur ve bu ise, apaçık âcizliktir.

Meselelere karşı asla çekingen olma,
Zira çekingen olan, ancak varır zarara.

[442] Yaşlandıktan sonra ilim öğrenmekten utanmak, gençlerle aynı seviyede olmamak için öğrenciyi ilmin sonlarından başlamaya itebilir. Böylece o, kendini aldatmayı kabullenmiş olur.

[443] Şu şiir, Ebû Kâsım el-Âmidî’nin:

Sen bilmiyor olduğun hâlde sormuyorsan
Bilen kimseye, ya bildiğin zaman nasıl olursun?

Cahil kaldın, üstelik cahil olduğunu bilmiyorsun.
Öyleyse şöyle toprak ol da bilen seni tepelesin.

[٤٤٠] ومنها: أن لا يستنكف عن التعلم ممن هو أكبر منه علماً، وأصغر منه سنّاً، أو يستحيي أن يتعلم بعد الكبر. فمن خدع الجهل استحياء الإنسان أن يتعلم في كِبَرِهِ. وإذا كان العلم فضيلةً، فرغبة ذوي الأسنان فيه أولى، ولأن يكون الشيخ متعلماً أولى من أن يكون جاهلاً. ورأى حكيم شيخاً يحب أن ينظر في العلم، ويمنعه الحياء، فقال له: تستحيي أن تكون في آخر عمرك أفضل مما كنتَ في أوله. ولبعضهم:

إذا لم يكن مَرَّ الليالي مترجماً عن الفضل في الإنسان فلئسمة طفلاً
فما تنفع الأعوام حين تعدّها ولم تستفد فيهن علماً ولا فضلاً
أرى الدهر من سوء التصرف مائلاً إلى كل ذي جهل كأن به جهلاً

[٤٤١] وقيل: علم الصغير محقور، وجهله معذور، ومن شغله التسبّب في القوت عن العلم عذر لكن ينظره أيام عطلته، لأن من لم يترك فراغاً لنفسه، فهو من عبيد الدنيا. وفي الحديث الكريم: «تعس عبد الدينار والدرهم». وقد تمنع من العلم هيئته، وذلك عجز ظاهر.

لا تكوننّ للأمر هَيُوباً فإلى خيبة يصير الهَيُوب

[٤٤٢] وقد يحمله الحياء عن التعلم بعد الكبر، على أن يبدأ بأواخر العلم كي لا يساوي الأحداث فيرضى بخداع نفسه.

[٤٤٣] ولأبي القاسم الآمدي:

إذا كنت لا تدري ولم تكن بالذي يسائل من يدري فكيف إذا تدري؟
جهلّت ولم تعلم بأنك جاهل فكن هكذا أرضاً يطأك الذي يدري

En şaşılacak şey şudur ki sen bilmiyorsun,
Ama bilmiyor olduğunu da bilmiyorsun.

[444] Rivayet edildiğine göre Ebû Hüreyre'ye adamın biri, "İlim öğrenmek istiyorum; ama onu zayi etmekten korkuyorum" deyince ona şöyle karşılık verir: "İlmi terk etmen, onu zayi etme olarak yeter." [İbn Abdülber, 1422: 1/430]

11. Kendini İlme Verme

[445] Öğrencinin ahlâkî değerlerinden biri de, "onun, ilim tahsil etme uğrunda kemaliyle çalışmaktan kendisini alıkoyacak bağları kesmesi, az azığa razı olması ve geçim darlığına sabretmesidir." [Nevevî, 1986: 1/61]

[446] Ebû Yezid'in, İbn Kâsım'dan rivayetine göre Mâlik şöyle dedi: "Hiç kimse, yoksulluğun tadını tatmadıkça bu ilimden istediklerine ulaşamaz." [İbn Abdülber, 1422: 1/410] "Ve ilim talebi uğrunda Rebîa'nın başına gelen yoksullukları hatta evinin tavanının ağacını sattığını anlattı." [İbn Abdülber, 1422: 1/61]

[447] Şâfiî şöyle diyor: "Bu ilmi mülkle, güçle talep edip de umduğunu elde eden kimse yoktur. Fakat nefsinin zelil kılarak, geçim darlığıyla ve âlimlere hizmetle ilmi talep eden kimse, umduğunu elde etmiştir." [İbn Abdülber, 1422: 1/412]

[448] Hadiste şöyle buyrulur: "Beden rahatlığıyla ilim elde edilmez." [İbn Adıyy, 1988: 4/215]¹ Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Ey Yahyâ! Kitaba sımsıkı sarıl." [Meryem 19/11] "Mûsâ için, Tevrat levhalarında her şeye dair bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık ve ona şöyle dedik: Şimdi onları kuvvetle tut, kavmine de emret." [A'râf: 7/145]

[449] Ebû Yûsuf'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: Çocuğum öldü. Onu defnetme işini üstlenmesini birine söyledim ve böylece Ebû Hanîfe'nin meclisini terk etmedim. Çünkü onunla birlikte olacağım bir günü kaçırmaktan korktum.

[450] İsmail b. Hâlid'in de şöyle dediği nakledilir: İbn Yunus'a geldim; bana kırk hadis nakletti, onların hepsini ezberledim ve ayrıldım. Eve girdiğimde küçük kızım beni karşıladı ve bana 'Babacığım, una muhtacız' dedi. Hemen o hadislerden yirmisini unuttu verdim.

1 Burada oldukça abartılı ve uygunsuz olup çıkarılması eksiklik arz etmeyen bir cümle atlandı (çev.).

ومن أعجب الأشياء أنك لا تدري وأنك لا تدري بأنك لا تدري

[٤٤٤] ويروى عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال له رجل: «إني أريد أن أتعلم العلم وأخاف أن أضيعه. فقال له كفى بتركك العلم إضاعة».

[٤٤٥] ومنها: «أن يقطع العلائق الشاغلة له عن كمال الاجتهاد في

التحصيل، ويرضى باليسير من القوت ويصبر على ضيق المعيشة».

[٤٤٦] فقد روى أبو يزيد عن ابن القاسم عن مالك أنه قال: «لا يبلغ أحد من هذا العلم ما يريد حتى يذوق فيه مطعم الفقر». «وذكر ما نزل بربيعه من الفقر حتى باع خشب سقف بيته في طلب العلم».

[٤٤٧] وقال الشافعي: «لا يطلب أحد هذا العلم بالملك والعز فيلح، ولكن

من طلبه بذل النفس، وضيق العيش وخدمة العلماء أفلح».

[٤٤٨] وفي الحديث: «لا ينال العلم براحة الجسم». قال يحيى بن يحيى: إن رجلا من الطلبة ذكر هذا الحديث وهو على بطن امرأته فنزل عنها قبل أن يقضي حاجته، وأخذ دفتره من العلم يقرأه. وقال تعالى: ﴿...يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ...﴾^١. قال تعالى: ﴿وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ...﴾ إلى ﴿فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ﴾^٢.

[٤٤٩] وروى عن أبي يوسف أنه قال: مات لي ولد، فأمرت من يتولى دفنه، ولم أَدع مجلس أبي حنيفة خشية أن يفوتني يوم منه.

[٤٥٠] وحكي عن إسماعيل بن خالد أنه قال: أتيت ابن يونس فحدثني أربعين حديثا حفظتها كلها وانصرفت، فلما دخلت إلى الدار لقيتني بُيَّةً لي، فقالت لي: يا أبت، الدقيق يعجزنا، فنسيْتُ منها عشرين حديثا.

[451] Biri şu şiiri söylemiş:

Un sıkıntısı, zeytin yağı ve odun endişesi,
Odur helâke müptelâ edip duran beni.

Artık nasıl istersin benden bellememi,

5 Bunun gibi bir meseleyi veya neşeyle coşmamı.

[452] Âlimlerden biri diyor ki “Şayet bir baş soğan satın almakla yükümlü kılınsaydım, tek bir hadis ezberleyemezdim.” [İbn Cema, 2002, 171] Fakat Allah, kendisinden yardım dilenilendir.

[453] Rivayete göre Ömer b. Abdülaziz (r.a.), valilerine mektup yazar ve onlara şöyle der: İlim talep edenlere rızıklarını veriniz ve onları ilim talep etmekle baş başa bırakınız.

[454] Sehnûn şöyle demiş: “Doyuncaya kadar yiyecek ve elbisesini yıkama kaygısını taşıyan kimse için ilim güzel olmaz.” [İbn Abdülber, 1422: 1/411]

15 [455] Hatib el-Bağdâdî’nin dediği şu husus da âdâbdandır: “Öğrencinin mümkün oldukça bekâr kalması tercih edilir ki eşinin hukukuyla meşgul olmak, geçim işiyle ilgilenmek onu kemaliyle ilim talep etmekten alıkoymasın.”

[456] Bilgelerden birine, “Düşmanın öldü.” denildi. O şöyle karşılık verdi: “‘Evlendi.’ demenizi arzu ederdim.”

[457] İbn Sîrîn’e kadınlar sorulunca şöyle dedi: Fitne kapılarının ve hüznün depolarının anahtarlarıdır. Kadın sana iyilik ettiği zaman, senin başına kakar, sırrını ifşa eder, senin işini ihmal eder ve senden başkasına meyleder. Denilmiştir ki: Kadınlar gündüzün diken ve geceleyin reyhandırlar.

[458] Biri de şöyle diyor: Gurbetle ilgilenmek, kadınlarla ilgilenmekten daha iyidir. Sehl’e kadınlar soruldu, o şöyle cevap verdi: “Kadınlardan uzak durmaya sabretmek, onlara katlanmaktan daha iyidir. Onlara katlanmak, cehenneme sabretmekten daha iyidir.”

[٤٥١] وأنشد بعضهم:

همّ الدقيق وهمّ الزيت والخطبِ هي التي أوقعت نفسي إلى العطبِ
كيف تسألني عن حفظ مسألة لمثل هذا، أو اهتَزَّ إلى الطَّربِ

[٤٥٢] وقال بعض العلماء: «لو كَلَفْتُ بشراء بصلة ما حفظت حديثا واحدا».

٥ ولكن الله المستعانُ.

[٤٥٣] وروي أن عمر بن عبد العزيز رضي الله عنه، كان يكتب إلى عماله ويقول لهم:

اجروا على طلبة العلم الرزق، وفرِّغوهم للطلب.

[٤٥٤] وقال سحنون: «لا يحسن العلم لمن يأكل حتى يشبع، ولا لمن يستهمّ

بغسل ثوبه».

[٤٥٥] ومنها: ما قاله الخطيب البغدادي: أنه «يستحبّ له أن يكون أعزب ما

أمكن، لئلا يشغله الاشتغال بحقوق الزوجة، والاهتمام بأمر المعاش عن كمال طلب العلم».

[٤٥٦] قيل لبعض الحكماء: مات عدوك؟ فقال لهم: وددت لو قلت تزوج.

[٤٥٧] وسئل ابن سيرين عن النساء فقال: مفاتيح أبواب الفتن، ومخازن

١٥ الحزن، إن أحسنت المرأة إليك، منّت عليك، تفشي سرك، وتهمل أمرك، وتميل إلى غيرك. وقيل: النساء شوكة بالنهار، وريحان بالليل.

[٤٥٨] وقال بعضهم: معالجة الغربة خير من معالجة النساء. وسئل سهل

عن النساء، فقال: «الصبر عنهن خير من الصبر عليهن، والصبر عليهن خير من الصبر على النار».

[459] Allah için ne güzel söylemiş söyleyen:

Kalplerin parçalanmasına sebep olan durumlar ne zaman görürsen
Onları soruştur, onların kadınlar tarafından yapıldığını görürsün.¹

[460] Kısacası, işlerden ve evlatlardan kendini soyutlamak, ilmi isteyen kimse için ilim talep etmeye daha fazla yardımcıdır, himmetini daha toplayıcıdır ve hayatına daha fazla lezzet kazandırıcıdır. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “İki yüzden sonra sizin en hayırlınız, yükü hafif olandır; yani malı ve çocuğu olmayandır.” [Beyhakî, *Şu‘abü’l-Îmân*, 10350. Hadis, zayıftır.]

12. İlim/Bilgi Tutkusu

[461] Öğrencinin ahlâkî değerlerinden bir de, “ilim öğrenmeye çok tutkulu olması, bütün vakitlerinde bunu sürdürmesidir. Seferde veya haza-
zarda, gece veya gündüz onun hiçbir vakti ilim talebi dışında geçmez.” [Nevevî, 1986: 1/64] Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “İki tamah-
kâr vardır ki doymazlar: İlim talep eden ve dünyayı talep eden.” [Dârimî,
“Mukaddime”, 32]

[462] Rivayete göre Hz. Mûsâ (a.s.) şöyle demiş: “Ey Rabbim! Senin hangi kulun en âlimdir? Allah şöyle cevap vermiş: İlme aç olan âlim. İbn Vehb diyor ki ilimden doymayan kimseyi kastediyor.” [İbn Abdülber, 1422: 2/812]

[463] Hâkim, *el-Mu‘cemül-Kebîr*’de Taberânî ve *Sünen*’inde Beyhakî’nin Ebû Hamîd es-Sâidî’den (ö. 60/679) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “İnsanların en aç, ilim talep edendir. İnsanların en toku ise, ilmi arzu etmeyen kimsedir.” [Munâvî, 1356: 1/163]

[464] *el-Kâmil*’de İbn Adiyy ve Ebû Nuaym’ın Enes’ten (r.a.) rivayeti-
ne göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Şu dördü, dört şeyden
asla doymaz: Göz bakmaktan, yeryüzü yağmurdan, dişi erkekten ve âlim
ilimden.” [İbn Adiyy, 1988: 5/330] Âlimlerden biri de şöyle demiş: “Ken-
disine peygamberlerin derecesi mümkün olup da onu kaçıran kimse, akıllı
değildir.” [Nevevî, 1986: 1/64]

1 Burada kadınlarla ilgili dile getirilen yargılar, tamamen kültürel olup İslâm’ın temel kaynaklarıyla te’lif edilemez. Sözü edilen olumsuz nitelikler, kadın olmaktan kaynaklanan hususlar olmayıp tamamen kültürel çevreyle ve eğitimle ilişkilendirilerek değerlendirilmesi gereken meselelerdir. Sözü edilen olumsuz tutum ve davranışlar, cahil bırakılan kadınlarda görülebileceği gibi, cahil kalmış erkeklerde de görülebilecektir (çev.).

[٤٥٩] والله درّ القائل:

مهما رأيت أمورا منها الفؤاد تفتّت
فاسأل عليها تجده من النساء تأتّت

[٤٦٠] وبالجملة، فالتجرد عن الأزواج والأولاد أعون على طلب العلم لمن

أراد، وأجمع لهم، وألذّ لعيشه. وقد قال ﷺ: «خيركم بعد المائتين الخفيف الحاذ الذي لا مال له ولا ولد».

[٤٦١] ومنها: «أن يكون حريصا على التعلم، مواظبا عليه في جميع أوقاته،

ولا يذهب شيء من أوقاته ليلا أو نهارا، حضرا أو سفرا، في غير طلب العلم»
فقد قال ﷺ: «منهومان لا يشبعان: طالب علم، وطالب دنيا».

[٤٦٢] وروي أن موسى عليه السلام قال: «يا رب، أي عبادك أعلم؟ قال:

عالم غرثان للعلم. وقال ابن وهب: يريد الذي لا يشبع من العلم».

[٤٦٣] وأخرج الحاكم والطبراني في الكبير، والبيهقي في سننه عن أبي

حميد الساعدي رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: «أجوع الناس طالب العلم، وأشبعهم الذي لا يتغيه».

[٤٦٤] وأخرج ابن عدي في الكامل، وأبو نعيم عن أنس رضي الله عنه عن النبي ﷺ

قال: «أربع لا يشبعن من أربع: عين من نظر، وأرض من مطر، وأنثى من ذكر، وعالم من علم». وقال بعض العلماء: «ليس بعقل من أمكته درجة الأنبياء ثم فوّتها».

[465] Şeyh Zerrûk, birilerinden naklen *Şerhu'l-Kurtubiyye*'de ve *Tuhfetu'l-Mürîd*'de şunu söylüyor: “İlmin aletleri dörttür: Ön açan hoca, çok sağlam akıl, ısrarla devam etme ve sahih kitaplar.” Birisi de buna şu ilaveyi yapmış: Tevfik ve ıslah.

5 [466] Âlimlerden birine, “İlmi ne ile elde ettin?” diye soruldu. O da şöyle dedi: Lamba ile ve sabaha kadar oturmakla.

[467] Söyleyenin şu sözü ne zarîf!

Nefsin rahatı yerilmiştir
O, hayvanların âdetidir.

10 Kesinlikle sen ilmi elde edemezsin,
Yorgun düşürmedikçe kerim nefsin.

[468] Hikmetli sözlerden birinde şu var: Öğrenimini uzatmayan ve kendini iyice yormayan kimse ilme ulaşamaz. Rahatına düşkün olan kimse, muradına eremez. Bezgin kişi, emelinden mahrum kalmayı ne kadar
15 çok hak ediyor! İnciyi, dalgıcı elde eder; avı ise avcısı.

[469] Şair şunu demiş:

İnsanlar arasında yorulmaksızın yücelikleri arzulayan kimseler var
Bu ne kadar yanlış düşünce! Oysa o zorlu işe paçalar sıvanır.

[470] Şâfiî de (r.a.) şöyle demiş:

20 Evet, ancak altı şeyle elde edilir ilim,
Onların adlarını sana açıkça bildireceğim:
Zekâ, hırs, yeterlilik, çalışmak,
Hocanın niteliği ve uzun zaman.

[471] Başkası şunu demiş:

25 On şeyle ilim elde edilir: Azık, sağlıklı oluş,
Ezberleme, öğrenme için keskin kavrayış,
Ders, düşünme, gurbette olma, kararlı çabalayış,
Öğretmenin çabası ve gençliğin baharında oluş.

[٤٦٥] قال الشيخ زروق في شرح القرطبية وفي تحفة المريد نقلا عن بعضهم
«آلات: العلم أربعة: شيخ فتاح، وعقل رجاح، ومداومة وإلحاح، وكتب صحاح».
وزاد بعضهم: وتوفيق وإصلاح.

[٤٦٦] وقيل لبعضهم بِمَ أدركت العلم؟ قال: بالمصباح، والجلوس إلى

٥. الصباح.

[٤٦٧] وما أظرف قول من قال:

راحة النفس ذميمة وهي عادة البهيمه

لن تنال العلم حتى تُتعب النفس الكريمه

[٤٦٨] وفي بعض الحكم: لا يدرك العلم من لا يطيل درسه، ولا يكثُر نفسه.

١٠ ومن لازم الرقاد حُرِّم المراد. ما أحق الملول، بأن يحرم المأمول. فاز بالدر

غائضه، وبالصيد قانضه.

[٤٦٩] قال الشاعر:

في الناس من يشتهي العلا بلا نصب هيهات شمر إلى الكد السراويلا

[٤٧٠] وقال الشافعي رحمه الله:

١٥ نعم، لا تنال العلم إلا بستّة

ذكاء وحرص واجتهاد وبلغة

سأنيك عن أسمائها ببيان

وسيمة أستاذ، وطول زمان

[٤٧١] وقال الآخر:

بعشر يُنال العلم: قوت وصحّة

ودرس وفكر واغتراب وهمة

وحفظ وفهم ثاقب في التعلم

وشرح شباب واجتهاد معلم

[472] Kendisine Allah rahmet etsin, (Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed) İbn Hişâm el-Ensârî en-Nahvî (ö. 761/1359) şöyle diyor:

Kim ilim için sabrederse, onu elde ederek zafere erer.

Kim güzel kadına evlenme teklif ederse masrafa sabreder.

5 Kim yüceliği talep için nefsinin az bir süre zelil etmezse eğer,
Uzun zaman zilletin kardeşi olarak yaşayıp gider.

[473] Ondan başkası da şöyle demiş:

İlim, Yüce Rabb'in sıfatlarındandır elbet.

Ey arkadaş! Öyleyse tüm gücünle ilmi talep et.

10 [474] Bir başkası da şöyle demiş:

İlim, meşakkat olmaksızın elde edilemez.

Rahatlıklar, yorgunluk olmaksızın derlenmez.

Mutluluğumun tamamlanması için nefsimle başbaşa kaldım.

Hamdimin nimetleri olarak başarı meyvelerini toplamaktayım.

15 [475] Başkası da şunu demiş:

Kim, ilim öğrenmenin zilletini bir saat tatmazsa,

Cahillik bardağını yudumlar hayatı boyunca.

Kim gençlik döneminde öğretimi kaçırırsa,

Ölümü nedeniyle dört tekbir al ona.

20 [476] Başkası şöyle diyor:

Benden önce en kadim zamanda şöyle denilmişti:

Gerçekten ben öğrenmek suretiyle elde ettim ilmi.

[477] Beyhakî'nin Muâz'dan (r.a.) nakline göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Pohpohlama, müminin ahlâkından değildir; ancak ilim talep etme hususunda olabilir." [Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, 4863]

25

[478] Bilgelerden birinin kelimelerinden: Kimin tembelliği devam ederse, umudu boşa çıkar.

[٤٧٢] وقال ابن هشام الأنصاري النحوي رحمه الله :

ومن يصطبر للعلم يظفر بنبيله من يخطب الحسنا يصبر على البذل
ومن لا يذل النفس في طلب العلا قليلا يعيش دهرا طويلا أcha ذل

[٤٧٣] وقال غيره:

العلم من أوصاف ربّ ماجد يا صاح فاطلبه بجدّ جاهد

[٤٧٤] وقال غيره:

فما يستفاد العلم دون مشقة ولا تُجتنى الرّاحات إلا من الكدّ
خلوتُ بنفسي كي تتم سعادتي فأجني ثمار الفوز من منن الحمد

[٤٧٥] وقال غيره:

ومن لم يذق ذلّ التعلم ساعة تجرع كأس الجهل طول حياته
ومن فاته التعليم وقت شبابه فكبر عليه أربعا لو فاته

[٤٧٦] وقال غيره :

قد قيل قبلي في الزمان الأقدم إني وجدت العلم بالتعلم

[٤٧٧] وأخرج البيهقي عن معاذ رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: «ليس التملق

من أخلاق المؤمن إلا في طلب العلم».

[٤٧٨] ومن كلام بعض الحكماء: من دام كسله، خاب أمله.

[479] Şair şunu diyor:

Kendini tamamen ilme ver ve araştır
Peygamberlik övüncü sana verilir.

Nitekim Allah, Yahyâ'ya demiştir:

5 Kitap'a sen sımsıkı sarıl. [Meryem 19/11]

[480] Başkası da şöyle demiş:

Tartışan bir fakih olmayı temenni etmişsin
Zorluğa katlanmadan; delilik çeşit çeşittir zaten.

Katlanmadan meşakkate mal kazanılmıyor ya,
10 Peki meşakkatsiz ilim nasıl kazanılabilir, ha?

[481] Başkası da şöyle diyor:

Ey ilim talep eden! Tembelliğe meyletme sakın!
Acele et. Gerçekten pek aceleci yaratılmıştır insan.

İlim elde etme konusunda ol sabrın bilincinde,
15 Amelsiz söz etmekten Allah'a sığınırım de.

İlmin başlangıcının tadı acıdır;
Ama onun sonu, baldan tatlıdır.

[482] Başkası şunu demiş:

İlmin sonunun tadı çok lezzetlidir.
20 Ondan zevk almanın başı sabır gibidir.

[483] Başkası şunu diyor:

Eğer seni rahatsız ediyorsa yazın sıcağı,
Sonbaharın meşakkati ve kışın soğuğu

Ve seni oyalıyorsa ilkbahar zamanının güzelliği,
25 Söyle bana, ne zaman senin elde etmen ilmi?

Bırak kuruntuları ve onların aldatmasını,
Zira gerçekten ilimler süsler delikanlıyı.

[٤٧٩] وقال الشاعر :

اعكف على العلم وادرس ثَوَى فخار النبوة
فالله قال ليحيى: خذ الكتاب بقوة

[٤٨٠] وقال الآخر:

تمنيت أن تُمسي فقيها مناظراً ٥
فليس اكتساب المال دون مشقة
بغير عناء فالجنون فُنُونُ
تَحَمَّلَتْهَا فالعلم كيف يكون؟

[٤٨١] وقال الآخر:

يا طالب العلم لا تركز إلى الكسل ١٠
واستشعر الصبر في نيل العلوم وقل
أعوذ بالله من قول بلا عمل
لكن آخره أحلى من العسل
العلم أوله مرّ مذاقته

[٤٨٢] وقال الآخر :

آخر العلم لذيد طعمه ١٥
وابتداء الذوق منه كالصبر

[٤٨٣] وقال الآخر:

إذا كان يؤذيك حر المصيف ١٥
ويلهيك حسن زمان الربيع
وكذب الخريف وبرد الشتاء
فأخذك للعلم قل لي متى؟
وخل الأمانى وتغريها
فإن العلوم تُزين الفتى

[484] Hikmetli sözlerden birinde şu var: Hiçbir fazilet, asla yorgunluk olmadan elde edilemez. İlmin en değerlisi, onu talep etmenin zilletiyle elde edilendir. En makbul olanlar, ancak riskli olanı yapmakla elde edilir. Rahatın elde edilmesi, istirahatın azlığındadır.

5 [485] Bravo şunu söyleyene:

Ayağını yor eğer rahatlığı istiyorsan;
Nice yorgunluk vardır seni yüceliklere sunan.

[486] Başkası şunu demiş:

Yorulursan seni yorulmaktan kurtaran rahatı bulursun;
10 Hiçbir rahatlık yoktur ki ondan önce yorgunluk olmasın.

[487] Başkası şunu diyor:

İstedğin iyilikler hususunda tembellik göstermeyi bırak;
Zira hiçbir tembel, iyiliklerle mutlu olamaz.

[488] Diğeri şunu diyor:

15 Hiçbir onurlu, derleyemez övgülerin tatlılığını,
Ta ki tadıncaya kadar taleplerinin acılığını.

[489] Şöyle denilmiştir: Lutufkların hazineleri, büyük sıkıntı köprüleri-
nin üzerindedir.

[490] Belevî (rh) şöyle diyor:

20 Bil ki ilim, gerçekten himmete sahiptir.
O, izzet-i nefislidir, kıskançtır.

Sana bir kısmını verir nurlarından;
Eğer ondan başkasıyla arkadaş olmazsan.

Şayet başkasına yönelerek, onunla
25 İlgilenmezsen, nail olamazsın hayrına.

Öyleyse başka meşgaleleri bırak bir tarafa;
Onun vereceklerini kazanmaya aban, yürü onunla.

Onu belle, onu zikret ve onu unutma.
Şaşkınlıktan kurtulursun, amel edersen onunla.

[٤٨٤] وفي بعض الحكم: ما نيلت قط فضيلةً إلا بتعب، وأعز العلم ما كان عن ذل الطلب. ولا تُنال الغُرر إلا بارتكاب العَرَر. طلب الرّاحة في قلة الاستراحة.

[٤٨٥] والله درّ القائل:

٥ إن تطلب الراحة فاتعب قَدَمُكَ كم تعب إلى المعالي قَدَمُكَ

[٤٨٦] وقال الآخر:

اتعب تجد راحةً تنجيك من تعبٍ لا راحةً قطّ إلا قبلها تعبُ

[٤٨٧] وقال الآخر:

دع التكاثر في الخيرات تطلبها فليس يسعد بالخيرات كسلان

١٠ [٤٨٨] وقال الآخر:

لا يجتني حلو المحامد ماجدٌ حتّى يذوق من المطالب مرّها

[٤٨٩] وقد قيل: خزائن المِنَّة على قناطر المَحَن.

[٤٩٠] وقال البلوي رحمه الله:

اعلم بأن العلم ذو همة وهو عزيز النفس ذو غَيْرَةٍ

١٥ ينيلك البعض من أنواره إن لم تكن مصطحبا غَيْرَةٍ

وإن تكن مشتغلا مقبلا على سواه لم تنل خَيْرَةٍ

فأطرح الأشغال واعكف على تحصيل ما يُعطى وَسِرْ سَيْرَةٍ

واحفظه واذكره ولا تنسه واعمل به تُنج من الخَيْرَةِ

[491] İlim, marifet ehlinin nitelediği bu özellikte ise, o zaman rahatına düşkünlere nasıl yönelir? Tembellik yapana ilim hiç ulaşır mı? Araştırıp yorulan kimse ile oyunda eğlencede olan kimse eşit olur mu? Olacak şey değil; bunun tasası azı dışı, diğerinin tasası ise kitabı. Aynı şekilde, o ikisinin arasında toprakla altın arasındaki kadar kıymet farkı ve tavan ile Arkturus yıldızı arasındaki kadar yakınlık farkı var. Kimin bütün kaygısı karnı ve cinsel organı olursa onun ilmi elde etmesini ümit etme. Bununla birlikte, Allah'tan başka ne veren vardır ne de engelleyen. O'ndan başka hiçbir zarar veren de yoktur, yarar veren de. O, ilmi kime verirse ona ulaşır; kimi de mahrum ederse ondan ayrı düşer. İlim talebi uğrunda kendini bitkin düşüren ve ömrünü kitap toplama yolunda tüketen nice kimseler gördük ki mahrumiyet onu ilimden uzaklaştırmış, memleketi onu alıkoymuştur.¹ Ne var ki eğer onun maksadı, Yüce Allah'ın rızası olduğu zaman, Mevlâ'nın keremini kaçırmaz. Allah'tan başarılı kılmasını ve doğru yola erdirmesini diliyoruz.” [Belevî, 1985: 1/16-17] Evet, zaruretin gerektirdiği miktar, mutlaka kaçınılmazdır. Yemek, uyku, usancı gidermek için dinlenmek gibi. Nitekim şairlerden biri şöyle diyor:

Çalışarak yorulmuş tabiatına dinlenme imkânı sağla
Ki kendine gelsin ve onu biraz mizahla da oyala.

Ancak, ona mizah imkânı verdiğin de olsun ha,
Yemeğe tuz ne kadar verilirse o miktarda.

[492] İbn Abdülber şunu diyor: İlim elde etmek için en güzel yol, usandırıcı fazlalığa kaçmadan devamlı ilme gayret göstermektir. (Ebû Bekr Muhammed b. Müslim) İbn Şihâb (ez-Zühri) de şöyle diyor: İlimle acı çeker duruma düşme (başka bir rivayete göre: ilimle boy ölçüşme); ama onu gündüzler ve geceler boyunca azar azar almaya bak. Kim ilmi toptan almayı dilerse ilim ondan tamamen uzaklaşır. [İbn Abdülber, 1422: 1/431] Ve şöyle denilmiştir: “Sen ilme tamamını verdiğin zaman ilim sana bir kısmını verir.” [Gazzâlî, 1997: 1/51]

[493] Zühri, hadis nakleder sonra şöyle derdi: “Şiirlerinizden getirin. Aşırılık, usandırıyor. Nefsin de payı var. Bizi hafifletecek şeylere dalınız.” [İbn Abdülber, 1422: 1/432]

1 Sünnetullah'ın değişiklik kabul etmeyeceğini [Ahzab 33/62] göz ardı etmemek gerekir. Allah, hiç kimseye zulmetmez; herkesin emeğinin karşılığını mutlaka verir. Sebeplere baş vurana sonuçtan mahrum bırakmaz. “İnsan için sadece çalışmasının karşılığı vardır.” [Necm 53/39] “Doğrusu Allah, işini iyi ve güzel yapanların (Muhsinlerin) ecrini zayi etmez” [Tevbe 9/120] “Muhakkak biz, işini iyi ve güzel yapan kimsenin amelini zayi etmeyiz.” [Kehf 18/30] Bu yüzden, başarısızlık durumunda yapılacak ilk iş, kişinin nerede hata yaptığını araştırmak olmalıdır (çev.).

[٤٩١] «وإذا كان العلم بهذه الصفة، التي وصفها أهل المعرفة، فكيف ينقاد لأهل الرقاد، وهل قطُّ وَصَلَ الذي كَسَلَ، أيسْتَوِي من درس وتعب، مع من لها ولعب. هيهات همُّ هذا ضَرْسُهُ، وهمُّ الآخر طَرْسُهُ. كذلك بينهما ما بين التبر والترب. والسَّمَك والسَّمَاك في القيمة والقرب. من كان همُّه بطُّه، وفرجه فلا ترجمه. ومع هذا فلا معطي ولا مانع إلا الله، ولا ضار ولا نافع إلا هو؛ فمن أعطاه وَصَلَ، ومن حرمه انفصل. كم رأينا من أتعب نفسه في الطلب، وأنفدَ غُمْرَهُ في جمع الكتب، والحرمان يبعده، والبلدُ يُقْعِدُهُ، لكن إذا كان قصده وجه الله تعالى فلا يفوته كرم المولى. نسأل الله التوفيق وهداية الطريق». نعم، مقدار ما تدعو إليه الضرورة، لا بدَّ منه كالأكل والنوم والاستراحة لإزالة الملل، كما قال بعض الشعراء: ١٠

أفد طبعك المكدود بالجدِّ راحة يجمَّ وعلَّله بشيء من المَرْح
ولكن إذا أعطيته المرح فليكن بمقدار ما يُعطى الطعامُ من الملح

[٤٩٢] وقال ابن عبد البر: ومن أحسن الطَّرِيق لأخذ العلم المواظبة عليه من غير إكثار مُمِلٍّ. قال ابن شهاب: لا تكابد العلم، ولكن خذه مع الأيام والليالي الشيء بعد الشيء؛ فمن رام أخذه جملة، ذهب عنه جملة. وقيل: «العلم إذا أعطيته كلك أعطاك بعضه».

[٤٩٣] وكان الزهري يحدث ثم يقول: «هاتوا من أشعاركم، فإن الإدمان يُمل، وللنفس حظ، وأفيضوا فيما يخفف علينا».

[494] İbn Vehb şunu demiş: “İlim, kuşatılamayacak kadar çok fazladır. Bu nedenle ondan en güzelini alınız.” [İbn Abdülber, 1422: 1/437] Şu şiir söylenmiş:

İlim ne kadar çok ve ne kadar geniş!
Kim onu toplamaya güç yetirebilmiş?
Mutlaka onu elde etmeye çalışan biriysen,
İlmin en yararlı olanını elde etmeye çalış sen.

[495] Bir başkası şunu demiş:

Hiçbir adam ilmi tamamen toplamadı,
Bin yıl onunla uğraşmış olsa bile.
Fakat ilmin dibi çok derinlerde,
İyisi, her ilimden en güzelini derle.

[496] Bilgelerden biri şunu diyor: “İlmi, sonuna varmak ve nihayetine vakıf olmak arzusuyla değil; ancak bilinmemesi câiz olmayan şeyleri elde etmek arzusuyla talep ettim.” [Endelusî: 2/178]

[497] Mâlik b. Dînâr şöyle diyor: “Kim ilmi kendisi için talep ederse, ilmin azı ona yeter; kim de ilmi insanların ihtiyaçları nedeniyle talep ederse, onların ihtiyaçları pek çoktur.” [İbn Abdülber, 1422: 1/538]

[498] Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kim ilmin sonu olduğunu zannederse ilimden nasibini azaltmış olur.” [İbn Abdülber, 1422: 1/384] Çünkü Yüce Allah, şöyle buyuruyor: “Size ilimden çok azı verilmiştir.” [17/İsrâ: 85]

[499] İbn Mes‘ûd (r.a.), arkadaşlarına şöyle demiştir: “Meclisiniz ve beni beklediğiniz bana haber verildi. Çıkıp size gelmekten beni engelleyen tek şey, sizi usandırmaktan hoşlanmamamdır. Resûlullah (s.a.) bizi bıktırmaktan korktuğu için bize öğüt vermek için vakit belirler, öğüt vermeyi aralıklı yapardı.” [İbn Abdülber, 1422: 1/435]

[500] Denilir ki: İlim yağmur gibidir; tamamen olmaması helâktır, iyice çok olması da helâktır. Her şeyin ortası güzel şeydir.¹

1 İlmin helâk edici olduğu şeklindeki görüş, Kur’ân’ın ruhuyla bağdaşır gözüküyor. Aslında ilim öyle bir hazinedir ki ondan ne kadar çok alırsan yararlıdır. İlim, mahza faydadır. Onun için Kur’ân, mutlak ilmi takdir eder ve müslümanları ona teşvik eder. Helâk eden bir şey ilim olamaz; o, ilimden başka bir şeydir (bk. M. Ş. Aydın, Din Eğitimi Bilimi, Kimlik yayınları, Kayseri, 2017. çev.).

[٤٩٤] وقال ابن وهب: «العلم أكثر من أن يحاط به، فخذوا منه أحسنه» وأنشدوا:

ما أكثر العلم وما أوسعهُ من ذا الذي يقدر أن يجمعه
إن كنت لا بدّ له طالباً محاولاً فالتمس أنفعهُ

[٤٩٥] وقال آخر:

ما حوى العلم جميعاً رجلٌ لا ولو مارسه ألف سنّة
لكن العلم بعيدٌ غورُهُ فخذوا من كل علم أحسنّة

[٤٩٦] وقال أحد الحكماء: «لست أطلب العلم طمعاً في غايته، والوقوف على نهايته، لكن التماس ما لا يسع جهله».

[٤٩٧] وقال مالك بن دينار: «من طلب العلم لنفسه فالقليل منه يكفيه، ومن طلبه لحوائج الناس فحوائجهم كثيرة».

[٤٩٨] وقال عليه السلام: «من ظنّ للعلم غاية فقد بخسه حظه» لقوله تعالى: ﴿...وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾^١.

[٤٩٩] وقال ابن مسعود رضي الله عنه لأصحابه: «قد أخبرتُ بمجلسكم وانتظاركم لي، وما منعني من الخروج إليكم إلا كراهية أن أملككم. كان رسول الله ﷺ يتخولنا بالموعظة مخافة السامة علينا».

[٥٠٠] ويُقال: العلم كالمطر، عدمه بالكلية هلاكٌ، وكثرته جدّاً هلاكٌ، والوسط من كل شيء حسن.

[501] Mâlik, kız kardeşinin ve Ebû Uveys'in (ö. 202/817) oğulları Ebû Abdullah İsmail (ö. 226/840) ve Ebû Bekr'e şöyle dedi: Siz ikiniz bu durumdan yararlanmak istiyorsanız, bilgiyi azaltıp onu kavramaya çalışın.

5 [502] Hz. Ali (r.a.) şunu demiştir: "Bu ruhları yatıştırın. Zira onlar, tıpkı demir paslandığı gibi paslanırlar." Yine o diyor ki "Gerçekten kalp zorlandığı zaman körleşir." [Kâdî İyâz, 1975: 38]

[503] Ebu'l-Fadl Kâdî İyâz (ö. 544/1149), *Buğyetu'r-Râid limâ Tedam-menehu Hadîsu Ümmi Zer'in mine'l-Fevâid* diye adlandırdığı kitabında
10 şunları söylüyor: "Doğrusu bu hadiste fıkıh açısından, ruhu yatıştırmak ve kalpleri cilalamak için haberlerin nükteli olanlarını ve hikâyelerin nadir olanlarını (şaheserlerini) anlatarak muhabbet etme hususu vardır. Tirmizî, *Şemâil*'inde bu hadise şu sözlerle başlık yapmış: "Hz. Peygamber'in kelâmında gece muhabbetiyle ilgili gelen rivayetler babı." Şunu diyor: Bütün
15 bunlar, kesintisiz devam etmediği; sadece nadir zamanlarda, arada bir olduğu müddetçe onaylanmaktadır. Ama bu, adamın âdeti ve alışkanlığı olup sonuçta adam onunla tanınır olursa, işte o yerilmiştir, beğenilmez, kişiliğin düşüklüğünü ve maksadın rezilliğini gösterir. Yine o diyor ki fıkıh açısından bu hadiste bazen şaka yapmanın câiz, yakınlarıyla latifeleşme
20 ve insanlar arasında güler yüzlü olmanın mubah olduğu hususu vardır. Ki o, birlikte yaşamının güzelliğindendir." [Kâdî İyâz, 1975: 37-39, 178. Tasarrufla]

[504] Maşallah şu şiiri söyleyene:

25 Kişinin ömrü âfetsiz olarak uzun olursa
Olaylar, saldırılarıyla akıl kazandırmıştır ona.

Sakin sakın ha şakadan! Çünkü o,
Sana çocukluk, kirlilik ve bayağılık getirir

Ve güzelliğinden sonra yüz suyunu giderir,
Sahibine izzetten sonra zillet üretir.

[٥٠١] وقال مالك لابني أخته إسماعيل وأبي بكر ابني أبي أويس: إن أردتما أن تنتفعا بهذا الشأن فقللا منه وتفهما فيه.

[٥٠٢] وقال علي عليه السلام: «سلوا هذه النفوس فإنها تتصدى كما يتصدى الحديد. وقال أيضا: إن القلب إذا أكره عَمِيَ».

٥ [٥٠٣] وقال القاضي أبو الفضل عياض في كتاب سماه بغية الزائد لما تضمنه حديث أم زرع من الفوائد إن «في الحديث من الفقه التحدث بملح الأخبار، وطرف الحكايات تسلية للنفس، وجلاء للقلوب. وقد ترجم لهذا الحديث الترمذي في شمائله بقوله: باب ما جاء في كلام النبي ﷺ في السمر، قال: وهذا كله ما لم يكن دائما متصلا، وإنما يكون في النادر من الأحيان، ساعة بعد ساعة. وأما أن يكون ذلك، عادة الرجل ودأبه، حتى يُعرف به، فذلك مذموم غير محمود دال على سقوط المروءة ورذالة الهمة قال: وفيه من الفقه جواز المزح في بعض الأحيان، وإباحة الدعابة مع الأهل، وبسط الوجه مع الناس، فهو من حسن العشرة».

[٥٠٤] والله درّ القائل :

١٥	إذا طال عُمر المرء في غير آفة	أفادت له الأيام في كَرّها عقلا
	فإياك إياك المزاح فإنه	يجري عليك الطفل والدنس النذلا
	ويذهب ماء الوجه بعد بهائه	ويورث بعد العزّ صاحبه ذُلا

13. Hocaya Hüsnüzanla Bakma

[505] “Hocasının kaba davranmasına ve kötü huyuna karşı öğrencinin sabırlı olması ve hocasının bu durumunun ona devam etmekten ve onun olgunluğuna olan inancından öğrenciyi vazgeçirmemesi; hocanın görü-
nürde bozuk olan davranışlarını sahih yorumlarla açıklaması âdâbdandır.”
[Nevevî, 1986: 1/65] Şöyle denilmiştir: Kimin bilgilerinden bir şeye ihtiya-
cın olursa, onun ayıplarından hiçbirine bakma.

[506] İbn Abbâs şunu demiştir: “Talep eden (öğrenci) olarak zelil ol-
dum ve sonuçta talep edilen olarak aziz oldum.” [Mâverî, 2002: 105; İbn
Abdülber, 1422: 1/474] İlim talep eden öğrenciye bu yaraşır; yoksa hiçbir
şey elde edemez. İbn Abbâs demek istiyor ki ilim talep ederken zelil ol-
dum, nefsimi hafife aldım, ilim elde etme yolunda meşakkate talip oldum
ve sonunda talep edilen olarak saygın oldum; yani talep edilen olduğum
durumda aziz (değerli/itibarlı) hâle geldim.

[507] Hâkim’in *Müstedrek*’teki rivayetine göre yine İbn Abbâs şöyle di-
yor: “Resûlullah (s.a.) ruhunu teslim edince adamın birine dedim ki “Haydi
gel, Resûlullah’ın (s.a.) ashabından öğrenelim; onlar çoklar.” Bunun üzeri-
ne şöyle dedi: “Vallahi sana şaşıyorum Ey İbn Abbâs! İnsanları sana ihtiyaç
duyar hâlde görüyor musun? Oysa sen, insanların arasında Resûlullah’ın
(s.a.) ashabından birtakım kimseleri görüyorsun” Onu hemen terk ettim ve
Resûlullah’ın (s.a.) ashabına sormaya, onlardan öğrenmeye yöneldim. Resû-
lullah’tan (s.a.) işittiği bana ulaşan hadis için adama gidersem onu öğlen uy-
kusunda (kaylule) buluyordum. Dış elbisemi onun evinin kapısında yastık
yapıp yaslanıyorum, rüzgârlar yüzüme vuruyordu; ta ki o kişi çıkıp bana
gelinceye kadar. O beni görünce şöyle derdi: “Ey Resûlullah’ın amcasının
oğlu! Ne oluyor sana, neyin var?” Şöyle cevap verirdim: “Resûlullah’tan (s.a.)
rivayet ettiğin bir hadis bana ulaştı da onu senden dinlemek arzu ettim.”
Bunun üzerine derdi ki “Keşke haber gönderseydin, ben sana gelirdim!” Ona
şöyle derdim: “Asıl benim sana gelmem gerekir.” O önceki adam beni görü-
yordu ki Resûlullah’ın (s.a.) ashabı çekip gitmişler ve insanlar bana muhtaç
durumdalar. Bunu üzerine şöyle dedi: “Sen benden daha iyi biliyormuşsun.”
[Bağdâdî, 1983:1/158-159; İbn Abdülber, 1422: 1/365-366]

14. Hocaya İkrâm Ve Hizmet Etme

[508] Öğrencinin, hocasına ikramda bulunması, malından harcayarak
onu rahatlatması ve ihtiyaçlarını giderme hususunda ona hizmet etmesi de
öğrencinin ahlâkî değerlerindendir. Şöyle denilmiştir:

[٥٠٥] ومنها: «أن يصبر على جفوة شيخه، وسوء خلقه، ولا يصده ذلك عن ملازمته، واعتقاد كماله، ويتأول لأفعاله التي ظاهرها الفساد تأويلات صحيحة». فقد قيل: من احتجت لشيء من علومه، فلا تنظر إلى شيء من عيوبه.

[٥٠٦] وقال ابن عباس: «ذلت طالبا فعززت مطلوبا»، وكذا ينبغي لطالب العلم، وإلا لم يحصل له شيء، أي صرت ذليلا في حال الطلب، وأهنت نفسي وطلبت المشقة في طلب العلم، فعززت مطلوبا، أي صرت عزيزا حال كوني مطلوبا.

[٥٠٧] وعنه أيضا فيما أخرجه الحاكم في المستدرک، قال: لما قبض رسول الله ﷺ، قلت لرجل: هلم فلتعلم من أصحاب رسول الله ﷺ، فإنهم كثير. فقال: العجب والله لك يا ابن عباس! أترى الناس يحتاجون إليك، وفي الناس من ترى من أصحاب رسول الله ﷺ، فتركت ذلك، وأقبلت على المسألة، والتعلم من أصحاب رسول الله ﷺ فإن كنت لآتي الرجل في الحديث يبلغني أنه سمعه من رسول الله ﷺ فأجده قائلاً، فأتوسد ردائي على باب داره، تسفي الرياح على وجهي حتى يخرج إلي. فإذا رأياني قال: يا ابن عم رسول الله ﷺ ما لك؟ قلت: حديث بلغني أنك تحدّثه عن رسول الله فأحببت أن أسمعه منك. فيقول: هلا أرسلت إلي فأتيك. فأقول: أنا كنت أحق أن آتيك. وكان ذلك الرجل يراني قد ذهب أصحاب رسول الله ﷺ وقد احتاج الناس إلي فيقول: أنت كنت أعلم مني.

[٥٠٨] وأن يكرمه، ويوسع عليه بماله، ويخدمه في حوائجه، فقد قيل:

Gerçekten de öğretmen ve doktor, her ikisi de,
 İçtenlikli olamazlar, kendilerine ikram edilmediğinde.
 Hastalığına sabret, eğer doktorunu hafife alırsan,
 Cahilliğine katlan eğer öğretmenine kaba davranırsan.

5 [509] Başkası şunu demiş:

İnsanlardan altısına yap ikramını ve iyiliğini;
 Onların şerrinden sakın ve koru kendini:
 Doktor, hacamat yapan, hoca, ozan,
 Makam sahibi ve derin kavrayışlı olan.

10 [510] Bir başkası da şöyle demiş:

Sana biri bir bilgi sağladığı zaman ilimden
 Ona teşekkür etmeyi sürdür ebediyyen.
 Allah falanı, bana sağladığı yararlarla ödüllendirsin,
 De ve kibirlenmeyi, haset etmeyi at gitsin.

15 [511] Birçok âlim, öğretmenin hakkını, babanın hakkından üstün tutmuşdur. Şu söz, onlardan birisine aittir:

Ey soylulukla ve geçmişiyile övünen,
 Ve yüceliği, şerefi kenara iten!

20 Cesetlerimizin babaları, sebeptirler
 Çürüyüp telef olan unsurlar olmamıza.
 İnsanlara ilim öğreten en hayırlı babadır.
 Çünkü bu, spermin değil, ruhun babasıdır.

[512] İmâm Ebûbekir b. Arabî'nin (r.a.) *Sirâcü'l-Mürîdîn* adlı eserinde
 şu ifadeler yer almaktadır: “Öğrencilerin, tıpkı ebeveynlerine iyi davrandık-
 25 ları gibi, öğretmenlerine de iyi davranmaları gerekir. Hocanın elini öpmek,
 ona meşgalelerinde yardım etmek, eğer binite binerse civarında yürümek,
 onun kadrini yüceltmek, ona yönelmek, ona bakmak ve onu dikkatle din-
 lemek, ona saygılı olmak, soru sorma hususunda ondan izin istemek, onun
 hatasını saklamak, gaffetini/dikkatsizliğini beklememek ve ayıbını örtmek
 30 suretiyle ona iyi davranmaları gerekir. Hatta gerçekte öğretmenler, kendile-
 rine iyi davranılması konusunda babalardan daha fazla öne çıkarılmışlardır.

إن المعلم والطبيب كلاهما لا ينصحان إذا هما لن يُكرَما
فاصبر لدائك إن أهنت طبيبه واصبر لجهلك إن جفوت معلما

[٥٠٩] وقال الآخر :

عليك بإكرام وبرٍ لستة من الناس واحذر شرهم وتوقه
طبيبٌ وحجّامٌ وشيخٌ وشاعرٌ وصاحبٌ ديوانٍ ومن يتفقه

٥

[٥١٠] وقال آخر :

إذا أفادك إنسان بفائدةٍ من العلوم فأدمن شكره أبدا
وقل فلان جزاه الله سالحةً أفادنيها وألقِ الكبر والحسدا

[٥١١] «وقد رجح كثير من العلماء حق المعلم على حق الوالد. ول بعضهم :

يا فاخراً بالعظام والسلف وتاركا للعلاء والشرف
آباء أجسادنا هم سببٌ لأن جعلنا عوارض التلّف
من علم الناس كان خير أبٍ ذاك أبو الروح لا أبو النطف

١٠

[٥١٢] وفي سراج المريدين للإمام أبي بكر بن العربي رحمته الله ما نصّه: «وكما

يلزم برّ الوالدين يلزم بر المعلمين على المتعلمين بأن يقبلوا يده ويعينوه في شغله، ويمشوا إن ركب حوله ويعظموا قدره، ويعينوه في شغله، ويجعلوه قبلتهم، وينظروا إليه وينصتوا، ويوقروا ويستأذنه في السؤال، وليحفظوا زلته، ولا يتطلبوا غرته، وليستروا عورته. وهم في الحقيقة أكد من الآباء في المبرة.

١٥

Kurtubî, kendi tefsirinde şunları söylemektedir [1372: 1/336]: Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: 'İnsanların en hayırlısı ve yeryüzünde yürüyenlerin en hayırlısı, muallimlerdir. Din (anlayışı) eskidikçe onu yenilerler. Onlara karşılıksız verin, onları ücretle çalıştırdığınız kişi durumuna düşürmeyin ki onları zora sokmayasınız. Muallim, çocuğa 'bismillâh-rahmânirrahim' der ve o da bunu söylerse Allah, bu çocuğa, o muallime ve anne babasına cehennemden kurtuluş beratı verir.' [Kurtubî, 1372: 1/336.]” [Belğîtî, 1309: 2/127]

15. Takvâ Sahibi Olma

[513] İbn Rüşd'un şu sözleri de öğrencinin uyması gereken âdâbdandır: İlim talep etmek için kendisiyle Allah'tan yardım istenecek şeylerin en üstünü, Aziz ve Celil Allah'a karşı takvâ sahibi olmaktır. Zira Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah'a karşı takvâ sahibi olunuz. Allah size öğretiyor. Allah, her şeyi en iyi bilendir." [Bakara 2/282]¹

[514] (Ömer) el-Fâkihânî (ö. 734/1333) de diyor ki bu âyetten daha açık delil, Yüce Allah'ın şu sözüdür: "Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı takvâ sahibi olursanız Allah size furkan² verir." [Enfâl 8/29] Furkandan maksat, hak ile bâtılın arasını ayıran şeydir. Bu âyet, şart ve onun cevabı şeklinde ifade edilmiştir. Oysa birinci âyet, müfessirlerin dediğine göre öğüttür, nimetleri saymadır. O âyetin manası hakkında her ne kadar, "Kim takvâ sahibi olursa Allah ona hayrı öğretir ve ona ilham eder" denilmiş olsa da birinci anlam daha doğru ve kuvvetlidir. Zira âyetteki "Allah size öğretiyor" sözü yeni başlayan bir cümledir (şartın cevabı değildir).

[515] Mâlik b. Enes (r.a.) şöyle diyor: İlim, çok ürkektir; ancak takvâ ve haşyet (saygıdan kaynaklanan korku) sahibi bir kalple ünsiyet eder (onunla birlikte olmaktan hoşlanır). Evzâ'îden (ö. 157/773) de şu naklediliyor: Kim bildikleriyle amel ederse, bilmediklerini elde etme başarısı kendisine verilir.

[516] Şair şöyle demiş:

Vekî'e³ bellememin kötü olduğundan ettim şikâyet;
O da bana günahları terk etmemi etti işaret
Ve şöyle dedi: Elbette bellemenin güzelliği lutuftur;
Ne var ki Allah'ın lutfundan isyankâr mahrumdur.

1 İbn Rüşd bu âyeti şöyle anlıyor: Allah'a karşı takvâ sahibi olursanız Allah size öğretir... çev.

2 İyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırma ölçütü/yetisi (çev.).

3 Ebû Süfyan Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812)

وقال القرطبي في تفسيره: رُوِيَ عن النبي ﷺ أنه قال: «خير الناس وخير من يمشي على الأرض المعلمون، كلما خلق الدين جددوه أعطوهم ولا تستأجروهم فتهرجوهم. فإن المعلم إذا قال للصبي: بسم الله الرحمن الرحيم، فقال الصبي بسم الله الرحمن الرحيم، كتب الله براءة للصبي، وبراءة للمعلم، وبراءة لأبويه من النار».

[٥١٣] ومنها: ما قاله ابن رشد: إن أفضل ما يستعان به على طلب العلم تقوى الله عز وجل، فإنه تعالى يقول: ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا تُزْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ...﴾^١.

[٥١٤] قال الفاكهاني: وأصرح من هذه الآية في الدلالة قوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا...﴾^٢ أي فارقا بين الحق والباطل، فإنها سيقّت مساق الشرط والجزاء. وأما الآية الأولى فهي وعظ وتعدد نعمة على ما قاله المفسرون، وإن كان قد قيل في معناها من اتقى الله علمه الخير وألهمه. والأول أصح وأظهر، إذ قوله: ﴿يُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ﴾ مستأنف.

[٥١٥] وقال مالك بن أنس رحمته الله: العلم نفور، لا يأنس إلا بقلب تقي خاشع. وعن الأوزاعي: من عمل بما يعلم وفق لما لا يعلم.

[٥١٦] وقال الشاعر :

شكوت إلى وكيع سوء حفظي	فأومأ لي إلى ترك المعاصي
وقال إن حسن الحفظ فضل	وفضل الله لا يوتاه عاصي

١ البقرة: ٢٨١.

٢ الأنفال: ٢٩.

[517] Bir başkası da şöyle demiş:

Aklın aydınlanması, hevaya itaatla karartılmıştır.
Hevaya baş kaldıran aklın aydınlanması ise artar.

16. İbadet ve Hayır Yapmayı Sürdürme

[518] Öğrencinin, taatlara ve nafil hayırlara, iyiliklere devam etmesi, öğrencinin ahlâkî değerlerindendir. Üstad Ebû Abdullah b. el-Hâc, *el-Medhal*de şunları söylüyor: “İlim talep edenin (öğrencinin), ilim talebinin başlangıcında kendini ibadetlerden uzak tutmaması ve onun belirli zamanlarda sürekli yaptığı ibadetlerin olması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Sabah, akşam ve biraz da gece vakti (ibadeti) ile yardım dileniniz.” [Buhârî, “İman”, 29] Kendisiyle yardım dilenilen şey ise terk edilmez. İmam Mâlik (r.a.) diyor ki: İnsanları gördüm ki ilim öğreniyorlar; onlardan biri kırkına ulaşınca kendini tamamen ibadete veriyor ve döşegini dürüp kaldırıyor. İmam Mâlik sonra şunu diyor: Öğrenci, kendisine meşakkatli olan veya ilimle meşgul olmasını ihlal eden amelleri yüklenmekten sakınsın. Yoksa ondan sonra bıktırır. Seyyid Ebû Muhammed -yani İbn Ebî Hamza- şöyle derdi: Bunun, ilim talibinin amelinde, tıpkı hamurdaki tuz gibi olması gerekir; tuzu yok ederse ondan yararlanamaz, ama onun azı, onu ıslah eder (uygun hâle getirir). Durum böyle olunca öğrencinin, sünnetleri, nafil ibadetleri ve onlardan farz ibadetlere öncesinde veya sonrasında tâbi olanları yapmaya devam etmesi gerekir. Bunları mescitlerde açıkça yerine getirmesi, onları evinde ifa etmesinden daha efaldır. Keza, kendini kuşluk namazından uzak tutmaz; aynı şekilde geceleyin ibadet etmeyi sürdürür; ondan kendini uzak tutmaz. O, vitir dışında beş selâmdır (İkişer rek’attan 10 rek’at). Bu namazda Kur’ân’dan iki hizipten üçe kadar hafif olanları okur.” [Fâsî: 2/132-135] İbn Hâc’ın sözü sona erdi.

17. Beş Vakit Namaz Titizliği

[519] Öğrencinin, beş vakit namazı vakitlerinde ve cemaatle kılmaya özen göstermesi gerekir. Ebû Ya’lâ’nın rivayetine göre Sa’d b. Ebî Vakkas (r.a.) şöyle diyor: Namazlarını ciddiye almayan kimseleri [Mâûn 107/5] Resûlullah’a sordum, şöyle cevap verdi: “Namazı vaktinden geciktirenlerdir.” [Ebû Ya’lâ, *Müsned*, 822] Hz. Ömer valilerine şöyle yazdı: Gerçekten bana göre sizin en ehemmiyetli işiniz namazdır. Kim namazı korursa, başka şeyleri de korur. Kim de namazı zayi ederse onun dışındakileri haydi haydi zayi eder.

[٥١٧] وقال غيره :

إنارة العقل مكسوف بطوع هوئٍ وعقلٌ عاصي الهوى يزداد تنويرا

[٥١٨] ومنها: أن يواظب على الطاعات، ونوافل الخير. فقد قال الشيخ أبو

عبد الله بن الحاج في المدخل: «ينبغي لطالب العلم أن لا يخلي نفسه من

التعبادات في أول طلبه، وأن يكون له ورد منها». وقد قال عليه السلام: «استعينوا بالغدوة

والروحة وشيء من الدلجة» وما يستعان به لا يترك. قال مالك رحمه الله: أدركتُ

الناس وهم يتعلمون العلم إلى أن يصل أحدهم إلى الأربعين فينقطع للعبادة،

ويطوي الفراش. ثم قال: وليحذر الطالب من التكلف في العمل مما عليه فيه

مشقة، أو يخلّ باشتغاله بالعلم، ثم يسأم بعد ذلك. وكان سيدي أبو محمد يعني

ابن أبي جمرة يقول: ينبغي لطالب العلم أن يكون في عمله مثل الملح في

العجين، إن عُدَّ به لم يُتَّفع به، والقليل منه يصلحه. وإذا كان كذلك، فينبغي أن

يشدَّ يده على مداومة فعل السنن والرواتب، وما كان منها تبعا للفرض قبله أو

بعده، وإظهارها في المساجد أفضل من فعلها في بيته، وكذلك لا يخلي نفسه من

ركوع الضحى، وكذلك يحافظ على قيام الليل، ولا يُخلي نفسه منه وهو خمس

تسليمات غير الوتر، ويقرأ فيها بما خف من القرآن من حزين إلى ثلاثة». انتهى

كلام ابن الحاج.

[٥١٩] ومنها: الاعتناء بالمحافظة على الصلوات الخمس في أوقاتها وفي

الجماعة. فقد أخرج أبو يعلى عن سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه: قال سألت

رسول الله ﷺ عن الذين هم عن صلاتهم ساهون، قال: «الذين يؤخرون

الصلاة عن وقتها». وكان عمر يكتب لعمّاله: إن أهمّ أموركم عندي الصلاة،

فمن حافظ عليها حافظ على غيرها، ومن ضيعها كان لما سواها أضيع.

Namaz, insanın yüzü mesabesindedir; insanın görünen ilk şeyi yüzüdür. Öğrenci, namazı ihmal etmemelidir. Günümüz öğrencilerinden birçoğunda görüldüğü gibi ilim elde etmek sebebiyle namazı ihmal etme artmaktadır ki bu, hüsrana ve ilâhî hoşnutsuzluğun nedenlerindendir. İlim, eğer bulursa amel sayesinde güçlenip yükselir; yoksa göçüp gider. Sadece hüsrana uğramış olan kişi, cemaatle namazı terk eder ve onu zayıf eder. Üstad Zerrûk şöyle diyor: “Sen iftitah tekbirini kaçırırsan, sana denecek bir şey yoktur artık; çünkü bu ihmalkârlıktır, kusurlu davranmaktır.” [Zerrûk, 1998: 350. Tasarrufla]

18. İyi Çevre Edinme

[520] Öğrencinin kötü çevreden kaçınması, ahlâkî değerlerindendir. Çünkü insan tabiatı, çevresindekileri hemen kapıverir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyuruyor: “Kişi, dostunun dini üzeredir; onun için her biriniz, dostluk ettiği kimselere dikkat etsin.” [Ebû Dâvûd, Edep, 16] Çünkü kim âlimlerle düşüp kalkarsa onlardan sayılır, kim de sefihlere karışırsa onlardan kabul edilir.

[521] Yûsuf b. Esbât (ö. 195/810), şöyle diyor: “Amcalarım Kaderiyye mezhebine mensuptular, dayılarım ise Râfîzî idiler. Ebû Süfyan’a arkadaşlık edince Allah onun sayesinde beni kurtardı.” [İbn Ardun, 1987: 51]

Bir kavmin içinde olduğunda iyileriyle arkadaşlık et onların;

Kötüye arkadaş olma, çünkü alçakla birlikteliğinde alçalırsın.

Kişiye sorma, onun arkadaşını sor;

Zira her arkadaş arkadaşına uyar.

[522] Âlimlerin sözlerindendir: Arkadaş, elbisedeki yama gibidir; eğer onun gibi olmazsa onu çirkinleştirir.

[523] Şu dize de Hulvânî’nin:

Görmek istediğin zaman bir arkadaşın faziletini,

Hemen araştıran gözle bak, kim onun yarenleri.

Kişi, âdeti her şeyiyle dürülmüştür

Kitabın içeriğinde, arkadaş ise başlığıdır.

[524] Başkası (Bellefîkî) çocuğuna şöyle tavsiyede bulunuyor:

Bana kavuşmak ve yakınlaşmak istersen eğer,

Kötü arkadaşla engel ol ve onun iplerini uzaklaştır.

وهي بمثابة الوجه من الإنسان، وأول ما يُرى من الإنسان وجهه، ولا يهملها ويؤكد الاشتغال بطلب العلم عنها كما يظهر في كثير من طلبه الوقت، فإن ذلك من دواعي الخسران والمقت. والعلم يهتف بالعمل فإن وجدته وإلا ارتحل. ولا يترك الجماعة ولا يضيعها إلا خاسر. وقد قال الشيخ زروق: «وإن فاتتك تكبيرة الإحرام فلا كلام معك، أي لأن ذلك من التقصير والتفريط».

[٥٢٠] ومنها: أن يتجنب بطانة السوء، لأن الطبع قد يسرق. وقد قال ﷺ: «الرجل على دين خليله فلينظر أحدكم من يخالل»؛ لأن من خالط العلماء حسب منهم، ومن خالط السفهاء حسب منهم .

[٥٢١] وقال يوسف بن أسباط: «كان أعمامي قدريّة وأخوالي رافضية، فأُنقذني الله بسفيان الثوري حين صحبتته».

إذا كنتَ في قوم فصاحب خيارهم ولا تصحب الأَرْدَى فتردي مع الرّديّ

عن المرء لا تسأل واسأل عن قرينه فكل قرين بالمقارن يقتدي

[٥٢٢] ومن كلامهم: الصّاحب كالرقعة في الثوب إن لم تكن مثله شأنته.

[٥٢٣] وللحلواني:

إذا أردت ترى فضيلة صاحب فانظر بعين البحث من ندماؤه

فالمرء مطويّ على علاته طي الكتاب، وصحبُه غنّائه

[٥٢٤] وقال الآخر وهو [البَلْفِيّ]: يوصي ابنه:

إذا شئت أن تحظى بوصلي وقربتي فجانب قرين سوء واصرف جباله

Hayırlara koş, onların yoluna giriver.
Din ilimlerini kazan ve adamlarını tanıyiver.

[525] Ebû Bekir Harizmî de şöyle diyor:

Hiçbir ihtiyaç için tembele arkadaşlık etme ha!
Nice salih bozulmuştur, bir başkasının fesadıyla.
Budalalığın güçlüye sirayeti çok hızlıdır;
Kor, külün içine konulursa hemen sönüverir.

[526] Başkası şunu diyor:

Tek başınalığı daha iyidir insanın,
Yanındaki kötü arkadaştan.
İyi arkadaş daha hayırlıdır,
Kişinin tek başına oturmasından.

[527] Başkası şunu demiş:

İlme asla ulaşamaz, ne haylaz ne de tembel olan,
Yine ne bezgin ne de insanlarla senli benli olan.

[528] Başkası da şöyle demiş:

İlim ehline sarıl, rağbet et onlara.
Bilgin olman için bilgi kazandırırılar sana.
Herkes zanneder ki sen onlardansın,
Rüşd ehlinin içinde bulunduğun zaman.
Her arkadaş benzerine olur uyan.
Söyleyenler bunu demiş eskiden.

[529] Başkası şunu demiş:

İlim talep eden; hüznölüdür ebediyyen,
Uzak durur arkadaşlardan ve ailesinden,
Kitaplarla hem dem olur ve Allah'tan ister,
Hicran ve ayrılığa karşı çok sabreder,

وسابق إلى الخيرات واسلك سبيلها وَحَصِّلْ علوم الدين واعرف رجاله

[٥٢٥] وقال أبو بكر الخوارزمي:

لا تصحب الكسلان في حاجةٍ كم صالح بفساد آخر يفسدُ
عدوى البليد إلى الجليد سريعةً والجمر يوضع في الرقاد فيخمدُ

[٥٢٦] وقال الآخر :

وحدة الإنسان خيرٌ من جليس السوء عنده
وجليس الخير خيرٌ من جلوس المرء وخده

[٥٢٧] وقال الآخر:

لا يدرك العلم بطأً ولا كسلٌ ولا ملولٌ ولا من يألف البشرًا

[٥٢٨] وقال الآخر:

عليك بأهل العلم فارغب إليهم يُفيدوك علما كي تكونَ عليما
ويحسب كل الناس أنك منهم إذا كنت في أهل الرشاد مُقيما
وكل قرين بالمقارن يقتدي فقد قال هذا القائلون قديما

[٥٢٩] وقال الآخر:

طالب العلم حزينٌ أبدا وعن الإخوان والأهل نفورُ
يألف الكتب ويرجو الله وعلى الهجران والبين صبورُ

Eğlenmez eğlenen kimselerle birlikte,
Köşklerin gölgesinde eğlenenler eğlendiğinde.

Bir şeyi müşkil bulduğunda, onu tasavvur edersin,
Ona öfkelenerek kitapların çevresinde döner hâlde.

5 Müşkil bulduğunu hallettiğinde ise,
Aşırı sevinçten onu sanırsın mestâne.

[530] Şöyle demişler: Kim kendi görüşüne hayran kalırsa sapar; kim de aklıyla kendini müstağni görürse kayar, insanlara karşı böbürlenene zelil olur, rezillerle düşüp kalkan hor hakir olur, âlimlerin arasına karışan kimse
10 ise saygın olur.

[531] Şeyh Zerrûk'un *en-Nasihatu'l-Kâfiye* adlı eserinde şöyle denmektedir: Âlimlerden biri şöyle demiştir: "Kimin kötü arkadaşları olup onlara dönmek istemediği hâlde onlardan ayrılması kendisine çok zor gelirse, onları şahsen belirlesin ve onlara cenaze namazı kılsın (onları ölmüş saysın)."
15 [Zerrûk, 2001: 88] Hz. Peygamber'in (s.a.), kendisiyle gazveye katılmamış olan topluluğa dört tekbir alması ile buna delil getirilmiştir.

19. Dünyalık Amaçlara Yönelmeme

[532] Öğrencinin, dünya yarışı, dünya uğrunda ve dünya idareciliğinde rekabet etmekle kendini zayi etmemesi, ahlâkî değerlerindendir. Çünkü
20 bu, ilmin nurunu giderir, dini ifsat eder, yakînin arılığını bozar. Nitekim şöyle denmiştir:

Ey ilmi mal ve kitap biriktirmek olarak gören kişi!
Vallahi aldandın; ciddi olmak, değildir oyun gibi.

Vay sana! İlim, göğsünde biriktirdiğin şeylerdir,
25 Ezber, kavrama ve sağlam bilme olarak, can feda sana.

Bilge bir söz söyledi ki onu reddedecek değildir,
Araplardan ve acemlerden akıl sahibi biri.

Genç, ne ilime nail olabilir ne de edebe,
Nefsi rahat ettirerek, lezzetlerle ve eğlenceyle;

30 Evet, ne de toplamaya çalıştığı mal elde etmekle,
Aralarında dağlar kadar fark var, altın ve ilim kazanmanın.

ليس يلهو مع من يلهو إذا ما لهى اللاهون في ظل القصور
فإذا استشكل شيئا خلته مغضبا فيه على الكتب يدور
وإذا حل الذي استشكله خلته نشوان من فرط السور

[٥٣٠] وقالوا: من أعجب برأيه ضل، ومن استغنى بعقله زلّ، ومن تكبر على

الناس ذل، ومن خالط الأرذال حُقر، ومن خالط العلماء وقر.

[٥٣١] وفي النصيحة الكافية للشيخ زروق: قال بعض العلماء: «من له قرناء

سوء، وعسر عليه مفارقتهم، وأراد أن لا يرجع إليهم، فليشخصهم وليصل عليهم صلاة الجنازة». واستدل على ذلك بأن النبي صلى الله عليه وسلم كبر أربعا على قوم لم يغزوا معه.

[٥٣٢] ومنها: أن لا يضيع نفسه في المزاحمة على الدنيا والتنافس فيها

وفي رياستها، فإن ذلك مذهب بنور العلم مفسد للدين، مكدر صفو اليقين، فلقد قيل:

يا من يرى العلم جمع المال والكتب خدعت والله ليس الجد كاللعب

العلم ويحك ما في الصدر تجمعه حفظا وفهما وإتقانا فذاك أبي

قال الحكيم مقالا ليس يدفعه ذو العقل من كان من عجم ومن عرب

ما أن ينال الفتى علما ولا أدبا براحة النفس واللذات والطرب

نعم، ولا باكتساب المال تجمعه شتان ما بين كسب العلم والذهب

Örneğimiz resûller ve nebilerde değil mi?
Onlara olsun Koruyan Rabb'in rahmetleri!

İlimlere sahip oldular ve ilimler onlardan miras alındı.
Onların ekserisi, servetsiz olarak, sıkıntı içinde yaşadı.

5 [533] Diğeri şöyle diyor:

Dikkat et! Mal ve makam sevgisi ifsad edicidir,
Kötüdür; ilim ehli için ise bu daha da beterdir.

[534] Hangi şey, dünya yöneticiliğidir (başkanlığıdır) ki öğrenci onun
uğrunda yarışsın, en değerli şeyini, yani insanın sermayesi olan ömrünü
10 onun için harcasın? Üstelik o dünya yöneticiliği, çok sıkıntılıdır, çabuk son
bulur ve yok olmaya maruzdur. Dolayısıyla akıllı olan, fâni olan için bâki
olandan uzak kalmaz. Nitekim En Büyük Nasihatçı (s.a.), Ebû Zer'e (r.a.)
şöyle buyurmuştur: "Doğrusu seni zayıf görüyorum ve kendim için arzu
ettiğimi senin için de arzu ediyorum. Asla iki kişiye (bile) başkan (emir)
15 olma ve yetimin malının idaresini asla üstlenme." [Müslim, "İmare", 17]

20. Tek Bir İlim Dalıyla Yetinmeme

[535] Öğrencinin, tek bir ilimle yetinmemesi; aksine bütün ilimlerle
ilgilenmesi, ahlâkî değerlerindendir. Eğer ilimlerin tümünü elde etmesine
kader yardım ederse, elbette bu bir kısmını bilmemekten daha iyidir. Zira
20 kim bir şeyi bilmezse, ona düşman olur. Kim de ilme düşman olursa, ilim
ehline düşman olur. İlim ehline düşmanlık eden ise, çok tehlikeli bir du-
ruma düşmüş olur.

[536] Yahyâ b. Hâlid, oğluna, "Her tür ilmi al. Zira kişi, bilmediğinin düş-
manıdır. Senin bir ilme düşman olmandan tiksiniyim." der ve şu beyti söyler:

25 Mütefennin ol, her ilimden al. Zira
Kişi ancak üstün olur, ilim sahibi olduğu her dalda.

Sen bilmediğinin düşmanı olursun,
İyi bildiğin ilim sayesinde barışık olursun.

[537] Bir başkası şöyle demiş:

30 Bilmedikleri şeyleri inkâr ettikleri için onları kınama;
Çünkü ancak, düşman olarak yaratıldılar tanımadıklarına.

أليس في الأنبياء والرسول قدوتنا عليهم صلوات الرب ذي الحجب
حازوا العلوم وعنهم جملة ورثت وعاش أكثرهم جهدا بلا نسب

[٥٣٣] وقال الآخر:

ألا إن حب المال والجاه مفسد قبيح بأهل العلم ذلك أقبح

٥ [٥٣٤] وأي شيء رياسة الدنيا حتى يتنافس فيها ويذل فيها أنفس شيء وهو
عمر الإنسان الذي هو رأس ماله، مع أنها كثيرة العناء، سريعة الانقضاء، عرضة
للفناء، فلا يشتغل العاقل بما يفنى عما يبقى. ولقد قال الناصح الأكبر ﷺ لأبي
ذر رضي الله عنه: «إني أراك ضعيفا، وأحب لك ما أحب لنفسي، فلا تأمرن على اثنين،
ولا تتولين مال يتييم».

١٠ [٥٣٥] ومنها: ألا يقتصر على علم واحد، بل يشتغل بجميع العلوم، فإن
ساعده القدر باستيفاء جميعها فهو أولى من جهل بعضها، فإن من جهل شيئا
عاداه، ومن عادى العلم عادى أهله، ومن عادى أهله وقع في محذور عظيم.
[٥٣٦] قال يحيى بن خالد لابنه: خذ من كل نوع من العلم، فإن المرء عدو
ما جهل، وأنا أكره أن تكون عدوا لشيء من العلم، وأنشده:

١٥ تفنن وخذ من كل علم فإنما يفوق امرؤ في كل فن له علم
وأنت عدو الذي أنت جاهل به ولعلم أنت تُثَقِّنُه سلم

[٥٣٧] وقال آخر:

فلا تُلْمُهُمْ على إنكار ما نكروا فإنما خلقوا أعداء ما جهلوا

[538] Başkası da şöyle demiş:

Her ilimden öğren; emeline ulaşsın,
İlgilendiğin tek bir ilmin olmasın.

Bak! Arı her bitkiden beslenince,
Bal ve mum cevherlerini üretti bize.

Mum, kendisiyle aydınlandığımız açık ışıktır;
Bal ise, Rabbi'nin izniyle hastalıkları sağaltır.

[539] Rivayete göre Ali b. Abdülaziz şöyle diyor: “Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ı şöyle derken işittim: İlimlerde mütefennin olup benimle münazara eden hiçbir adam yoktur ki onu mağlup etmiş olmayayım. Tek bir ilim dalına sahip olup benimle münazara eden hiçbir kimse de yoktur ki onun bu ilminde ona mağlup olmayayım. Şöyle denilmiştir: Kim ezberci olmak isterse, tek bir ilim dalıyla ilgilenir; kim de âlim olmak isterse her ilimden pay alır.” [İbn Abdülber, 1422: 1/522-523]

21. Haşyet, Vakâr ve İhlas Sahibi Olma

[540] Öğrencinin dinginlik ve temkinlilik niteliğine sahip olması, acelecilikten ve kızgınlıktan kaçınması ve geçmiş bilgilerin rivayetine/izine tâbi olması da, ahlâkî değerlerindendir. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) diyor ki “İlmi oyunla ve gülmekle karıştırsan kalpler tiksiniş seni atar.” İbn Şihâb da şöyle diyor: “İlim talep eden için haşyet ve vakardan daha güzelini görmedim.” Karâfî, *Zehîra* adlı eserinde şunu söylüyor: “İlim talibi için gerekli olanlardan biri de, öğreneceği her meseleyi, sadece onun ehli olandan öğrenmesi ve aynı şekilde onu öğreteceği zaman da, kendinden öğrenecek herkese öğretmeye çalışma niyetinde olmasıdır. Bu iki durumda da niyet edilen şey kuşatılamaz, sınırlandırılmaz sayıda olur. Bu sayılardan her biri için bir hasene (sevabı) vardır. Şayet bu niyet edilen şey gerçekleşirse, onun on hasenesi olur. Çünkü Resûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor: ‘Kim bir güzel işi düşünür, ama yapamazsa onun için bir hasene (sevabı) yazılır. Eğer onu yaparsa, onun için on hasene (sevabı) vardır.’ [Müslim, “İman”, 206] İşte bu, kazancının sonu olmayan bir ticarettir.” [Karâfî, 2001:1/38]

[541] İbn Abdülber'in söyledikleri de bunu destekleyen türdendir: Kıyamet gününde kulun ameli tartılır; hasenat kefesi hafif gelir. Hemen bulut gibi bir şey getirilip onun hasenatlarının yanına konur;

[٥٣٨] وقال الآخر:

تعلم من كل علم تبُلُغ الأملأ ولا يكن لك علم واحد شغلا
فالنحل لما رعت من كل نابتة أبدت لنا الجوهرين الشمع والعسلا
فالشمع نور مبين يستضاء به والعسل ييري بإذن ربه العسلا

٥ [٥٣٩] وعن علي بن عبد العزيز قال: «سمعت أبا عبيد القاسم بن سلام قال:

ما ناظرني رجل قط، وكان متفننا في العلوم إلا غلبته، ولا ناظرني ذو فنّ واحد إلا غلبني في علمه ذلك. وقيل: من أراد أن يكون حافظا نظر في فن واحد، ومن أراد أن يكون عالما أخذ من كل علم بنصيب».

[٥٤٠] ومنها: الاتصاف بالسكينة والأناة، وتجنب العجلة والضجر، والاتباع

١٠ لأثر من مضى. قال علي بن أبي طالب كرم الله وجهه: لا تخلط العلم بلعب ولا

بضحك فتمجّك القلوب. وقال ابن شهاب: ما رأيت لطالب العلم أحسن من

الخشية والوقار. وقال القرافي في ذخيرته: «ومما ينبغي لطالب العلم أن ينوي

ألا يتعلم مسألة إلا على من هو لها أهل، وكذلك إذا علّمها أن ينوي بها التوسل

إلى تعليم كل من تعلم منه، فيكون المنوي في الحالين عددا لا يحاط به ولا

١٥ يحصر، ولكل واحد من ذلك العدد حسنة، فإن وقع المنوي كان له عشر، لقوله

عليه السلام: «من همّ بحسنة فلم يعملها كتبت له حسنة، فإن عملها فله عشر»

وهذا متجر لا غاية لربحه.

[٥٤١] ومما يؤيد هذا ما ذكره ابن عبد البر، أنه إذا كان يوم القيامة ووزن

عمل العبد فحقت كفة حسناته فيؤتى بشيء مثل السحاب حتى يوضع مع حسناته

böylece kötülüklerinin kefesi hafif gelir. Bunun üzerine ona denir ki “Biliyor musun, bu senin amelindendir?” O, “Bilmiyorum” der. Ona şöyle denilir: “Bu senin insanlara öğrettiğin ve senden sonra da onların kendisiyle amel ettikleri hayırdır.” [İbn Abdülber, 1422: 1/209-211]

- 5 [542] Ebû Mes’ûd el-Ensârî’nin şöyle dediği rivayet ediliyor: “Resûlullah’a (s.a.) adamın biri gelip ondan bir şey istedi. Resûlullah (s.a.) “Sana vereceğim şey bende yok; fakat falana git.” dedi. O, hemen o adama gitti; o da ona verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Hayrı gösteren (hayra sebep olan) onu yapan gibidir.” Bunu, İbn Hibbân rivayet etti. Bezzâr da bunu kısaca “Hayrı gösteren (hayra sebep olan) onu yapan gibidir.” şeklinde rivayet etti. Aynı şekilde *el-Mu’cemûl’-Kebîr*’de Taberânî, *eş-Şu’ab*’da Beyhakî ve *el-Hilye*’de Ebû Nuaym rivayet etmiştir.

22. Tılsım Türü Kitaplardan Uzak Durma

- 15 [543] Öğrenci nazarcılık, tılsımlar, büyü, acem muskacılığı ve bunlardan başka bilgileri içeren bâtil kitapları ve evrakları mütalaa etmekten kaçınmalıdır. *Kur’atü’t-Tuyûr*, *Kur’atü’l-Enbiyâ*, *el-Cezmü’l-Kebîr*, *el-Cezmü’s-Sagîr* ve *el-Hat* gibi kitapları. Zira bunların hepsi, âlimlerin belirlediğine göre sakıncalı bilgidir, onunla uğraşılması haramdır. Simya bilgisive kâğıtçılık ile ilgili olanlar, aranan şeyler ve definelerle ilgili olan
- 20 her şey de, bunun gibidir. Şöyle denilmiştir: “Nazarcılık bilgisi, defineler bilgisi ve rabûz (kâğıdı altın veya gümüşe çevirme) bilgisini terk edersen kurtulursun. “Bu işler, ilim talep eden için en büyük âfetlerdendir. Çünkü bunlar, onu çoğunlukla ilimden uzaklaştırır ve onun yüzünden durum sonunda günaha dönüşür. Ve tembellik sebebiyle ilimin şerefinden
- 25 mahrum kalınır. Salih veli şeyh Seyyid Ahmed Zerrûk şu sözünde bunu çok iyi dile getirmiştir:

Kunûzun¹ kâfı ve Kimya’nın² kâfı ikisi birlikte
Bulunmazlar; onları tamahtan nefsin tut beride.

- 30 Kavimler bu ikisinden söz edip durdular
Sanmıyorum ki onlar var ve vaki oldular.

1 Arapça kâf harfiyle başlayan bu kelime, hazineler anlamındadır (çev.).

2 Arapça kâf harfiyle başlayan bu kelime, Türkçede de kimya manasına gelmektedir (çev.).

فتخف كفة سيئاته فيقال له: أتعرف هذا من عملك؟ فيقول: لا أعرفه. فيقال: هذا ما علمت الناس من الخير فَعَمَلُوا به بعدك.

[٥٤٢] وعن أبي مسعود الأنصاري أنه قال: «أتى رجلُ النبي ﷺ فسأله، فقال:

ما عندي ما أعطيك، ولكن إيتِ فلانًا. فأتى إلى الرجل فأعطاه، فقال ﷺ: «الдал

٥ على الخير كفاعله»، رواه ابن حبان، ورواه البزار مختصرا: «الдал على الخير كفاعله». وكذا الطبراني في الكبير والبيهقي في الشعب وأبو نعيم في الحلية.

[٥٤٣] ومنها: أن يتجنب مطالعة شيء من الأوراق والكتب المحتوية على

شيء من علم الحروز والطلاسم والعزائم العجمية وغير ذلك من كتب الباطل،

مثل: قرعة الطيور، وقرعة الأنبياء، والجزم الكبير والصغير والخط، فإن كله علم

١٠ محظور يحرم تعاطيه حسبما نص العلماء على ذلك. وكذلك ما يتعلق بعلم

الكيمياء، والكاغيدية، وكل ما يتعلق بالمطالب والكنوز. وقد قيل: عِلْمُ الْحُرُوزِ،

وعِلْمُ الْكُنُوزِ، وعِلْمُ الرَّاوُزِ، اَثْرُكُهُمْ تَفَزُّ. وهذه الأمور من أعظم الآفات على

طالب العلم، فإنها كثيرا ما تضرفه عن طلب العلم، ويؤول به الحال إلى الوزر

والإثم، ويُحرم شرف العلم بسبب البطالة. ولقد أجاد الشيخ الولي الصالح

١٥ سيدي أحمد زروق في قوله :

كاف الكنوز وكاف الكيمياء معا لا يوجدان فدع عن نفسك الطمعا

وقد تحدث أقوام بذكرهما ولا أظنهما كانا ولا وقعا

[544] Başkası şöyle demiş:

Çağlar boyunca geçmiş filozoflar bitkin düştüler,
Altın yapmak için; ancak altından yapabildiler.

Yahut hâlis beyaz gümüş yapmak için didindiler,
Ancak nesebi bilinen gümüşten yapabildiler.

[545] Bir başkası şöyle diyor:

Ömrüm boyunca kimya ile uğraştım,
Tam bir zarardan başka şey kazanamadım.

Bu, fikir bitkinliğidir, aklı tuzağa düşürmektir,
Durumun bozulmasıdır, ömrü zayi etmektir.

[546] Âlimler vasiyetlerinde bütün bu işlerden sakındırmışlardır. Bu işi iyice ileri noktalara taşıyanlardan biri de, *el-Medhal* adlı eserinde İmam İbnü'l-Hâc'dır. Bu konudakilerin hepsini sakıncalılarından saymıştır. [Bk. Fâsî: 3/144-145]

23. Helâl ve Sağlıklı Beslenme

[547] Yiyeceklerin helâl olmakla birlikte uygun olanlarını almaya özen göstermek, ilim talibine (öğrenci) yardım eden hususlardandır. Şöyle ki zihne zarar veren, ezberi gideren veya unutkanlık oluşturan şeyler gibi kendisinde hastalığı bulunan hiçbir şeyi yememelidir. İmam Râzî, şöyle söylüyor: “Soğan, bakla, zeytin, patlıcan ve salatalık yemek, fazla cinsel ilişkide bulunmak ve yalnızlık, sürekli kadına bakmak ve kahrkaha ile gülmek ezberi giderir ve aklı ifsat eder. Çamur yemek ve tok iken yemek, unutkanlığa yol açar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: ‘Fakirlerin çocukları olmasaydı ilim geçip giderdi.’¹ Demek istiyor ki ilim yolcularının yiyecekleri az olduğundan dolayı mideleri yemekten boştur ve midelerinde yiyecek yoktur ki onun buharı beyine çıkıp zihni ve belleği işlevsiz hâle getirsin. Açlığın fazileti, büyük hayırdır. Yetmiş siddik, bunda ittifak etmiştir.” İbn Ardûn’un (ö. 1012/1603) nikâhın âdâbına ilişkin eserine² bakınız.

1 Eserin tahkikli neşrini yapan Ramdanî, bu rivayetin kaynağını bulamadığını belirtiyor. (çev.)

2 Eserin tam adı şudur: *Mukniu'l-Muhtâc fî mâ Yete'allaku bi Âdâbi'n-Nikâh ve Muâşereti'l-Ezvâc ve Riyâdati'l-Vildân*.

[٥٤٤] وقال غيره :

أعيا الفلاسفة الماضون في الحقب أن يصنعوا ذهبًا إلا من الذهب
أو يصنعوا فضةً بيضاء خالصةً إلا من الفضة المعروفة النسب

[٥٤٥] وقال غيره:

شغلت بالكيمياء عمري فلم أفد غير كل خسر
أتعب فكر خداع عقل فساد حال ضياع عمر

[٥٤٦] وقد حذر العلماء من هذه الأمور جملة في وصاياهم، وممن بالغ في ذلك الإمام ابن الحاج في المدخل وذكر ما في ذلك كله من المحذورات.

[٥٤٧] ومما يعين على طالب العلم، الاعتناء بصالح الأقوات بعد كونها من

الحلال، بحيث لا يتناول شيئاً مما فيه داؤه كالأشياء التي تضرّ بالذهن وتذهب ١٠

بالحفظ أو تورث النسيان. قال الإمام الرازي: «مما يذهب الحفظ ويفسد العقل

أكل البصل وال فول وال زيتون والباذنجان والخيار وكثرة الجماع، والوحدة، ودوام

النظر إلى المرأة والاستغراق في الضحك. ويورث النسيان أكل الطين والأكـل

على الشَّبع كما قال النبي: «لولا أولاد الفقراء لذهب العلم» أراد أن معدتهم

خالية من الطعام لقلة وجوده عندهم، ولم تكن فيها أطعمة يصعد بخارها إلى ١٥

الدماغ فيبطل الذهن والحفظ. وفضيلة الجوع خير عظيم. وعلى هذا اتفق سبعون

صديقاً» انظر تأليف ابن عرضون في آداب النكاح.

[548] Kâdî İyâz da diyor ki “Bu hadiste yiyeceğin temiz olanını değersiz olanından ayırıp seçmek dile getiriliyor.” Ebû Abdullah Muhammed el-Ubey (ö. 827/1423) ise şöyle diyor: “İyâz, bundan başka yerde şu iki husustan hangisinin daha faziletli olacağı hususundaki ihtilafı zikrediyor: Mübah olan şeylerden yararlanmak mı veya onları terk etmek mi? Mübahlardan yararlanmayı tercih edenler, Hz. Peygamber’in (s.a.) tavuk eti yemiş ve Yemanî abası giymiş olmasını delil getirmektedirler. Allah bilir ya, bu görüş ayrılığı, temiz olanı yemeyi tercih etmek için bir gerekçe olmadığı müddetçe söz konusudur. Ama eğer onun bir tercih gerekçesi olursa, o durumda ilim için takvâyı kasteden kimse adına onun tercihe şayanlığı hakkında tartışma yapılamaz. Nitekim Nesaî ve başkasının şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şayet mücevherden ekmek yapma imkânım olsaydı yapardım. Mâlik, lavaş yerdî. İbn Abdülhakem ve başkasının divanının altında, ilmi ve onun üzerinde düşünmeyi takviye eden türden yediği meyvelerin kabuğu çokça bulunurdu.”

[549] Eyyûb b. Ebî Temîme es-Sahtiyânî’den (ö. 131/748) rivayete göre o, kendisi için hurma almak üzere birini gönderdi. O da, daha çok hurma almak istediği için değersizinden satın aldı. Bunun üzerine Eyyub ona şöyle dedi: Ben de Allah’ın seni sohbetimden yararlandırıldığını sanıyordum. Bilmiyor musun ki Allah, her türlü değersiz şeyden bereketini çıkarmıştır.” İbn Ubbî’nin (rhma) *İkmâlu İkmâlî’l-Mu’lim li Fevâidî Kitâbi Müslim* adlı eseri hakkındaki İbnü’ş-Şât’ın (rh) *İhtisâr*’ından alıntı sona erdi.

[550] Şeyh Seyyid Ahmed Abdurrahmân b. Muhammed el-Fâsî, tütün (tabiğa) hakkında konuşurken şu ifadelere yer vermiştir: “Sözü edilen takviye edici yiyecekler, akla ne durgunlaştırma ne de noksanlaştırma şeklinde etki eder; aksine aklın gücünü ve zekâsını artırır. Tıpkı et ve aynı şekilde baklagiller hakkında bilinenler gibi. Bu nedenle imamımız Mâlik, sebeplerine başvurarak ilim tahsil etmeye tutkun olduğu için onlara özen gösterirdi. Etrafa güzel koku yayan tencere, ilmin rükünlerinden (bileşenleri) biridir, denilmiştir. Rivayet edildiğine göre Sa’duddin, zihnini güçlendirmek ve iyileştirmek için içinde baharatlar bulunan tencerenin hoş kokusunu koklardı.”

[٥٤٨] وقال القاضي عياض: في الحديث اختيار طيب الطعام على رديئه. قال

الأبي: «ذكر عياض في غير هذا الموضع الخلاف في أي ما أفضل، هل التمتع بالمباحات أو تركها؟ واحتج من رجح التمتع، بأنه عليه السلام أكل لحم الدجاج، ولبس البرد اليماني. وهذا الخلاف والله أعلم ما لم يكن لإيثار أكل الطيب مرجح، وأما إن كان له مرجح فلا يتنازع في راجحيته لمن يقصد به التقوي على العلم، كما يحكى عن النسائي وغيره أنه كان يقول: لو أمكنني أن أصنع الخبز من الجوهر فعلت. إن مالكا كان يأكل الرقاق، وإن ابن عبد الحكم وغيره وجد تحت سريره شيء كثير من قشر ما كان يأكل من الفاكهة المقوية على العلم والنظر فيه.

[٥٤٩] وعن أيوب السخيتاني أنه بعث من يشتري له تمرًا فاشتراه رديًا رغبةً

منه في الكثرة، فقال له أيوب: كنت أظن أن الله نفعك بضحيتي أما علمت أن الله نزع البركة من كل ردي» انتهى من اختصار ابن الشاط لإكمال الإكمال للأبي رحمهما الله.

[٥٥٠] وقال: الشيخ سيدي عبد الرحمن بن محمد الفاسي لما تكلم على

تابغة قال ما نصه: «وما ذكر من الأطعمة المقوية لا تؤثر في العقل فتورا ولا نقصاً، بل تزيده قوة وذكاء، كما قد علم في اللحم وكذا في الأباذير، ولذلك كان يعتني بها إمامنا مالك حرصاً على تحصيل العلم بتعاطي أسبابه. ويقال: إن من جملة أركان العلم قدر فواح. ويذكر عن سعد الدين أنه كان يشم رائحة القدر الزكية بالأباذير لتقوية الذهن وإجادته بذلك».

[551] Hafız Zehebî de şöyle diyor: “Kim hadis ezberlemek isterse, kuru üzüm yesin.” [Bağdâdî, 1983: 2/262] Bunu Selefi, *et-Tuyûrât*'ta rivayet etmiştir.¹

24. Öğrenilenleri Yazma, Ezberleme ve Düşünerek Kavrama

5 [552] Öğrencinin, uçup gitmesinden korktuğu için dinlediklerini kayıt altına almak maksadıyla yazıya dökmesi de ahlâkî değerlerdendir. Öğrencinin, beğendiği bir şey gördüğünde mutlaka onu yazması gerekir. Buhârî'nin kitâbetu'l-ilm babında Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Ebû Şâh için yazınız.” [Buhârî, “Lukata”, 7]²

10 [553] Hz. Ömer ve İbn Abbâs'ın şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: “İlmi yazmak suretiyle kaydediniz.” [İbn Abdülber, 1422: 1/309]

[554] Şair, Sehnûn'a nispet edilen şu dizeleri söylemiş:

İlim avdır, yazmak ise onu bağlama.
Sen, avlarını sağlam iplerle bağla.

15 Ahmaklıktır, senin güvercini avlayıp da
Onu serbest bırakman kızlar arasında.

[555] Başkası şunu demiş:

İki kişiyi aşan sır, yayılır.
Evrakta olmayan ilim zayi olur.

20 [556] Başkası da şöyle diyor:

O kimse ki rivayet ediyor; ama o,
Rivayetlerini ezberliyor, yazmıyor;

Şu taş gibidir: Suları fışkırtıyor,
Araziyi suluyor, ama kendi içmiyor.

1 Burada sözü edilen yiyeceklere ilişkin değerlendirmelerin tıbbî değerinin ne olduğunu açıklama işini, çağımız bilimine bırakmak gerekir. Ancak, burada üzerinde durulması ve takdir edilmesi gereken husus, müslümanların ta çağlar öncesinden beslenmeyi eğitimin temel meseleleri arasında ele almış olmalarıdır. Çağımızda eğitimciler, artık beslenmenin eğitim içindeki önemi üzerinde özellikle durmaktadırlar (çev.).

2 Hz. Peygamber (s.a.), bir hutbesinde Mekke'de meydana gelmiş bir katl olayından ve onun şer'i hükünden bahsetmiş. Orada bulunan Yemenli Ebû Şâh isminde biri, “Ya Resûlallah bu hutbeyi benim için yazınız” diyerek talepte bulununca, o da “Ebû Şâh için yazınız” buyurmuşlar (çev.).

[٥٥١] وقال الحافظ الذهبي: «من أراد أن يحفظ الحديث فليأكل الزبيب».

أخرجه السلفي في الطّيورات.

[٥٥٢] ومنها: الكتابة، بأن يقيد ما يسمع خوف شروده، فإن الطالب إذا

رأى شيئاً أعجبه لابد له أن يكتبه. وفي البخاري في باب كتابة العلم، وقال عليه

السلام: «اكتبوا لأبي شاه».

[٥٥٣] وروي عن عمر وابن عباس أنهما قالوا: «قيدوا العلم بالكتابة».

[٥٥٤] وقال الشاعر وينسب لسحنون :

العلم صيد والكتابة قيده قيد صيودك بالحبال الموثقة

ومن الحماقة أن تصيد حمامة فتركها بين الأوانس مطلقة

[٥٥٥] وقال الآخر:

كل سرّ جاوز الإثنين شاغ كل علم ليس في الأوراق ضاغ

[٥٥٦] وقال الآخر :

إن الذي يروي ولكنه يحفظ ما يروي ولا يكتب

كصخرة تنبع أمواهاها تسقي الأراضي وهي لا تشرب

[557] Diğeri şunu demiş:

Kalemin ucuyla yazıver,
Karşılaştığın hikmetleri.

Bil ki ilim avdır,
Yazı bağdır, öyleyse yazıver.

[558] Şu dizeler de Ebû Hanîfe'nin (r.a.):

Allah'ın kulları! Size ve kendime öğütliyorum
Not etmeyi, tekrarı ve araştırmayı.

Gerçekten iş tamamıyla budur.
Yarım felse¹ denk olmaz onun dışındakiler.

[559] Başkası şöyle diyor:

Derse yönel, eğer istiyorsan bir makamı
Ki onu daima elde edeceksin ve çoğalt kitapları.

Bilgini artırmak için müzakere et insanlarla;
İlim, ancak hatırlamakla olur ve kitaplarla.

[560] Başkası da şunu demiş:

İlmi ancak şu kişi elde eder: Tamamen ilgilenen
İlimle ve bütün himmeti kâğıt ve kalem olan.

[561] Şöyle denilmiştir: Yazılanlar kalır, ezberlenenler uçup gider.

[562] Öğrenci, yazdıklarını bir de ezberlemeli, onu gözardı ederek terk etmemelidir. Araplar derler ki kalbindeki bir harf, kitaplarındaki bin harften daha iyidir. Yine onlar şöyle derler: Seninle birlikte vadiyi geçmeyen ve seninle meclisi mamur kılmayan bir bilgide hiçbir hayır yoktur. [Mâverdî, 2002: 88]

[563] Şair şöyle diyor:

İlmi yazar ve onu kutuya atarsın
Sonra ezberlemez ve asla iflah olmazsın.

Ancak şu kimse iflah olur: Anladıktan
Ve hatadan korunduktan sonra belleyen.

1 Fels: Dinarın binde biri olan para birimi (çev.).

[٥٥٧] وقال الآخر:

ارقم برأس القلم ما تلتقي من حكم
فالعلم صيد فاعلم والخط قيد فارقم

[٥٥٨] ولأبي حنيفة رضي الله عنه:

عباد الله أوصيكم ونفسي بتعليق وتكرار ودرس
فإن الأمر كل الأمر هذا وما يسوى سواه نصف فلس

[٥٥٩] وقال الآخر:

أقبل على الدرس إن أحببت منزلة تحظى بها الدهر واستكثر من الكتب
وذاكر الناس كي تزداد معرفة فإنما العلم بالتذكر والكتب

[٥٦٠] وقال الآخر: ١٠

لا يدرك العلم إلا كل مشغل بالعلم همته القرطاس والقلم

[٥٦١] وقيل: ما كتب قرء، وما حفظ قرء.

[٥٦٢] وأن يحفظ ما يكتب أيضا ولا يتركه هملا، فقد قالت العرب: حرف

في قلبك خير من ألف في كتبك. وقالوا: لا خير في علم لا يعبر معك الوادي ولا يعمر بك النادي. ١٥

[٥٦٣] وقال الشاعر:

تكتب العلم وتلقي في سَفَطُ ثم لا تحفظ لا تفلح قَطُ
إنما يفلح من يحفظ من بعد فهم وتوقُّ من غلطُ

[564] Şöyle denilmiştir: İki satır bellemek, iki yüklük bilgi dinlemekten daha iyidir. İki harf anlamak, iki yük ezberlemekten daha iyidir. Yine şöyle denilmiştir: “İlimden sana ait olan, sadece bellediklerindir; yazdıkların değil. Senin ezberlediklerinin en güzeli, söylediklerinden dinlenenlerdir.” [Belevî, 1985: 1/65] Halil b. Ahmed (ö. 170/786) şunu diyor: “Kitaplarındakini sermayen kıl, kalbindekileri de nafaka için ayır.” Bunun benzeri anlamda şu şiir söylenmiş:

Ezberleyen ve belleyen olmadığın zaman
Sana fayda vermez kitapları toplaman.

Bulunur musun toplayan bir mecliste,
İlmini terk etmiş olarak evinde?

[565] Ebu'l-Haccâc Belevî şunları söylüyor: “İşbiliye’de faziletli bir adamın huzurunda okuyordum. Bana mesele sorardı; bazan duraksardım, hemen şöyle derdi: Cevabı acele ver, yol arkadaşları gidiyor. Sorardım: Bu ne demek? Şöyle derdi: Bazen yolda olduğun hâlde sana soru sorulabilir. Nitekim darb-ı meselde şöyle denilmektedir: İlim, kendisiyle birlikte hamama girdiğin şeydir.

Ey Hazık! İlmini sakın bırakma
Kitaplarda; onları hırsız çalar ha!

Aksine ona kap yap göğsünü,
Anahtarı ise senin açıklayan sözün.

O zaman birisi senin hakkında derse
“Sen biliyorsun”, işte o sadıktır sözünde.

Ey genç! Allah aşkına söyle bana, eğer akarsa
Sahibinin çekiçlediği gümüşten damla.

Dedi ki acele söyle açıklamasını bana,
Kafile benden uzaklaşıp kaybolmakta.

İlim senin evinde emanet bırakılmış oysa
Güzel görünüşlü olan kitaplarda.

Durumunu nasıl görüyorsun? Bunun üstünde mi?
Kim mahcup olursa, izleyen bakışlarıyla süzer onu.

Öyleyse ders al, gaffet etme ve belleyen ol
Rabbin’den iste; çünkü o çok rızık verendir.”

Belevî’nin sözü burada sona erdi.

[٥٦٤] وقيل: حفظ سطرين خير من سماع وقرين، وفهم حرفين خير من حفظ وقرين. وقيل: «ليس لك من العلم إلا ما حفظته لا ما كتبت». وأحسن من محفوظك ما سمع من ملفوظك». وقال الخليل ابن أحمد: اجعل ما في كتبك رأس مال، وما في قلبك للنفقة. وفي مثل هذا ينشد:

٥ إذا لم تكن حافظا واعيا فجمعك للكتب لا ينفع
أتحضر في مجلس جامع وعلمك في الدار مستودع؟

[٥٦٥] قال أبو الحجاج البلوي: «كنت أقرأ بإشبيلية على رجل فاضل فيسألني عن المسألة، فربما أتوقف، فيقول: عجل بالجواب، الرفقة سائرة. فأقول: ما معنى هذا؟ فيقول: ربّما تسأل وأنت في الطريق. وكما يقال في الكلام: العلم ما تدخل به الحَمَام.

١٥ لا تودعن علمك يا حاذق في كتب يسرقها السارق
بل صدرك اجعله وعاء له مفتاحه مقولك الناطق
حيث إن قال عنك امرؤ إنك تدري فهو الصادق
بالله قل لي يا فتى إن تسل عن فضة صاحبها طارق
وقال عجل قل لنا شرحها الركب عني ذاهب زاهق
والعلم في بيتك مستودع في الكتب منظرها رائق
كيف ترى حالك هل فوق ذا من خجل يرمقه الراق
فادرس ولا تغفل وكن حافظا وربك أسأل فهو الرازق

انتهى كلام البلوي.

[566] Hikâye edilir ki âlimlerden biri tacirlerle birlikte bir gemiye binmiş. Gemi onlarla parçalanmış; sonuçta onlar zenginliğin izzetinden sonra yoksulluğun zilletine düşmüşler. O âlim memlekete varmış. Oranın halkı ona ikramda bulunmuş, çeşitli hediyelerle ve ikramlarla ona son derece cana yakın davranmışlar. O tacirler memleketlerine dönmek istediklerinde sormuşlar: Kavmine bir mektubun veya bir ihtiyacın var mı? O da şöyle demiş: Evet. Onlara şunu dersiniz: Mal edinecekseniz, gemide batmayan bir mal ediniz.¹

[567] Öğrenci, meseleleri çokça mütalaa etmeli, düşünmeli, sorgulamalıdır. Üstad Ebû Abbâs Seyyid Ahmed el-Mencûr (ö. 995/1586), Şeyh Ahmed b. Gazî'nin (ö. 919/1513) şu iki beyti çokça okuyor olduğunu nakletmektedir:

Sorunlar karşıma çıktıklarında benim,
Onların hakikatlerini düşünerek keşfederim.

Hiçbir zaman parazit olmadım kişilere.
Ben şuna buna soruyorum, haber ne diye.

[568] İbn Abdülber, bu iki beyti birtakım beyitler topluluğu içinde Ali b. Ebî Tâlib Efendimize (r.a.) nispet etmektedir. [İbn Abdülber, 1422: 2/985-986]

[569] Başkası da şöyle diyor:

Önem verdiğin bilgiyi derinden düşün;
Derin düşünmenin olmadığı bilgide hayır yoktur.

[570] Denilmiştir ki tefekkürsüz okumanın izi kalmaz. İbn Abdülber, *Kitâbu Fadli'l-İlm*'de şunları söylüyor: Öğrenme ve derin kavrayış sahibi olma âdâbı hakkında Muhammed b. Ahmed b. Amr Lu'lu'ye (ö. 333/944) nispet edilen ve kimilerinin de Me'mun'a nispet ettiği şu şiirden daha güzelini görmedim:

Bil ki ilim, öğrenmekle, ezberle, sağlam bilmek ve kavramakla olur.

Bazen büyük mahrum kaldığı hâlde ilme yaşça küçük sahip olur.

Kişi, iki ayağı ve iki eliyle değil; ancak en küçük iki organıyla insan olur:

1 İlmi kastediyor (çev).

[٥٦٦] ويحكى عن بعض العلماء أنه ركب مع تجار في المركب، فانكسرت بهم السفينة فأصبحوا بعد عزة الغنا في ذل الفقر، ووصل العالم إلى البلد، فأكرمه أهلها، وأنحفوه بأنواع التحف والكرامات، فلما أرادوا الرجوع إلى بلادهم، قالوا: هل لك إلى قومك كتاب أو حاجة؟ قال: نعم، تقولون لهم: إذا اتخذتم مالا فاتخذوا مالا لا يغرق في السفينة يعني العلم. ٥

[٥٦٧] وأن يكثر من المطالعة والتفكير والتأمل في المسائل. فقد حكى الشيخ أبو العباس سيدي أحمد المنجور عن الشيخ بن غازي أنه كان كثيرا ما ينشد هذين البيتين:

إذا المشكلات تصدين لي كشفت حقائقها بالنظر
ولست بإمعة للرجال أسائل هذا وذا ما الخبر ١٠

[٥٦٨] هذان البيتان نسبهما ابن عبد البر لسيدنا علي بن أبي طالب (عليه السلام) في جملة أبيات،

[٥٦٩] وقال غيره:

وتدبر العلم الذي تُغنى به لا خير في علم بغير تدبر

[٥٧٠] وقيل: القراءة بلا نظر لا تبقي أثر. قال ابن عبد البر في كتاب فضل العلم: ومن أحسن ما رأيت في آداب التعلم والتفقه من النظم ما ينسب إلى اللؤلؤي، وبعضهم ينسبه إلى المامون وهو:

اعلم بأن العلم بالتعلم والحفظ والإتقان والتفهم
والعلم قد يرزقه الصغير من سنّه ويحرم الكبير
فإنما المرء بأصغريه ليس برجليه ولا يديه ٢٠

Dili ve göğsüne yerleştirilmiş olan kalbi. Ve bu, ilginç bir mahlûktur.
İlim, anlamakla, müzakereyle, dersle, düşünme ve münazarayla oluşur.
Ezber yapan, nasları zikreden ve söz nakleden nice insan bulunur.
Ki onun başkasında, edip âlimin sahip olduklarından bir nasibi yoktur.
5 İlmi ve zikri hırs derecesinde çok seven zayıf zekâlı niceleri vardır.
Ki ezber ve rivayette âcizdir, nakilde bulunduğu kimseden hikâyesi yoktur.
Başka biri, isnatta gelen şeyleri korumak için gayret etmektedir,
Onu gözüyle değil kalbiyle devirir; kitaplıklara muhtaç değildir.
İlmi araştır ve güzelce talep et; ilmin hâsıl olması ancak edepledir.
10 Yararlı edep, güzel susuştur; biraz öfke ve kin vardır çok konuşanda.
Hayatta olduğun sürece sen güzel susuşa sahip ol, övülürsün yaşadıkça.
İnsanlar arasında ilimde bilen veya garip bir mesele ortaya çıkarsa,
Cevap vermek için öne çıkma; başkasını konuşur görene kadar onun hakkında.
Nice anlamaksızın öne çıkmakta aceleci kimse gördüm ki hatalı konuşuyor.
15 Bu, onu meclislerde akıl sahipleri ve rağbet ehli arasında küçük düşürüyor.
Eğer sağlam ilmin yoksa bil ki susmak, gerçekten daha güzeldir sende.
Bu iş seni âciz bırakırsa, “Senin sorduğun şey hakkında bilgim yok” de.
İşte bu, ulemaya göre ilmin yarısıdır; hep böyle demektir bilgiler de.
Görüşünün üstünlüğüyle gururlanmaktan sakın, hatalı cevap vermekten kaçın.
20 Peşinden pişmanlık gelen nice cevap vardır; esenlikte olup susmayı ganimet edin.
İlim, sonu uzayıp giden bir denizdir; yoktur hedeflenecek bir haddi.
İlmin tamamını toplayacak değilsin; evet, onu sayısan bile onda birini.
İlmin senden geride kalanları, bildiklerinden daha çoktur ve soylu fark eder.

لسانه وقلبه المركّب	في صدره و ذاك خلق عجب
والعلم بالفهم والمذاكرة	والدرس والفكرة والمناظرة
فرب إنسان ينال الحفظا	ويورد النص ويحكي اللفظا
وماله في غيره نصيب	مما حواه العالم الأديب
ورب ذي حرص شديد الحبّ	للعلم والذكر بليد القلب
معجّز في الحفظ والرواية	ليست له عمّن روى حكاية
وآخر يعطى بالاجتهاد	حفظا لما قد جاء في الإسناد
يهدى بالقلب لا بناظره	ليس بمضطر إلى قماطره
فالتمس العلم وأجمل في الطلب	والعلم لا يحصل إلا بالأدب
الأدب النافع حسن الصمت	ففي كثير القول بعض المقت
فكن لحسن الصمت ما حييتا	[مقارنا] تحمد ما بقيتا
وإن بدت بين أناس مسألة	معروفة في العلم أو مفتعلة
فلا تكن إلى الجواب سابقا	حتى ترى غيرك فيها ناطقا
فكم رأيت من عجول سابق	من غير فهم بالخطايا ناطق
أزرى به ذلك في المجالس	بين ذوي الألباب و التنافس
والصمت فاعلم بك حقا أزين	إن لم يكن عندك علم متقن
وقل إذا أعياك ذاك الأمر	ما لي بما تسأل عنه خبر
فذاك شطر العلم عند العلما	كذاك ما زالت تقول الحكمما
إياك والعجب بفضل رأيكا	واحذر جواب القول من خطايكا
كم من جواب أعقب الندامة	فاغنم الصمت مع السلامة
العلم بحر منتهاه يبعد	ليس له حد إليه يقصد
وليس كل العلم قد حويته	أجل، ولا العشر ولو أخصيته
وما بقي عليك منه أكثر	مما علمت والجواد يعثر

Dinlediklerinle ilgili soran ol; onlardan bir kelimeyi anlamazsan eğer.
 Söz iki türlüdür: biri bildiğin sözdür, diğeri ise işitip de bilmediğindir.
 Her söz için, bâtılın ve doğrunun toparladığı bir cevap vardır.
 Kelâmın evveli ve sonu vardır; onları anla zihnin olduğunda hazır
 5 Sözü, mabâdine seni iletene kadar defetme ve onu reddetme.
 Bazan fazilet sahipleri ortaya atılan meselelerin cevabından âciz kalırlar.
 Cevabı hakkında şek ortaya çıktığında onun cevabını susmakla karşılarlar.
 Söz söylemek, şüphesiz beyaz gümüş olsa da insanların nazarında
 Sükût altının kendisidir; anla! Allah seni iletsin ilim talebinin âdâbına.¹

1 İbn Abdülber, 1422: 1/582-583.

فكن لما سمعته مستفهما
القول قولان: فقول تعلمه
وكل قول فله جواب
وللكلام أول وآخر
لا تدفع القول ولا تردّه
فربما أعيأ ذوو الفضائل
فيمسكوا بالصمت عن جوابه
ولو يكون القول عند الناس
إذاً لكان الصمت من عين الذهب

إن كنت لا تفهم منه الكلام
و آخر تسمعه فتجهله
يجمعه الباطل والصّواب
فافهمهما والذهن منك حاضر
حتى يؤديك إلى ما بعده
جواب ما يلقي من المسائل
عند اعتراض الشك في جوابه
من فضة بيضا بلا التباس
فافهم هداك الله آداب الطلب

SON SÖZ

1. İlmin Yok Oluşu

[571] Âhir zamanda ilmin kalkacağına dair sahih rivayetler bize ulaşmıştır. Onlardan biri de, İmam Ahmed, Taberânî ve Dârimî'nin Ebû Umame'den naklettiği şu rivayettir. Ebû Umame anlatıyor: Veda haccında iken Resûlullah (s.a.) Âdem dağı üzerinde ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: "Ey İnsanlar! Yeryüzünden ilim kaldırılmadan, kabzedilmeden önce onu alınız..." Sözüünü sürdürdü ve şunu üç defa dedi: "İlmin gitmesi, onu taşıyanların gitmesidir." [Taberânî, 1415: 8991; Dârimî, "Mukaddime", 26]

10 Huzeyfe'den yapılan rivayet de şöyle: "İlmin kabzedilmesi, âlimlerin kabzedilmesidir." [Dârimî, "Mukaddime", 26] Ahmed'in rivayetine göre İbn Mes'ûd şöyle diyor: Biliyor musunuz ilmin gitmesi nedir? İlmin gitmesi, ilim ehlinin ortadan kaldırılmasıdır.

[572] İbn Hacer şunu söylüyor: Ebû Umame'nin hadisinde Hz. Peygamber, âlimlerin ölmesi suretiyle ilmin ortadan kalkmasından sonra kitapların kalmasının, âlim olmayan kimseler için bir şey kazandırmadığını dile getirmektedir. Zira hadisin geri kalanında şu ifadeler bulunmaktadır: Bunun üzerine hemen bir bedevî Hz. Peygamber'e sordu: Ey Allah'ın Nebîsi! Mus-haflar aramızda olup biz de onların içindekileri öğrenmiş ve onları kadın-larımıza, çocuklarımıza, hizmetçilerimize öğretmiş olduğumuz hâlde ilim bizden nasıl kaldırılıp yok edilir? Hz. Peygamber (s.a.) öfkelenmiş olarak başını ona doğru kaldırıp şöyle dedi: "İşte yahudiler ve hristiyanlar! Ellerin altında ilâhi kitaplar olduğu hâlde, o kitaplardan kendilerine peygamberleri-nin getirdikleri hiçbir şeye tutunmadılar." [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36: 621]

20 25 Hadisteki bu fazlalığın, Avf b. Mâlik, İbn Ömer, Safvân b. Assâl ve başkasının rivayet ettikleri hadisten şahitleri bulunmaktadır. Bu şahitler, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Taberânî, Dârimî ve Bezzâr'da benzer anlamları taşıyan lafızlarla yer almakta ve bu şahitlerin hepsinde bu anlam bulunmaktadır.

2. Zamanın Müçtehitsiz Kalabilmesi

[573] Bu hadisten, zamanın müçtehitsiz kalabileceği anlamı çıkarılmıştır. Bu, Hanbelîlerin ekserisinin ve onlardan başka bazılarının hilâfına cumhurun sözüdür. Çünkü o hadis, âlimlerin kabzedilmesi suretiyle ilmin ortadan kaldırılması ve onun zorunlu sonucu olarak bilgisizce hüküm verilmesi hakkında gayet açıktır. İlim ve onunla hüküm veren kimseler kaybolduğunda

خاتمة

[٥٧١] وردت آثار صحاح في رفع العلم في آخر الزمان، منها ما أخرجه

الإمام أحمد والطبراني والدارمي عن أبي أمامة، قال: لما كان في حجة الوداع

قام رسول الله ﷺ على جبل آدم فقال: «يا أيها الناس خذوا العلم قبل أن يقبض

وقبل أن يرفع من الأرض» الحديث، إلى أن قال: «إن ذهاب العلم ذهاب حملته».

ثلاث مرّات وعن حذيفة: «قبض العلم قبض العلماء» وعن أحمد عن ابن مسعود

قال: تدرون ما ذهاب العلم؟ ذهاب العلم رفع أهله.

[٥٧٢] قال ابن حجر: وأفاد في حديث أبي أمامة، أن بقاء الكتب بعد رفع

العلم بموت العلماء لا تغني من ليس بعالم شيئاً، فإن بقيت الحديث: فسأله

أعرابي فقال: يا نبي الله، كيف يرفع العلم منا وبين أظهرنا المصاحف، وقد

تعلمنا ما فيها، وعلمناها نساءنا وأبناءنا وخدمنا؟ فرفع إليه رأسه وهو مغضب

فقال: «وهذه اليهود والنصارى بين أظهرهم المصاحف لم يتعلّقوا منها بشيء

مما جاءهم به أنبياءهم». ولهذه الزيادة شواهد من حديث عوف بن مالك وابن

عمر وصفوان بن عسال وغيرهم. وهي عند أحمد والترمذي والطبراني والدارمي

والبزار بالفاظ محتملة، وفي جميعها هذا المعنى.

[٥٧٣] واستدل بهذا الحديث على جواز خلوّ الزمان عن مجتهد، وهو قول

الجمهور خلافاً لأكثر الحنابلة وبعض من غيرهم، لأنه صريح في رفع العلم

بقبض العلماء، ومن لازمه الحكم بالجهل، وإذا انتفى العلم، ومن يحكم به،

içtiḥad ve müçtehidin de yok olması zorunlu hâle gelir. Bu görüşe, şu hadisle karşı çıkılmıştır: “Ümmetimden bir taife, kendilerine Allah’ın emri (kıyamet) gelinceye kadar hakka destek olmaya devam edeceklerdir.” [Müslim, “İmare”, 170] Bir rivayette ise şöyle denilmiştir: “... Kıyamet kopuncaya kadar...” [Tirmizî, “Fiten”, 27] Buna cevaplar verilmiştir; onların en güzeli şudur: İçtiḥad, farz-ı kifâyedir ve o âlimlerin bekası şartına bağlanmıştır. Ama âlimlerin yok olmaları üzerinden delillendirme yaptığı zaman, farz-ı kifaye olmaz. Çünkü âlimlerin kaybolmasıyla içtiḥat imkân ve gücü de yok olur. İçtiḥadın güç yetirilebilir olma durumu ortadan kalktığında, onunla yükümlü tutulma durumu meydana gelmez. Bir grup, bununla bu şekilde yetinmiştir.” İbn Hacer’in *Fethu’l-Bârî*’deki sözü burada sona erdi. [13/ 286]

[574] Ebu’d-Derdâ’nın şöyle dediği nakledilir: “Ne oluyor? Görüyorum ki âlimleriniz çekip gidiyor cahilleriniz ise öğrenmiyorlar. İlim ortadan kaldırılmadan önce öğreniniz; çünkü ilmin ortadan kalkması, âlimlerin çekip gitmesiyle olur.” [Dârimî, “Mukaddime”, 26]

[575] Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet ediliyor: “Allah, ilmi söküp almaz; ama âlimleri kabzetmek suretiyle ilmi kabzeder. Sonuçta âlim kalmayınca, insanlar cahilleri önder edinip onlara sorarlar. Onlar da ilimsiz olarak fetva verirler; bu sebeple kendileri saparlar ve (soranları) saptırırlar.” [Müslim, “İlim”, 13]

[576] Buhârî, Enes’ten Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “İlmin ortadan kaldırılıp cahilliğin kalması, alkollü içki içilmesi ve zinanın açığa çıkması, kıyamet alâmetlerindendir.” [Buhârî, “İlim”, 21] Hadisteki, “İlmin kaldırılıp” sözüyle kastedilen, ilmi taşıyanların ölmeleri suretiyle ilmin kaldırılmasıdır; yoksa daha önce belirtildiği gibi göğüslerden ilmin sökülüp alınması suretiyle değil.

[577] Ebû Hüreyre de Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Ümmetimden, hepsi de Allah’ın elçisi olduğunu iddia eden otuz decal çıkmadıkça, mal dolup taşmadıkça, ilim kabzedilmedikçe, fitneler zuhur etmedikçe ve kargaşa (herc) çoğalmadıkça kıyamet kopmaz. Dediler ki herc nedir? Buyurdu: Katletmedir katletme.” [Ebû Dâvûd, “Fiten ve Melâhim”, 1]

[578] Hâkim, Câbir’den (r.a.) Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Kıyametin öncesinde günler var ki onlarda cehalet çoğalır, ilim kaldırılıp yok olur, herc çoğalır. Herc, katletmedir.” [Hâkim, *Müstedrek*, 8412]

استلزم انتفاء الاجتهاد والمجتهد. وعورض هذا بحديث: «لا تزال طائفة من أمتي ظاهرين على الحق حتى يأتيهم أمر الله». وفي رواية: «حتى تقوم الساعة». وأجيب بأجوبة أحسنها أن الاجتهاد فرض كفاية وهو مشروط ببقاء العلماء، فأما إذا أقام الدليل على انقراض العلماء فلا؛ لأن يفقدهم تنتفي القدرة والتمكن من الاجتهاد، وإذا انتفى أن يكون مقدورا لم يقع التكليف به. هكذا اقتصر عليه جماعة» انته كلام ابن حجر في فتح الباري.

[٥٧٤] وروي عن أبي الدرداء أنه قال: «مالي أرى علماءكم يذهبون، وجهالكم لا يتعلمون؟ تعلموا قبل أن يرفع العلم، فإن رفع العلم بذهاب العلماء».

[٥٧٥] وروي عنه عليه السلام أنه قال: «إن الله لا ينتزع العلم انتزاعا، ولكن يقبضه بقبض العلماء، حتى إذا لم يبق عالم اتخذ الناس رؤساء جهالا، فسئلوا فأفتوا بغير علم، فضلّوا وأضلّوا».

[٥٧٦] وروى البخاري عن أنس عن النبي صلى الله عليه وآله أنه قال: «إن من أشراط الساعة أن يرفع العلم، ويثبت الجهل، وتشرب الخمر، ويظهر الزنى». وقوله: يرفع العلم؛ أي: بموت حملته لا بنزعه من الصدور كما تقدم.

[٥٧٧] وروى أبو هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وآله قال: «لا تقوم الساعة حتى يخرج من أمتي ثلاثون دجالا كلهم يزعم أنه رسول الله، وحتى يفيض المال، ويقبض العلم، وتظهر الفتن، ويكثر الهرج. قالوا: وما الهرج؟ قال: القتل القتل».

[٥٧٨] وأخرج الحاكم عن جابر رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وآله قال: «إن بين يدي الساعة لأياما يكثر فيها الجهل، ويرفع فيها العلم، ويكثر فيها الهرج، والهرج القتل».

[579] İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilir: “Âlim ölür ve hakkın eseri silinmeye devam eder. Sonuçta cehalet ehli çoğalır; ilim ehli gittiğinden insanlar cahillikle amel ederler, haktan başkasını din edinirler ve dosdoğru yoldan saparlar.” [İbn Abdülber, 1422: 1/603]

5 [580] İbn Mâce'nin rivayetine göre Ebû Umâme dedi ki Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Bu ilme, kabzolunmadan önce sahip çıkın. İlmin kabzolunması, ortalıktan kaldırılmasıdır.” [İbn Mâce, “Mukaddime”, 23]

[581] Abdullah b. Mes'ûd şöyle diyor: “İlim kaldırılıp yok olmadan önce ona sarılın. İlmin ortalıktan kaldırılması, onu rivayet edenlerin ölmü-
10 müdür. Canım elinde olan Allah'a andolsun ki Allah yolunda şehit olarak öldürülmüş olan birtakım kişiler, âlimlerin saygınlığını gördükleri için Allah'ın kendilerini âlimler olarak diriltmesini arzu edeceklerdir.” [Bağdâdî, 1421:1/167. Farklı lafızla.]

[582] Allahım! Bizi ilmiyle amel eden âlimlerden eyle ve onların zümresi içinde âhirette haşret; âmin! Duamızın sonu, 'Âlemlerin Rabbi'ne hamdolsun' demektir.
15

[583] Allah amellerimizi hayırlarla sonuçlandırсын, iyilikleri yapma ve kötülüklerden kaçınma başarısını bize lutfetsin, iki yurttan (dünya ve âhirette) bize mutluluk mertebelerini ihsan buyursun, kendi fazlıyla bizi cennete (“el-Husnâ”ya: daha güzeline) ve fazlasına¹ ulaştırsın!
20

[584] Allahım! Âlemin ruhu, Âdem'in çocuklarının efendisi Muhammed Mustafa'ya, ailesine, ashabına, eşlerine, zürriyetine ve kıyamet gününe kadar onlara ihsanla tâbi olanlara salât (rahmet) eyle!

[585] Bu kitabı bitirme işi, müellifi ve yazıcısının fâni eliyle (hicrî)
25 1184 yılı Safer ayının sekizi Pazar gününe denk düştü. Ki bu yazar, ganî Mevlâsına muhtaç kul olan Muhammed b. Mes'ûd b. Ahmed et-Tarnabâtî el-Emevî el-Usmânî, yurt ve menşe olarak el-Fâsî'dir (Faslıdır). Allah onun, anne-babasının, hocalarının ve bütün müslümanların yanında olsun!

1 Bk. Yunus 10/26 (çev.)

[٥٧٩] وروي عن ابن عباس أنه قال: «لا يزال عالم يموت، وأثر الحق يدرس، حتى يكثر أهل الجهل، وقد ذهب أهل العلم، فيعملون بالجهل، ويدينون بغير الحق، ويضلّون عن سواء السبيل».

[٥٨٠] وروى ابن ماجه عن أبي أمامة قال: قال رسول الله ﷺ: «عليكم بهذا العلم قبل أن يقبض، وقبضه أن يرفع».

[٥٨١] وقال عبد الله بن مسعود: «عليكم بالعلم قبل أن يرفع، ورفعته موت رواته، فو الذي نفسي بيده ليوذن رجال قوتلوا في سبيل الله شهداء أن يبعثهم الله علماء لما يرون من كرامتهم».

[٥٨٢] اللهم اجعلنا من العلماء العاملين واحشرنا في زمريهم آمين. وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين.

[٥٨٣] ختم الله أعمالنا بالخيرات، ووفقنا لفعل الحسنات، واجتناب السيئات، ومنحنا في الدارين مراتب السعادة، وبلغنا من فضله الحسنى وزيادة.

[٥٨٤] اللهم صلّ على روح العالم وسيد بني آدم محمد المصطفى وعلى آله وأصحابه وأزواجه وذرياته والتابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين.

[٥٨٥] ووافق الفراغ منه صبيحة يوم الأحد الثامن من شهر صفر سنة أربع وثمانين ومائة وألف على يد مؤلفه وكاتبه بيده الفانية، العبد الفقير إلى مولاه الغني محمد بن مسعود ابن أحمد بن محمد الطرناطي الأموي العثماني الفاسي دارا ومنشأ. كان الله له ولوالديه ولأشياخه ولجميع المسلمين.

KAYNAKLAR*

ÂBÂDÎ, Muhammed Şemsu'l-hakki'l-Azîm, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.

el-ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs am-mâ İştehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, 4. bs. Beyrut, 1405.

AHMED b. HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnâvud, Âdil Mürşik, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001.

ALİYYÜLKÂRÎ, *el-Esrâru'l-Merfû'a fî'l-Ahbârî'l-Mevzû'a*, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1406.

el-ASKALÂNÎ Ahmed b. Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî, Beyrut, 1379.

eL-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, thk. M.S. Hatipoğlu, Ankara, tarihsiz.

-----, *Kitâbu'l-Fakîh ve'l-Mutefekkih*, Suudiyye, Dâru İbn Cevzî, 1421.

-----, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî*, nşr. M. Tahhân, Riyad, Mektebetü'l-Meârif, 1983.

-----, *Târihu Bağdâd*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, tarihsiz.

el-BELEVÎ, Ebü'l-Haccâc Yûsuf, *Kitâbu Elif Bâ*, 2. bs. Âlemu'l-Kütüb, 1985.

el-BELĞÎTÎ, Ahmed el-Me'mûn, *El-İbtihâc bi Nûri's-Sirâc*, Mısır, 1309.

el-BEYHAKÎ, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke, 1994.

el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dimeşk, Dâru İbni Kesîr, 1423.

CÂHİZ, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 2. bs., Bağdat, 1960.

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim, Riyad, Dâru'l-Muğni, 1421.

MA'MER B. RÂŞİD, *el-Câmi'*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, San'ânî'nin *Kitâbu'l-Musannef*inin eki, c. 10, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403.

* Bu kaynaklar, eserin tahkikli neşrini yapan Ramdanî'nin kullandığı ve bizim de çeviride yer verdiğimiz eserlerdir. (çev.)

ed-DEYLEMÎ, Ebû Şuca, *Müsne'dü'l-Firdevs bi Me'sûri'l-Hatîb*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

el-EBŞÎHÎ, Şihâbüddin Muhammed b. Ahmed (ö. 852/1448), *el-Mustatref fi Külli Fennin Müstazraf*, Beyrut, Dârü'l-Hayat, tarihsiz.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Râid b. Sabrî b. Ebî 'Alfe, Riyad, Dârü'l-Hadâre li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2010.

EBÛ NU'AYM, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 4. bs. Beyrut, 1405.

EBÛ YA'LÂ el-Mevsilî, *Müsne'd*, thk. Huseyn Selim Esed, Dimeşk, 1404.

el-ELBÂNÎ, *el-Ehâdisu'd-Da'ife ve'l-Mevdû'a*, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1412.

el-ENDELÛSÎ, İbn Abdü Rabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, tarihsiz.

el-FÂSÎ, Muhammed b. el-Hâcc, *el-Medhal ilâ Tenmiyeti'l-A'mâl bi Tahsini'n-Niyyât*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, tarihsiz.

el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid, *Mi'yâru'l-İlm fi Fenni'l-Mantık*, 2. bs., Mısır, el-Matbaatü'l-Arabiyye, 1927.

-----, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, 3. bs., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1997.

el-HEYSEMÎ, *Mecme'û'z-Zevâid*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1407.

İBN ABBÂD, Muhammed b. İbrâhim, *Ğaysu'l-Mevâhibi'l-İlmiyye fi Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye*, thk. Abdülhâlim Mahmûd ve Mahmûd b. Şerîf, Mısır, 1970.

İBN ABDÛLBER, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlihi*, Dârü İbni'l-Cevzî, es-Suûdiyye, 1422.

İBN ADİYY, Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fi Du'âfâi'r-Ricâl*, Beyrut, 1988.

İBN ARDÛN, Muhammed b. Huseyn b. Yûsuf, *Âdâbu's-Suhbe, Şurûtuha, Hukûkuha, Fevâiduha*, Menşûratu Ukaz, 1987.

-----, *Mukniu'l-Muhtâc fi Âdâbi'l-Ezvâc*, Yazma, Fakîh Muhammed Buhbe Kütüphanesi.

İBN ASÂKÎR, *Târihu Medîneti Dimeşk*, Beyrut, Darü'l-Fikr, tarihsiz.

İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Gırnâtî, *El-Muharreru'l-Vecîz*, y.y., tarihsiz.

İBN CEMÂA, Bedruddin Muhammed, *Tezkiretu's-Sâmi' ve'l-Mute-kellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Mute'allim*, thk. Abdüsselâm Omer Ali, Tanta, 2002.

İBN HACER, Ahmed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1379.

İBNÜ'L-KAYYİM, Muhammed b Ebî Bekr Eyyûb el-Cevzî, *Miftâhu Dâri's-Saâde ve Menşûri Velâyeti'l-İlm ve'l-Îrâde*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, tarihsiz.

İBN KESÎR, *Tefsîr*, y.y., tarihsiz.

İBN KUTEYBE, Abdullah ed-Dîneverî, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, tarihsiz.

İBN MÂCE, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Kâhire, Dâru İh-yâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952-1953.

İBN RECEB, Abdurrahmân el-Hanbelî, *Câmi'u'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1408.

el-İLBÎRÎ, Ebû İshâk, *Dîvân*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Daye, 2. bs., Dâru Kuteybe, 1981.

KÂDÎ İYÂZ, Ebu'l-Fadl b. Musa, *Buğyetu'r-Râid limâ Tedammenehu Hadîsu Ummi Zer'in Mine'l-Fevâid*, Ribat, 1975.

el-KARÂFÎ, Ahmed b. İdrîs, *ez-Zehîra fî Furû'i'l-Mâlikiyye*, Beyrut 2001.

el-KİLŞÂNÎ, Ebû Abbâs Ahmed, *Tahrîru'l-Makâle fî Şerhi'r-Risâle*, Yazma, Tatvan, Hizanetu'l-Âmme, No. 15-16.

el-KİNÂNÎ, İbn Irak, *Tenzîhu's-Şerî'a*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399.

el-KUDÂÎ, *Musnedu's-Şihâb*, Beyrut, 1986.

KURTUBÎ, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Kâhire, 1372.

-----, *et-Tezkire fî Ahvâl'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*, Dimeşk, 1999.

el-MÂVERDÎ, Ali b. Muhammed, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2002.

el-MUHÂSİBÎ, Ebû Abdullah Hâris b. Esed, *Kitâbu'r-Ri'âye li Hukû-killâh*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1970.

MUNÂVÎ, *Feyzu'l-Kadîr*, Mısır, el-Mektebetü't-Ticâriyye'l-Kübrâ, 1356.

el-MÜNZİRÎ, Abdülazîm, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, Beyrut, Dârü'l-İlmiyye, 1417.

MÜSLİM b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyn, *el-Müsnedü's-Sahih*, Riyad, Dârü't-Taybe, 1427.

en-NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şerefuddîn, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1986.

-----, *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

en-NÎSÂBÛRÎ, Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

er-RENDÎ, Muhammed b. İbrâhim b. Abbâd, *Gaysü'l-Mevâhibi'l-İlmiyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye*, Mısır, 1970.

es-SÂHİLÎ, Ebû Abdullah, *Buğyetu's-Sâlik fî Eşrefi'l-Mesâlik*, thk. Abdurrahim el-İlmî, Ribat, 2003.

es-SEMHÛDÎ, *Cevâhiru'l-Ikdeyn fî Fadli's-Şerefeyn*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, tarihsiz.

es-SÛBKÎ, *el-Ehâdisu'lletî Lâ Asle Lehâ fî Kitâbi'l-İhyâ*, Kâhire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, tarihsiz.

es-SÛYÛTÎ, Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Celâleddîn, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî Tefsiri'l-Mesûr*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

-----, *ed-Dürerü'l-Müntezire fî'l-Ehâdisi'l-Müştehire*, Beyrut, Dârü'l-Arabiyye, 1404.

-----, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, tarihsiz.

-----, *el-Câmî'u's-Sagîr*, Cidde, Dâru Tâlibi'l-İlm, tarihsiz.

-----, *Büşra'l-Keib bi-likâi'l-Habib*, Mısır, 1309.

-----, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1973.

eş-ŞA'RÂNÎ, Abdülvehhâb, *Levâkihu'l-Envâri'l-Kudsiyye fî Beyâni'l-Uhudi'l-Muhammediyye*, Beyrut, 1998.

eş-ŞEYBÂNÎ, Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım, *Kitâbü'z-Zühâd*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1984.

et-TABERÂNÎ, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Kâhire, 1415.

-----, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 2.bs., Mavsıl, 1983.

-----, *el-Mu'cemü's-Sagîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.

-----, *Cami'u'l-Beyân An Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1405.

et-TUNBUKTÎ, Ahmet Baba, *Tuhfetü'l-Fudalâ bi Ba'di Fedâili'l-Ulemâ*, Ribat, 1992.

el-VENŞERÎSÎ, Ahmed b. Yahya, *el-Mi'yâru'l-Mu'rib ve'l-Câmi'u'l-Muğrib an Fetâvâ Ehli'l-Endelûs ve'l-Mağrib*, Ribat, 1981.

ez-ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-İ'tidâl*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

-----, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

ZERRÛK, eş-Şeyh Ahmed, *el-İ'âne*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Tunus, 1979.

-----, *Şerhu'r-Risâle*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1982.

-----, *Uddetü'l-Murîdi's-Sâdık*, y.y., 1998.

-----, *en-Nâsihatu'l-Kâfiye li Men Hassahu'llâhu bi'l-Âfiye*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

DİZİN

A

Abdulazim el Münzirî 90
Abdullah b. Ömer 114, 164, 224
Abdullah İbn Mes'ûd 72
Abdülmelik b. Mervân 198, 202
âbid 52, 116, 126, 148
Aclûnî 92, 130, 228, 256
Acurrî 112
Âdem 38, 58, 62, 72, 118, 128, 154,
248, 268, 334, 338
Âdemoğlu 82
âdet 50
Âdil 341
Âhiret 88
Ahlâk 12, 15, 20, 262
Ahmed b. Hanbel 42, 112, 118, 134,
142, 166, 172, 216, 224, 334, 341
Akıl 114, 200
Akli 7, 56
Ali b. Ebî Tâlib 148, 170, 180, 268, 314,
328
Âlim 15, 66, 100, 126, 134, 138, 140,
146, 148, 170, 180, 188, 190, 206,
216, 230, 270, 338, 342
Arap 40, 44
Arapça 2, 28, 44, 222, 274, 316
Ârif 34
Arş 38, 130
Ashab 40, 216, 248
Askalânî 68, 124, 342
Atâ 92, 98
Atâ b. Ebû Rebâh 92
Atâiyye 342, 343
Avnu'l-Ma'bûd 341

B

Bağdâdî 15, 126, 132, 134, 142, 168,
234, 260, 268, 280, 298, 322, 338
Bağdat 5, 126, 341
Basra 86, 96, 230
Beden 36, 278
Bedihî 36
Bel'am 160, 162
Belevî 46, 96, 146, 218, 238, 290, 292,
326

Belğitî 302

Belkıs 66

Beyhakî 68, 78, 82, 110, 120, 126, 128,
130, 142, 146, 164, 166, 168, 170,
172, 176, 184, 228, 242, 282, 286,
316

Bezzâr 76, 84, 112, 116, 146, 170, 196,
228, 246, 316, 334

Bilge 150, 310

Bilgi 8, 9, 14, 16, 168, 224, 236, 282

Bilgin 308

Buhârî 74, 76, 84, 96, 108, 110, 136,
164, 168, 178, 214, 218, 220, 224,
254, 264, 274, 276, 304, 322, 336,
341

Busirî 122

Buşrâ'l-Keîb bi Likâi'l-Habîb 140

Büyük 5, 40, 68, 246, 312

C-Ç

Câbir b. Abdullah 110, 126

Câhız 250

Cahil 82, 158, 188, 212, 276

Câiz 86

Cami 170, 344

Cehalet 108, 154

Cehennem 70, 184

Cennet 126, 132, 140, 166

Cibrîl 166

Cihâd 80, 178

Cüneyd 188, 192, 204, 234

Çevre 9, 306

Çin 110

D

Dârekutnî 78

Değfel 270

Ders 8, 254, 284

Deylemî 86, 90, 94, 96, 126, 128, 130,
132, 134, 138, 140, 146, 150, 152,
170, 174, 182, 206, 228, 262, 268

Dindar 8, 254

Diyalog 8, 262

Dua 74, 144

Dünya 38, 154, 164, 204
Dünyalık 9, 310

E

Ebşîhî 86, 152, 188, 194, 226
Ebû Bekir Harizmî 308
Ebû Dâvûd 74, 78, 112, 118, 120, 166,
168, 228, 242, 258, 306, 336
Ebu'd-Derdâ 74, 118, 146, 148, 168,
176, 184, 336
Ebû Eyyûb el-Ensârî 84
Ebu'l-Haccâc Belevî 146, 326
Ebû Hanîfe 68, 134, 182, 278, 324
Ebû Hâzim 202, 216
Ebû Hüreyre 74, 76, 78, 82, 84, 112,
118, 120, 122, 130, 144, 150, 152,
166, 168, 182, 228, 242, 278, 336
Ebu'l-Leys es-Semerkandî 130, 184, 256
Ebu't-Tîb 126
Ebû Ümâme 84, 116, 124, 136, 142
Ebû Yahyâ İbn Cemâa 50
Ebû Zer 84, 170, 312
Edep 306
Eğitim 1, 2, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 23,
24, 290
Ehil 8, 236

Endelusî 16, 294
Enes 68, 78, 90, 98, 110, 120, 128, 134,
138, 146, 152, 174, 188, 218, 230,
256, 282, 302, 336
Ezber 310, 330

F

Fadlu'l-İlm 90
Fahreddin er-Râzî 28, 34, 56, 90
Fakih 8, 254, 264, 342
Farz 7, 48, 50, 80, 208
Farz-ı ayn 208
farz-ı kifaye 208, 252, 336
Fâsî 2, 16, 34, 48, 80, 130, 188, 192,
264, 304, 318, 320, 338
Fazilet 238, 260
Fethu'l-Bârî 64, 76, 336, 341, 342
Feyzu'l-Kadîr 343
Fıkıh 20, 46, 76
Fitne 280

G

Gazzâlî 15, 34, 44, 48, 54, 78, 80, 86,
92, 94, 126, 142, 146, 148, 178,
182, 184, 186, 216, 230, 234, 236,
254, 292
Gemi 240, 328
Genç 98, 100, 310
Gıpta 84, 86
Günyetu's-Sâlik fi İlmi'l-Menâsik 50

H

Habis 70
Hac 48, 50, 184, 304
Hadîs 20, 34, 92, 132, 136, 170, 264,
276, 282
Hâfız 124, 128, 136, 140, 322
Hak 106, 112, 238
Hâkim 52, 74, 78, 96, 124, 142, 150,
168, 228, 236, 242, 282, 298, 336,
343
Hâlid b. Mehrân 96
Halife 204, 258
halvet 98
Haram 98
Hârûn 80, 92, 118, 162, 222, 341, 347
Haset 84
Hasta 94, 198
Haşyet 9, 68, 314
Hatîb el-Bağdâdî 15, 126, 134, 142, 280
Havva 154
Hayâ 270
Helâl 9, 318
Heysemî 112, 116, 128, 146, 170, 196
Hıristiyan 206
Hızır 72, 108, 110
Hikmet 44, 58, 60
Horasan 5
Humeyd et-Tavîl 96
Huzeyfe İbnü'l-Yeman 76, 134
Hüdhüd 66
Hüküm 44
Hz. Ali 40, 86, 94, 96, 112, 180, 232,
246, 262, 268, 274, 296
Hz. Ebû Bekir 40, 232
Hz. Ömer 40, 214, 216, 246, 274, 304,
322

I-İ

İsâ 164, 184, 192, 238, 244
 İbadet 9, 304
 İblîs 148
 İbn Abbâs 58, 62, 66, 82, 86, 96, 108, 116, 126, 130, 132, 140, 142, 144, 146, 148, 150, 152, 190, 206, 220, 230, 244, 260, 274, 298, 322, 338
 İbn Abdülber 68, 76, 78, 84, 90, 94, 96, 110, 112, 114, 120, 142, 144, 146, 148, 152, 168, 170, 180, 182, 186, 192, 194, 214, 228, 246, 262, 264, 270, 278, 280, 282, 292, 294, 298, 314, 316, 322, 328, 332, 338
 İbn Ardûn 306, 318
 İbn Asâkir 86, 134, 138, 140, 228, 244, 246
 İbn Ataullah el-İskenderî 176, 180
 İbn Avn 192, 232
 İbn Bathâ 264
 İbn Cemâa 15, 50, 86, 132, 152
 İbn Cerîr 150, 160, 188, 228
 İbn Ebî Şeybe 150
 İbn Hacer 64, 72, 76, 78, 84, 86, 110, 214, 216, 256, 334, 336
 İbn Haldun 16
 İbn Hârûn 80, 92, 118
 İbn Hibban 74, 118, 120, 124, 166, 168, 228, 242, 316
 İbn Kuteybe 88, 94, 96
 İbn Mâce 25, 74, 76, 82, 84, 92, 116, 120, 124, 126, 130, 134, 146, 166, 168, 190, 242, 338
 İbn Munzir 150
 İbn Ömer 78, 90, 126, 166, 224, 228, 230, 242, 248, 262, 334
 İbn Receb 190
 İbn Rüsd 178, 302
 İbn Şihâb 82, 292, 314
 İbnu Asâkir 86
 İbnu Ataullah 52
 İbnü'l-Arabî 176, 218
 İbnü'l-Kayyim 60, 62, 132
 İbn Vâsi' 196, 198
 İbn Vehb 80, 282, 294
 İbn Zubejr 62
 İbrahim b. Edhem 194, 234
 İcazet 8, 250, 252

iftira 204
 İhlas 9, 314
 İhtisârü'n-Nihâye ve't-Temâm 92
 İhyâu Ulûmi'd-Din 48
 İkram 9, 298
 İlham 172
 İlim ehli 154
 İmam 13, 28, 34, 56, 134, 136, 138, 140, 182, 204, 206, 238, 256, 266, 274, 304, 318, 334
 İsa 184, 238, 244
 İsfahânî 28, 124, 342
 İsmail b. Ebî Recâ 126
 İsrail 108, 124, 162
 İyilik 80

K

Kaderiyye 306
 Kâdî İyâz 296, 320
 Kadîm 34
 Kanıt 68
 Karafî 48, 62, 66, 118, 120, 216, 226, 230, 234, 236, 240, 314
 Kâri 188
 Karun 248
 Kastallânî 134
 Katâde 60, 82
 Kavrama 9, 322
 Kays b. Kesîr 74
 Kelâm 46
 Kemal 266
 Kendi 162, 194, 216
 Kerhî 204
 Keşşâf 28, 60, 68
 Kıyamet 124, 126, 132, 152, 164, 168, 170, 176, 268, 314, 336
 Kibir 248
 Kötü 184, 188, 260, 306
 Kötülük 202
 Kral 164
 Kubeysa b. Mehârik 112
 Kudâ'î 68
 Kur'an 13, 14, 19, 25, 32, 40, 42, 44, 46, 60, 64, 72, 110, 118, 120, 128, 132, 134, 136, 140, 142, 152, 174, 176, 184, 188, 190, 192, 194, 212, 228, 246, 248, 254, 294, 304, 343, 344

Kurtuba 52

Kurtubî 15, 40, 58, 60, 62, 68, 84, 92,
184, 300, 302

Küçük önerme 68

L

Levh-i Mahfûz 72

Lokman 142, 264

Lu'luî 328

M

Mâlik 13, 18, 52, 60, 76, 78, 80, 90, 92,
98, 104, 114, 136, 138, 140, 152,
164, 174, 178, 190, 224, 228, 230,
244, 246, 250, 254, 256, 262, 274,
278, 294, 296, 302, 304, 320, 334

Mâlik b. Dinar 114, 138, 294

Mâlikî 17, 20, 48

Mantık 2, 44, 342

Mâverdi 15, 88, 96, 222, 232, 238, 250,
298, 324

Mecmeu'z-Zevâid 342

el-Medhal 48, 80, 110, 304, 318, 342

Medine 5, 74, 96, 190, 234

Mekhûl 98, 176

Mekke 50, 52, 246, 322, 341

Mekkî 230

Menâsik 50, 52

merhamet 92, 142, 224, 226

Mervan 96

Mescid 98, 190

Mescid-i Haram 98

Mesele 8, 218, 224

Mev'iza 196

Mevlâ 96, 154, 292

Mevvâk 206

Miras 176

Muallim 40, 226, 234, 302

Muamele 8, 224, 258

Muaviye 76, 190, 270

el-Mu'cemu'l-Evsat 84, 94, 112, 120,
130, 166

el-Mu'cemü'l-Kebîr 28, 82, 84, 90, 94,
136, 142, 146, 166, 172, 176, 244,
246, 282, 316, 344

el-Mu'cemü'l-Evsat 84, 94, 112, 120,
130, 166, 344

Muhalefet 9, 272

Muhammed el-Abderî 48

Muhâsibî 236

Muhsin 202

Muhyiddin İbnü'l-Arabî 218

Mukaddime 7, 21, 34, 76, 82, 84, 92,
116, 120, 124, 146, 166, 168, 190,
220, 274, 282, 334, 336, 338

Mûsâ 64, 72, 108, 110, 114, 128, 140,
142, 152, 162, 268, 278, 282

Musâb b. Mervan 96

Musnedü'l-Firdevs 341

Mustatref 341

el-Muteytî 52

Muvatta 13, 76

Mücahit 150

Münzirî 90, 120, 124, 128, 168

Müslim 74, 76, 80, 82, 84, 96, 134,
144, 164, 168, 182, 224, 264, 270,
274, 292, 312, 314, 320, 336

Müsnedü'l-Firdevs 96, 128, 138, 140,
170, 182, 341

Müzakere 234

N

Namaz 9, 44, 80, 304, 306

en-Nasîhatu'l-Kâfiye 310

Nazarî 34

Nefis 106

Nesâî 74, 118

en-Neseî 146

Nevevî 50, 82, 92, 130, 134, 138, 226,
256, 258, 260, 262, 266, 268, 270,
274, 278, 282, 298

Nisâbü'rî 96, 142

O-Ö

Osman 40, 126, 250

Öğrenci 15, 252, 258, 262, 304, 306,
316, 324, 328

Öğrenme 328

Öğretim 8, 15, 20, 250

Öğretmen 9, 15, 274

Ömer b. Abdülaziz 68, 228, 280

Ömer b. Hattâb 94, 132, 246

P

Pazar 338

Pers 98

Peygamber 13, 22, 40, 42, 44, 48, 62, 66, 68, 78, 82, 90, 110, 120, 124, 130, 132, 134, 136, 138, 140, 142, 146, 152, 164, 166, 168, 170, 174, 176, 178, 182, 186, 190, 196, 206, 216, 218, 220, 224, 226, 228, 230, 242, 244, 248, 260, 262, 268, 282, 294, 296, 302, 304, 306, 310, 318, 320, 322, 334

R

Rahmân 32, 74, 88, 198, 200

Râzî 28, 34, 56, 90, 184, 318

Rendî 52

er-Risale 48

Ruh 36, 38

S-Ş

Sadaka 82

Sa'd b. Ebî Vakkas 78, 304

Sahihayn 84, 343

Sahîh-i Buhârî 136

Sahnûn 14, 16, 80, 114

Sa'lebe b. Hakem 128

San'ânî 341

es-Sebrî 50

Sefih 220

Sehbera 88, 90

Sehl 132, 152, 186, 188, 234, 254, 280

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî 132

Selef 46

Semhûdî 116, 118, 136

Seyyid Muhammed Senûsî 28, 34, 64, 148, 206

Soru 8, 268, 272

Suyûtî 62, 78, 130, 136, 140, 150

es-Süddî 58

Süfyan b. Uyeyne 70, 214

Süfyan es-Sevrî 182, 188, 238

Süfyan Sevrî 188

Süleyman 66, 86, 118, 122, 140, 160, 172, 202, 204, 216, 268, 342

Sünnet 19, 20, 32, 40, 42, 44, 58, 192, 242, 274

Sünûsî 206

Süreyya 66

Süyûtî 124, 186, 252, 256

Şa'bî 144, 222, 226, 232, 248

Şâfiî 48, 82, 98, 100, 134, 238, 256, 274, 278, 284

Şam 5, 74

Şa'rânî 266

Şefkat 8, 224

Şeref 100

Şeytan 268

Şiir 20

T

Taberânî 48, 76, 78, 82, 84, 88, 90, 94, 112, 120, 122, 124, 128, 130, 132, 136, 142, 144, 146, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 188, 196, 228, 242, 244, 246, 248, 262, 282, 316, 334

Taberî 160, 162

Tabiat 36

Takovâ 9, 62, 148, 154, 302

Talep eden 298

Târihu Bağdâd 142, 341

Tasavvuf 46

Tebliğ 246

Tefsir 46, 62, 268, 343

Tevrat 160, 196, 278

Tılsım 9, 316

Tıp 46

Tirmizî 25, 74, 78, 90, 112, 116, 118, 120, 130, 146, 164, 166, 168, 176, 182, 242, 296, 334, 336

Tunbuktî 66, 116, 126, 148, 150

et-Tüsterî 132

Türk 4

U

Ukaylî 138

Ummu Hani 96

Usul 46

V

Vâhidî 160

Vaz' 42

Vehb b. Munebbih 92

Velid b. Ukbe 166

Venşerisi 252

Vezir 162, 164

Vicdan 36

Y

Yazma 2, 9, 18, 19, 26, 28, 29, 322, 342, 343

Yemani 320

Yemen 98

Yusuf 15, 74, 146, 180, 206, 278, 286, 341, 342

Yûsuf 15, 74, 146, 180, 206, 278, 286, 306, 341, 342

Z

Zâhid 94

Zarûrî 34, 36

Zehebî 138, 142, 230, 322

Zekât 76

Zemahşerî 60, 68

Zerrûk 178, 180, 188, 192, 248, 264, 284, 306, 310, 316

Zeyd b. Eslem 62, 64, 122